Сяргей Астравец

Райскія яблычкі

Апавяданні з берагоў Нёмана і Гараднічанкі

Ахвярую Інзе

Рэдактар: Леанід Дранько-Майсюк

Уступнае слова: Аляксей Пяткевіч

Сумяшчаць несумяшчальнае

Літаратурна-мастацкая творчасць цікавая перш за ўсё непаўторнасцю аўтарскага ўспрымання жыцця. Уменне адкрываць чытачу свой асабісты свет, у якім знаёмыя рэчы і з'явы выглядаюць зусім іншымі, незвычайнымі, захапляць гэтым магічным светам — хіба не тут адзнака сапраўднага мастацтва? Такое пытанне ўзнікае, калі знаёмішся з новай кніжкай Сяргея Астраўца "Райскія яблычкі". Бо гродзенскі празаік валодае гэтай здольнасцю ўражваць яшчэ як. У свой час я стараўся схіліць яго да стылю класічнай прозы: раннія яго апавяданні давалі для гэтага падставу. Ды і ўвогуле ў нас, у беларускай літаратуры выпрацавалася працяглая традыцыя ўвасабляць у прозе рэалістычна канкрэтныя адбіткі жыцця, ствараць жывапісныя яго малюнкі. Але С.Астравец настойліва зварочваў убок ад гэтай традыцыі, шукаючы разняволеныя формы выказвання, не цураючыся публіцыстычных, эсэістычных прыёмаў.

Ён прыйшоў у літаратуру з журналістыкі. І цяперашняя манера пісьма складвалася, як відаць, на сумежжы літаратурна-мастацкай і журналісцкай творчасці. З прыкметнымі асаблівасцямі апошняй. Што ніяк не зніжае эстэтычнай вартасці твораў у цэлым. Можа нават дадае ім пэўнага шарму, асабліва, калі глядзець на іх з пазіцый сучаснага маладзёвага чытача. Публіцыстычны элемент у творах С.Астраўца выяўляецца найбольш у іх палемічнай скіраванасці, імкненні аўтара рэзка высвятліць парадаксальнае, анамальнае, стварыць іранічна-сатырычны кантэкст. Нярэдка аўтарская іронія прыхаваная за звычайнымі назіраннямі, размовамі і паступова разбурае гэту звычайнасць. Зноў жа такім чынам адкрываюцца недарэчнасці нашага жыцця.

У цэлым проза С.Астраўца, даволі вопытнага ўжо пісьменніка, зусім не аднатонная паводле стылю. Шэраг яго "апавяданняў з берагоў Нёмана і Гараднічанкі" характэрныя глыбінёй і значнасцю думкі пра чалавека на скрыжалях мінулага і сённяшняга жыцця. Мне найбольш імпануюць тут маналогі-развагі, што добра сумяшчаюць плынь аўтарскага пачуцця, пераважна стрыманага, з прадметнасцю жыццёвых рэалій ("Мармур не смяецца", "Рэпрадукцыя Брэйгеля", "Далакопы", "Флот каўчэгаў"). Аўтар углядаецца ў мінулае, у яго цікавыя асобы і з'явы, стараючыся "прачытаць" па-свойму, зусім нават суб'ектыўна нейкія фрагменты тагачаснага жыцця, бо яны

варушаць душу менавіта цяпер. Даюць урокі. С.Астравец тут далёкі ад адназначных ацэнак, нібы прапануе нам падключыцца, каб зрабіць высновы. Напрыклад, адносна постаці, вельмі супярэчлівай, апошняга караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага, або драматычнага лёсу арміі Урангеля, якая, адступаючы з Крыма ў 1920 годзе, назаўсёды пакідала радзіму. А чаму менавіта пра гэта? Таму, напэўна, што Крым, дзе, дарэчы, ступалі ногі многіх беларусаў, у тым ліку герояў твора — экзатычны асяродак, дзе незвычайная расліннасць, сонца, мора, скалы, што выклікаюць захапленне, нават душэўна расслабляюць. І тут жа — сляды страшнай баявой эпапеі Белай гвардыі, дваранскай інтэлігенцыі тагачаснай Расійскай імперыі. Як гэта сумясціць? Але гарадзенскі празаік любіць сумяшчаць несумяшчальнае — далёкія гістарычныя рэаліі і наш сённяшні дзень, эстэтычна высокае і нізкае, сур'ёзнае і камічна-недарэчнае, выяўляючы сапраўдныя каштоўнасці жыцця.

У згаданых вышэй маналогах-рэфлексіях добра працуюць і выяўленчыя сродкі прозы. Аўтар, углядаючыся ў мінулае ці ў сённяшнія парадоксы жыцця, таленавіта стварае прадметныя рэканструкцыі, нярэдка і паэтычныя, прыкмячае красамоўныя дэталі. Так што С.Астравец у сваёй новай кнізе не толькі публіцыстычна здзеклівы, а і эпічна канкрэтны, па-мастацку дакладны і яшчэ па-філасофску ўдумлівы, неардынарны ў сваіх аналітычных развагах. Вылучаецца ў гэтых адносінах псіхалагічная рэфлексія пра жыццё на мяжы са смерцю, што прыходзіць да чалавека на бальнічным ложку і непасрэдна сутыкае яго і з суровай рэчаіснасцю і з вечнасцю.

Кнігу “Райскія яблычкі” трэба прызнаць у цэлым бясспрэчным здабыткам пісьменніка, сведчаннем яго літаратурнага росту. Лепшыя творы, напісаныя як унутраныя маналогі (“Мармур не смяецца”, “Флот каўчэгаў”, “Снежны Вялікдзень” і інш.), могуць цалкам прэтэндаваць на узоры сучаснай інтэлектуальнай прозы. С.Астравец добра валодае словам, абыходзячы пры гэтым стандартна-архаічныя пласты лексікі і аддаючы перавагу сучаснаму слоўніку. Інтанацыйны лад аўтарскага маўлення тым не менш не залітаратураны, а вольны і натуральны. Кніга добра чытаецца і, будзем спадзявацца, знойдзе свайго ўдзячнага чытача.

Аляксей Пяткевіч

МАРМУР НЕ СМЯЕЦЦА

Апавяданне праз дзвесце дваццаць год

Для горада, канечне, ганарова, калі ў ім манаршая персона жыла, балі-феерверкі давала, паслоў замежных прымала, парады вайсковыя праводзіла з музыкай, са штандарамі. Але калі толькі горад цэніць шляхецкасць сваю, захаваныя магнацкія палацы, калі песціць карані свае, ашчаджае, шануе княскі і каралеўскі гербы старажытныя, а не гуляе ў плябейскія гульні. А інакш кароль, ён як ганебная пляма на рабочай робе, зацыраваная дзірка, ён — абесцэненая манета, скасаваная з абарачэння, ці зусім якаясь незразумелая, бадай фальшывая.

Кароль, а што кароль? Салавей у клетцы, нават папугай, як некаторыя кпілі, шчупак у нераце, ці, хай, залатая рыбка ў акварыуме, каб прыгажэй гучала. З першых, лічы, дзён пад прыглядам, пад чужой аховай, каб не дазваляў вольнасцяў, каб, не дай Божа, не ўмацаваўся мілітарна. Расейскія войскі кватаравалі ў Варшаве. Але звычная рэч тады, калі значная частка Еўропы нібы зрабілася абшарам пастаянных ваенных манёўраў, перасоўвання вялікіх армій, хуткіх маршаў, адлегласці вымяраліся жаўнерскай ступою, лічбай паходных дзён вайсковай калоны, карты навакольных краёў выкарыстоўваліся пераважна ў якасці штабных. Імператар Фрыдрых II нават не рамантаваў дарогі, каб замежныя войскі не рухаліся як на парадзе па прускай тэрыторыі. Расейская армія то была ў Кёнігсбергу, то займала Берлін, то стаяла ў Варшаве, то зноўку апыналася ў сталіцы Прусіі. Дамам усё больш падабаліся афіцэры.

Моцы хапала імператрыцы, каб гэтым часам вайну ваяваць з магутнай некалі Асманскай Турэччынай, што калісьці прагнула заліць еўрапейскія абшары сваёй гарачай чырвонай лавай. Асманскаму непрыяцелю хаўрусніца-імператрыца не давала жыць спакойна. І янычараў у той жа Варшаве немагчыма было ўявіць нават у жаху, апроч, канечне, янычарскай музыкі, якая набыла моду пры каралеўскім двары, з гаспадаром якога больш не варагавалі збройна пашы. Так-так, пры магнацкіх палацах пашырылася тая мода, магнатэрыя спаборнічала, як зазвычай, з самім каралём, заводзячы капэлы з янычарскімі медзянымі інструментамі і бубнамі, больш лічэбныя, гучныя, каб манарха зачапіць, каб магчыма насенне

раздражнення закінуць у ягоны, вызвалены ад пустазелля, сад з экзатычнымі раслінамі.

Янычарская музыка — гаркавая моцная турэцкая кава, тамтэйшы тытунь, так-так, мультан, ад якога слёзы раптоўныя як пот, паўднёвыя пернасці, ад якіх горла сцінала. Заморскія смакі, экзотыка, тавар з крамак нетутэйшых купцоў. Янычараў у Варшаве немагчыма было ўявіць нават з пасольствам ад галоўнага пашы, не магло быць ніякіх пасольстваў, у Варшаве кватаравала гвардыя імператрыцы.

І дзякаваць Богу, канечне, хоць невядома ніколі як урэшце манета ўпадзе: тварам, гербам, ці лічбай дагары. Янычарскае войска ў сталіцы над Віслай у недалёкай мінуўшчыне азначала б гвалт, кроў, смерць. Не прапусцілі янычарскую навалу магнатэрыя і шляхта каронная і вялікакняская, крылатыя гусары, мушкецёры і швейцарскія найміты. А зараз забудзьцеся назаўсёды на жахлівыя хрысціянскія сны, на дзённыя уявы-жахі, каралеўскія прыдворныя, салонныя дамы і юныя паненкі, на вуліцах Варшавы маршыруе імператарская гвардыя, у казармах трымае порах сухім інфантэрыя і бамбардзіры, стала вострыць шаблі кавалерыя, не спіць варта, гатовая ў любую хвілю запаліць кнаты. Хаўруснае войска ахоўвае бяспеку Яго каралеўскай мосці.

Што мацней адчуваў ён: абражаным сябе пасля жорсткай закуліснай барацьбы за пасад у каралеўскім замку варшаўскім альбо радасць, палёгку, ці зняважаны гонар, сумесь згрызотаў сумлення са здаволенасцю разам? Перамог недабрадзеяў сваіх, адкрытых злоснікаў, так, падтрымка была, і гэта таксама праўда, але не такі ён не здатны сам, каб не мець важкіх шанцаў у часіну бескаралеўя. Так-так, ён — кароль, але кароль на час, так менавіта вызначыў элекцыйны сойм. І час гэты — апошні акт драмы аб каралеўстве, аб усёй Рэчы Паспалітай, як нам вядома цяпер. Будзьма разважнымі: выбары новага караля заўжды такія. Замежны элект шукае апірышча сярод магнатэрыі, шляхты, свой кандыдат — таксама, адначасова — падтрымкі суседніх дзяржаў. Нічога новага ў гэтым няма. Станіславу Аўгусту пашкодзіла, што замест імператара ў Санкт-Пецярбургу была імператрыца, кабета, па-другое, што не сакрэт, усе лічылі іх былымі каханкамі.

Шмат хто, ой нямала прынамсі абываталяў варшаўскіх, сузіраючы сталіцу, якая ашчэрылася чужымі штыхамі, углыбках душы не маглі не задумвацца над вялікай імператарска-атаманскай

вайной, і ўява часамі падсалоджвала разынкамі, фінікамі, усходнімі слодычамі падманвала: як імператарская армія ў бясконцых аблогах паўднёвых моцных каменных фартэцый, у палявых баталіях на стэпавых абшарах пакрысе траціць свае моц, здароўе, лічэбнасць ад турэцкіх ятаганаў, ад гарматнай картачы, ад зняможных хвароб, кепскіх харчоў і паганай вады, а таксама праз бяздарную тактыку, аб чым паведамляла салідная газета, атрыманая з Парыжа. Так-так, існавала патаемная мода, не прызнаючыся нікому, марыць квола аб пройгрышах арматы, якая ў пэўным сэнсе ахоўвала іх цяпер ад ранейшага турэцкага ворага, ахоўвала супраць іхняй ўласнай волі, так-так, трымала палец на цынгелі дзеля палітычных інтарэсаў Паўночнай Пальміры. Соль мары — каб войскі з Варшавы адклікалі на вайну.

Балі, на якіх не адчуваеш зусім разняволеным, зусім гаспадаром сябе, на якіх нібыта пад прыглядам, кароль мусіў бачыць абавязкова сёння самых моцных (з мядзведжымі абдоймамі) сваіх хаўруснікаў, спадчыну па Сасах, нікуды не падзецца, не адмовіцца ад якіх, не ўцячы. Прэсныя кампліменты, фармальныя ўсмешкі, падцукраныя размовы з келіхам у руцэ. Як жа яны апрыклі: амбасадар са світай, генералы з ад’ютантамі, пецярбургскія дамы са сваімі веерамі і пазяханнем. З’ехаць, з’ехаць, хутчэй з’ехаць з напалову свабоднай сталіцы, з напаўзалежнага існавання ў стары горад над Нёманам, у правінцыю, дзе яшчэ ўдавалася адасобіцца, адчуць сябе гаспадаром, дзе радавала вока, цешыла, абуджала амбіцыі вялікая будоўля, распачатая мілым яго сэрцу Тызенгаўзам Антоніем, пастаўленым кіраваць каралеўскай эканоміяй. Новыя сцены, рыштаванні, драбіны, стосы цэглы, пах свежай вапны і пілавіння.

У гарадзенскай рэзідэнцыі, у зусім новым вялікім палацы цяпер перабудова, адпаведна яго густам і патрэбам, там ён адчуваў сябе амаль у свабодзе, хаця яна не магла быць суздром сапраўднай, лёгкай, але як ілюзія яго бадай задавальняла ў вельмі вялікай ступені, не хацелася яе страціць таксама. Так, Горадня была Яго каралеўскай мосці эканоміяй, яго тэрыторыяй, яго маленькай прыватнай краінай. Так, не зважаючы, у якім краі, каралеўстве, ці царстве, ці зусім азіяцкай дэспатыі стаіць горад — ён зменшаная мадэль, узор усёй вялікай краіны, у якой цяпер знаходзіцца, з яе законамі, парадкамі, звычаямі, з яе палітычным уладкаваннем і рэлігійнай будовай.

Гарадам уласціва закладаць падмуркі, будавацца, замажнець і рабіцца праз гэта ласым кавалкам, здабычай, вайсковым трафеем.

Некаторым шчасціць перажыць захоп, знявагу, рабункі, разбурэнні, акупацыю, іншыя перастаюць існаваць, ад сценаў, вежаў і храмаў застаюцца крушні і зарастаюць быльнягом. Здараецца, ад магутнага багатага места толькі жменя хацін, збудаваных на гарэлішчы або, у лепшым разе, яно ператвараецца ў мястэчка, захаваўшы герб, але без ратушы, без дзыгара на ёй, час больш не адмерваецца, горад апынаецца ў гістарычнай твані, у шлаку. Жыхары не могуць патлумачыць нават самім сабе: адкуль мог узяцца герб з арламі, цяльцом або афрыканскімі львамі. Ці не памылка часам цудоўны гербавы шчыт з незвычайнай выявай? Ці не згубіў яго ў несамавітай мізэрнай мясціне хтось, ступаючы аружна па раздарожжах гісторыі?

Бывае, гарады вандруюць, уласна назва іхняя, альбо аднолькавае імя атрымліваюць розныя гарады больш-менш па-суседску, ці на істотнай адлегласці. І калі ў хроніцы ці ў летапісе пра горад з такім назовам захаваецца якаясь згадка — вельмі важная, ці наадварот, цьмяная, нязначная, амаль выпадковая, папросту радок, пазнейшыя даследчыкі зацята псуюць дзіды ў акадэмічных спрэчках, пасылаюць баявых сланоў і калясніцы, штурмавыя вежы і сценабойныя машыны, выкарыстоўваюць хмары крытычных стрэлаў і ледзьве не славуты грэцкі агонь, які надзвычай цяжка пагасіць, робяць запальна ўсё магчымае, каб давесці сваю рацыю, каб перамог іхні менавіта погляд на тое, які менавіта горад называўся ў сівых вяках, напрыклад, Горадзень, Горадня, Гародня?

І не мінула ста гадоў пасля дэпартацыі апошняга караля, як вучоным мужам заманулася ў навуковых дыспутах і ў часопісах спрачацца нагвалт, атакоўна высоўваць свае аргументы, свае доказы таго, ці з'яўляецца раней каралеўскі горад над Нёмнам той самай летапіснай Гародняй, дзе трубы граюць, як напісаў аднойчы безназоўны манах-летапісец? Спрэчка здарылася не проста філалагічнага кшталту, вучоныя па яе выніках меліся вызначыць век, назваць дату пачаткаў Горадні: яна, ці не яна? Бойка атрымалася сапраўды нежартоўная, хоць для масцітых прафесараў, прызнаных знаўцаў у адпаведнай галіне, пытанне не ўяўлялася зусім каляным гарэшкам, таямніцай з мноствам пячатак і нарэшце агучаны адказ быў амаль відавочным. Але спрэчка патрэбна, каб вылузалася ісціна, як фасоліна, як боб. Хоць агульнавядомая рэч: часта баламуцяць дылетанты з апломбам.

Горадня з манаршага жадання і яго ласкавай згоды пачынала набываць і ўсё болей мела сталічны прысмак, дзякуючы імпэту,

нястомным стараннем працавітага Тызенгаўза Антонія. Як гарады трапляюць неаднойчы ў палон, або, наадварот, у райскія амаль шаты — з цягам перасоўвання межаў, спачатку ўладальніцкіх княскіх, графскіх, затым межаў каралеўстваў ды імперый, так краіны набываюць новыя абрысы і памеры — сцінаюцца з пагрозай знікнуць зусім, ці пашыраюцца, распаўзаюцца па паверхні мапы і таксама — ці самі кагось апаноўваюць. Так, ці трапляюць у чужы склад, як і гарады — на ўдачу, ці на няшчасце, апынаюцца ў прыніжаным стане, у галоце і нэндзе. Гэта як з картамі за сталом, ніколі не ўгадаеш — удача чакае, ці пустая кішэня. Хаця ў міжкраёвых сутыкненнях, у дачыненнях дыпламатычных шулеры таксама трапляюцца, блефаваць яны ўмеюць не горш, чым у карты. Станіславу Аўгусту Панятоўскаму, бадай, не здаралася пазбыцца адчування, што ў цяперашняй картачнай гульні, калі стаўкі такія значныя, геапалітычныя, кажучы на сённяшні лад, яму застацца не ў пройгрышы, захаваць свой капітал з найменшымі стратамі будзе вельмі, вельмі цяжка. Не хацелася так думаць, ніхто не ведае наперад дакладна, так-так, не хацелася быць песімістам, выклікала нежаданне магчымая роля ахвяры або ахвярнага казла, ці вялікая розніца?

Каханак царыцы, шапталіся за каралеўскай спінай. Што тут праўда, што не? У пагалосках ніхто не шукае праўды, чуткі — яны самамэта, яны дастаўляюць пякоткае задавальненне. Каханак? А можа хутчэй сімпатык, воляю лёсу? Яму падабаліся каханкі без неагучаных думак, без схаваных ад яго памкненняў, без здрадных жаданняў, без хцівых мэтаў. Цікаўных заўжды будзе прыцягваць гэтая гісторыя, і ніколі не знайсці ім у прыску гісторыі — дзе быў агонь, іскры, а дзе толькі дым. Кацярына II была гаспадыняй, адной з трыяды моцных, яе імперыя, наставіўшы свае шаблі-пікі, штыхі і гарматы, папаўзла на Найяснейшую Рэч Паспалітую, як ацяжэлая ад віна і пажаднасці цёмная бясформная хмара, што праўда, з белым парыком напагатове. Каб усё прыгожа, цывілізавана, без пораху і гранат, у стылі асамблеі, з келіхамі, клавесінам і скрыпкамі, з менуэтам і нават кракавякам. Што таксама праўда, порах пры канцы будзе ўжыты, але без забойства, без крыві: гарматныя віваты і піратэхнічныя марныя выбухі, каляровая кудаса ў начным небе, клубкі іскраў, россыпы кветак-знічак, не паспяваеш абрадавацца як след, нават усвядоміць, што радавацца няма падставы…

У палацы на нёманскім беразе ў караля была гравюра з выявай старадаўняга горада, зробленая так, як ён мог выглядаць з птушынай

вышыні, іншымі словамі, як чалавеку немагчыма было ўбачыць: з вулічнымі лабірынтамі, завулкамі і тупікамі, з дробнымі і вялікімі пабудовамі, з дахамі рознай формы, якія нібы ваярскія шчыты абараналі горад ад стрэлаў з паветра. Горад за тоўстымі, непашкоджанымі, надзейнымі мурамі нагадваў каралю нутро валоскага гарэха або турэцкага граната. Горад як краіна, як зменшаны сусвет. Горад — яйка і зародак, ён збоку, Яго каралеўскай мосці прыгожы светлы палац.

Горад можа быць крохкім нібы яечнае шкарлупінне, але пакуль што яго каралеўскі горад толькі зрабіў крокі за свае даўнейшыя межы і будаваўся, шырыўся, напаўняўся рознамоўнымі галасамі, гукамі будоўлі, рухаўся хутчэй карэтамі, ветракамі, мануфактурнымі машынамі, пачынаў вылучацца больш каляровым, разнастайным жыццём, у горада ў кішэнях пачалі затрымлівацца манеты. Засмучала Станіслава Аўгуста рана ў душы, нябачная трэшчына, нібы расколіна ў глінянай судзіне ўнутры, недасяжная пакуль воку. У зборы старых геаграфічных мапаў яму падабалася назіраць, як акрэсліваліся паступова абрысы мацерыкоў, астравоў, асобных краін, горных ланцугоў, як больш дакладна пачыналі пазначаць кірункі рэк, азёры, моры, як напачатку няпэўныя на картах сталі вымалёўвацца невядомыя раней акіянскія астравы і цэлыя кантыненты. Гэта быў рух наперад, поступ, крок па кроку, асабліва з тых часоў, як Папа падзяліў свет — вядомы і не знойдзены яшчэ, славэтную terra incognita — так-так, падзяліў на будучыню паміж Мадрыдам і Лісабонам, паміж дзвюма марскімі каронамі…

Я запыняю сябе на думцы, што мушу патлумачыць: я зусім не археолаг ў пэўным сэнсе, не займаюся рэканструкцыяй колішніх нораваў, узаемадачыненняў, закулісных змаганняў, каншахтаў і гешэфтаў. Як таксама і не актор, каб пераўвасабляцца, прымерваць у думках і насамрэч камзол і парык, панчохі і панталоны. Не актор, каб улазіць у чужую шкуру, мяняць ролі як мянялі некалі каханак, старацца жыць чужым жыццём для публікі, якая заплаціла, каб пацешыцца ці пазлаваць, назіраючы маю міміку, жэсты, маю гульню, гульню сучаснага чалавека ў старасвецкія жарсці. Я не пішу гістарычныя рэчы і не спрабую, не працую ў архівах, я адзін з тых мінакоў, якія па-рознаму, кожны на свой лад і ў неаднолькавай ступені, адчуваюць прыемнасць, ступаючы па бруку, вулічнымі калідорамі са старых камяніц. Я, у прыватнасці, адчуваю гэтае задавальненне досыць востра, часам мацней, іншым разам меней, але

адчуваю, так-так, знітаванасць з горадам, з яго дзеямі, з асобамі. І я стараюся перадаць на паперы свае пачуцці чалавека, які на кожным кроку памятае гісторыю, але які жыве сучасным жыццём. Мне цяжка пераўвасобіцца ў таго, якому падпарадкоўваліся вялікія абшары яшчэ не пакроенай, яшчэ не скасаванай краіны, якому падначальваліся, так ці інакш, усе жыхары, мільёны. Мне, уласна кажучы, як астатнім мінакам на брукаванай вуліцы, цяжка ўявіць жыццё без кававаркі, без радыё, без спадарожнікавай талеркі, без унітаза ды іншых выгодаў. Так, але я зыходжу з чалавечай натуры, са схільнасцяў, звычак, а яны, кажуць, не мяняюцца стагоддзямі. Я пішу пра Станіслава Аўгуста Панятоўскага таму, што я жыву ў яго горадзе, таму што ён мяне цікавіць, таму што я ганаруся тым, як ён яго разбудаваў калісьці і ўзнёс, і перажываю драматычныя падзеі, якія адбыліся потым. Я пішу, напэўна, для чытачоў, з якімі мы жывём у падобным рытме, з падобнымі думкамі і пачуццямі і для якіх меней важна, каб пісьменнік спрабаваў стварыць падабенства рэканструкцыі часу, напісаць класічны гістарычны твор. Уласна кажучы, я раблю тое, што падабаецца мне, што я лічу цікавым і не стараюся трапіць у нейкія рамкі, каноны, каб спадабацца камусьці ананімнаму, хто мае ўстойлівыя звычкі і ўяўленні пра літаратуру. Так-так, мне не цікава пісаць гістарычную прозу, прызнаюся, але мне цікавы чалавек, які не мог уратаваць сваю краіну.

А зараз вяртаемся да нашага Панятоўскага, да апошняга караля, які закончыў сваё каралянанне ў прыгожым новым палацы над Нёманам, каторы дагэтуль вартуюць своеасаблівыя сфінксы караля з Саксоніі, які збудаваў гэтую рэзідэнцыю. Закончыць праўленне, калі ўсе твае ўладанні, твая краіна з дзвюх вялікіх частках, з дзвюх краінаў сцялася да апошняга твайго прытулку, закончыць пад хатнім арыштам. І апошнім гэтым прытулкам стаў палац, які быў увасабленнем усёй краіны і яе ўлады: правую частку займалі каралеўскія апартаменты, левую — дэпутаты ад усіх ваяводстваў і адлеглых паветаў, якія збіраліся на дэбаты. Парламент, не горшы, чым у Парыжы, зразумела, да гільяцініравання Марыі Антуанеты. Яму тады міжволі, калі звесткі дасягнулі вушэй яго двара, падумалася: у пэўным сэнсе добра, што кароль Рэчы Паспалітай не мае жонкі, што яго суседзі па дому — шумныя дэпутаты з магнацкіх палацаў і шляхецкіх засценкаў скарысталіся з права вета, проста кажучы забараніўшы яму браць шлюб. Хаця асабістыя ворагі трыумфавалі тады: кароль у ролі гарэм-

нага еўнуха, хай нават гэта моцнае перабольшанне, але прысмак застаецца, яго не пазбыцца.

Парламент, арыстакратыя, лепшыя людзі каралеўства і княства вялікага, самыя разумныя галовы, узважаныя, мудрыя, ці найбольш спрытныя, уладныя, крыклівыя, балбатлівыя, нястрымныя? Парламент — небяспечны вулей, хаця, пакуль займаецца сваёй уласцівай працай, пакуль дбае пра прымнажэнне, пра хлябы і рыбіны, так-так, пра прымнажэнне мёду таксама, збожжа, харчоў, пра мануфактуры, гандаль, дарогі — ён самая карысная інстытуцыя. Але тым жа часам ён небяспечны нібы агонь. Агмень у вялікай каралеўскай варыўні, у кузні, у плавільні шкла-гуце, усё гэта выдатна, без гэтага не абысціся. Але не дай Божа, іскры пасыпяцца, грымоты, маланкі, не дай Божа пажар. Вулей такі самы небяспечны, калі яго расцвяліць, разварушыць. Не важна, Генеральнымі штатамі ён называецца, ці нейк інакш. І вось ужо шугае на вуліцах Парыжа рэвалюцыя, агнём залівае кварталы, нібы кратэр вулкана выбухае, якая ўзводзіць на пляцах гільяціны, якая сячэ галовы налева й направа.

Парламент за сценкай, зусім не кішэнны, не, але часам — бура ў шклянцы вады, шмат галасу з нічога. Так-так, даводзіць ваду, ежу да вару, да кіпення, хай кіпіць, варыцца, але кантраляваць тое, што адбываецца, каб не выкіпала, не вымыкалася вонкі, цераз коптур, не залівала вакол рандэлка пліту шумавіннем. Да слова: я не спрабую перадаць думкі караля, Божа барані, маё жаданне звярнуць погляд на даўнія падзеі ў маім горадзе, нейк прадумаць, прамеркаваць, ацаніць, на свой лад, канечне. Падкрэсліваю: гэта думкі празаіка пачатку дваццаць першага стагоддзя, які, як яму здаецца, трымаецца залатой сярэдзіны, ён не зважае на скрайнія погляды — на левацкі — што нашчадкі крывічоў безумоўна плябейскага паходжання і на занадта правы, што іх тут увогуле не было, іх прыдумалі, і ўсё тут пястоўскім духам насычана і прасякнута. Мне чымсьці падабаецца наш апошні кароль, я не лічу яго замежным, прысланым з Варшавы, ён цікавы мне як чалавек, не кажучы: прываблівае драматычнасцю лёсу.

А што асабіста я думаю пра той наш каралеўскі парламент? Я міжволі параўноўваю яго з нашым, з тым, у якім былі мае знаёмыя і нават сябры. Яго задачай было ўтрымаць незалежнасць, утрымаць свой сцяг над парламенцкім гмахам, што на рагу Ажэшкі, над цэлай краінай. Хаця ўсё было не так адназначна. Так-так, вайна адбывалася ўнутры, у парламенцкай зале. Патрыёты, незалежнікі, яны былі ў

меншасці, яны займалі барыкаду, на якую нападалі з усіх бакоў, нападалі тыя, хто, нават не ведаючы аб гістарычных падзеях, аб гарадзенскай каралеўскай эпапеі, не проста апраўдвалі, яны зацята змагаліся за вынікі двухсотгадовай даўніны, за паглынанне ўсходняй імперыяй наскіх земляў. На сваіх моцных прыхільнікаў абапіралася калісьці ў Сойме імператрыца, яны былі не столькі нават за яе, як супраць караля, яны яго не любілі, яны яму зайздросцілі, лічылі чужаком, не польскага як мае быць, да шпіку косці, племені, не золатам вышэйшай пробы. Але ён быў белым золатам, белым. Ці не таму так любіў рэзідэнцыю на Нёмане, ці не таму так грунтоўна разбудоўваць пачаў сам горад, ператвараючы ў квітнеючую Галандыю, як з захапленнем ад нечаканасці зацемлівалі падарожнікі? Гэта была яго нібы малая радзіма, краіна ў краіне, у Варшаве ён меў прычыны адчуваць сябе часам няўтульна. Там, я гавару ад сябе, ён хадзіў, уласна кажучы, на працу, дзе яго прагнулі падсядзець, прынамсі нашкодзіць. Тут, у Горадні, ён пачуваўся напачатку поўным гаспадаром. Сюды з'язджаліся на сойм да яго, караля, там ён прыходзіў да іх, ці яны хацелі яму хаця б даць адчуць гэта. Трэба не баяцца глядзець праўдзе у вочы.

Слова “свабода”, нават калі яно не вымаўлялася часта, яно было ў думках, глыбока ў свядомасці, было ў дзеяннях, ці спробах дзейнічаць, каб ратаваць: свабоду, гонар і Айчыну. Адносіны з Богам больш складаныя, няяўныя, часам непрадказальныя. Яны трымаліся за веру, некаторыя ледзь не кожны божы дзень стаялі ўкленчыўшы на імшы, але штось пайшло не так, у няўдалы бок. Соймы зацягваліся, спрэчкі не спыняліся, падзеленыя на варагуючыя партыі, яны маліліся кожны ў сваім касцёле. Што праўда, нават каб яны падзяліліся яшчэ на меншыя групоўкі, касцёлаў не бракавала: унушальныя, вялікія, яны стаялі купна, умацоўваючы значнасць каралеўскага места над Нёманам. Сам ён маліўся асобна, у палацавай капліцы, таксама немалой, кароль Аўгуст падбаў калісьці.

Маліліся, так-так, маліліся і ўсе паўтаралі: Бог, гонар, Айчына, але, як атрымлівалася, з крыху іншай інтанацыяй, ледзь заўважна адрознай, бо думкі іхнія былі не заўжды ў гэтую хвілю менавіта з Богам, ці шчыльна з Айчынай. Так здараецца, што зробіш, чалавека не зменіш, ён не заўжды ўмее пакінуць за касцельнай брамай свае турботы, свае інтарэсы, свае страхі.

Я не магу пахваліцца, што вешаю сваю карціну на цвік гісторыі, паўтараю, мяне цікавяць яе рух, яе катаклізмы, але мая карціна

хутчэй — аўтарскае кіно з частым выкарыстаннем хранікальных кадраў, штосьці звонку накшталт “Гернікі”, аднак я імкнуся выбудаваць адначасова пэўную скразную лінію, свой уласны сюжэт з аскепкаў гісторыі. Я зыходжу з таго, што чалавек заўжды рэагаваў аднолькава на ваду і агонь, на вострае і калючае, на холад, на пах, смак, святло і цемру, так-так. Хіба што змяняецца стаўленне да Сонца і Месяца, іх не абагаўляюць, але ж існуем сёння не толькі мы, тубыльцы ў джунглях па-ранейшаму могуць маліцца на Сонца і баяцца, напрыклад, Месяца, адчуваць жах ад яго загадкавага начнога незвычайнага аблічча.

Перавага Станіслава Аўгуста Панятоўскага была ў тым, што ён ведаў напэўна большасць закулісных дзеянняў, ён бачыў шасцярэнькі гісторыі, колцы і стрэлкі яе часу, ліны, якімі карысталіся лялькаводы, падвагі, дзякуючы якім адкрываліся і зачыняліся шлюзы, аднак сам ён не мог быць сапраўдным лялькаводам, ён быў даволі абмежаваны ў рухах, хаця яму й не хацелася ператварацца зусім у марыянетку, але абставіны часу, карты ў вялікай чужой палітыцы яму не спрыялі, кладзіся на зялёнае сукно Еўропы не на яго карысць, яны кладзіся супраць яго, паступова, але няўхільна.

Мая перавага ў тым, што я адразу ведаю, як усё пачалося і чым закончылася, гэта зразумела, і ў мяне ніякіх ілюзій, я не цешуся нават спробамі: а што было б, каб хаўруснікі знянацку перасварыліся, як хацелася канфедэратам, і маўклівы сойм не адбыўся? Або — каб раптам перамог Касцюшка — з намі Бог і Айчына?! Тым жа часам я маю вольную руку, таму што Станіслаў Аўгуст Панятоўскі не мог цалкам адпавядаць сваімі паводзінамі, пагатоў жаданнямі і думкамі, марамі сённяшнім падручнікам гісторыі, пагатоў у розных краінах у падручніках свая гісторыя, нават калі мова пра адныя падзеі. Я дапускаю, што на яго дзеянні і ўчынкі маглі ўплываць таксама невядомыя нам акалічнасці — сакрэтныя, ці хай забытыя, сцёртыя з памяці, сёння неістотныя або скажоныя ў пазнейшыя часы. Нейкія закулісныя справы маглі стаць спаленымі лістамі, быць не агучанымі публічна, не замацаванымі на паперы, застацца чуткамі, пагалоскай, што, як вядома, змогуць раніць і забіваць, выклікаць на дуэлі і скасоўваць міждзяржаўныя дамовы, ці руйнаваць надзеі на іх падпісанне.

Гісторыя, якая вядомая мне, мае сучасны працяг, які датычыць яго лёсу. Былую мясціну Панятоўскую пераназвалі пры новай, апошняй уладзе, стала вёскай Пагранічнай. У каралеўскай сядзібе

зрабілі кантору і мехмайстэрні, у стайні, як прыйшла разнарадка коней здаваць, наладзілі кароўнік, па малаку план давялі. У касцёліку, яго вырашылі не бурыць, захоўвалі збожжа, таксама карысць. Паводзіліся як дбайныя гаспадары, самім спадабалася. У склепы каралеўскія бульбу ссыпалі, буракі, бручку, капусту трымалі і квашаную ў бочках, моркву. А потым новая хваля пачалася змагання з рэлігіяй, паступіла разнарадка храмы разбурыць, ці хаця б пашкодзіць грунтоўна, каб нельга маліцца было зусім. У збожжасховішчы ніхто й не маліўся, але, што праўда, стаяў касцёл зусім у непашкоджаным стане, ужо недагляд. Паламалі галаву, ды вырашылі сапсаваць дах, дырэктывы і разнарадкі трэба выконваць. Збожжа давялося вывозіць абы-куды, дзіва што пагніло потым. Раней замок вісеў вялізны, калі склад быў, цяпер не стала замка, засвярбелі рукі ў паасобных, заманулася звесці канчатковыя рахункі з опіумам для народу. Тады ж і да каралеўскай дамавіны рукі нарэшце дабраліся. Палякі перавозілі яе і перахоўвалі патаемна, уначы, нібы цямрэча егіпецкая здарылася тады, як успаміналі вяскоўцы, усё пад сакрэтам зрабілі палякі, але чуткі, чуткі засталіся, цяпер яны спраўдзіліся, набылі рэчаіснае увасабленне. Калгаснікі нават крыху жахнуліся, што збожжа ляжала курганом на магіле караля апошняга, можа й добра, што яно згінула? Каму захочацца хлеб з могілак? Нябожчыка, праўда, рэальна не ўбачылі, столькі ж часу прамінула! А з трунамі аказаўся таксама сакрэт, неверагодная рэч увогуле! Труны аказаліся тры — адна ў адной, матрошка, словам, дый годзе. Але па дробязі былі знаходкі, а самая значная, увогуле не абы-якая рэч, трапілася ў рукі калгасных працаўнікоў — сапраўдная карона. Дасталася яна чалавеку досыць аўтарытэтнаму, кавалю Мартыну, які жыў скраю вёскі і знаў толк у жалезе. Пра гэта мы, я й мае сябры, даведаліся аднойчы ў Панятоўскай.

Сам ён кляпаў, ясна, зусім не кароны ў калгаснай кузні, для яго сталася культурным шокам, сутыкненнем з мастацтвам, дотыкам да рэчы, зробленай не для працы, не для побыту: не калоць дровы, не касіць траву, не гатаваць сечку для свіней, не падкоўваць капыты, штось замест кепкі, ці аблавушкі, толькі дзіравая, як вянок дзявочы на Купалле. Калі мы вярталіся назад, у мяне перад вачыма каваль у розных сітуацыях карыстаўся каронай, без якой зрабіўся як без рук. Пачутае здалося неверагодным: каваль паняў моду не трымаць карону ў куфры ці ў шафе, а з нагоды чапляць на галаву. Каваль у кароне. Нічога больш незвычайнага я не чуў. Каваль за сталом у

кароне, ён жа — у труне, са складзенымі мірна моцнымі далонямі. Карона на цвіку над ложкам, у кузні — сярод падкоў, клямак, прабояў, дужак, кажан-лямпаў.

Ну што ж, не палічыце за блюзнерства, на Божае нараджэнне, ці на Тры каралі каваль у кароне за бяседным сталом не ўспрымаецца мною зусім недарэчна. Але ж напэўна ён адзначаў, як завяла новая ўлада, Першамай, Дзень перамогі, ды Кастрычніцкую рэвалюцыю, Савецкай арміі ўгодкі, жаночы дзень, гэта асноўныя святы былі, самыя-найсамыя. А ён у кароне, трасца! Антысавеччына якаясьці дый годзе! Бо дзень палучкі гэта не свята, рытуал. Думаю, што часта ён яе прылюдна на галаву не чапляў, тады маглі й схапіць, засудзіць, жартаў не пазнаўшы. Дый на вяселле асабліва не аздобіш галаву, калі маршалак толькі можна хіба.

Калі не пры аднавяскоўцах, у хаце сам-насам, ці ў сямейным коле, то чаму ж не? Але проста за стол сесці, ды насунуць яе, прыдуркаватым выглядаць бадай будзеш і не спрачайся. Газеты чытаць — іншая рэч, разумная справа, калі акулярамі карыстаешся — пагатоў, самавіты выгляд, няма спрэчкі. Але ці часта ён іх чытаў? Павінен быў! Прымушалі падпісвацца пагалоўна, каваль не самы бедны ў калгасе, не за палачкі ў сшытку рабіў, ясна.

Кабана ў кароне калоць, смаліць не будзеш, засмяюць, грыбы пасля лесу перабіраць — таксама недарэчы. Самагон гнаць у кароне, у лесе па-партызанску? Дзеля каго карону прымацоўваць? Малаверагодна, так. Іншая рэч, калі віно, яблычнае, залацістае, напрыклад, але хто тады на вёсцы гемароем такім час марнаваў? Вось з пчоламі завіхацца, калі маеш, калі не баішся лішне, у гэтым ёсць выгляд. Пчолы, яны маюць сваю каралеўну, можна сказаць. Пчолы, мёд, соты, карона, яны спалучаюцца няўлоўна, колерам таксама, злашча калі яе, карону, пясочкам нашараваць да бляску, да ззяння. Сонца і карона, галовы сланечнікаў у гародзе, таксама супярэчнасці няма. Або ўзяць паляванне ў кароне. Каралі, цары, князі напрыклад, магнаты, яны паляваць звера ўга як любілі, хлебам не кармі! А рыбная лоўля? Не ведаю нават так адразу. Срабрыстая рыба, луска нібы кальчуга, карона тут да месца будзе бадай ненашмат меней, прынамсі калі ты з уловам побач, ды каб з немалым, каб уражваў. Але нерат пакінь тады і вуду адкладзі, інакш які ты кароль з вудзільнам? Усё роўна як з касой, ці з сярпом. У каралеўскіх гербах сярпоў няма і літовак не бывае, хаця зверыну, жывёліну, птушак яны

на шчытах не супраць мецъ былі, ясна. Рыбы таксама прымацоўвалі на шчыт, але — рачныя гарады, марскіх у нас не было.

Што праўда, трэба гэта падкрэсліць, карона і крыж заўжды хаўрусавалі. Каваль крыжа сабе ніколі не павесіў бы на шыю, медаль — так, калі ласка, на вайне быў, пад заслону трапіў, як усіх навакольных забрылі, у абозах перагрываў, ацалеўшы без драпіны адзінай нават, з медалём вярнуўся. Як моцна падап'е, а яно здаралася само сабой заўжды моцна, медаль на грудзі, карону — на галаву. Як палкаводзец на парадзе перамогі не раўнуючы. Перамогі над цемрашальствам, над зданямі гісторыі, над панамі-прыгоннікамі, што трымалі народ у хамуце, стаялі над ім з бізуном.

Памятаю ўсё, як у смузе праз даўнасць часу, але таксама таму, што трымцела душа, адчуваючы паездку ў гісторыю, калі мы, некалькі чалавек, выбраліся маленькай савецкай машынай у былую вёску Панятоўскую, дзе спачывалі калісь парэшткі караля Станіслава Аўгуста, у цішыні, занядбанні, на адлегласці ад сталічных гарадоў, у апошняй канчатковай высылцы. Дакладней мы не ведалі, што парэшткі зніклі, ці спарахнелі, ці знішчаныя, раскіданыя людзьмі, мы ехалі ў няведам'е, але ў канкрэтную мясціну з выразна акрэсленай мэтай, вызначыўшы сказанае мной ужо раней: што калі пяцьдзесят гадоў таму каралеўскую дамавіну вярнулі з-пад сярпа і молата, з "краіны рабочых і сялянаў" і не павезлі у Варшаву, ці Кракаў, яе паціхеньку даставілі ў некалі фамільную вёску каралеўскай сям'і і без цырымоній схавалі ў касцёліку, што пабудавалі самі Панятоўскія.

Нас чакалі толькі занядбаны касцёл без крыжоў, без даху, без дзвярэй, зняважаны, апаганены і кінуты. Мясцовыя паказалі яміну, у якой змяшчалася некалі дамавіна Станіслава Аўгуста Панятоўскага, раскапаную шукальнікамі скарбаў яміну. Ці чакалі мы большага, ці спадзяваліся знайсці месца спачыну каралеўскай асобы цэлым і непашкоджаным? Наўрад. Але расчараванне было раптоўным і моцным. Нават слёзы я адчуў, абуранасць і нямоц не толькі да мясцовых, але да ўлады, якая не паважае храмы, магілы, гістарычныя асобы для якой — нішто, абцугі пачуццяў трымалі мяне ўвесь той час, пакуль мы археалагічна перасыпалі, перабіралі глебу ў былой магіле і вакол яе ў знішчаным храме. Дайшла чарга і да аповедаў-успамінаў тамтэйшых, як узламалі, як расчынілі дамавіну, як навыперадкі кінуліся рукамі, як расчараваліся, што не ўбачылі трупа, што знаходкі аказаліся досыць мізэрныя. Праўда, у аповедах тых было рознае: хтосьці сам бачыў, хтось пераказ чуў, нехта трапіў паглядзець, калі

вецер ужо гуляў над раскіданай магілай, а іншы, нібыта, з самага пачатку быў сведкам здарэння. Расказвалі пра залатыя ці хутчэй пазлачоныя гузікі з мундзіра каралеўскага, якія ці то зрэзалі з яго, ці то яны ў парахне паблісквалі, гаварылі пра рэшткі ботаў — абцасы, шпоры, пра вышытыя залатымі ніткамі арлы на плашчы нябожчыка, што ацалелі таксама, мовілі яшчэ пра нешта і, самае дзіўнае, пра карону каралеўскую, з якой бегалі па вуліцы спачатку падшыванцы вясковыя, але якая неўзабаве апынулася ў надзейных руках, знайшла свайго пастаяннага гаспадара, удзельніка вайны каваля. Думаю, што следчым таксама давялося ўсё гэты выслухаць, нават болей напэўна, таму што жывых сведак яны маглі дапытаць болей, а затым выбудаваць версію сваю, стварыць больш-менш ясную, цалкам верагодную гісторыю рабункаў каралеўскай дамавіны.

Згадзіцеся, такая гісторыя, калі да яе дакранешся аднойчы сам асабіста, не адпусціць ніколі, хай міне час, будзеш усё роўна вяртацца ў думках, выдумляць, марыць пра іншы падрахунак, лепшы лёс каралеўскага пахавання. Не менш цікава, што будзеш вяртацца таксама да каваля, якога ніколі не бачыў, але які праз зігзагі гісторыі стаўся апошнім жывым уладальнікам каралеўскай кароны. Мне ён бачыцца, напрыклад, у школцы на ўроку мужнасці з медалём на грудзях. Так-так, пра баявы шлях апавядаць даводзілася, пра штурм Берліна, пра надпіс на рейхстагу, а як жа? Пытанні ё? А надзень, дзядзька Мартын, карону сваю царскую, га? Так, раскажыце пра карону, дзяўчынкі далучаюцца, калі ласачка, раскажыце, вы яе ў музей школьны не здасьцё? Вось і адкажы ім, падшыванцам, граматныя сталі! Што кароне рабіць на ўроке мужнасці, калі пра штурм Берліна мова, дзе ворага ў яго логвішчы дабілі? Нашто яна ў музеі школьным, дзе пра подзвіг народу расказ, дзе пра калгасную вёску і дзеля кантрасту — крэмневыя сякеркі, скрабкі, лапці, калаўрот, зрэбная кашуля з арнаментам, лыжкі драўляныя?

Даскакаўся, дафарсіў, давыхваляўся каваль пад чаркай у кароне каралеўскай, напісаў хтось на яго куды трэба, што знайшоў скарб і прыўлашчыў, не здаў дзяржаве, здзейсніў злачынства крымінальнае. Пакуль хадзіла ананімка па інстанцыях, схапіла сэрца і пагас горан у кузні, не стала каваля. Выпісалі пасведчанне ў сельсавеце аб смерці і закапалі каваля, паставіўшы абеліск драўляны з зоркай фанернай чырвонай зверху. Рукі ў нябожчыка залатыя былі, мог бы сам сабе штось адмысловае выкаваць-скляпаць на будучую магілу, каб усе пазайздросцілі, але паміраць ён не збіраўся, ва ўсякім

разе не спяшаўся лішне, не задумваўся пра такую патрэбу, яму жыць было цікава, ён адчуваў сябе крыху вясковым каралём, прынамсі кавалём у кароне.

Вобраз гэты, чым далей, мацней прыцягальным робіцца, бо хочацца не так забыцца на яго, як, наадварот, растыражаваць у думках. Мне ўяўляюцца нібы чорна-белыя газетныя здымкі, як пастановачныя адбіткі колішняга неразнастайнага жыцця: каваль у кароне чытае “Правду” або “Сельскую газету”. Наступныя, зробленыя з успышкай на працоўным месцы ў кузні: ён з абцугамі ці з молатам або з меншым малатком падкоўвае калгасных коней, рамантуе механізмы, ланцугі, падпраўляе плугі, рыдлёўкі, сярпы, косы, сякеры, матыкі, граблі, патэльні. Ён адначасова і Гефест, і ратай. Застыглыя фотапаставы як на антычных барэльефах, толькі хіба менш мастацкія, але каларыт, соль працы, яны застаюцца, не зважаючы на змену эпохі і ўлады.

Шукаць карону прыехалі следчыя, не знайшлі, пачалі дапытваць вяскоўцаў. Як жа — залатая каралеўская карона! Не раўнуючы гістарычная каштоўнасць нібы са скіфскага кургана з падручніка гісторыі, з энцыклапедыі. Колькі з яе можна нарабіць пярсцёнкаў заручальных, ашчаслівіць новашлюбных, ці прадаць палякам за мяжу, калі захочуць, канечне. Справа паважная, дзяржаўнага ўзроўню, словам. Санкцыя пракурора і страшэннае, незразумелае слова “эксгумацыя” прыгаломшыла вёску. Камісія: сам пракурор, інструктар абкама плюс негаваркі чалавек ў цывільным, у якога на плячах нібы прасвечвалі зоркі, прынамсі адна — пасярэдзіне. На месцы ўзялі сведкамі ўчастковага і сельсавецкага старшыню, грабароў у калгасе. Прыехаў таксама, само сабой, следчы па асабліва важных справах.

Вёска сцялася, як людзі самі гаварылі. У каваля, успаміналі, бралі самагон не проста кавальскі, як спачатку быў, а “каралеўскі”, “каронны”, першае слова не вымаўлялася, мажа толькі мелася на ўвазе, а “каронны самагон” — гэта гучала напраўду. Каму, як не кавалю, самагонны бровар вырабіць, саштукаваць, наладзіць латвей было? Яго напой усе любілі, цаніўся як наркамаўскі на фронце. І ўсе ведалі, а як не ведаць? Не ведаць немагчыма было. Ну, прыедуць часам дзеля блезіру, справаздачы, з “макарава” наробяць дзірак у ёмістасцях з думкай “не крыўдуй, Мартын, герой вайны ты наш, служба такая”. Зробіць новы, выяршалі міліцыянты, спусташаючы набойню, хто б сумняваўся?! Ніхто! Залатыя рукі чалавек быў, так,

дакладна. Каб у іншых умовах, за мяжой, пры капіталізме, мог бы рабіць выдатныя гарэлачныя апараты на продаж з выявай кароны сваёй, напрыклад, патэнт атрымаў бы, ліцэнзію, хутка ўзбіўся б на грошы, а так займаўся сізіфавай працай, літуючы кулявыя прастрэліны, спрамляючы, куючы-расплясківаючы, новыя часткі робячы замест наўмысна сапсаваных участковым з саслужыўцамі.

Але ж хітрун каваль! – дзівіўся непрыемна пракурор. Залатую недзе схаваў, сабе скляпаў звычайную, на кожны дзень. І дзе яе зараз каралеўскую сапраўдную, з чыстага золата шукаць? Закапаў дзесь, ці даўно збыў з рук, каб не пякла, каб не зайздросцілі, каб не скралі, каб не здаваць дзяржаве савецкай.

У труне — каралеўскай — дубовай, як хацеў, аказваецца, з медалём і ў кароне, з насоўкай і расчоскай ў кішэні пінжака, з алавянай лыжкай для крупені і кашы ў другой, з галяком таксама, з няроўным жалезным зліткам, са здымкамі і парай манет у партманетцы, кадры: на фоне рэйхстага, другі — у кароне на фоне пуні, трэці — у кузні з абцугамі з напаленай нарыхтоўкай, на фоне самагоннага апарата, у сэнсе за работай — такога здымка не было, хоць ён таксама лагічна прасіўся да іншых, каб адлюстраваць працоўную біяграфію майстра жалезнай справы. Што там яшчэ было? Партабак з тандэтнай “Прымай”, запалкі. Следчы павінен быў усё агледзець, пералічыць, зрабіць пры пакліканых сведках вопіс дакладны з подпісамі прысутных, такі парадак.

А ляжаў каваль у труне каралеўскай нібы святы ў кароне, добра захаваўся, казалі на вёсцы.

Гаварылі за вочы некалі: нарабіў цэбраў бабам з каралеўскай труны жалезнай, зграбныя рукі меў, купіў ровар. Пазней набыў нават матацыкл! Гаварылі ўсе тады: на самагонцы. Але ж якая каму розніца? Пілі бо ўсе і са смакам. Аказалася: плявузгалі, што датычыць труны, захаваў труну каваль, меў павагу прафесійную да жалезных вырабаў, тым больш з паходжаннем. А цэбры, што цэбры? Ці мала жалеззя пасля вайны доўгай, калі ваявалі не штыхом, а тэхнікай, засталося? Колькі яго яшчэ часу потым збіралі ў наваколлі, вывозілі на металургічны завод? А матацыкл чалавеку з выплатай заробку купіць — справа лагічная, заслужыў. Праехацца па вёсцы на ўласным “Нёмане” з тарахценнем, з курадымам, ды ў жалезнай кароне замест кепкі тым больш прыемна. Гэта была карціна! Кіно дый годзе!

Каваля ў вёсцы бадай нават любілі, бо ўсім патрэбны чалавек і нябрыдкі, паважалі таксама даволі, бо ваяваў, кроў праліваў за перамогу, хаця часам кпілі, злавалі і кепікі строілі з яго дзівацтва.

Не было ніколі ў Пагранічнай людзей у каронах, не бачылі такіх на вуліцы, дый у кіно зусім рэдка. Можа калісь і прыязджаў кароль у карэце, але ніхто не мог памятаць, дый ці ў кароне ён падарожнічаў насамрэч, ніхто не ведаў. Аказалася хаця, што была ў труне каралеўскай карона, але нябачная раней вяскоўцам. Пагатоў нельга было сказаць, што на галаве яна была, бо галавы ніякай не знайшлі, нават чэрапа, проста труна з рэчмі, як вялізны чамадан дарагі, ці куфар. Костак, і тых не знайшлі, калі расчынілі, улезлі, корпаючы, перабіраючы-пераціраючы, нібы археолагі, каб хоць на штосьці вартае натрапіць: залатыя манеты, прыкладам, сыгнэт, ордэн каштоўны, ці хаця б якія зубныя каронкі на скрайні выпадак.

Пра карону і самагон успамінаюць, калі знянацку імя каваля ўсплыве ў размове, і пра спрытныя рукія ягоныя. Любяць таксама прыгадаць, як участковы і сельсавецкі старшыня бралі самагон у яго, звычайнай канспірацыяй карысталіся, цераз другія рукі. Ядлаўцовы, духмяны, для начальства таксама замаўлялі, якое на паляванне прыязджала ці на рыбалку, спынялася ў лясной хаце паляўнічай і якое, ясная рэч, змагалася зацята з самагонаварэннем.

Уласна кажучы, пра карону ўсе ведалі, але не надавалі завялікай увагі, прызвычаіліся хутка і ўспрымалі спакойна, амаль як штодзённую рэч, нават як непатрэбшчыну, ад якой ніякай карысці, ці зусім крыха, як ад школьнага глобуса. У пэўным сэнсе ўспрымалі як цацку, забаву для каваля, які меў залатыя рукі і якому прабачалася такое глупства. Так-так, людзі калі пачынаюць успамінаць-разважаць, да такой высновы даходзяць.

Раней кавальства было заняткам калі не гераічным, дык бадай даволі высакародным, мужным, нават баявым. Кавалі рабілі перш мячы, латы, зброю, замкі і ключы, шасцярэньнкі для гадзіннікавых механізмаў, яны былі блізка або ператвараліся самі ў новых працаўнікоў, у збройнікаў, у людвісараў, робячы крок на прыступку вышэй, у жалезаплавільных майстэрнях дбалі пра ручніцы, гарматы, стваралі званы для храмаў. Раней кавалі лічыліся каралямі рамеснікаў. Цяпер каваль вырабляў пабытовыя рэчы, ужытковыя прылады, рабочыя інструменты, агародны інвентар. А карона? Карона — выбрык, а лёс яе — сымболь.

Калі рэжуць напалам, крояць па жывому, заўжды хтось прайграе, хтось набывае, мала таго, шмат хто спяшаецца ўсяляк апынуцца па жаданы для сябе бок новай мяжы, і не заўжды ўдала. Нямеччына — класічны прыклад, калі трапіць за Эльбу стараўся цэлы вермахт, бо ўсе разумелі які палон саладзейшы, што савецкі будзе ненашмат лепшы ад іхняга, нямецкага… Тут адрэзалі канчаткова па лініі будучай Керзана, кароль, ці тое, што па ім ацалела, апынуўся па некаралеўскі бок мяжы. Праўда, з другога боку мяжы з арла здзерлі карону, але гербам пакінулі, з часоў Пяста і Ляха што існаваў хіба. І тут яшчэ застаўся горад з каралеўскім палацам, з яго рэзідэнцыямі, які ён песціў-кунежыў, перадавую Галандыю з якога зрабіць патрапіў, і які затым саспелым плодам у чужыя рукі дастаўся. Месца ганьбы, апошняга прытулку, адмовы ад пасаду, месца скасавання краіны, хатняга арышту, здачы кароны ў гардэроб.

Горад зрываў з сябе гербы, як з мундзіра зоркі і шаўроны, зрываў крыжы і званы, ламаў статуі, здзіраў ляпніну, руйнаваў палацы, узрываў святыні. З песнямі і маршамі, з плакатамі, партрэтамі мітынговымі, з транспарантамі, з лічэбнымі дэманстрацыямі: стары свет разбурым, зруйнуем дашчэнту, а на падмурках збудуем сваё прыўкраснае заўтра, свой рай зямны — без багоў, без цароў-каралёў, без паноў і папоў! Горад змываў з аблічча грым, сціраў старанна былыя рысы, адмаўляўся ад галяка, ад мыла і ружовай вады, зрэшты, іх адразу пачало востра не хапаць. Адмаўляўся рашуча ад каляровых каснікоў у валасах, ад макіяжу, нават часамі ад пенснэ, у якіх стала з'яўляцца на вуліцах небяспечна, якія выклікалі падазронасць і раздражненне не менш ад чыстых рук, усвядомленых вачэй, далікатных твараў.

Калі краіна на скраю кантынента, калі яна адным бокам плёскаецца ў моры, яна можа шукаць заморскія тэрыторыі, пашырацца, калі мае не толькі рыбацкія фелюгі, калі мае фрэгаты. Але калі краіна застаецца цяжкім грузам у Старым свеце без ветразяў і яе лапік мора толькі для лоўлі селядцоў, яе пачынаюць рана ці позна сціскаць з бакоў, калі яна сама перастае рабіць выправы ў суседнія землі, калі засяроджваецца на ўласных унутраных патрэбах, на самадасканаленні, нават калі гэтыя патрэбы — развіццё мануфактураў, росквіт гандлёвы, прамысловы поступ, яна звяртае менш увагі на порах і гарматы і робіцца спакваля кволай аружна, робіцца ласым кавалкам для суседніх дзяржаў, што не прывыклі

эканоміць на пораху, якія не здаволілі яшчэ сваіх апетытаў. Фрэгаты каштуюць дорага.

Кароль мусіў перажываць чужую вайну нібы падзеі асабістага жыцця, ён бачыў, як з цягам перамог над Турэччынай, са змяншэннем яе паўночных уладанняў, у імператрыцы-хаўрусніцы з'яўляецца рэчаіснае жаданне пашырыцца і на поўдні, і на захадзе. Існаванне Рэчы Паспалітай напрасткі залежала ад чужых перамог і паразаў, ад хісткага становішча Турэччыны, так шмат каму здавалася (за яго спінай пра гэта шапталіся), канфедэратам карцела спадзявацца на перамогі адсталай Асманскай імперыі, але кароль стараўся мысліць у станоўчым рэчышчы: каб яму дазволілі ўдзельнічаць у гэтай вайне, пазіцыі Рэчы Паспалітай умацаваліся б, балазе Турэччына, не здабываючы поспеху, хоць і ўпарта, адчайна спрабавала адстойваць захопленыя ёю калісьці абшары, але кленчыла адна фартэцыя за другой, у няўмольнай чарзе. І, на жаль, дайшоў чарод адкройваць цэлыя ваяводствы ад яе, Яго мосці караля, дзяржавы двух народаў. Малітвы ў гэтым разе не мелі карысці, Бог яго не чуў, ён спрыяў іншым, так здараецца.

Так маглі б абмяжоўваць яго асабіста ў палацы, спачатку адхапіць левае крыло, Сенатарскую залу, авальную, капліцу, замкнуць для яго дзверы, забараніць доступ. Калі краіну апануе аружна непрыяцель, калі твае стрэлкі спынены, штандар спушчаны долу і знікла з карты назва краіны, нічога не зробіш — калі белы сцяг і зброя складзена да чужых батфортаў — гэта адна сітуацыя, старая як свет, а калі хаўруснік твой пачынае адкройваць твае землі — гэта зусім іншы прыклад, у архіўным пыле яшчэ трэба моцна паруніцца, каб адшукаць падабенства.

Яшчэ нядаўна кароль-саксонец правіў у Рэчы Паспалітай, яшчэ нядаўна збудаваў у месце Гарадзенскім палац новы, каб не цясніцца ў старых сценах у час соймаў, а цяпер немцы з усіх бакоў за яго, караля Станіслава Аўгуста схапіліся, сціснулі, не павярнуцца, так-так, каб распрануць і раздзець. Тры арлы чацвёртага задзяўблі нібы курапатку. Яны селі за стол, гаспадар пляснуў у далоні, слугі ўнеслі вялікі торт, вельмі вялікі, якія робяць з нагодаў рэдкіх і надзвычай важных падзеяў, так, але гаспадару не засталося нат лусты, адно крыхі быццам мышам, у гасцей незвычайны надарыўся апетыт, злашча павялічыўся з цягам таго, як нож уваходзіў у крэм і бісквіты. Гэта сон, гэта бадай сон, толькі ў снах здараюцца гвалтоўныя сітуацыі.

Усё прыядаецца, жыццё — руціна, да ўсяго прызвычайваешся, перастаеш адчуваць смак, мара, пра якую ўголас не гавораць, — зноўку здзівіцца, па-сапраўднаму, шчыра, нечакана, скаштаваць новы смак, адчуць бадзёрную свежасць, адчуваючы незвычайнасць усім адразу — вачыма, рукамі, вуснамі, языком, нёбам, розумам. Толькі яшчэ экзатычная садавіна некалі дастаўляла рэчаіснае задавальненне, выклікала ядомыя эмоцыі, апетыт. Але гэта таксама здаралася даволі даўно, у аранжарэях панямунскіх свае ананасы, памаранчы, свае цытрыны.

Кароль глядзеў на твары, вочы, бачыў міміку, раты, якія штосьць гаварылі-гаманілі, рукі, якія да ратоў падносілі келіхі або кавалкі, раты жавалі, але стараліся таксама не перапыняць гутаркі, гаманілі-гаварылі, расцягваліся дзеля ўсмешак, шчокі тады адначасова змяняліся-рухаліся, дазвалялі сабе смех, так, без нястрымнасці, каб усё прылікова. Ён не верыў, што яны сапраўды са смакам успрымаюць кожную новую страву, кожны кавалачак, яны даўно сытыя, даўно перасычаны, але ім падабаецца па-ранейшаму есці, есці безупынна, каб на талеркі ўвесь час падкладалі і кавалкі паболей, большы кавалак выглядае заўжды ўнушальна, выклікае міжволі павагу, нават зайздрасць, і каб не забываліся падліваць у келіхі, каб гучалі тосты, каб было весела. Іх па-ранейшаму цягне за шыкоўны бяседны стол, да бліскучай саксонскай парцаляны. Бо гэта — пекная частка дня, жыцця, сонечны бок жыццёвай руціны.

Не прыядаецца напэўна толькі ўлада, нават калі яна таксама ператвараецца ў жыццёвую руціну, улада засмоктвае. Гэта як з грашыма за сталом з гульцамі, азарт паляўнічага не знікае, немагчыма здаволіцца, ніяк. Зрэшты, руцінай яна можа зрабіцца толькі для таго, хто не любіць яе, уладу, па-сапраўднаму больш за жыццё. Хаця гэта толькі метафара, моцнае параўнанне. Станіславу Аўгусту было вядома, той, хто стварае ілюзію, што гэтак улады прагне, што яна даражэйшай робіцца, чым жыццё ўласнае, без якой не ўяўляе сабе яго сэнсу, той якраз ніколі не збіраецца паміраць, той уладарыць прагне да труны, улада і жыццё для яго — аднолькавыя паняцці, бакі аднаго медаля.

Кароль — не мніх, не біскуп, не кардынал, але ў пэўным сэнсе, з абавязкам напаўцэлібату. Уявіць сабе сына, які з табой у палацы, у карэце, з табой у тваёй маленькай Галандыі... Навошта? Калі ведаеш, што табе забаронена перадаць сымбалі ўлады, што не маеш шанцаў перадаць краіну ў наступныя рукі не толькі свайму пераемніку-

спадкаемцу, але хутчэй нікому зусім, што “ты — гэта краіна” і ёсць тваёй горкай праўдай: не будзе цябе, не стане краіны і наадварот таксама, калі толькі не спадзявацца на цуд, на Бога з машыны. О, тэатр, любімы ім тэатр…

Нібыта ніхто не перашкаджаў яўна, але часам ўзнікала міжволі адчуванне, што хтось стаіць за спінай, нейкі бязмоўны цень, так-так, і гэты хтосьці не сімпатык твой, не маці, як у маленстве, якая з любоўю назірае, як сын нешта вартае робіць, чытае кнігу, напрыклад, і не настаўнік, які павінен яго навучыць, гэты хтосьці назіраў з халодным розумам, і быў гэта зусім не Бог. Не, ён, кароль, не быў зусім ужо кузуркай пад павелічальным шкельцам мікраскопа ці лупы, але за яго дзеяннямі, за рухам на яго будоўлях, за ўсімі падзеямі пастаянна назіралі праз падзорныя трубы іншыя. Варшава бадай кішма кішэла шпіёнамі, хаця яны выглядалі як на вока падобна астатнім, не адрозніваліся, не вылучаліся, іхняе амплуа зліцца звонку з іншымі.

Я супраціўлюся, але спакваля адчуваць пачынаю, што міжволі апынаюся нібы на яго месцы, хай толькі на паперы, але ж уперад, як на ёй вывесці, запісаць свае думкі ад імя караля, трэба іх вымысліць самому, асабіста, без пабочнага ўдзелу. Не, я не кароль у думках сваіх, барані Божа, і не цень яго, не маска, пагатоў не падвойнік, я не яго голас, я — думкі з яго нагоды, з нагоды яго ўчынкаў, дзеянняў, яго жыцця, двухаблічнага лёсу, мае словы — гэта словы, якіх ён не прамовіў, але супраць якіх не пярэчыў бы асабліва, мне хочацца лічыць, каб мы пазнаёміліся ў нашым часе, хай толькі ў снах, уявах, у летуценнях. Меркаванні караля без яго самога, але дзякуючы яму.

Вось так, як бы я ні супраціўся, не адмаўляўся, але калі ты бярэшся за вобраз канкрэтнай асобы, за вядомае ў гісторыі імя, сам гэты крок уцягвае цябе ў гульню, хай не ў тэатры, хай сцэна толькі ўяўная, гэта гульня на паперы, але перш у думках, папера — толькі белае палатно, на якім ты пазначаеш літарамі, словамі, потым — шрыфтамі пры дапамозе тэхнікі, друкарак. Гэта перадача не вымаўленых слоў, не агучаных думак — на адлегласць, калі яны, адбіваючыся ад паперы праз вочы трапляюць невядомаму табе чытачу, робяцца ў гэты момант, на час і яго думкамі, ён бачыць тое, што перш бачыў ты сам-адзін.

Як б не адасабляўся, не адыходзіў убок, не стараўся быць адстароненым, я адчуваю яго цень за спінай, ён прысутнічае ў маіх штодзённых думках. Не, я па-ранейшаму не браў яго маскі ў рукі, але я амаль дасягнуў мэты, ажыццявіў сваё жаданне, сваё памкненне

перакінуць цераз дзвесце год масткі ў часе паміж вельмі важным, спачатку досыць аптымістычным, пазней драматычным перыядам ў дзеях майго горада, паміж вельмі важнай персонай нашай мінуўшчыны і намі. Ён — наш кароль, наш, як і вялікі князь, у адной асобе! І пахаваным яму варта было быць тут, у нас. Ён быў апошнім каралём у гэтым горадзе і горад дзякуючы яму называюць сёння менавіта каралеўскім, хоць ні помнікаў, ні імя яго няма на пляцах і вуліцах і нават у вялікасных старасвецкіх касцёлах, адно ў музеі, што ў яго апартаментах былых зроблены, я заўжды запыняюся перад музейным бюстам Станіслава Аўгуста Панятоўскага і перад гербам дзяржавы, якой ён будаўніком стаў і далакопам.

Мармур, ён не смяецца, не, мармур не можа смяяцца, мармур не здатны да ўсмешкі, ён халодны, адстаронены, застыглы, каб адлюстроўваць зрухі на твары, міміку, эмоцыі, пачуцці. Значыцца, мармур, светлы, чысты мармур — ён мёртвы? Але ж смяяцца не ўмеюць таксама жывёлы, нават малпы не ўмеюць гэтага, так-так, нават яны не пасміхаюцца. Дзе б знайшоўся скульптар, які здолеў бы выразаць на каменным твары ўсмешлівы выраз, значыцца лагодны, мяккі, якім камень быць не бывае, якому яго цвёрдыя ўласцівасці не дазваляюць сентыментальнасці, летуценнасці, лёгкадумнасці? Ці прыдатныя разец, зубіла, малаток да стварэння ўсмешкі?

Мармур для любоўных сцэнаў, для алегарычных — рамёствы, навукі, мастацтва, але перш — для гераічных. Трыумфальныя брамы з нагоды перамог, прысвечаныя аружным талентам манарха, або генералам, яго арміі. Складаная навука цяперашняга дня, але для канкрэтнай асобы — Яго каралеўскай мосці Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Не сармацкай косткі ён, не ваяр, не пераможца! Салонны кароль, для танцаў, для пазіравання мастакам створаны, шабля якога — быццам веер для прыдворнай дамы, не болей! Адчуваў ён нядобразычлівыя погляды, шэпты, здзеклівыя інтанацыі, неадпаведныя паводзіны, прысмак чужой пагарды, адценне грэблівасці ў рэпліках, словах, у размовах. Але ў друках таксама — адкрыта — у карыкатурах, эпіграмах. Кароль, які не каранаваўся на Вавелі, які ж ён пераемнік уладароў, якія там спачываюць, якія славу прыдбалі зброі польскай? Так-так, якія пашырылі межы, каторыя ён, манарх сённяшні з усімі паўнамоцтвамі, не здолеў ніяк абараніць ад чужых гармат і рушніц?

Пастаяннае папіканне: як змалела Рэч Паспалітая за сто год, ад караля сармацкага, ад Яна Сабескага, ад слаўнай перамогі турэцкай,

перамогі польскай зброі пад Хоцімам і пад сценамі венскімі — да цяперашняга манарха ў парыжскай вопратцы, напарфумаванага, з амаль бутафорскім войскам… І гэтае яго ўразлівае жаданне абвергнуць нейк, адказаць на закіды чынам станоўчым, важкім, сапраўды манаршым: помнік, конная статуя пераможцы над туркамі караля Яна III Сабескага.

Так, і яго ж абсмяялі: конная статуя атрымалася паркавай па месцы знаходжання і не так баявой, рыцарскай, сармацкай, як павялічанай шматразова кабінетнай. Яна выглядала больш музейнай, чымсьці статуяй з плошчы сталічнага горада. Але ж і праўда: спяшаўся ён, справядліва пісалі ў пасквілях затым — каб паддобрыцца да імператрыцы Кацярыны, якая ваявала цяпер туркаў. Помнік пераможцу на кані, які дратуе янычара, ваяру ў антычным шлеме, які кліча наперад. Але ці патрэбны быў такі празрысты рух, каб дагадзіць імператрыцы, ці не здаўся ён недарэчным, ці не выклікаў нават не рэўнасць, раздражнёнасць? І ці можна параўноўваць дзве стогадовыя перамогі з цяперашняй вайной Расейскай Імперыі, якая адваёўвала ў туркаў цэлыя абшары, далучала цэлыя народы, вызваляла хрысціянскія гарады з-пад панавання басурманскага, штурмам брала ўмацаваныя цвярдыні, праводзіла адну бітву за другой, няўмольна набліжаючы разгром Турэччыны? А злашча імператрыцы было вядома: паставіўшы помнік, Станіслаў Аўгуст меўся папрасіць дазволу, так-так, дазволу павялічыць войска Кароны Польскай і Вялікага княства Літоўскага таксама. А навошта ёй гэта дазваляць? Навошта яму, як у Хрыста за пазухай у яе, мець сваю моцную армію? Яна не патрабуе ад яго жаўнераў, яна дае рады сама на збройным полі. Ёй патрэбна толькі тое і тады, калі яна сама захоча, кропка. Хаця дазвол дала, каб Станіслаў Аўгуст паслаў сваю кавалерыю да імператрыцыных войскаў на тэатр баявых дзеянняў…

Не існавала ў Варшаве цягам ста гадоў статуі абаронцы ўсёй Еўропы ад турэцкай навалы, а цяпер ён ёсць, усё, ён зроблены. Не смяецца мармур, з яго смяюцца, але смяецца хто? Смяецца натоўп, не смяюцца асобы. Так-так, рацыя. І міжволі, калі разважаеш над скульптурнымі творамі, міжволі стараешся не затрымліваць думку: а ці паставяць табе калі-колечы помнік, статую і якую, дзе, калі? І хто? І якімі спрэчкамі, закуліснымі дзеяннямі гэтая падзея пазначыцца ў гісторыі? Помнік у Варшаве, помнік у Горадні, дзе?

Што сёння мне да палякаў, якія спрачаліся — не маглі наспрачацца — “здрайца” кароль апошні, ці не зусім, залежала ад яго

штось па-сапраўднаму, ці зусім не залежала? Можна хаваць некалькі рэштак ад яго дамавіны ў польскіх дзяржаўных межах, ці няможна? Варты ён хоць нейкай урачыстасці, ці зусім не заслужыў? У адным усе яны там былі аднадушныя: на Вавель, у Пантэон, да ўсіх папярэдніх — у ніякім разе! Толькі цераз наш труп! Так-так, менавіта так усё здарылася ў іх там, за "лініяй Керзана", у нас тут ён не выклікаў зусім ніякай цікавасці, ён не наш, чужы, мы на яго палацы да сцяны шыльду Жалезнаму Феліксу прыбілі. Не-не, ён трапляецца ў студэнцкіх рэфератах сёння, але рэдка, постаць калі не нон грата, то нікчэмная для айцоў горада дакладна. Мне дзіўна ўсведамляць, што я хутчэй адзіны ў немалым горадзе ўспамінаю цяпер пра караля, разважаю прыхільна, з піетэтам, турбуюся пра помнік, у мяне задумы, відарысы, памеры. Так-так, я думаю, што Станіславу Аўгусту Панятоўскаму мы паставім помнік за Брамай сфінксаў на вялікім падворку на фоне калонаў Новага каралеўскага палаца, самае месца. Не згодныя? Думаю, што аргументы супраць мізэрныя. Хаця я не чую ніякіх аргументаў. Ты ўзяўся гаварыць, гавары, у нас твой кароль на апошнім месцы, яго ў спісах у гарадскіх айцоў няма зусім. Так, мне гэта добра вядома, вядома нават, што на паліцах у майстэрнях скульптараў ён таксама не прысутнічае, ніякай статуэткі няма хаця б. І не таму, што эпоха пад вялікім пытаннем, эпоха добра вядомая скульптарам, яна прываблівае, яны над ёй працуюць. Як ім удалося, аднаму Богу вядома, але нават угаварылі айцоў горада: людзі ходзяць побач з бронзавымі персанажамі несучаснага выгляду, гэта каралеўскі батанік, каралеўскі архітэктар, яны дапамагалі яму будаваць Горадню, рабіць сучаснай. Чую, не, хай сабе толькі уяўляю кепікі: статуя караля на фоне порціка з неабдымнымі калонамі, які, нібы сонцам або ўсёвідушчым вокам у трохкутніку, аздоблены вялізным гербам савецкай імперыі, якая вылупілася на турыстаў з іншага свету. Так-так, я не аспрэчваю, затое на браме вартуюць па-ранейшаму палац няўсмешлівыя каралеўскія сфінксы, нібы вялізныя каты. Сфінксы Аўгуста Саксонскага.

Ты вітаешся з імі моўчкі, але заўсёды ўзнімаеш да іх вочы, не глядзіш адно пад ногі ці толькі перад сабой, яны самі прыцягваюць позірк, яны зверху, яны ахоўваюць палац каралеўскі, даўно без караля, даўно перабудаваны, перароблены ўнутры, але па-ранейшаму Новы каралеўскі палац. Ніхто, нават дзіўна, не змяняў яго назвы і, што яшчэ больш неверагодна, пакінуў брамных сфінксаў, якія зусім не адпавядалі прынамсі паўвекавому прызначэнню былых манаршых

апартаментаў і соймавых памяшканняў. Праз арку ты трапляеш быццам у абдымкі светлай птушкі-палаца, якая двума крыламі зазабліваe цябе-запрашае, але ўперад статуя, дзе ты яе сам паставіў, гаспадара, ён стаіць перад табой, ён, ваш кароль, якога не палічылі вартым піетэту і пашаны. Але што табе да тых палякаў? Ён — ваш, ён твой, ты любіш яго за тое, што ён быў, і табе зусім не хочацца рабіцца пракурорам і суддзёю, бо лепей не судзіць і тэлевізійная сцэна ў варшаўскім сейме, дзе амаль з пенай спрачаюцца “Самаабарона” і заўсёды правыя аб тым, дзе дапушчальна дазволіць перазахаваць рэшткі каралеўскіх шпораў, бо ад яго самога не засталося ані косткі, выклікаюць у цябе грымасу на твары. Лёгка ім там спрачацца, калі няма больш нават падабенства фатальнага хаўрусу: Аўстрыйская імперыя даўно ператварылася ў рахманую мірную дэмакратыю, якая зазабліваe турыстаў тырольскімі спевамі, шакаладнымі цукеркамі з Моцартам, горнымі лыжамі і паліцэйскім серыялам пра камісара Рэкса, калі былыя прусакі зрабіліся цудоўным чынам братамі па зброі, у Легніцы больш няма маскоўскай стаўкі, а сама руская армія, апынуўшыся ў былой Усходняй Прусіі, хоць і трымае порах сухім, не б’е ў барабаны і не разгортвае свае арліныя штандары з дзвюма дзюбамі.

Дзе б яшчэ пасавала статуя караля Станіслава Аўгуста? Напэўна, постаць яго не для паркавых прысадаў, не для хрушчовачнай забудовы. Даліпан, перад парламенцкай уладай як быццам не паставіш, перад домам культуры тэкстыльшчыкаў, якія бадай зніклі, пакінуўшы па сабе псеўдаантычную пабудову з калонамі, таксама, а вось пляцык перад нібы-палацам прафсаюзнай дзейнасці, відаць, больш прыдатны для помніка. Нездарма хацелі калісьці Каліноўскага тут паставіць, ды нейк заглушылі жаданне, быццам прадчувалі, што не затрымаюцца дзесь надоўга старыя часы, вернуцца сюды зноўку натрывала, каб дзяліць гісторыю на чорную і белую, каб зацята мазаць на ранейшы капыл яе персанажаў гэтымі ж дзвюма фарбамі. Паставіць каралеўскі помнік на пляцы, дзе Катэдральны каталіцкі сабор? Але ж казалі, без жарсці маліўся, без апантанасці кленчыў, без піетэту прымаў камунію, без вялікага жадання наведваў імшу. Аднак на вызваленае дынамітам ад гатычнага касцёла месца караля пагатоў не паставіш, хоць для некаторых гэта сталася б сымбалічным крокам ушанавання-прысуду. Як жа, вядома: у старадаўнім высокім магутным храме здарыўся пажар самы раз у год “маўклівага” сойма, і новая ўлада з гатовасцю

ператварыла яго ва ўсходнюю царкву. Так-так, змрочная сымболіка як вынік заканчэння каралеўскага праўлення. Кароль — на прывакзальнай плошчы? У пэўным сэнсе эклектыка, не было тады вакзалаў. З другога боку, пасажыр цягніка ці аўтобуса меў бы перад вачыма ўрок гісторыі, яго праводзіў бы кожнага разу не абы-хто, сам кароль!

Жыццё і горадабудаўніцтва, што й казаць, рухаліся ў іншым накірунку, не ўлічваючы каралеўскія традыцыі, рыцарскія, сармацкія, не зважаючы на характар былой забудовы з кляштарамі і палацамі, Магдэбургскае права зрабіўшы нядбайна выраблёным муляжом, архаічнай цацкай з пап’е-машэ ў музейнай вітрыне. Праца архітэктара стала дапаможнай, не першаважнай, механічнай, можна сказаць. Архітэктары, стоячы над гарадскім макетам, расстаўлялі аднолькавыя кубікі, пажадана сіметрычна, пад простым вуглом. Створаная гістарычна забудова, вулічная тапаграфія мала што значылі. Ландшафт таксама не з’яўляўся самадастатковай каштоўнасцю, можна было ставіць свае кубікі зверху на старыя камяніцы, спрашчаць фасады, руйнаваць вежы, званіцы, абарончыя сцены, стаўляць гмах упоперак вуліцы, архітэктурны музей зводзіць да стандартных невыразных пабудоў. Разбурэнне гарадскога краявіду з цьмянай матывацыяй, заўзятае нявечанне абрысу вуліц, “высечка”, бязладнае, нічым не абгрунтаванае пляжанне камяніц-помнікаў не так заахвочваліся знарок, як лічыліся папросту абавязковай штодзённасцю, нармальнай справай, што ажыццяўлялася ў рэчышчы пераробкі тагачаснага, каралеўскага некалі горада, падгонкі пад сябе, пад свае звычкі, патрэбы, пад свае вочы, звыклыя да аднастайнайсці, да адной-дзвюх фарбаў. Асабліва дарэчы сталі вынікі вайны: пашкоджаны дом, храм у ніякім разе не адбудоўвалі, не рэстаўравалі, іх з гатовасцю руйнавалі, дараблаючы за артылерыю і бомбы. Калі будынак чамусь вырашалі пакінуць для сваіх патрэбаў, яго абавязкова перабудоўвалі да непазнавальнасці, мэты, дый нават думкі — аднавіць, вярнуць ранейшы выгляд, прыгажосць — проста не магло ўзнікнуць, такія думкі маглі быць небяспечнымі, асабліва калі б датычылі пабудоў, звязаных з рэлігіяй і каралямі. Дзіва што каралеўскі палац перабудавалі для кабінетаў партыйнага кіраўніцтва, насяліўшы ідэалагічнымі начальнікамі, аддзеламі і сектарамі, інструктарамі і сакратаркамі. Так што самае дзіўнае дагэтуль, што немагчыма зразумець і знайсці для чаго рацыянальнае вытлумачэнне — сфінксы, каралеўскія сфінксы дрэздэнскага ўзору, якіх кожнага

дня бачыў некалі Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, кароль апошні, якога яны перажылі.

Хаця гэта не павінна выглядаць эклектыкай — каралеўская статуя як аздоба гмаху ўлады, урэшце ён узначальваў менавіта дэпутацкі сход, прынамсі ён збіраўся заўжды пад яго прыглядам, з ім на чале. А ўлада сёння менавіта на плошчы, не ў палацы Новым, дзе, пасля адмены партыйнага кіраўніцтва, пасля яго скасавання і нават часовай забароны, размясціліся зборы музейныя і бібліятэчныя. Калі быць праўдзівым, парламент наш сёння толькі падымае рукі і моўчкі ўстае пад гімн, але мне помняцца тыя кароткія часы, калі зала віравала, калі дэпутаты нешта сапраўды значылі, калі яны не баяліся прамаўляць, калі гаварылі на поўны голас, калі адчулі нарэшце свае паўнамоцтвы, калі ад іх штось рэчаісна залежала, толькі што грошай вечна не хапала ў бюджэце, тады нібы вярнуўся, залунаў дух парламенцкі даўнейшы, і дэпутаты, быццам абудзіўшыся ад летаргічнай спячкі, пачалі абмяркоўваць вяртанне вуліцам іхніх назваў і будучыя помнікі былым персанажам драматычнай гісторыі, сваім папярэднікам.

Атрымалася будаванне замкаў на пяску. Яны не паспелі, ім не хапіла часу, час, ён бывае неверагодна шчодрым, радасным, шчасным, плённым, але й хуткаплынным, а бывае жорсткім, тупым, быццам сценабітная прылада-зброя. Дзе тыя нешматлікія рамантыкі, людзі новага часу, якія прагнулі змяніць краіну і горад, адбудаваць ратушу, палацы, храмы, зрабіць рэстаўрацыю запатрабаваным мастацтвам, стварыць новыя музеі, паставіць помнікі? Час паглынуў іх, скінуўшыся з часу новага ў час учорашні, быццам здзекуючыся: усё новае, спадары, — даволі грунтоўна альбо толькі зусім ненадоўга прызабытае старое. Кволае месца рамантыкаў: ім выпалі аптымістычныя, але грашова цяжкія, псіхалагічна складаныя часы, яны не пакінулі пасля сябе помнікаў, толькі сціплыя шыльды на некалькіх пераназваных вуліцах.

Паспрабую сам зараз падсумаваць тыя, колішнія спробы вярнуць гораду гістарычную памяць, але скажу толькі апошнія словы менавіта наконт статуі яго, караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага… Рука на тронку шаблі, у другой скрутак, канстытуцыя, тая, трэцетравеньская, ці ўвогуле — “гарадзенская”? Годная спакойная бронзавая постаць, яна на бруку, побач людзей. Ці, наадварот, перад гмахам улады з алегарычнымі выявамі навокал пастамента: мастацтвы, будаўніцтва, матэматыка, астраномія… Я не вельмі люблю

такія перанасычаныя помнікі, калісьці яны былі звычайнай справай, распаўсюджаны ўсцяж, але тыя часы мінулі, выглядаюць такія помнікі нярэдка архаічна, празмернымі, перабольшанымі, з сумнеўным нават густам, як шчыльна застаўлены стравамі, бутэлькамі стол, як колішні шацёр турэцкага візіра…

Пасля перамогі Венскай ліст караля Яна III Сабескага да жонкі, які ягоным жа загадам выдрукаваны быў, тыражна распаўсюджваўся як газета, каб усе пачыталі, уразіліся, захапіліся! Друкаванае слова мацней передае навіну, чымсьці прамоўленае, яно больш важкае, грунтоўнае, пераканаўчае. Яно трывалае ў часе, да яго можна вярнуцца зноў і зноў, каб яшчэ раз здзівіцца, атрымаць асалоду. Найлепшай газетай сам жа яго й назваў Ян III, гэты ліст да сваёй жонкі, але, зразумела, ліст, у якім не прыватныя справы былі зместам, дзе апавядаў пра ўласную перамогу векапомную над туркамі і цудоўнае вызваленне Вены. Міжвольнае не суперніцтва нават, а параўнанне сябе з ім, да чаго яго змушалі і абставіны, і закулісныя справункі, і палітычныя баталіі, яно час-часам прадстаўляла перад вочы Станіслава Аўгуста Панятоўскага тое славутае ці славэтнае бадай пісьмо-газету, якое за каралём набралі тлустым шрыфтам друкары і адцiснулі соткі паасобнікаў густой чорнай фарбай.

“Мой ліст лепшы за газету…” Хвалько! Але хвалько, трэба сказаць, вымушаны, гэта разумеў Станіслаў Аўгуст, усе гэта разумелі: аўстрыякам хацелася прыменшыць ролю Яна III, перамогу зброі Рэчы Паспалітай, зрэшты, часткі хаўруснага антытурэцкага войска. Яну III проста давялося абвясціць на ўвесь хрысціянскі свет, распаўсюдзіць па еўрапейскіх абшарах асабістую рэляцыю пра грандыёзную вікторыю над асманскай навалай: хай Еўропа ўздыхне свабодна! Хай хрысціянскае людства падзякуе яму і Богу нашаму аб трох аблiччах: небяспека мінула пакуль, яна рашуча спынена, хоць і не знішчана зусім назаўжды.

Не Яну III належыць “эўрыка”, да яго каралі Рэчы Паспалітай рабілі яшчэ такое, а слаўны ваяўнік Стэфан Баторы, які места Гарадзенскае першым зрабіў сабе за рэзідэнцыю, меў нават друкарню перасоўную, якая за войскам рухалася, у якой пра ўсе кампаніі, аблогі, бітвы памнажаліся паведамленні, каб прачытаць тэрмінова магла і даведацца з першых рук аб важных падзеях, аб удалых і няўдалых мілітарных чынах, аб усіх здарэннях аружных адукаваная публіка ў айчынных і ў іншых еўрапейскіх местах.

Аднак жа ніхто да караля Яна III не зрабіў гэта такім спосабам, не азагаловіў сваю рэляцыю пра вікторыю зваротам да “Марысенькі”, да “адзінай душы й сэрца пацехі” сваёй. Гэта быў эпатаж пераможцы, ён звяртаўся да Найяснейшай Рэчы Паспалітай, да ўсяе Еўропы, як да сужэніцы сваёй законнай, каралевы Марыі Казіміры. Пішу, маўляў, у ноч пасля знішчэння і ўцёкаў рэштак янычарскіх жаўнераў і пішу не абы-дзе, у намёце візірскім, а покатам навокал турэцкае войска ляжыць. Справіліся з ім як мае быць, пра подзвігі кароль-пераможца лішне не красамоўствуе, затое спыняецца падрабязна на трафеях. І тут Яго каралеўская мосць кажа моцна, каб уразіць, што намёты візірскія гэткія па плошчы, нібы сама Варшава ці той Ільвоў, аточаны мурамі. Засталася пасля ўцекача ў чалме і залатым халаце — найперш харугва яго магаметанская, яе Ян III хуткай поштай пераслаў Айцу Святому проста ў Рым, каб пацешыўся таксама з ухілення пагрозы ятаганскай. З прыемнасцю паведаміў і пра каня візірскага з усёй аброццю і пра залатыя шаблі турэцкія крывыя, але ўперад — пра сагайдакі, каштоўным каменнем аздобленыя, па некалькі тысяч чырвоных залатых за паасобны. А дарэчы: кароль-пераможца паведамляе пра ўсходнюю звычку да раскошы — нават у вайсковым табары меў візір турэцкі лазню, сад з фантанамі, трусоў, катоў улюбёных і таксама папугая. Пры гэтым кароль Ян III піша без ніякай сціпласці, што ў касцёле жыхары Вены цалавалі яму, пераможцу, рукі, ногі і вопратку і што проста ў храме перад алтарамі прагнулі крычэць яму “Віват!” З’еўшы абед у каменданта горада, кароль вырашыў вярнуцца ў свой табар, і месцічы яго, Найяснейшага і непераможнага манарха польскага, на руках пранеслі да самай брамы. Ведай, Марысенька-каханне маё, ведай, астатняя Еўропа! Я табе бліскучую сваю перамогу над басурманам да ног кладу ў якасці прэзента каралеўскага шчодрага…

Пра паходны гарэм візіра хрысціянскі кароль-пераможца сціпла прамаўчаў, гэта я ад сябе дадаю, зразумела. Калі візір нават лазню, фантаны, нават трусоў, катоў і папугая меў, ваюючы, душачы аблогай Венскі горад, без часткі гарэма яму не абысціся было дакладна, бо іншыя задавальненні без самых прыемных, што кава турэцкая без драбочкаў солі.

Станіслаў Аўгуст Панятоўскі ведаў, што рэляцыю з поля бітвы выдрукавалі на ўсіх еўрапейскіх мовах, хоць і не адразу, не маланкава, але навіны ў тыя часы падоўгу не псаваліся, асабліва моцныя і гучныя. Дый у нашыя дні таксама, падумалася мне між

іншым, выбралі адную перамогу з усіх і раздзімаюць штодня, пражужжалі вушы наскрозь. Перамога Яна III Сабескага ўсімі ўспрымалася вельмі значнай, як дасягнутая ў вайне, што не мела канца, цягнулася з перапынкамі, гэта было змаганне з чужародной пагрозай, якая не знікала і выклікала жах, але нарэшце хрысціянская зброя грунтоўна перамагла зброю магаметанскую. І вось зроблены пераклады, каб не напружвалі галовы пры еўрапейскіх дварах: “Letter from the King of Poland to his Queen”, напрыклад, дагэтуль у музейнай вітрыне. Так-так, ліст адбілі вузкім гатычным, шырокім тлустым, дробным — для спрактыкаванага чытача, з аздобай гравюр, тысячы паасобнікаў, яны прадаваліся ў кнігарнях ад Кёнігсберга, Стакгольма да Лондана, Мадрыда і Балоны, і ў Горадні, само сабой, таксама, а як жа інакш! Я міжволі спыняю сябе на думцы: ліст-газета звычайна не меў выхадных дадзеных… Якая спакуса для сённяшняй улады арыштаваць за іх адсутнасць — пратакол, суд, для ўлады, якая ведае пра каралёў, пра іхнія перамогі, але не зважае на іх, яна задаволеная сабой, яна спачывае на лаўрах даўняй перамогі над каралямі, у асаблівасці над апошнім з іх, які быў адхілены, каб не было больш каралёў, а былі цары.

Перамога Венская, перамога Хоцімская — яны, гэтыя гістарычныя батальныя палотны-панарамы нібы вечны дакор для яго, Станіслава Аўгуста Панятоўскага. А што ты, Ваша мосць дзяржаўца Рэчы Паспалітай, заваяваў, каго перамог, чаго дамогся? Дзе твае пераможныя літаўры, чаму маўчаць трубы, дзе прапахлыя порахам сцягі з валечнага поля бітвы, дзе твае вянкі лаўравыя, твае трыумфальныя аркі? Ці хоць адзін-адзіны мілітарны чын ты выйграў, ці хоць аднойчы сеў на каня, каб выехаць наперад кавалерыі, ці ўзмахнуў карабэляй, ці панюхаў сапраўднага парахавога дыму, што тхне смяротнай небяспекай, а не толькі на паляванні ад ручніцы, калі табе насустрач егеры і выжлы выганяюць пад кулі бездапаможную лясную жывёліну? Ці маеш ты, Ваша мосць кароль, ордэны палкаводца за мілітарныя подзвігі, за смелую стратэгію і тактыку ў аружных справах, дзе твае ўзнагароды за скоранага ворага, за адваяваныя землі, за кроўныя інтарэсы Найяснейшай Рэчы Паспалітай?

Не, не было гарматных залпаў, не было крылатых гусараў, не было вялізных могілак на валечных абшарах, кароль ціха-мірна будаваў камяніцы, брукаваў вуліцы, узводзіў мануфактуры, паляпшаў дарогі, ставіў млыны, разбудоўваў гарады, а ў іх — школы, тэатры,

абсерваторыі, пра палацы таксама не забываўся, хоць, па шчырасці, калі быць да яго непрадузятымі зусім, то трэба ўзгадаць, што ў сталічнай летняй рэзідэнцыі, у Лазенках, яму не наканавана было па-сапраўднаму раскашаваць, палацык канчаткова гатовы быў толькі калі кароль наш у Горадні мусіў, падпісаўшы акт адрачэння ад пасаду, трываць пад хатнім арыштам, чакаючы наступнага вырашэння свайго лёсу. А Лазенкі, Лазенкі засталіся ў Варшаве.

Што датычыць слаўных валечных чынаў караля Яна III Сабескага, яго першай значнай — Хоцімскай перамогі, то Яго мосць кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, прыхільнік і мецэнат мастацтваў і паэзіі, не абмежаваўся адно помнікам конным сармацкаму манарху-ваяру, не, ва ўгодкі слаўнай вікторыі замоўлена была эпапея, паэтычная “Хоцімская вайна”. І пазней у Станіслава Аўгуста заставаўся не так асадак непрыемны, як прысмак лёгкай расчараванасці. Собіла замовіць паэму творцу ў сутане, вядомаму паэту-біскупу, зусім не ваяўнічаму ў сэнсе мілітарным, бо працаўніку на ніве Божай. Так-так, майстру слова, спрытнай рыфмы, творцу выдатнаму, але іншага жанру, не гераічна-эпічнага, а зусім іншага — героекамічнага. Не-не, аўтар сумленна-дбайна прасякнуўся атрыманай ад Яго каралеўскай мосці замовай і выканаў яе нібы паводле падручніка — правільна, у рэчышчы паэтычнай нормы і канону, але зусім не бліскуча, хутчэй аднастайна, нудна, нейк безжыццёва, без іскры. Быццам выканаў халодную статую з цудоўнага карарскага мармуру, але якая не смяецца і не трыумфуе па-сапраўднаму, з жыццёвай моцай. Чытач не бачыў ззяння трубаў, не адчуваў радасці “віватаў”, не мог ацаніць пераможнага прысмаку парахавых залпаў, сцягі не луналі, барабаншчыкі лупцавалі як па бавоўне, порах быццам зрабіўся вохкім, а войска апанавала фатальная стома, яно бадзёрылася толькі на паперы.

Што яшчэ дадаць? Паэма толькі формай нагадвае жыццё, але не зместам. Дбайная рамесніцкая праца, без натхнення, рэч без патрэбнага бляску, не твор мастацтва, якія застаюцца на вякі. Дрэнна. Усё разам стала выглядаць менавіта на нядобрую паслугу самому Яну III Сабескаму. Зразумела, зробленую з найлепшых перакананняў і памкненняў.

Вось несур’ёзная вайна, камічная, у аўтара атрымалася як мае быць, можа яна ў ім сядзела, задума яе, сцэны, персанажы, калі кароль замаўляў яму сваю паэму, якую паэт-біскуп пачаў пісаць насуперак той, што была ў яго ў галаве, змагаючыся з

супрацьлегласцямі. Зусім не выключана. Перад вачыма адно, а ў кроплі чарніла на вастрые пяра — іншае. Так-так, зусім не выключана, што казаў сабе: трэба пастарацца, трэба намагчыся, каб выканаць замову і хутчэй узяцца за яе, сваю “Вайну мніхаў”, якая парушыла іхні “салодкі рай” і ў якой замест гарматных куляў ужываліся пыльныя фаліянты, каторых не чыталі болей, ленаваліся насельнікі кляштараў, бо іх даўно болей вабіла ежа фізічная, рэчаісная, вінцо, моцныя трункі і лайдацтва таксама. Асабліва гарэлка кменная ды ліквор празрысты, як сцвердзіў паэт у сутане. Так-так, яны часцей кленчылі перад шэрагам гарнцовых куфляў, чымсьці ля ног распятага. Карацей, таленавіты і папулярны паэт бліскуча апісаў хатнюю вайну паміж двума кляштарамі, у якіх зімулета хадзілі ў сандалях з драўлянымі падэшвамі, на жабрацкі капыл, “вайну жорсткую без зброі і мяча”, “рыцараў босых і голых”, “вайну манаскую”.

І прыкрым момантам здалося адназначна тое, што напісаў яе, тую зласлівую паэму біскуп-творца, бавячы свой час у палацы Фрыдрыха Другога ў Берліне прускім. Пры двары Варшаўскім, само сабой, раўніва паставіліся да першых жа радкоў, з якіх празрыста вынікала, што дзея магла адбыцца у кожным месце Рэчы Паспалітай, хаця б і ў гарадзенскім, крыху раўніва падумалася Станіславу Аўгусту пры ўзгадцы пра радкі:

“Старое замчышча, журботная пустэча —
Існуюць тры карчмы, разваленыя брамы,
Дзевяць кляштораў і лічба пэўная дамоў”.

Кароль машынальна пачаў пералічваць кляштары гарадзенскія: досыць, сапраўды. І ў крыху завуаляваным кампліменце сабе далей прачытаў штосьці панібрацка-малапрыемнае, радкі самі паўтараліся-адбіваліся ў памяці, як жа там напісана было ад імя лайдакоў-мніхаў:

“Згары звычайна дакляруюць прыклад абы-які,
Адтуль ідуць прычыны нашага няшчасця.
О ты, які цяпер на польскім сядзіш троне,
Вядома: мёду ты не любіш і не любіш віна!”

І далей зусім ужо якімсь нізкім, карчомным стылем — што п’янства пры табе канае, што маеш густ да кніжак, а піўныя ў

заняпадзе, што адарваў ад куфляў, шклянак, бочак свой люд, а сам у жыцці бадай ніколі не напіўся!.. Гэта ўжо гучаць словы самога аўтара. Непатрэбны рэверанс бадай, зморшчыўся кароль у думках, пахвальба, зрэшты безасабовая, без надрукаванага імя, але якаясь нягеглая пахвальба, ад якой толькі пачуццё прыкрасці. Лепей нічога не пісаць, як такія радкі. Што праўда, зроблена “Вайна мніхаў” жвава і ў большасці месцаў нават бліскуча, яна сама чытаецца, прычым пачынаеш, не задумваючыся, вымаўляць радкі ўголас. “Антывайна мніхаў”, якую аўтар напісаць па часе мусіў, каб падставіць тарчу на шляху крытычных стрэлаў, яна была ўжо іншым складам скроена, паважна-бесстароннім, але і менш чытэльным, не, не цяжкаважна, але без прысмаку эмоцый, без жарынак, без іскрыстасці, нібы ўсё тая ж хоцімская пра вайну паэма.

І што яшчэ амаль з зубоўным болем успрынята стала, што біскуп-творца, што салдафонства не цярпеў, знайшоў агульну мову з прускім каралём, пасля разбору Першага стаўшы яго падданым. І абурыла што зусім усю Варшаву, Горадню і Вільню, што выглядала справа як спаборніцтва паэтаў, неверагодна! Спаборніцтва у пасквілях на Польшчу! Біскуп: я напішу пра мніхаў ваяўнічыя справункі, а імператар — што ж, тады мая паэма называцца будзе “Вайна канфедэратаў” і не інакш…

Хаця мы скажам, што Станіславу Аўгусту было даволі зразумела: усе паэты бадай аднолькавыя, ці паэт у сутане, ці з аксельбантамі, напрыклад. Славалюбства іх яднае, славалюбства і прага чытачоў пабалей мець. Фрыдрых II прымаў гасцей шыкоўна, і ці магло не палесціць паэту-біскупу, што яму выпала займаць пакоі, у якіх раней гасцяваў, запрошаны да прускага двара аўтар разгалоснай “Арлеанскай дзевы”, сам Вальтэр? Распаўсюднік вальнадумства, лібертанскай мыслі!

Апошняй кропляй, што разражніла караля, намёк якісь блазенскі ў “антыпаэме” біскупа, другой па ліку ў сэнсе, што датычыла манаскіх проста кажучы “загрудкаў”. Пад выгукі “Да зброі! Так, да зброі!” стаўляюць збан вялізны на чатыры гарнцы, а на ім — у выглядзе аздобы прылітаваны злотыя і срэбныя таляры з тварамі, а менавіта — “Жыгімонтаў, слаўных Уладыславаў”, а таксама, само сабой, і “Пястаў, Ягелонаў, Вазаў”. Маўляў, такімі збанамі калісьці бацькі нашы любілі выпіць, не смуткуючы залішне. Нібы звычайныя радкі, але для караля апошняга — намёк, намёк на тое, што побач з

іншымі няма манеты з яго тварам, неваяўнічым тварам караля, што любіць мову музаў, а не гарматны голас-рык.

Так, любіць музы, але зноў жа прайграе: Вальтэр у Фрыдрыха гасцюе, Дзідро — у Кацярыны, а Русо, Русо павінен быў у пушчы Белавежскай быць, паблізу Панятоўскай жыць і цешыцца з натуры нечапанай, з нерушы літоўскай. І што ж? Не выйшла з гэтага нічога. Не бачылі Жан-Жака ні Горадня і ні Варшава. А тут вазьму я голас зараз, каб выказаць уласны погляд на падзею, што не адбылася, а магла адбыцца стараннямі, як нам вядома, Тызенгаўза Антонія, галоўнага у каралеўскай Горадні распарадчыка жыццём і будаўніцтвам-пашырэннем яе межаў.

Мы сёння, што цалкам натуральна выглядае, шкадуем вельмі, як уведаем, што не прыехаў сам Жан-Жак Русо, які паабяцаў, але змяніліся абставіны, а інакш мы б ганарыліся, што ён бываў у нас, што ашчаслівіў каралеўскі двор, што публіку парадаваў-пацешыў у Горадні над Нёмнам, апынуўшыся праездам у лясны прытулак свой, часовы, зрэшты, але не бяда, паколькі пушча стала б знакамітай на вякі не дзякуючы тым царам, генсекам, якія прыязджалі забіваць зуброў нашых, дзікоў, казуляў і сахатых, а дзякуючы ўсё ж яму, вядомаму пісьменніку і вальнадумцу, і шанавальніку прыроды-маткі нашай. Калісьці сама спадарыня дэ Эспінэ пабудавала для Русо на скраю свайго лесу ў Манмарансі дом-рай, названы Эрмітажам. Ды штось натура натурылася яго, штось муляла, таму свой адмысловы рай, пакрыўдзіўшы спадарыню дэ Эспінэ, пакінуўшы, ён перабраўся — побач — да мецэната у асобе герцага, які зафундаваў яму жыццё ў аслоне дрэў, дзе ўсё пайшло на слушную дарогу, дзе напісаў сваю ён “Элаізу новую” плюс “Эміля”... Вось жа і мы не проста шкадавалі, што гаворыцца абстрактна, а страчанай магчымасці шкада было нам. Вось прыкладам, каб напісаў Жан-Жак Русо у пушчы Белавежскай нашай штось знакамітае адразу ці пазней, вось ганарыліся б нашчадкі літвіноў пушчанскіх, дый не толькі — таксама гарадзенскіх, а ў асаблівасці ўсе тыя, хто моліцца на дзеі тых часоў і на людзей, хто пашыраў Гародню, хто праслаўляў яе, хто пакідаў ёй месца у аналах часу.

Аднак усё не вельмі ясна, апроч радка аднога: што вось Антоні Тызенгаўз са згоды караля, з Русо Жан-Жакам зрабіў дамову, што той прыедзе жыць і дом яму на скраю пушчы падрыхтаваў. І потым штось тлумачаць цьмяна-невыразна: якісь паляк славутага француза ашукаў, расчараваўся той і не прыехаў. Аргументацыя і тлумачэнне

нядосыт пакідаюць, што зразумела і без лішняга абгрунтавання. Але задумацца: ці дапамог бы нейк сваёй прысутнасцю у нас, ці пасабіў бы, паспрыяў Жан-Жак Русо становішчу і сітуацыі вядомай, і нават рэпутацыі, што склалася, што існавала, і прыгнятала ў Гародні ўсіх свядомых патрыётаў, не толькі караля? Сын знаўцы механічнага жыцця гадзіннікаў і навучальніка — як танцаваць? Ці мог ён стрэлкі часу нейк скарэктаваць, злагодзіць іх ходу, нашараваць на вежы цыферблат, каб ззялі лічбы, каб рух у небе не азмрочваў, а натхняў? Наўрад — адказ мой так гучыць — наўрад.

Згаджацца можаце са мной, ці не згаджацца, такі я чалавек: палітык ён, паэт, не важна хто, але — калі ў паводзінах фігляр, злаславец, ды што там гаварыць — пачвара, пачварай застанецца для мяне, зусім не важна — праклаў ён аўтабан, ці збудаваў палац, ці вершык напісаў, як шэпчуцца навокал, што надта ж геніяльны... Пашанцавала нам, што не прыехаў Жан-Жак Русо, дальбог пашанцавала. Той выпадак, калі, як кажуць, ён дапаможа што хваробе кашаль. Няўжыўчывы скандальнік, нервовы, недаверлівы, надумлівы і падазроны, пужлівы невымерна, але не толькі — няўдзячлівы і беспардонны, бязлітасны да шанавальнікаў сваіх, сяброў і мецэнатаў. Што яшчэ? Ён усе часы ўцякаў, напэўна ад сябе самога, бо кожны новы раз хтосьці даваў яму і дах, і стол, паперу, а што яшчэ патрэбна, каб пісаць? Але як вецер быццам гнаў яго адгэтуль і адтуль. Жан-Жак Русо? Грэблівасць, пагарда, пыха, ганарлівасць, так, фанабэрыя і несусветны эгаізм. Прырода знішчыла ту форму, з якой яго адліла, каб застаўся ў адзіным экземпляры — на ўсе часы — як пахваляўся ён публічна. Так-так, ён не такі, як людзі ўсе, ён не цярпеў каменных гарадоў, іх сцены, вежы, іх шум і гвалт, язду карэт па бруку, празмерны баляў бляск, ненатуральную прытворную размову, густую гаману званоў ў паветры, але, што не сакрэт, ён прагнуў славы ў тых самых гарадах, не толькі ў іх, у краінах усіх Еўропы цэлай, і ў Амерыканскіх Штатах за акіянам, што абвясцілі аб сваёй свабодзе ад каралеўскіх ланцугоў.

Не хочацца мне быць празмерна суб'ектыўным, але, сябры мае, мой клопат тут пра караля, манарха нашага, што сціснуты быў у абцугах падзей і закулісных дзеяў. Канечне, гэта на паверхні: яму здавалася, ён адчуваў ускосна падабенства лёсаў — Жан-Жака і свайго, манаршага. Устурбаваны памфлетам на сябе, бязлітасным і жорсткім, Жан-Жак Русо стварыў адповедзь, ад абароны перайшоўшы ў наступ у сваёй манеры уласцівай. Вось і кароль наш,

каб патлумачыць непрыяцелям сваім, таксама і хаўруснікам у пэўным сэнсе, брашуру напісаў і ананімна уласным коштам ціснуў, натхнёны ў пэўным сэнсе творамі манархаў іншых, моцных, але таксама споведдзю яго, Жан-Жака. Яго, з якім ён згодны быў у тым, што ўлада і асвета ў адных руках павінна быць манаршых, каб поступ быў наперад. Так-так, усё гэта вядома: Вальтэр той у Берліне пры двары гасцюе, Дзідро, што не сакрэт, у Пецярбургу, а вось Жан-Жак, ён не прыехаў. Дык дзякуй Богу, я хачу сказаць, не адмаўляючыся ад свайго пераканання. Гэты візіт мог мець два вынікі ў той час здаецца мне: рэўнасць, што вырашыў сябе паставіць упоравень з каторымі, хто вырашаюць лёс яго і лёс яго дзяржавы, Рэчы Паспалітай — гэта адно, другое — скандалам магло закончыцца для караля такое запрашэнне, ды што скандал, і пасквілем таксама — з-пад рукі Жан-Жака, прыклады вядомы ўсёй Еўропе былі. А тут я стаўлю кропку, усё, я ўсё сказаў. І можаце згаджацца альбо не, то ваша права.

Паэтычны склад, расповяд мой змяняецца, я вяртаюся, не ведаю, з неба на зямлю, прынамсі з гістарычных мрояў, летуценняў у дзень сённяшні і на цяперашнюю глебу, на сучасны грунт, на гарадзенскі брук наш, праз дзвесце дзесяць год пасля скanання караля ў выгнанні, у ганаровай высылцы, у пазлачоным палацы-клетцы. Дык вось: здаецца, сёння сонца, цёпла, а буры гістарычныя набылі іншы кшталт.

Мой каралеўскі горад для мяне тэатр — тэатр у звычайным разуменні і тэатр, дапусцім, гістарычны. Калі гляджу спектакль, мае вочы, вушы, мая уява, розум, мае думкі — на сцэне, я засяроджаны на дзеі, на рухах, галасах, словах, змесце размовы, на прыдуманым, напісаным, адасобленым ад звычайнага, штодзённага жыцці, канал пераключаны. Я на іншай хвалі радыёэфіру, я не жыву сам, я ператварыўся ў слых, у зрок, сам я маўчу, цяпер не мая чарга. Я апынуўся ў цёмнай зале, рампа высвечвае тое, што адбываецца у вымысленым свеце, які пазбаўляе ад нашых клопатаў і турбот, ад страхаў і болю. Рэальнае жыццё пакінута часова, забыта нават за тэатральнымі сценамі, як вопратка ў гардэробе.

Так-так, але не заўжды мяне задавальняе гульня, савецкая школа, “не веру, не веру!” часам паўтараю моўчкі, але мне хочацца гаварыць зараз пра спектаклі ўдалыя, якія падабаюцца, а такія ўсё ж здараюцца, нават немудрагелістыя, штосьці з Мальера, напрыклад, што некалі глядзеў у тэатры Тызенгаўза сам кароль наш. І некаторыя акторы, больш сталыя звычайна, выклікаюць часам проста

задавальненне, радуешся за іх і за сябе, што прыйшоў, не памыліўся, бо ходзіш у тэатр нячаста, выбіраеш спектакль, узважваючы, няспешна, як кнігу ў кнігарні, заходзячы некалькі разоў, каб пераканацца канчаткова, каб упэўніцца, каб не схібіць. Так кароль калісьці наш узважваў, прадумваў, спрабаваў пралічыць свае крокі, каб прадбачыць магчымыя вынікі і пазнейшыя наступствы, але памыляўся, хібіў, прайграваў. Аднак на каранацыі ён жа сказаў: “Прысягаю Богу і шкадаваць таго не буду...” Шкадуй не шкадуй, выбар зроблены, словы сказаны, крокі прадпрыняты, пастаўлены подпісы, змацаваны пячаткамі, упісаны радкі ў гісторыю і перапісаць гэтага не дадзена, штось змяніць, падкарэктаваць, справіць памылкі, бо твае памылкі (у становішчы яго, караля) залежаць не толькі ад цябе самога. Гэта што датычыць сапраўднай гісторыі, яе істоты, таго, што адбылося, як было пад Богам, але ж Ён не скажа, а нам самім не проста цяжка, а бадай немагчыма даведацца не так усёй праўды, а толькі хаця б сукупнасці фактаў, найбольш поўнай па магчымасці. Бо што такое праўда? Хутчэй нам хочацца нават не яе, а — ісціны, што, зрэшты, амаль адно й тое ж. Нам хочацца сапраўдных ведаў, але дакументы — адны не захаваны, іншыя страчаны, трэція сфальшаваны. Адно забыта, іншае раздзьмута, трэцяе скажона, пераблытана, перахлушана. Архіўныя прагалы, белыя плямы. Зацятасць, неаб’ектыўнасць мемуарыстаў, наўмысныя маніпуляцыі з фактамі, чужынскія і свае, але палітычна адрозныя, палярныя погляды на дзеі мінулага, урэшце цэнзура ў чыстым выглядзе. І вось ужо невядома — што праўда, а што — праўдападабенства, чаму даваць веры, а што адмаўляць ці аспрэчваць. Такая наша гісторыя.

Я сам сябе прыгаломшваю, заганяю ў кут такімі беспярэчнымі сцверджаннямі, такой фатальнасцю, безвыходнасцю. Выбачайце. На мяне папросту паўплываў прыклад лёсу нашага караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага, ворагі якога вылучаліся надзвычайнай зацятасцю і таксама пладавітасцю, што да мемуараў. Самыя непрадузятыя звесткі, як ні дзіўна, пакінулі замежнікі, нават прадстаўнікі суседніх дзяржаў-драпежніц, у іх не было нянавісці да манарха Рэчы Паспалітай, яны проста сумленна выконвалі сваю ролю, місію, працу, ім не патрэбны былі плёткі пра караля, чуткі і чорна-белыя меркаванні яго праціўнікаў. У рэшце рэшт, не зважаючы на ўсю мемуарную пісаніну, нам дакладна вядома — калі, дзе і як адбылася каранацыя Станіслава Аўгуста, якія падзеі здарыліся

пазней, і як ён быў дэтранізаваны, дзе, як і калі памёр. Апошнія мае думкі вяртаюць мне раўнавагу, якая была пахіснулася хвілёва.

Мае думкі пра караля пачынаюць прытупляць мой слых, ён змяншаецца і, каб адключыцца зусім, як бывае з радыё, больш дакладней — з тэлевізарам — вы яшчэ бачыце, але нічога не чуеце, і я не чуў, я засяродзіўся ў сваіх думках, я змяніў на хвіліну эпоху. Прызнаюся, эпоха апошняга караля, яна не толькі для мемуарыстаў сталася ўрадлівай глебай, пасаджаным у Горадні пры Станіславе Аўгусце батанічным садам і зашклёнымі цяпліцамі, дзе было ўсё — ад сціплых палёвых кветак да архідэяў, ад цыбулі і часныку да лімонаў з ананасамі. Але трэба сказаць, я не бачу для сябе празаічнага палатна, калі нехта здолее — калі ласка, але баюся, што час кніжных эпапей мінуў, так і не пачаўшыся ў нас. Пры сваім скептыцызме я, аднак, бачу кінасерыял, толькі не зусім ужо мыльную оперу, так-так, серыял пра час каралявання Станіслава Аўгуста Панятоўскага, настолькі насычаны, нібы хімічны раствор у лабараторнай судзіне, разнастайны і моцны як экзатычны кактэйль.

Варта толькі падумаць пра караля, пра тэатральную сцэну, пра дыялогі на паперы, якія ўзнікаюць часам з нічога і крок па кроку, паступова ператвараюцца ў спаборніцтва думак, меркаванняў, ацэнак і прысудаў, што броўнаўскі рух у маёй галаве спачатку нагадвае той навуковы булён першапачатковы, сусветны акіян у час нараджэння жыцця з хімічных рэчываў. Адчуванне змрочнага цяжкага неба, набрынялага вільгаццю, мяхі якога працінаюць гіганцкія маланкі, грымоты прыгаломшваюць — гэта не канец свету, а толькі пачатак, хаця катаклізмы нам, сённяшнім, могуць нагадаць якраз заканчэнне яго, апошнія дні ўсяго існага, аднак насамрэч гэта, наадварот, толькі паўстае жыццё, якое будзе наўслепа кідацца ўгору, у нечаканыя бакі, удол, ствараючы ад дробных павукоў да волатоўскіх яшчараў. Гэта тэатр, тэатр жыцця, а “Горадня” — назва толькі аднаго асобнага, адной тэатральнай сцэны, трупы, а я, спачатку проста глядач, разявака, які трапіў на прадстаўленне, святло раптам пагасла. Трапіў па контрмарцы ці, хутчэй, дзякуючы журналісцкай картцы, я спыняюся на хвілю, каб адаптаваць зрок, пачынаю намацваць падэшвамі падлогу, прыступкі глядацкага амфітэатра, напружваю міжволі вочы, нібы выкарыстоўваючы прыладу для начнога бачання. Так-так, сцэна мяне пакуль не цікавіць, мая справа — знайсці незанятае месца сярод гледачоў, хай

нават прыстаўное крэсла, часова ўзятае з грымёркі, ці з рэжысёрскага пакоя.

Калі я гавару “тэатр”, а затым вымаўляю “кароль” і дадаю — “Станіслаў Аўгуст Панятоўскі”, адбываецца неверагоднае, думкі зачынаюць віраваць, чорнае неба знянацку спярэшчана метэорным дажджом, так-так, спачатку ў руках я трымаў крэсіва, звычайную нават скалку-крэмень і вось ужо ўсё ўваччу іскрыцца бенгальскімі агнямі, выбухае феерверкамі. Я стаю ў спалоху: што я нарабіў, што здарылася, ці не згарыць цэлы горад, як ў 1885-м і як раней здаралася неаднойчы? Так-так, я нічога не разумею, дакладней я купую думкі, парадкую як магу, спрабую засяродзіцца, я шукаю цвёрдай глебы, але гэта дрэнна атрымліваецца. Мяне адно крэпіць думка, што іскры — халодныя, што агонь — штучны і побач няма пораху ці сена і нават бензіну, бо войска забрала коньмі гарматы і пакінула гарадскія межы, тое, колішняе войска або войскі, бо пры Станіславе Аўгусце Панятоўскім іх таўклося, пся крэў, некалькі.

Так-так, наш кароль апошні да тэатральнага раствору — рэдкі дадатак, бо выклікае нечакана бурную рэакцыю, адчуваеш сябе нібы алхімікам, вучоным Ціха Браге, які пакінуў тэлескоп часова дзеля алембікаў, рэтортаў. Не-не, я не такі наіўны, мы жывем у сённяшнім часе, і на філасофскі камень ці на золата не разлічваю, але я ведаю, я папросту перакананы — тэатральны раствор здзівіць, уразіць чарадой пераўтварэнняў, рэзкімі колерамі, зменай станаў рэчыва, бачных выразна чалавецкаму воку, якімісь аблокамі зацвярдзелага дымнага бялка, што трапіў у кіпень скрозь сетніцу расколін у шкарлупінні яйка, ён крыху спалохае затым рэакцыяй імгненнага росту нібы-марскіх каралаў, дый мала чым яшчэ, хіба магчыма гэта ведаць наперад? Старадаўнія алхімікі ў чаканні цуду, нібы дзеці сёння, што прыглядаюцца хімічнай мазаіцы ў судзіне з тоўстага шкла, каб яна не выбухнула ад непрадбачнага спалучэння рэчываў ці праз выпадковы кірунак звычайна непрадказальнай ланцуговай рэакцыі. Вось такімі менавіта мне бачацца тэатральныя сцэны з эпохі караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага і яго асабістага жыцця, дзе віно, і порах, і яд.

Вам хочацца пачуць больш канкрэтыкі? Мне таксама карціць распавесці — што, якія сцэны, фабулы, назвы прыдумваліся ў мяне ў час гэтай зацягненай прэлюдыі. Адбывалася само сабой як з запісам на дзвюх сцежках магнітафоннай стужкі, толькі адно занатоўвала на паперы мая рука, другое адначасова ўзнікала ў галаве, і я машынальна стараўся запомніць яго. Перш ляжыць на паверхні

гісторыя каваля ў кароне, тое, як мы да яе дакрануліся, называцца яна магла б прадметна — "Карона Станіслава Аўгуста, караля". Што датычыць другой гісторыі, у мяне перад вачыма вядомая сцэнка дыспуту усходняга вучонага з заходнім, не прачытаная, убачаная на сцэне нашага тэатра Тызенгаўза. Вы разумееце — пра што мова. Дык вось, гэтым разам спрэчка не пра мужыка-беларуса, а пра вартасці і недахопы двух манархаў — Станіслава Аўгуста Панятоўскага і яго папярэдніка — Аўгуста III Саксонскага, я выразна бачу гэты дыспут і схаваю ў душы да часу жаданне, у галаве уяўныя кадры і ўрыўкавы запіс дыялогаў. Абедзьве гэта будуць рэчы з усмешкай на вуснах, і напісаць мне будзе іх лягчэй, але ўперад мне хацелася б узяцца за больш сур'ёзны тэкст, за п'есу "Выкраданне караля", яна магла б яшчэ называцца "Хто скраў нашага караля?" або зусім ужо празрыста — "Кароль скраў караля?" — але з пытальнікам. Цьмяная, скажу я вам гісторыя, але праз гэта й цікавая, таямніца, загадка заўжды прыцягваюць, выклікаюць цікаўнасць, вядомая справа. Што гэта было? Імітацыя, правакацыя, падман? Каму гэта было больш выгадна, з якой мэтаю рабілася? Ці здарылася насамрэч, ці не было містыфікацыяй? Здаецца, ашуканства на паверхні, але — чыё? Легенда пра выкраданне караля — гучыць незвычайна, неверагодна, я уяўляю сабе тэатральную афішу, ці магчыма адмовіцца і не пайсці на такі спектакль, праігнараваць, застацца абыякавым, страціць шанц?

Караля выкрадаюць, гэта ў стылі Дзюма і "Фан-Фан Цюльпана", прыгодніцкая гісторыя, словам. Выдатна надаецца да экранізацыі, на сцэне з ёю будзе горш, цяжэй захаваць дынамічнасць дзеі, авантурны дух. Але ці было гэта прыгодай або, калі было, то наколькі адпавядала жанру, ці не была гэта драма манарха, які ад самага пачатку апынуўся паміж двума агнямі: і гэты пячэ, і той паліць? Сам механізм, матывы, закулісныя гульні, яны не былі зразумелыя нават сучаснікам Станіслава Аўгуста, мы пагатоў не маем яснасці, а калі так, лепшага выпадку не прыдумаць, каб узяцца за п'есу, усякая версія можа прагучаць як ісціная. Кароль перашкаджаў канфедэратам, яны прагнулі выратаваць краіну, план быў просты: выкрасці з Варшавы і схаваць яго, стварыць штучна стан бескаралеўя, пачаць дыктаваць свае правілы гульні, выклікаць на перамовы моцныя краіны з левай часткі Еўропы. Так тлумачылі здарэнне, між іншых, ворагі караля, якія, аднак, не ўдзельнічалі, не мелі да яе дачынення. Але адзін амбасадар палічыў, што сваё

выкраданне Станіслаў Аўгуст учыніў сам, каб сапхнуць на канфедэратаў і выклікаць абурэнне за мяжой гвалтоўнымі іх дзеяннямі, ледзьве не замахам на жыццё манарха. Нечуваны выпадак сапраўды спарадзіў незадаволенасць пры манаршых дварах. Атрымаўся бяскроўны маральны ўдар па канфедэратах, з якімі каралю не хацелася ваяваць, але супраць якіх ён мусіў высылаць войскі. Своеасаблівай стала рэакцыя Фрыдрыха II, так-так, менавіта тады ён напісаў антыгераічную паэму пра іхнюю “рэвольту”. Існавала трэцяя версія: кароль зымітаваў сваё выкраданне, каб такім чынам далучыцца да саміх канфедэратаў, якія выступалі за незалежнасць. Хуткае вызваленне з палону прыхільнікі версіі тлумачылі празаічна, але досыць праўдзіва: пецярбургскі амбасадар прыгразіў Станіславу Аўгусту дэтранізацыяй... Якая, аднак, багатая сыравіна для твора, для сцэнічнай пастаноўкі! І пры гэтым сама дзея, як мне уяўляецца наперад, мусіць адбывацца з партызанскай, як называлі яе мемуарысты, вайной на заднім плане, за кулісамі: гарматныя выбухі, пошчак капытоў, пакеты з васковай пячаткай, газетныя паведамленні, можна таксама, нават пажадана — хмаркі парахавога дыму.

Салодкія загадкі гісторыі, яе таямніцы, схаваныя ў вінных склепах, у сутарэннях, без доступу святла піраміды бутэлек у футрах з пылу. Загадкі, падобныя шакаладу, дзе могуць разынкі трапіцца, але можа й чылі-перац ці нават чорны, гарошкавы, а не пашэнціць, можа і ў пачку кавы неядкія вугельчыкі, негатунковы раздроб, нейкія каменьчыкі, халера! Хаця шакалад з перцам — гэта, хіба, швейцарскі сучасны гатунак дэлікатэсны, так-так, для гурманаў, але ў ім штосьці турэцкае, янычарскае або, скажам, маўрскае, прысмак нееўропы, экзотыкі, але экзотыкі з дамешкам небяспекі, хаця якая экзотыка сапраўдная без падступнасці, без нябачных пагрозаў? У іншым разе яна — проста каляровая паштоўка. Экзотыка без перцу з імберцам — прэсная. Але таямніцы гісторыі, з імі ўсяляк здараецца, пакуль да іх дакапаюцца, ці натрапяць выпадкова. Віно выпала ў асадак, ператварылася у воцат, страціла не толькі смак і водар, але дазвання — свае ўласцівасці. І нічога не парадзіш. Мяхі з кавай, што спарахнела, збожжа, што абвуглілася. Зусім іншы прыклад — мяса мамантаў, захаванае ў вечнай мерзлаце...

Месяц травень, нечакана месяц узгадак пра караля, месяц квецені і начных прымаразкаў, гвалтоўных вятроў і першых дажджоў з градам, квецень змывае з белых купаў дрэў быццам шумавінне з пляжнага пяску, застаюцца рэшткі, на якія апошняя надзея. Так-так,

гэта месяц караля і не толькі для мяне аднаго. Ён, гэты месяц, насычаны падзеямі, дзе так ці інакш закранаецца яго імя, яго чыны, яго час, нібыта закончылася бескаралеўе, замоўчванне, нябыт. Хай на некалькі дзён, у асобным месцы, для некалькіх асобаў, і сярод іх быў я і я паспрабую, хай не Гораду і Свету, але паведаміць, агучыць, звярнуць увагу…

Калі сам пра сябе брашуру ананімную зрабіў, значыцца самотны, значыцца без моцнай падтрымкі, не цалкам упэўнены ў сабе, бо перашкаджаў збег акалічнасцяў, зацятасць ворагаў, ланцуг падзеяў, абставіны, што абярнуліся супраць яго. Фіяска. І сёння ў нас здараюцца крушэнні надзеяў, краіна нашая, яшчэ не прызвычаіўшыся як мае быць да свайго рыцарскага заступніка, яшчэ не адчуўшы па-сапраўднаму волі, не навучыўшыся як след дыхаць напоўніцу, яна, прачнуўшыся аднойчы, убачыла на кані не шляхетнага рыцара, а боўдзіла з гумовым друком, адчула на сваім карку цяжар несвабоды. Ці няможна нам шукаць падабенства свайго становішча, свайго унутранага стану сёння, адчуванняў, спробаў дзеянняў з яго, каралеўскімі? Я не параўноўваю сябе з ім, як з каралеўскай асобай, у мяне няма намеру прыладкоўваць сабе ў думках карону, прымерваць плашч з гарнастаевай мантыяй, шаблю, я толькі магу зрабіць параўнанне як чалавека з чалавекам, як гарадзенца з гарадзенцам. Урэшце ён быў творчай асобай, аўтарам, рэдактарам, выдаўцом.

Кароль наш не здраднік! Кароль наш ахвяра! Не верыце? Не хочыце задумвацца? Адварочваеце твары? Вам больш падабаецца здрадная маска? Давайце, давайце, начапіце сабе, замяніце часова твар маскай здрадніка! Кожны можа уявіць сабе яе па-свойму, але — абсалютна канкрэтная дэталь — гэта маска здрадніка-караля, не абы-якога. Знаю-знаю, вам яе ўявіць значна лягчэй, непараўнаўча! У вас, даруйце, адбітак у мазгу — гэтыя, ясна, няшчырыя вочы, гэтыя скрыўленыя вусны, вусікі, вам нічога прыдумваць не трэба, напружваць лішне галаву. З ахвярай, зрэшты, таксама не зашмат клопату, маска ахвяры вам таксама добра-добра вядомая, не толькі ў чорна-белай кінахроніцы, напрыклад, вы самі ахвяры на кожным кроку, часам дробныя ахвяры і, хай несвядома, вам не хочацца браць у рукі менавіта гэтую маску, бо яна можа прырасці і ўнутранае зробіцца вонкавым натрывала. Па-другое, вельмі зручна: герояў, здраднікаў, ахвяраў лічаць паводле друкаваных, выбітых у чорным граніце літар, прысудаў, паводле клеймаў чорных, ад якіх рэзкі пах

гарэлага мяса. Нязручны, непрыемны, прыкры, нясмачны, неядкі, араганцкі пах!

Фэ-фэ, ах, дзе мой веер, а мая ружовая вада, мон шэр? Ніхто не задумваецца з той нагоды, што ахвяры робяцца катамі, а каты — ахвярамі, а героі-каты, героі-ахвяры? Кароль Станіслаў Аўгуст не быў героем, але не быў таксама здраднікам і — пагатоў — катам. А гэта не падабаецца, вой жа як не даспадобы. І я, хай толькі ў думках, апынаюся ў Новым каралеўскім палацы над Нёмнам у атачэнні прыдворнай публікі, навокал што я бачу? Фанабэрыю, пыху, самазадаволенасць. Так-так, манерніцы, крыўлякі, уздыхі, смяшкі, грымасы, твары — тэатральныя маскі. Ах, ім не падабаецца нос Сірано дэ Бержэрака! Іх, фэ, непрыемна здзіўляе, што кароль заўжды без парыка і ніколі не гуляе ў карты, ніколі, панове! Як можна не гуляць у карты, што ж яшчэ рабіць, як бавіць час, чытаць газету, якая выходзіць толькі раз на месяц? Кароль не любіць палявання. Невытлумачальная справа, дый годзе, дзівакаватая прыхамаць. Мне хочацца перарваць шаптанне, незычлівыя погляды, з'едлівыя чуткі. Я выгукаю: спадарыні і спадары, спадарства! Цішэй, далікатная просьба цішэй! Я хачу крыху пафехтаваць з любым з вас, хто зласліва называе Яго мосць караля здраднікам, хто п'е келіхамі яго віно, а яму жадае цыкуты. Мне ўсё роўна, любы хай выходзіць спадар, мы ссунем сталы, мы папросім аркестр памаўчаць. Мы не абавязкова да смерці будзьма дуэляваць, хай да першай крыві… Я пачынаю адчуваць, што не цалкам пераканаўчы, я хапаю ў лёце раптоўна птушку-думку — а ці шчыры я дарэшты, ці нагэтулькі зацяты, каб варушыць гістарычнае апалае лісце, спрабаваць выкрасіць іскру, запаліць свечкі ў кандэлябрах? (Тэатральшчына, ці не лепей устаць і змяшацца з ажыўленым ад уражанняў натоўпам?) Ці не трапіў я ў тэатр ценяў, ці не Балтазарава ноч сёння? Варта толькі задумацца хвілёва, засумнявацца, а навокал — лычы, пысы, яны грымаснічаюць, пачынаюць незадаволена рохкаць у мой бок. Божа мой, Божа мой! Азызлыя, нязграбныя, камічныя. Босх? Пітэр Брэйгель Старэйшы? Натоўпам вакол Хрыста пад цяжарам крыжа. Не чапай, не лезь пад колы, прэч! Мы яшчэ патанчым на ягоных костках!

Ці не адчуваў сябе Станіслаў Аўгуст ў бліскучай зале з аркестрам і танцамі ў атачэнні каварнага і падступнага непрыяцеля, з латамі пад вопраткай, з поўнымі калчанамі атручаных стрэлаў? І нават бяскрыўднае пудэлка на пудру, ці не з дурманным парашком з дамешкам беладоны, дзьмухнуць у твар, ніхто пабочны не заўважыць,

не надасць асабліва ўвагі, заняты сабой: сваімі вачыма, вуснамі, іх выразам, сказамі, якімі яны напаўняюць абмежаванае паветра ў памяшканні… Кароль не заўзята кленчыць, не заўзята моліцца, не заўзята цалуе ногі распяцця! Тэатр-тэатр, ніякага сумневу, ён ведаў, што пастаянна навідавоку, што галоўная роля на сцэне — яму аддадзена як мішэнь на грудзях, што закулісная валтузня, канішахты (такога слова ён, зразумела, яшчэ не ведаў), што суфлёр, а яму не дазваляюць дзейнічаць без суфлёра, — здзеклівы, цынічны, ад якога штохвілі трэба чакаць падэсці. І, калі задумацца, ці шмат было ў моцы хрысціянскага Бога тут, у Горадні, якая з адлегласці выглядае што той Берлін калісьці, ці хай Парыж: чужынскія штандары, гербы, кукарды, ці не вярнуліся сюды богі антычныя — Белона, Зеўс, кульгавы шпэтны Гефест, не ведаю… увогуле, Сцыла і Харыбда, якія зусім не богі нават.

Павесіць караля, павесіць яго, павесіць! У еўрапейскім паветры, здавалася, луналі рашучыя жорсткія настроі. Здань шыбеніцы, — ці як рэчаісная магчымасць, ці як злавесны сымболь, яна прысутнічала ў свядомасці Станіслава Аўгуста. Але каб манархі вешалі манархаў, такога здарыцца бадай не магло, але страх быў, несвядомы, уяўны, хаця хутчэй яго чакалі б у горшым разе краты, каземат, і ніхто б не абараніў, гэта выклікала б толькі хвалю энтузіязму, трыумфавалі б перш тыя, за чыны якіх ён бы пацярпеў гвалтоўна, зазнаў бы прыніжэнне, здзек і пагарду. Яны гатовыя былі страціць краіну дарэшты, чаго пазбегчы не маглі, пагаршаючы сваімі дзеяннямі безразважнымі, абы з яго дэтранізацыі назлацешыцца. Чым горш, тым лепш! Заўсёды знойдуцца такія людзі, у любым часе і ў любым месцы.

У сапраўднасці, калі ноч цёмная, ты раптоўна прачнуўся і спрабуеш рацыянальна разважыць хімеры сноў, каб, калі не адхінуцца, дык зрабіць карлікамі, каб здолець заснуць зноўку, так, і ў спакойнай дзённай свядомасці бачыш шыбеніцу ў нявызначаным падворку ці то замка, ці то кляштара або нават зусім у лесе, па-за вачыма, памост, нібы-брама і — пятля. Для цябе. Кароль не проста панікаваў, не проста даваўся страху апанаваць, жаданне гэтае скразіла, ён ведаў, з памфлетаў і карыкатур, з закулісных чынаў. Ён дапускаў, што можа апынуцца на шыбеніцы, калі канфедэраты выкрадуць яго альбо калі яны раптам перамогуць, чаго, зрэшты, здарыцца не магло. Здань вісельні ўзнікла яшчэ раз, калі яго трымалі ў сталічным замку пад аховай, як пачалася інсурэкцыя. Казалі, што

баяцца за яго жыццё, але яму здавалася, што ён — козыр, важная карта ў гульні, якую трымаюць, яшчэ не ведаючы як удасца выкарыстаць, проста чакаючы, як пачнуць разгортвацца падзеі, не ведаючы наперад, але бадай не маючы занадта каляровых ілюзій. Расейскі амбасадар зацята лічыў: нішто не адбываецца без Яго каралеўскай згоды, што да ўсіх падзеяў мае дачыненне кароль, нават калі ён у ценю, ці нябачны зусім, што за ўсімі спробамі ўзняць голаў суфлёр-кароль. Але ці гэта напраўду? Хто зараз дазнаецца? Напачатку інсурэкцыі гетмана Касакоўскага павесілі на віленскім пляцы Ратушным, прылюдна, на такое не забудзешся.

Праўда тая, што хатні арышт падчас інсурэкцыі ўзмацніў страхі і здані, але звыклая шыбеніца ў іх саступіла месца новамоднай французскай машыне проста з Парыжа, так-так, гільяціне. Ці быў хоць адзін манарх тады, які б міжволі не прымерваў у думках да сябе яе “каўнер”, у які кладуць галаву як ў велькія абцугі? Наўрад. Яна абурала, выклікала рэзкі пратэст, але й жах, абавязкова жах. Бо перш яе выпрабавалі на манаршых галовах. Ганебны памост, натоўп, галёканне, пачварная гаргара, вялізнае лязо, кош для галавы, ужо без кароны. Гільяціна Станіславу Аўгусту не пагражала, але страх існаваў. Нерэальна, каб яе даставілі ў сталіцу над Віслай цераз усе нямецкія дзяржаўкі і таксама нерэальна — морам, хутчэй яна трапіць можа ў заакіянскія Амерыканскія Штаты, якія падтрымлівалі французы. Такі дарунак, Божа мой! Салідарная пастава ўсіх манархаў у асуджэнні рэвалюцыі, у асуджэнні гільяціны… Гільяціна, аднак, рэч такая, што не можа стаяць-іржавець, яна працуе бездакорна-відовішчна, яна выклікае жах-захапленне ў гледачоў, ад яе сэрца на хвільку спыняецца, калі зрынаецца са свістам лязо згары, гільяціна дзейнічае паслухмяна кату — досыць націснуць падвагу, гільяціна выглядае злавесна-грандыёзна, але зусім простая ў карыстанні, даступная кожнаму, хто не зломак, якую неадольна хочацца падвастрыць, спраўдзіць яе працаздольнасць, яна гіпнатызуе. Гільяціна — сымболь новых дзеяў, рухомая аздоба пляцаў, якія вякамі паўтараліся вадалівамі, калонамі, трыумфальнымі брамамі, коннымі статуямі. Таўталогію плошчаў нечакана парушыў сучасны механізм, машына, не мармур.

Непрыяцеляў сваіх Станіслаў Аўгуст нездарма за якабінства ўшчуваў, яны ўпарта намякалі яму друкавана на лёс абезгалоўленага Людовіка. У іх прыклад быў у галовах, у свядомасці, у патаемных марах. Гільяціна на варшаўскім пляцы! Неабавязкова з Парыжа, на

месцы зрабіць — невялікая праблема, абы чарцяжы. Як рэвалюцыйны чын, як сатысфакцыю, як гвалтоўны помнік завяршэння ганебнай эпохі караля-злачынцы, думалася ім. Стрыманасць, памяркоўнасць і разважнасць, за гэта яго люта не любілі. Бадай гэта ж вылучае сёння й нас, мы такія ж. На жаль, з моўніцы, як і тады, — нецярплівасць, непрыхільнасць, абвінавачанні. Як я разумею караля! Як нам яго сёння не хапае! Так-так, такі не мае шанцаў, але як хочацца бачыць інтэлігентны твар, разумныя вочы, шляхетнасць, вытрымку, дыпламатычнасць, павагу да іншых. Няўжо ў нашых слоўніках усё гэта канчаткова і безнадзейна мае пазнаку “архаічнае”?! Калі мова пра вяртанне высакародных людзей, то я манархіст самы шчыры! Вярніце нам нашага караля, Новы замак чакае, партыйнага кіраўніцтва даўно духу няма!

Але караля няма й больш не будзе, ёсць адно чалавек, які пэўна адчувае не толькі сімпатыю да яго, але і нейкім чынам падабенства, які нават напісаў кніжку пра Станіслава Аўгуста, што зусім не выпадкова, але якога не дапусцяць да стырна, дзе шляхетнасць лічыцца недарэчнай, несучаснай, шкоднай. Няма караля, адно згадкі ў траўні, пачынаючы з дня ўгодкаў той, колішняй канстытуцыі. Я сяджу на вялікім балконе гледачоў на дзвесце ў адрамантаваным тэатры, польскі консул запрасіў спевакоў Варшаўскай оперы ўспомніць канстытуцыю, якая рэальна ніколі не дзейнічала, надаць ёй правамоцнасць ніхто больш не думае, яна безнадзейна састарэла, дата, аднак, засталася. Святкаваць канстытуцыі гадавіну, якой ніхто не карыстаецца! Побач з Новым каралеўскім палацам, у якім, што праўда пад ціскам, прынялі потым яе эрзац — так званую Гарадзенскую, папярэдняя бо здалася суседзям празмерна смелай. Яна таксама, што не сакрэт, зусім не дзейнічала, стаўшы толькі сведчаннем працягу агоніі, адной з апошніх сутаргаў. Тэатр, так-так, насупраць дакладна славэтнай залы Сенатарскай, дзе адбываліся соймы.

Падмацаваць спевам тых, хто трымае ў памяці, хто не забываецца, прыехалі дзве салісткі, сапрана і меца-сапрана, адна бялявая, але не пекная, другая, маладзейшая, чарнявая як крывічы, з выразна нашым прозвішчам, яна табе з адлегласці і вышыні нагадвае агульна аблічча вядомай замежнай акторкі, трэба сказаць прыгожай. З імі бас і бас-барытон, яны супольна выконваюць патрыятычныя песні двухсотгадовай вытрымкі: пра канстытуцыю, пра інсурэкцыю, Станіслаў Аўгуст нечакана таксама ўзгадваецца, не толькі Касцюшка,

прычым нейтральна. Свята! Не да абвінавачанняў. Варшаўскі канферансье запаўняе паўзы не ў патэтычным стылі, але ў жартоўным. Маўляў, любіў жаночы пол кароль апошні, яго й згубіла гэта, што зробіш, се ля ві... У падборы назваў адчуваецца асцярожная рука: ніхто не заклікае ваяўніча Дамброўскага крочыць неадкладна “до Польскі!” Напруга паміж Горадняй і Варшавай — рэч вядомая, яны разбегліся ў розныя бакі пасля скасавання Варшаўскага палітычнага хаўруса... Пад заслону адно “Не згіне ожэл бялы, не згіне польскі дух!” натхнёна спявае стоячы зала, я таксама стаю, але моўчкі, не маючы польскага духу, адкуль?! Бас з басам-барытонам вядуць рэй як мае быць у старашляхецкіх строях, якіх не любіў Станіслаў Аўгуст, толькі шабельку прывешай.

Так, любіў жанчын, менавіта, варта было, інакш яны давялі б да магілы, польскія патрыёты. Паслабляючы яго, яны паслаблялі нашу агульную тады краіну, бо ўмовы адметныя існавалі: то алей скончыўся, то патэльні не вымытыя, то чэрці лыка не вяжуць. Але жанчыны любілі не толькі караля, многім падабаліся смелыя, маладзейшыя і прыгажэйшыя за яго прамоўцы, якія з крытычнай зброяй рашуча рыхтаваліся да соймавых дэбатаў, вострачы языкі. Што ён мог парадзіць?! На галерэі зверху, калі збіраліся паслы, звычайна здаралася нямала жанчын, іх цікавілі гарачыя спрэчкі, і прамоўцы, так-так, кароль з прыкрасцю гэта бачыў, выступалі часта, каб абавязкова спадабацца жанчынам, яны ў актораў амаль ператвараліся, каб выглядаць адважнымі героямі-патрыётамі, спаборнічалі — хто самы рашучы прамоўца. Так было ў Варшаве, так было ў Горадні, кабеты сваёй цікаўнасцю, самой прысутнасцю і жывой рэакцыяй даволі нашкодзілі палітыцы караля, хай толькі ўскосна, што зробіш, жанчынамі кіруюць эмоцыі. Як напісаў паэт: “Мы кіруем светам, а намі кабеты, “нестэты”.

Горш, што эмоцыі кіравалі ягонымі праціўнікамі, а прысутнасць прыгожага полу прымушала фарсіць. Атрымаць захоплены позірк, паветраны пацалунак, ад цалавання ручак да ночы кахання... Адны і другія паводзіліся нібы ў тэатры. Дэпутаты натхніліся у французаў, начыталіся парыжскіх газет, брашурак — “свабода, роўнасць, братэрства”, “грамадзянскія вольнасці”, “правы асобы”, у іх існавалі два бзікі — любы ўрад будзе дрэнны, што ні рабі, і трэба абавязкова абмежаваць уладу караля. Ваеннае будаўніцтва ператварылася ў асабліва зацягненую гаварыльню з прысмакам фарсу. Стотысячнае лічбай войска выглядала адразу фата-марганай. Ніхто не верыў па-

сапраўднаму, але ўсе спрачаліся, дбаючы перш пра асабістыя справы: якія наплечнікі сабе, якія — сваякам і прыяцелям, не прысутным на сойме, атрымаць пры галасаванні.

Войска заставалася на паперы, бедаваў пазней экс-кароль, а генеральскія шэрагі ўсё павялічваліся. Пасол С. тыдзень перашкаджаў пасяджэнням, пакуль не дамогся генеральскага звання для свайго заступніка, другі тры дні палкі ў колы ўторкваў, “ліберавецтваваў”, пакуль не вырваў зубамі генеральскую вакансію. Плоцкі дэпутат, атрымаўшы маёра, пакрыўдзіўся з помстай — гамаваў пасяджэнні, пакуль не быў падвышаны. Як знайсці грошы, не ведалі, але бясконца спрачаліся, ці даваць белыя нагавіцы кавалерыйскія пяхоце таксама? Якія рабіць пасы са спражкай — аднолькавыя для шаблі, шпагі, цесака, ці адрозныя? Абгаворвалі падрабязна ледэрверкі, колер прыборнага металу, “маладзікі”-рынграфы для афіцэраў, флінтпасы, цемлякі, колер эпалетаў, каўнераў, лацканаў і нават аблямоўкі мундзіраў. Кожны прагнуў сказаць сваё слова. Відавочна дэпутатам вайсковая справа падабалася, злашча ў жаночай прысутнасці, запальнае абмеркаванне дазваляла часова забыцца, не зважаць прынамсі на патрэбу так наладзіць збор падаткаў, каб хапіла на ўсё, на гарматы з порахам таксама. Прасцей было зацвярджаць на паперы уяўныя харугвы, швадроны і рэгіменты па спісах — да прозвішча апошняга унтэр-афіцэра, нават калі іх яшчэ няма. Што ж, наш парламент таксама спрачаўся: чым замяніць агульныя варшаўскія, хаўрусніцкія зорачкі на пагонах памежнікам нашым, ды Нёманскай флатыліі, ды слаўным парашутыстам, але што зробіш — ва ўсіх арміях зорачкі аднолькава любяць — хто з сярпом-молатам, хто з арламі, львамі або з зорна-паласатым у спалучэнні.

Гістарычную асобу уяўляць у старасвецкіх дэкарацыях — натуральны рух, пагатоў уяўляць караля, кароль, ён галоўны ўдзельнік спектакля, на сцэне асоба ў кароне з нашага боку Еўропы ўспрымаецца больш да месца, чымсьці нават у кіно. Пасля рамонту ў нашым тэатры падбалі пра відовішчнасць, на кулісныя машыны ўзбіліся, у тэатры Тызенгаўза каралеўскім іх было, здаецца, пяць. Я б зрабіў спектакль, каб сцэна рухалася па колу, яно падзелена на чатыры сектары — накшталт дзвярэй у замежных гатэлях. Гэта супадзенне з порамі року, перыядамі дня, ці з чатырма адмежкамі жыцця, аднак мне бачыцца хутчэй іншае: тры падзелы і дэтранізацыя, ці можа лепей — каранацыя, па чарзе, будаўніцтва, канстытуцыя, падзелы-фінал. Дэкарацыі можна нават змяняць:

соймавы гармідар, вялікі гадзіннікавы механізм, вежавы, які Станіслаў Аўгуст узяўся наладзіць, друкарня каралеўская, дзе выпускаюць “Газету Гродзеньску”, ветракі — Гарадніца — гарадзенская Галандыя, конная статуя Яна III Сабескага у Лазенках, чужынскія войскі, жаўнеры з запаленымі кнатамі, тэатр, абавязкова тэатр, а таксама — шыбеніца і следам за ёй — гільяціна. Карацей, хуткая змена антуражу, інтэр’ераў, кола гісторыі, паскараецца рух, карусель, тэатральны ажыятаж, амаль броўнаўскі гармідар, рэвалюцыя.

“Ноч у музеі” пакінула нядосыт, яна заўжды ў траўні, як вядома. У сэнсе — ноч у Новым каралеўскім палацы з музейнымі зборамі, дзе ўсё пачынаецца якраз з эпохі апошніх каралёў, калі Новы палац менавіта пабудавалі для соймавых дэбатаў, усё, што ранейшае — у вітрынах у замку Старым, цераз арачны мост — на асобным пагорку які. “Ноч у музеі”, задуманая нядрэнна, але не бліскуча зробленая. Дзеянне — замест раскручвацца, як распростваецца спружына, каб публіцы не хацелася спаць — запавольвалася, катастрафічна не ставала жвавасці, руху, артыстызму нават, дзесь лёгкай таямнічасці, дзесь маскараднасці, правакатыўнасці пэўнай. Дзе тыя жаўнеры з запаленымі кнатамі, дзе жанглёры агнём? Дзе сам кароль, хай актор у камзоле, панчохах і чаравіках са спражкамі, скажыце, дзе мадзеючыя прыдворныя дамы ў парыках з веерамі?! Мне здаецца ў гэтыя хвіліны: я сам бы згадзіўся выйсці каралём на публіку і зачытаць штосьці з “зашклёнага” фаліянта, балазе валасы ў мяне як ніколі доўгія, парыка сапраўды не вымагаюць. Але ж не! Кепска асветленая высокая сенатарская зала, ты чуеш вядомае табе: так-так, тут менавіта адбыўся той фатальны сойм, вось там стаяў трон, на якім сядзеў сам Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, ты разам з усёй публікай паварочваеш галаву, але нічога не бачыш, апроч сцяны. Табе чытаюць урыўкі з вядомага “Апошняга сойму Рэчы Паспалітай”, пераклад з перакладу. А пісьменнікі, якія карыстаюцца мовай крывіцкай, да тэмы гэтай яны не набліжаліся, не чапалі? Тваё пытанне да чалавека з мікрафонам, гаспадара ночы. Не, ім гэта не трэба, яны ставяцца да каралеўскай эпохі, як да чужой гісторыі… Мастакі нашыя караля таксама баяцца? Ён для іх таксама чужы, ці ўвогуле — небяспечны? Вы не хацелі б павесіць тут на сцяне, дзе трон стаяў, партрэт Станіслава Аўгуста Панятоўскага? У мяне замест наступнага пытання атрымліваецца і рытарычнасць, і крыўда, і амаль гатовы адказ. Дык жа не малююць, што вешаць? Няма чаго, няма й

размовы… А ў шкляным футарале гваздом ночы сумная гістарычная рэліквія — сшытыя ў фаліянт рукапісныя дакументы апошняга сойму. Зашмальцаваная кніга ганьбы і безнадзеі. Што ж, ворагаў караля часам можна цалкам зразумець…

У нас рэвалюцыі — гэта вечна святое, іх па-ранейшаму называюць пагалоўна "вялікімі" і адзначаюць угодкі. Маўляў, само слова грандыёзнае, рэвалюцыя не можа здарыцца малой, недаспелай, зялёнай, недапечанай, сырой. Вялікая і французская — пагатоў не выключэнне, яна адна з самых вялікіх. Спектакль з яе нагоды ў былым Тызенгаўзавым тэатры. Мне падабаецца сядаць у амфітэатры, лепей усярэдзіне, але не абавязкова. Дзе ж, цікава, была ложа караля? Тут штосьці памянялася, але не цалкам. Партэр, два ярусы, гэта захавалася, вось толькі дваццаць дзве ложы, яны сталі аднойчы непатрэбныя, зрабіліся перашкодай. Горад пастанавілі забудаваць заводамі і фабрыкамі, але зусім не ў стылі квітнеючай Галандыі, квіткі распаўсюджвалі прафкамы ў працоўных калектывах, крэслаў у тэатры пачало не хапаць і аднойчы пабудавалі гмах, пакінуўшы былы сціплы каралеўскі марыянеткам.

Спектакль называецца інакш, але я б яго назваў "Танцамі вакол гільяціны", у рэшце рэшт яе раз-пораз з рыпеннем колаў вывозяць з-за кулісаў, а калі няма на самой сцэне, яе замяняе выява на задворках, яна апускаецца зверху. Рэвалюцыя звонку — гэта стыхія, злавесны маскарад. Акторы танчаць на каралеўскім прыёме, танчаць, рухаючыся на штурм Бастыліі, скочуць, святкуючы на пляцы перамогу, з прасталюдным энтузіязмам радуюцца гільяціне, яна — іхняя дама, з якой прагнуць станчыць і запрыязніцца, з якой нікому не хочацца сапсаваць адносіны. Але выконваюць танцы яны заўжды з аднолькавым тварамі, абыякавымі ці здранцвелымі, твары сцятыя быццам гэта маскі, рэвалюцыйны вір, які іх захапіў, не адмяняе першай важнасці: танцору тут галоўнае атрымаць плату — грошы ці ежу. Другая важнасць: захапленне паступова змяняецца страхам, трапіць на гільяціну не хочацца нікому, але цяпер ніхто ад яе не забяспечаны.

Мае думкі аб тагачасным тэатры: драму прыдумаў Дзідро, яго не задавальняў падзел на высокі і нізкі жанры, у гэтым была ненатуральнасць, значны прагал, як белая пляма на геаграфічнай мапе. Патрэбна было відавочна штосьці сярэдняе, бліжэйшае да звычайнага жыцця з мовай вуліц і плошчаў, дзе зусім не выказваюцца суцэльным вершам. Але тэатр не плошча, у тэатры ўсё

роўна нічога не адбываецца як у жыцці, лічыў Дзідро. Ён патрабаваў ад актораў разумовасці і разважнасці, здольнасці мысліць адцягнена. Так-так, актору таксама патрэбна назіральнасць, але й халоднае майстэрства, веданне ўмоўных правілаў мастацтва і ўменне падпарадкавацца ім, нават калі табе сёння зусім дрэнна, ты хворы і знябыты. Вывучай прыроду чалавечую, май аб усім абавязкова свае уяўленні, трымай іх у памяці, іграй абдумана, свядома, валодай сабою штохвіліны, вось я й спрабую.

Так-так, я ў сэрцы цяпер “новабудоўлі” той каралеўскай, у тэатры, на жаль, калі яго канчаткова пабудавалі, каралю было ўжо не да тэатра. Я засяроджваюся, усё канцэнтруецца: думкі мае, гістарычныя дэкарацыі навокал — побач з “марыянеткамі” цагляны лямус пад дахоўкай як цацка, у ім цяпер рэстарацыя з каралеўскай катлетай, між іншым, а вось медыцынская былая акадэмія выглядае зусім не так святочна з шыльдай камендатуры, ваякі абяцаюць калі-небудзь пакінуць камяніцу рэстаўратарам, улада цярпліва чакае. Захаваўся прыгожанькі пляцык Тызенгаўза няправільнага абрысу з Крывой афіцынай, дзе ў сутарэннях галерэя, так-так, з назвай менавіта “Тызенгаўз”, некалькі каралеўскіх пабудоў і выцягнуты палац — цераз мост — шпэтны нядаўна, яму цяпер спрабуюць вярнуць занядбаную прыгажосць.

Мяне зачароўваў макет прадмесця Гарадніца, дзе я цяпер у тэатры, яно было цэлай новай Горадняй побач старой. Маленькія камяніцы з чырвонымі дахамі былі на стале ў гмаху ўлады, дзе працаваў аматар Станіслава Аўгуста, — я раней узгадваў пра гэтага чалавека. Ён глядзеў з акна зверху на тое, што засталося ад Гарадніцы, у яго былі аднаўленчыя планы, а потым рамантыкаў пазбыліся. Цяпер улада ачулася, ёй заманулася замежных турыстаў, яна зноўку хоча палюбіць рэстаўрацыю. А чалавек гэты крытыкуе: народжаны, каб поўзаць, лятаць не здатны. На карыкатурах у яго адна рука Масквы, другая — Варшавы...

Пра мармур, які не смяецца, прыдумаў Дзідро, не толькі ён любіў такія сцверджанні выдумляць. Не смяецца? Гэта здаецца відавочным, на першы погляд, неаспрэчным, як аксіёма. Але ж гэта бронза бадай не смяецца, чыгун пагатоў, волава і нават умярцвёнае дрэва. Парцалянавыя фігуры Аўгуста II, яны таксама няўсмешлівыя. Але мне здаецца, што мармуровыя статуі, яны, хай не смяюцца, але здольныя пасміхацца, злёгку, някідка, нібы пасміхаюцца самі сабе, але гэта залежыць не ад мармуру, ад вачэй і душы, ад унутранага

стану майстра. Мне здаецца, мне даводзілася бачыць гэтую ледзь заўважную усмешку, толькі не магу ўзгадаць — дзе. Я не ведаю таксама, ці можа мармур стаміцца ад мармуру, як сказаў іншы пісьменнік. Стаміцца і заплюшчыць вочы? Але ж! На пастаменце помніка ў Лазенках помслівая рука накрэсліла здзекліва пра чын караля:

“Яну Сабескаму ён статую паставіў:
Коштам сто тысяч, я б удвая паклаў,
Каб Ян аджыў і скамянеў хай Станіслаў”.

Не ажыццявілася гэта да сённяшніх дзён, і я магу колькі заўгодна выбіраць месца для помніка — каля Крывой афіцыны, ці далей — перад палацам на Гарадніцы, ацэньваць фон: фасад, аздобу сценаў, форму і памеры вокнаў, словам, франтоны, картушы, аркатуру, нішы-бленды, гзымсы, гарэльф, ліштвы, маскарон, люкарны, філёнгі, усё марна. Яму не пашэнціла, ён быў бы на сваім месцы ідэальным чынам, каб не меў ворагаў, каб не было рускіх, прусакоў, аўстрыякаў… Каб я рабіў надмагілле, я б зрабіў статую караля, які трымае ў руках на жываце макет Гарадніцы, маленькай Галандыі, якая глядзіцца нават праз заслону часу файнай мясцінай нашых продкаў, дзе ўсё спачатку ладзілася, дзе ўсё зачароўвала нават еўрапейскіх замежнікаў.

Лясь! З-пад нажа гільяціны адскоквае галава, галава лялькі, але ты здрыгануўся ад раптоўнасці і табе здаецца, што зала скаланулася таксама. Так здараецца, калі чагосьці чакаеш, але траціш часова пільнасць і —знянацку! Так, я — кароль, я ў сваёй ложы на прэм’еры італійскага балета, назва падманліва сведчыць, што дзея будзе прысвечана каханню, але гэта каханне ў дэкарацыях рэвалюцыйнага Парыжа — “Свабода, роўнасць, братэрства!” Лясь! Герой-палюбоўнік простага паходжання як самнамбула бярэ аберуч галаву каханкі, якая пакарана за шляхецкі стан, і паволі ўзнімае, каб убачыла ўся зала… Маршалак Мнішак на наступны дзень абвяшчае цэнзуру на п’есы.

У сённяшнім спектаклі менш кахання, больш палітыкі, але гільяціна, яна па-ранейшаму ў цэнтры ўвагі. Яна чакае ўсю дзею, што няўмольна рухаецца да гільяціннага фіналу… Хаваюць караля з кпінамі, з галёканнем — “Кароль памёр, няхай жыве кароль!” У труну кладуць асобна галаву, асобна карону. Мёртвая цішыня ў зале.

2009

РЭПРАДУКЦЫЯ БРЭЙГЕЛЯ

Апавяданне з расчараваннем

Няма, знікла са сцяны кнігарні вялікая рэпрадукцыя Брэйгеля. Кнігарня. Шыкоўныя альбомы. Фламандскія майстры. Трыумфаванне біялагічнага: разяўленыя раты, шчокі ў лоі, чэравы. Мясістыя далоні ў тлушчы. Шэрагі кумпякоў, барвовыя каўбасы. Медзяныя селядцы. Гронкі рабцаў, індыкаў. Чвякаюць прожары. Рагочуць, расплюхваюць віно п’янюгі. Круглагрудыя фламандкі з глякаў падліваюць чырвонага або бурштыннага — у шклянкі, куфлі. Сонца залаціцца ў струмені. Шалёныя скокі. Распаленыя, потныя, гуллівыя, пажадлівыя. Танчаць апантана. Трасучы шарамі грудзей. Ведаеш, калі занадта вялікая галава, гэта сведчанне анамаліі. А бюст? Калі апошні памер? Ва ўсякім разе — гэта келіх з коптурам.

Дзьмуць у рогі і дудкі, танчаць смычкі, танчаць пальцы па струнах. “Рэжуць жыдкі у дзве скрыпкі, — успамінаецца мне ўпадабаны калісьці верш, — трэці на трубе равець, а чацверты — на басэтлі і тахту нагою б’ець”. Вух! Малююць карціны тутака ж. Шталюгі, пэндзлі, мальберты. Шыкоўныя азадкі і клубы. Як пяяў паэт. Цьмее золата ў вачах, вабяць магутныя грудзі... А рэпрадукцыі больш няма. Адчуваецца, што яму падабаўся Босх. Але ў яго менш містыкі, сымболяў. Або зусім часам няма. Гэткай празмернасці, нагрувашчання ўсяго-усялякага. Болей жыцця, якім вылучаюцца толькі некаторыя босхавы працы. Само жыццё. Са скарыністымі хлябамі, з дымкімі талеркамі поліўкі, з місамі апетытнага мяса.

А вось Брэйгеля-Малодшага болей вабіла іншае. Збор падаткаў, напрыклад. Памяшканне, перапоўненае паперамі, дакладней стосікамі, перавязанымі шпагатам. Відавочна, што не грошы. Тады купюраў, бадай, не было. Толькі паўнаважкая манета. Паперы паўсюдна. На паліцах, у шафе, на канторцы, стале, на падлозе сярод пакоя, пад сталом. Стоячы за ім, якісьці ідальга, сеньёр з разумным тварам чытае адную. Чарнявы ідальга, гэткі гішпанскі акупант. Побач — службовец, можа які пісарчук. І чарга просьбітаў без капелюшоў, толькі жанчына, якая нагнулася, у белым каптуры. Вось такі Малодшы Брэйгель.

Яны любілі тады ўсякі гешэфт маляваць. Тавар-грошы-тавар. Адлюстроўваць рэчаіснае жыццё. Несвядома ілюстраваць будучыя

падручнікі па палітэканоміі. Мянялы, ліхвяры, зборшчыкі падаткаў. Акуляры без дужак, парыкі, грудкі талераў на стальніцы. Учэпістыя вочы, прагныя да падліку пальцы. Сярэдневечныя рахункаводы і бухгалтары. Касіры, інкасатары. Банкіры. Яны любілі, між іншым, пазіраваць. І добра плацілі майстрам за шыльды, маляваныя алеем. І за тадышнюю рэкламу, якой была і карціна Брэйгеля Малодшага. Пра якога сёння памятаюць ускосна. Толькі таму, што калі аднаго дагэтуль называюць Старэйшым, значыцца быў і Малодшы.

З рэпрадукцыяй было так. Заходжу ў “Кнігарню пані Элізы”, а тамака побач з кніжнымі шэрагамі некалькі друкаваных рэпрадукцый пад шклом у рамах. І гэтая са сляпымі. Славуты Брэйгель. Жудасная, нейкая фантасмагарычная, але такая сапраўдная сцэна. Калісьці экранізацыя мяне вельмі ўразіла з гэтым даўгалыгім Лембітам, эстонцам. “Ціля Уленшпігеля” экранізацыя. Я тады хадзіў у ботах кірзавых, мусіў хадзіць. Кіно круцілі ў салдацкім клубе. Дакладней, гэта быў вельмі прыліковы — на добры кінатэатр альбо дом культуры — будынак. З чорнай кавай у чайной і з салдацкай біт-групай на чале з прапаршчыкам Ламброзам. (Адкуль у яго досыць вядомае італьянскае прозвішча? — думалася мне тады). Да слова, загадваў клубнай камандай капітан Шлангман, з якім у нас аднойчы адбылася сутычка.

Я ўвайшоў, ужо калі сеанс пачаўся. У чорнай зале нябачныя былі браты па зброі. Зелянковая маса з чорнымі пагонамі, з марамі пра жанчын і дэмбель. А тут сярэдневечная карціна. Адно з самых захапляльных месцаў з падручніка па гісторыі. Ветразёвыя караблі на вуліцах. Сярод спічастых сабораў, вежаў, званіц, замка, палацаў, ратушы, кляштараў, купецкіх дамоў і гандлёвых радоў. Гёзы апаноўваюць затоплены горад. Ілюзія была глыбокай. Я трапіў нават не ў кіно, а ў іншае, кранаючае жыццё, адрознае ад майго цяперашняга абсалютна.

Я не бачыў, як гасла святло, не бачыў цітраў, пагатоў абавязковага перад фільмам “тэлечасопіса” — з традыцыйным Брэжневым, з пенсіянерамі Палітбюро, з героямі пяцігодак і малайцавата-засяроджанымі ахоўнікамі Айчыны ад агрэсіўнага НАТО. Я апынуўся адразу ў тым часе. Я быў калі не сярод намаляваных людзей, дык перад карцінамі фламандскіх майстроў, якія ажылі, зрабіліся рэчаіснымі. Да войска я жыў у прыбалтыйскім горадзе. Ён быў чужы мне, з яго мовай, нават шрыфтам вулічных шыльдаў, з яго жыццём і гісторыяй. Але бадай не таму, што ён мне не

падабаўся, было хутчэй наадварот. Папросту чужы і ёсць чужы. Калісьці тамака жмогусы пабілі крыжакаў. Высозная званіца гатычнага касьцёла дамінавала. Каменны салдат з “ппш” — “воін-пераможца”, згодна двухмоўнаму подпісу. Вялікі помнік незразумелым тады паўстанцам 1863-га. Непадалёк ад нашай школы.

Хто памятае той фільм, мяне зразумее. Вялікая была спакуса у фільмоўцаў. Яны гэтую карціну Брэйгеля са сляпцамі ператварылі ў кінасцэну. Атрымалася з надзвычайнай сілай. Акторы ажывілі старое палатно, надалі рух персанажам, узбагацілі дзеянне, працягнулі ў часе. Падабенства ўражвала. Той жа краявід, фарбы, знаёмыя постаці. Каб гэта ўбачыў сам Брэйгель...

Я адразу звярнуў увагу ў кнігарні на рэпрадукцыю. Дасканала выкананы друк. Фарбы, кожная рыса. Дыхтоўная рама, шкло. Усё бліскуча. Доўга я хадзіў глядзець на яе. Пакуль кошт не зменшыўся ў паўтара раза, грошы абясцэньваюцца. І ўрэшце яна знікла. Вось вісела-вісела, непарушна. Але знікла. Нехта купіў. Не я. За такія грошы я ўжо гатовы быў, хаця жонка не хацела заакцэптаваць. Яна скептычна прапаноўвала: уяві сабе такую досыць жудасную сцэну ў сваім пакоі. Канечне, зроблена выдатна, хоць усяго толькі рэпрадукцыя. Мой знаёмы мастак Грын-ч мне расказваў пра Сарагосу, дзе карціны не толькі ў банках і ўстановах, але ў кавярнях і барах. Часам гэта рэпрадукцыі, але дасканала выкананыя. Але жонка рэпрадукцыі ўспрымала без энтузіязму. Магчыма, ад аскоміны колішніх савецкіх часоў, з тыражаванымі Шышкіным і Васняцовым. Шкада. Няма ў мяне рэпрадукцыі Брэйгеля.

Няма альбома з выявамі твораў. Якіх толькі няма альбомаў! Але толькі не Брэйгеля. Быў выпадак, я разглядаў сціплы, у мягкай вокладцы. У адной сталічнай кнігаранцы. За гэткія грошы ды такую кніжачку. Я вырашыў пашукаць лепшага, пачакаць калі што. Чакаць я ўмею. Марна. Брэйгеля не тыражуюць.

Я вяртаўся са сталіцы найапошнім аўтобусам. Дзяўчына побач запытала, калі ён будзе ў Беластоку. Я адказаў прыблізна. Ля самай гарадской мяжы аўтобус збочыў на панямунскую запраўку. Затрымка хвілін на пятнаццаць. Ноч. Каля паловы трэцяй. Штосьці я сказаў суседцы наконт панямунскай сядзібы апошняга караля. Дом з калонамі захаваўся. Партрэты. Марчэла Бацярэлі. Кароль за столікам: чарніліца, пяро, рукапіс. Далонь на клепсідры, вадзяным гадзінніку. На левым мезеным пальцы круглы сыгнэт. Кароль у шлафроку з футраной аблямоўкай. Рамантычна глядзіць убок і некуды ўгору.

Альбо іншы партрэт, пэндзля Вігі-Лябруна. У строі прыблізна стагоддзя XVI-га з карункавым каўнерам. На грудзях на ланцугу бляха з цьмянай выявай. Капялюш з шыкоўным страўсавым пяром. Кароль са свежым адкрытым тварам, з прыхаванай у вуснах усмешкай. З левай рукой, зухава ўпертай у бок. Калісьці такі партрэт вісеў у панямунскім палацыку.

Што я ёй яшчэ там сказаў? Ці не пра маўклівы сойм? Я, які ніколі не загаворвае сам, не распытвае, не заляцаецца ў дарозе. Ніколі. Што са мной здарылася? Аўтобус прытармазіў перад мостам, і яна выйшла следам за мной. Я падумаў, што яна ўпершыню едзе ў Беласток, бо яе пытанне… Але чаму яна падумала, што я туды еду? Апроч партфельчыка, як звычайна, у мяне нічога больш не было.

Павячэраць у тры гадзіны ночы і потым рана ўстаць. Адная прыемнасць: разарваць новы пачак кавы. Зачытаешся красамоўствамі. Фірма нямецкая. Мова польская. Вельмі велягурыстая. Паэзія ў прозе. “Ужо больш за стагоддзе захаплядьны водар Jacobs з’яўляецца неад’емнай часткай жыцця цэлых народаў і людзей самых розных пакаленняў. Найлепшае зерне Арабіка, традыцыі і тэхналогіі Jacobs, цудоўны водар — усё гэта незабыўны смак змолатай кавы Jacobs”. Зверху налепка — “Навінка!” — “Цяпер вашая ўлюбёная кава стала яшчэ болей духмянай. Пры выкарыстанні найноўшай тэхналогіі Jacobs зерне кавы перад змолваннем замарожваецца, і вы можаце атрымліваць задавальненне ад выдатнага водару яшчэ даўжэй”. Бяру ў кішэню дыктафон. На вуліцы спёка і сумёты тапалінага пуху.

Наперадзе стаяць мужчыны, на жэрдках два ліхтары і крыж. Самі яны ў кароткіх накідках чырвоных, за імі хлопчыкі — у белых, далей дзяўчынкі ў камізэльках, як быццам нацыянальных польскіх, у вяночках са стужкамі. А следам пяць дзяўчат у блакітных доўгіх сукнях з блакітнымі вяночкамі трымаюць вялізны ружанец. Адна — у цэнтры з крыжам аберуч, да якога ружанец мацуецца. Часткі ружанца накшталт вялізных гуркоў або дыняў.

Звоніць ручны званок… Дзяўчаты нясуць падушачкі, харугвы з жоўтымі стужкамі. Матка Боская. Яе трымаюць на плячах чатыры дзяўчыны ў доўгіх белых сукнях. У туфліках. Сукні з накідкамі, аблямаваныя чырвоным. Увесь час звоняць у званок. Далей зноўку дзяўчаты гэтак жа на плячах нясуць выяву Маткі Боскай. Мужчыны. Харугвы. Зноў выява Маткі Боскай. Чатыры пажылыя жанчыны ў белых хустках. Яшчэ харугва. Звоніць званок. Нейкі святы. Званок,

дзіцячыя галасы, гоман. Звоніць таксама звон. Побач мяне — шоргат падэшваў. (Эфект праслухоўвання гуказапісу падобны, як падчас прагляду відэазапісу. Ты заняты адлюстраваннем выявы, падрабязнасцяў. Або імкнешся вачыма запомніць чым паболей, розныя дробязі і пераказаць максімум на стужку. У абодвух выпадках ты заклапочаны відэашэрагам, а потым дзівішся паліфаніі гукаў, запісаных адначасова, але якіх ты амаль не памятаеш).

Чатыры жанчыны такую цяжкую нясуць Марыю, што трымаюць яе на ўзроўні ніжэй за пояс. Дзіцячыя галасы. Звоніць звон у бліжэйшым касцёле. Хлопчыкі аберуч трымаюць вялікі ружанец, адзін з іх зусім маленькі, гадкі два. У белых шатах з чырвонымі накідкамі. Гукі жаночых абцасікаў. Жаночы спеў. Святар з “уокі-токі”, ахоўнікі таксама. Яны ў чорных гарнітурах. Аператар са штатывам, з маленькай відэакамерай. Харысты з паперамі ў руках. Мужчына — гучнагаварыльнік. Чатыры рупары за спінай, счацвяроныя званочкі ў руках. Адначасова ён чалавек — званіца. Следам самі біскупы без шапачак. Адзін з іх пад балдахінам з цяжкім крыжам у руках. Ахоўнік з “уокі-токі”. Напоўніцу спяваюць птушкі.

Пад парасонам старая манашка з кіёчкам. Кх, пх... “У нашым горадзе існуе ініцыятыўная група падтрымкі прэтэндэнта ў кандыдаты на пасаду прэзідэнта Пал Палыча Манькоўскага. Група налічвае (далей — называецца лічба). Учора пачалі працу сваю. Першае ўражанне такое, што людзі прыхільна ставяцца да асобы Манькоўскага. І цяперашні прэзідэнт у асобе нашага прэтэндэнта мае вялікага суперніка. Групы невялікія існуюць і ў раённых цэнтрах. Спадзяванні такія, што свае подпісы людзі аддадуць за Манькоўскага і неабходную колькасць, безумоўна, ён набярэ”. “А слоньцэ высоко-высоко сьвеці пілётом в очы, огжэва неструдзэні зімнэ небеске пшэстшэні... Чэкам на вятр, цо розгоні цемнэ зглэмбёнэ заслоны. Встанэ втэды на раз зэ слоньцэм тважом в тваж,..” — запісваю на паперы са слыху. Мая ўлюбёная Кора. Дыктафонныя запісы — сведкі таго гарачага прэзідэнцкага, але марнага лета.

Я магу абыякава праходзіць паўз газетныя шапікі, прымушаць сябе не заходзіць у кнігарні, грэбаваць крамамі, куды імкнецца публіка. Магу не ўключаць тэлевізар, што звычайна і раблю. Але ўсё адно гэтае жыццё складаецца з тысячаў і мільёнаў дробязяў, нюансаў. І думка ўвесь час пульсуе, і немагчыма адмежавацца ад рэчаіснасці, ад навакольнага жыцця, якое енчыць, лямантуе, спявае, плача, нема крычыць, гаворыць рознымі галасамі, ператвараючыся ў галас. І мне

непатрэбна і нецікавая тая штучная зорка Памэла з сіліконавымі цыцкамі. З вачыма прасцячкі, калі не сказаць дурнічкі. Якая робіць спачатку сенсацыю з павелічэння сваіх малочных залозаў, дзякуючы якім робіцца попытнай на кінарынку. А потым, адчуўшы змяншэнне попыту, заяўляе ў прэсе, што “здзьмуе” цыцкі. Кантрасты, рэзкія рухі, нечаканыя заявы і ўчынкі — для самарэкламы першая справа.

Адзін замежны беларус любіў мне расказваць дзве рэчы. Ведаеш, гаварыў ён, у спачывальні не павінна быць ні тэлевізара, ні камп’ютара, ні кніжак. Каб добра спаць. Я пакуль не магу сабе гэтага дазволіць, сціпла адказваў я. Бо мой пакой быў адначасова гасцёўняй, кабінетам і, само сабой, спачывальняй. Сёньня нарэшце інакш. Хіба што каля ложка некалькі кніжак, якія я чытаю ці намагаюся чытаць перад сном, пасля дзённай навалы інфармацыі, уражанняў, турботаў. А яшчэ ён любіў вяртацца ў размовах да факта, што большасць апытаных у розных краінах мужчын назвалі нечаканую жанчыну, з якой хацелі б кахацца. Яе імя — Патрыцыя Каас, — урачыста абвяшчаў ён.

Што ж, для мяне не было ў гэтым нічога нечаканага. Палякам часта падабаюцца не якія-небудзь порна-дзівы, а співачка Кора з Maanam. Я сам чуў па радыё такія прызнанні. Па польскім радыё, само сабой. Кора. Вытанчанасць, інтэлігентнасць, але жарсць і моц. Зрэшты, у яе выпадку правакуюць яшчэ тэксты, якія яна піша і співае. Пра каханне, прычым тэксты не самыя цнатлівыя. Але вельмі паэтычныя. Бюст зусім не такі вялікі, як у Памэлы, але затое сапраўдны. А вершы?

Przyjdź do mnie w nocy
Z za siedmiu gór i mórz
Kocham gdy mnie dotykasz
Choć nie dotyka się róż

“Калі мяне кахаеш, як ты кажаш, пашукай яблык вечнага кахання з чарадзейскага саду”, — співае Кора. Каб добра співаць, зусім неабавязковая вялікая грудная клетка, аб’ём лёгкіх, не кажучы пра бюст. У Памэлы завялікі бюст, досыць пракураны голас і нуль акторскіх дадзеных. Але галівудцы кіруюцца ў такім разе не густам або крытэрыямі, што датычаць прафесыйнасці выканаўцаў. Адно законы шоў-бізнесу: чым большыя бюсты, чым даўжэйшыя лімузіны,

чым болей віскі, боек, страляніны і спаленых “кадылакаў”. А таксама забітых і параненых.

Чаму мне падабаецца Брэйгель? Таму што мне даспадобы ўсё натуральнае, строгае. Позняя готыка, а не якое-небудзь ракако. Брыгіцкі касцёл, Францішканскі за Нёманам, але зусім не наш езуіцкі. Груба кажучы, мне падабаецца папросту кавалак шынкі, а не парсюк на талерцы, напоўнены моркаўкай і ўсякай гароднінай. Я болей люблю чорную каву, а не капучына з узбітым шумам, з насыпаным шакаладам зверху. Не анёлы, мадоны, завітушкі, кветачкі, а рэальныя сцэны жыцця даспадобы. Мужчыны, жанчыны, рыбіны, кумпякі. Яны бачылі жыццё гэткім прадметным, насычаным, поўным, што перапаўнялі свае карціны людзьмі, рэчмі, жывёламі. Ім хацелася зрабіць жыццёвыя сцэны максімальна змястоўнымі, адлюстраваць такімі на сваіх карцінах. Як мне часам хочацца напоўніць сцісла і канцэнтравана сённяшнім жыццём свае апавяданні, сваю прозу. Жыццём з коптурам. Крама, наладаваная таварам, ежай, рознымі бляшанкамі, бутэлькамі, пачкамі, скрынкамі. Процьма разнастайных машын на вуліцах. Нашпігаваная тэлескрынка. Безліч музыкі. Кнігарні, перапоўненыя каляровымі кніжкамі. Поўныя газет кіёскі для прэсы.

Брэйгель, Брэйгель. Калісьці ён намаляваў карціну пад назвай “Краіна дурняў”. Каб ён жыў сёння… У горадзе з гербам аленя Святога Губерта. Што б ён мог намаляваць сёння? Краіну маўчуноў? Людзі з закрытымі ратамі, якія быццам набралі вады. Людзі з вінаватымі ўсмешкамі на тварах, з баязлівымі вачыма. Людзі з безнадзейнасцю ў вачах. З фатальным выразам вачэй. Краіна баязліўцаў, краіна людзей, якія спыніліся перад затокай Чырвонага мора, не жадаючы, баючыся прайсці скрозь ваду, каб развітацца са сваім нявольніцтвам. Страх свабоды. Краіна людзей, якія баяліся выціснуць з сябе рабства. Людзі з рыбінай крывёю альбо нават з сапсаванай. Людзі, якія ненавідзяць усё сваё, а значыцца ненавідзяць сябе.

Брэйгель, карціны якога ажыўлялі ў экранізацыі Шарля дэ Кастэра. Кіно, якое перадавала эпоху, дзякуючы фарбам фламандскіх мастакоў. Незабыўнае ўражанне, што зрабіла кіно, якое я глядзеў, калі жыў у казарме. Ціль Уленшпігель, сярэдневечча. Казарма, боты, пад’ёмы, пайка, мацюкі. Ураженне ўзмацнялася гэтым кантрастам. Я быў вельмі маладым і мне бадай хацелася туды, апынуцца ў кіно, менавіта не сярод гледачоў, а сярод дзейных асобаў, трапіць у іншы

свет з гэтага чужога і варожага для мяне. Разам з гёзамі заплысці ў затоплены горад і вызваліць яго ад ненавісных гішпанцаў.

Гэты паэт, які пісаў пра фламандскае мастацтва старавечных майстроў. Пра грудастых жанчын, пра славэтныя кумпякі, пра куфлі з півам і віном. Пра свавольныя п'яныя танцы, пра гэтую празмернасць ва ўсім. Пра пагулянкі, якія адначасова пераносіліся на палотны, маляваліся з натуры. Брэйгель. Было б занадта згодна канонам, каб мой аповед аб рэлігійнай працэсіі закончыўся калекамі, падобнымі ягоным. Якія б маляўніча працягвалі рукі да ўдзельнікаў крыжовага ходу ў спадзяванні на міласціну. Не, інваліды існуюць. Каля цэнтральнага гастранома, каля царквы. А болей там, дзе натоўпы — пры дарозе на рынак.

Магчыма, што я сам сабе крыху супярэчу. Строю кепікі з сучаснай сэкс-бомбы і захапляюся сярэдневечнымі фламандскімі карцінамі з грудастымі кабеткамі. Гэта быў пратэст, я разумею. Супраць бляклых жыццёвых копій, супраць панавання ў мастацтве штучнаватых жанчын, якімі былі мадоны з дзіцяткам на руках або хай без яго. Яны адмаўлялі штучнасць, нежывыя каноны. Жанчына — яна жывая, яна — чалавек. Іхні пратэст быў жыццястаноўчым. Не раўнуючы з марфіністамі першай паловы мінулага стагоддзя, якія разразалі вочны яблык галяком, ды займаліся іншымі гідкасцямі, разбураючы, знішчаючы чалавека разам з мастацтвам. Бюст Памэлы выклікае хутчэй думкі не аб грудзях фламандак, але аб штучных цягліцах культурыстаў. Аб усім гэтым не пішуць вершаў. Тут няма паэзіі.

2002

ДАЛАКОПЫ

Губернскае апавяданне

Ён спрытна ўскараскаўся ў высокае стрэльчата-гатычнае праймо былога вакна. Яго падтрымлівалі, падпіхвалі знізу, смакуючы наперад спевы. Ён устаў з каленяў, выпрастаўся, штосьці залямантаваў, узняўшы, замахаўшы рукамі. Яму падалі гітару. “Песня касцюшкоўцаў”, марш іхні!” — блазнавата-радасна абвясціў ён. “Рубон!” — абазваліся здолу захоплена, але не вельмі згуртавана. Спявак выняў інструмент з падарожнага футарала, нетаропка спраўдзіў гучанне. “А зараз слухайце”:

“Наш Касцюшка добры быў,
Ён маскалі моцна біў!
Ля-ля-ля. Ля-ля-ля.
Ён маскалі моцна біў!”

— Нейкая закароткая атрымалася. Не паспелі прыдумаць паболей. Дый што казаць, мужыкі. Толькі наважыліся, толькі косы навастрылі, а тут — Мацяёвіцы, апошні раз пораху панюхалі. І — фініта ля камедыя. “Не загінулі мы і не згінем, пакуль ты нас наперад вядзеш... Нашай слаўнай крывіцкай Пагоні мы не зганьбім, мы ўславім яе”, — уголас як бы ўспамінаючы тэксты, прагаварыў ён без спеву, не кранаючы струнаў, і раптам грымнуў:

“Што забылі цябе, адракліся,
Прадалі і аддалі ў палон!..
Біце ў сэрца іх, біце мячамі,
Не давайце чужынцамі быць!”

— Вой, не, гэта занадта сумная, безнадзейная нават. “Дзе наш Кастусь, дзе наш змагар!” Не, а гэта ўжо не з той оперы. Лепей кракавяк праспяваю, калі хочаце.

— Хочам! Хочам! Спявай!

— Ну, добра. Дык слухайце. Касінерскі кракавяк:

“Гэта што за сцяг лунае
Над акопам годна?

Залаціцца зноў наш сцяг
Колераў народных
Дына-дына-дына,
Любая Айчына!”

— Гэта ўжо весялей, праўда? А зараз яшчэ пра Пагоню будзе і пра арла. І пра косы, само сабой, — і ён праспяваў яшчэ некалькі радкоў, як і абяцаў.

— Ну што, хлопцы, дзеўкі! Штосьці пальцы здранцвелі, прымярзаюць, як у Карбышава, струны зусім ледзяныя. Варта ўжо даць слова нашаму шаноўнаму кандыдату на прэзідэнта. Я вас ужо разагрэў, як мог. Ура! Прывітаем госця!

— Шаноўная публіка, дарагія землякі! — інтэлігентны, але валявы мужчына ў акулярах з тонкай аправай загаварыў упэўнена і спрактыкавана. — Што засталося па Касцюшку?! Нічога! Наспа, дзе дом стаяў. Нават памяць знішчылі. Нацыянальны герой такіх вялікіх краін! Дыпламаты прыязджалі замежныя. З кветкамі, з вянкамі. А дзе нашы сталічныя янычары? Помнікі сувораўскія даглядаюць, музей. Касцюшку — ні помнікаў, ні музеяў. Добра, людзі тутэйшыя крыж паставілі, камень. Ды шыльду бронзавую злодзеі скралі. А дзе міліцыя, дзе ўлады мясцовыя? Спяць у шапку. Янычарскую музыку слухаюць.

Я быў у швейцарскім музеі Касцюшкі. Яны там зноў быццам сутыкнуліся. Сувораўскі таксама ёсць музей. Я быў першым адсюль палітыкам, які наведаў музей слаўнага нашага земляка. У кнізе ганаровых гасцей — роспісы самых вядомых палітыкаў, нашых — аніводнага. Яны ўсе ў сувораўскім імкнуцца засвяціцца. Мне было прыкра. І вось цяпер я найлепей усвядоміў: мы павінны пайсці на гэтыя выбары і перамагчы. Каб шанаваць нашых уласных герояў, а не ворагаў, якіх ушаноўвае цяперашняя ўлада.

— Янычары яны! Манкурты!

— Так, янычарства — гэта хвароба... бяспамяцтва, паняверкі. Гэта — нянавісць да сваёй Айчыны, якую пасеялі ў нас ворагі.

— Касцюшка не перамог, мы — пераможам!

— Дай Бог.

— Ну, вось. Як нас вучылі, гісторыя сапраўды рухаецца па спіралі, — нечакана зноўку пачаў мовіць спявак-гітарыст, і здараюцца неспадзеўкі, запрашаю ўсіх да вогнішча пагрэцца ля касцюшкаўскіх падмуркаў “сувораўскай”, мароз пятнаццаць градусаў. Гэта ж не жартачкі!

— Няма “сувораўскай”, толькі “сталічная”!

— Чорт з ёй! Абы сорак градусаў.

Акінчыц аглядаў публіку, палац, лес, зіму. Увагу прыцягвалі ксяндзы. Іх ён заўважыў яшчэ каля каменя, на месцы сялібы. Купка мясцовых патрыётаў. Луналі бел-чырвона-белыя сцягі. Прыезная моладзь ажыўляла сцэну. Спецслужбіст бесцырымонна фільмаваў. Спрэчкі, гутаркі, філіпікі. Малады мужчына ўбаку ў чорным строгім паліто, у чорным лямцавым кепі з апушчанымі на вушы берагамі. “Пшышэдл пастор: чарна колумна слув”, —міжволі ўзгадаў Акінчыц шатландскага паэта ў польскім перакладзе. Так, ксёндз вылучаўся з усіх відавочна, але Акінчыц чамусь не адразу скеміў, што гэта менавіта ксёндз. Папросту не чакаў убачыць. Не чакаў таксама па сутнасці нічога не ўбачыць. Чатыры гадзіны ехаць, каб паглядзець на месца, дзе калісьці была сядзіба, ад якой — ані следу! Яго загушкала, чаго не здаралася вельмі даўно. Аўтобус вёз не новы, але прыстойны, прычым для далёкіх рэйсаў, на мяккіх рэсорах. Ехаў не дарогай на сталіцу, самай ажыўленай, па якой прызвычаіўся часам падарожнічаць Акінчыц, а ўбок ад населеных гарадоў. Праз вёскі і сялібы, праз пушчу. Як карабель плыў паміж засыпаных снегам дрэў, якія ззялі на сонцы, праз сумёты абапал, якія зіхацелі і серабрыліся, цераз марознае блакітнае неба. Здавалася, гэта павінен быў быць шлях на Поўнач, у Лапландыю, а не ў адваротным кірунку. Спыніліся аднойчы ў пушчанскім мястэчку, здранцвелым і аснежаным. Амаль сляпіла сонца. На старых камяніцах паміж царквой і касцёлам усе шыльды яшчэ размаўлялі па-беларуску. Цуд, казка! Потым аўтобус пачало падгушкваць, ён раптоўна зарываўся носам, ляснуўся сподам раз-другі. Пад коламі гарошыўся стары брук, месцамі ўжо з ямінамі, запарушанымі снегам. Шафёр мусіў запаволіць язду.

Праз дарогу ад каменя хваёвы лес крыху перавышалі дзве вежы. Вельмі шчытны, цёмны і змрочны лес. Дома, у энцыклапедычным томе Акінчыц убачыў, што палац калісьці быццам стаяў адразу за домам Касцюшкаў, ствараў задні план, дэкарацыю. Хвояў жа не было зусім. Мастак відавочна зменшыў адлегласць, інакш палац атрымаўся б замалым. Яшчэ — гмах стаяў на пагорку, узгадалася дома Акінчыцу. Мастак гэта праігнараваў... Мароз адчуваўся, марна стаяць далей не было сэнсу, і публіка пацягнулася ў палацавы бок, дзе ніяк не распальвалася вогнішча. Адно дым слаўся.

Палац уражваў слядамі варварства. Чырвоная, як перапечаная цэгла, з рэшткамі тынкоўкі сцены, — быццам шкуру здзерлі з

мядзведзя. Аз-букі-ведзі — лемантар далучаных да пісьменства тубыльцаў, якія спярэсцілі муры сваімі імёнамі і паведамленнямі. Хто каго кахае, хто з кім якую піў гарэлку ў палацавых рэштках. Сучасны летапіс недарэкаў. Акінчыц не ведаў, як яшчэ ахарактарызаваць убачанае. Здаецца, нічому не здзіўляешся, але знянацку ўразішся. Каб жа зрабіць палац для паляўнічых (хоць ён і не любіў іх), для аматараў зімовага адпачынку, для агратурыстаў, выратаваць. Марныя думкі!

Агонь нарэшце запалымнеў, апаноўваючы хвойнае галлё. Як рыбалоўцы навакол пасталі маладзёны з пруткамі. Засквырчэлі каўбаскі, празрыста напоўніла шкляначкі гарэліца. Гамана запанавала ля мёртвых муроў. Вярнуліся з абеду дыпламаты. Амерыканец нагадваў захопленага пікнікам студэнта. Нехта выпрасіў у польскага аташэ прымерыць “рагатувку” і пайшоў пахваляцца да сябрукоў. Польскі дыпламат сказаў Акінчыцу, што рады яго бачыць. Калісьці ў іх былі прыязныя адносіны. Потым Акінчыц апынуўся часова за мяжою, а дыпламата адклікалі у Варшаву. Затым яго зноўку прысалалі, падвысіўшы, у сталіцу. Цяпер яны амаль не бачыліся. Уначы Акінчыц сасніў, сам дзівячыся, як бярэ у паляка інтэрв’ю, і як той адмаўляецца адказваць на самыя цікавыя пытанні.

У дарозе моладзь працягвала жлукціць гарэлку. Падрэмваючы, Акінчыц змагаўся з гармідарам у галаве, спрабуючы вылучыць з заблытаных пачуццяў думкі, высновы. З рэчаіснага ладу яму хацелася апынуцца ў метафарычным. Разважалася яму ў прыблізна такім рэчышчы… Кажуць, немагчыма ступіць у адную раку двойчы. Гэта не пра нас. У нас усё здараецца. Колькі не трапляем у ваду, столькі разоў няўдала. З аднолькавымі памылкамі. Адразу з галавой. Ані разу не патрапілі броды даведацца. Або падрыхтаваць чоўны, каб перасягнуць плыню ўраз. Ужо не кажу пра пантоны, масты. Начыталіся кніжак. Падыйдуць бліжэй да ракі нерашуча і быццам чакаюць, пакуль вада расступіцца ўбакі. Альбо перасохне ці хоць бы змялее рэчышча, каб апынуцца на процілеглым беразе, дзе ўсё інакш, дзе сам сабе гаспадар. Дзе сонца ззяе і ззяе, дзе не трэба чакаць недаедкаў з чыйгосьці стала, дзе можна размаўляць як умееш, дзе няма ні паноў ні таварышаў, дзе каровы самі просяцца: падаі! Дзе дрэўца з райскімі яблычкамі чакае. А, зрэшты, хто іх ведае, чаго яны сабе там думаюць і ці думаюць увогуле? Заахвоціць, падбухторыць, каб толькі схадзілі зірнуць на “раку часу”, удаецца заўжды меншыню. Большасць абыякава застаецца на месцы, нязрушна як крушня на ўскрайку поля. Ні ворыва, ні мурог, ні лес. Так, абы-якая мясціна.

Ружаны спаткаліся па дарозе мёртвымі аркадамі разбуранага палаца, памеры якога нават цяпер уражвалі, унутры нагадваючы галерэямі чамусьці Калізей. Грандыёзныя дэкарацыі да спектакля, назву якога ўсе забылі. Тэатральная трупа распалася, акторы раз’ехаліся, гледачы паўміралі. А калісьці сюды прыязджаў сам кароль. Урачыстая кавалькада, ганаровая варта, залпы ў паветра. Баль, шампанскае, прыдворная капэла, танцы. Увечары феерверк і спектакль у палацавым тэатры. Хтосьці пачаў апавядаць, пераўвасобіўшыся ў гіда. Акінчыцу не захацелася слухаць, ён вярнуўся ў аўтобус. Сумна ўсё, пагатоў калі ўбачыш аднойчы на ўласныя вочы.

Ну вось, спадзяваўся залішне не разумнічаць, не філасофстваваць, а зацягнула ледзьве не ў цямрэчу егіпецкую. Але, рака, рака, яна застаецца напраўду. Адным досыць на другі бераг пастаяць паглядзець, на віры, на адважнікаў, якія кідаюцца ў плыню на скрут галавы. Адно няпраўда, што ніхто з нашых не бачыў заходняга берага, што ніхто плаваць не ўмее. Толькі што беларусы добрыя выканаўцы, на чале з кімсьці — вісусы, героі залатой зоркі і белага арла. Яшчэ паэт трапна зазначыў. Не сваю, маўляў, чужую долю баранілі. Пад чужымі, карацей, сцягамі ўміралі.

Нацыя жаўнераў, гладыятараў, а таксама падначаленых, служак. Генералы здараліся, але зноў-такі з чужымі аксельбантамі. Вось і гэты. Не, ён, канечне, стараўся. За нашу і вашу свабоду. Але, як заўжды, не атрымалася, не пашэнціла. “Мамо, не хачу да польскага войска ісці”, — пісаў у лісце Касцюшка. Гэта не Акінчыц прыдумаў ці вышукаў недзе, паляк адзін расказаў яму. Акінчыц быў у рэдакцыі “Бацькаўшчыны”, калі прыйшоў звычайны мужчына ў шэрым паліто і каракулевай кучомцы, пачаўшы размаўляць ламана па-расейску. Давялося адказаць па-польску, каб не чуць трасянкі. Дзівак, заходнепольскі чалавек, меў супольны бізнес, усё ляснула. Цяпер бадзяецца па знаёмцах, па далёкіх сваяках. Бог вед колькі не бачыў польскіх газет, пайшоў у консульства, консул даў яму жмут старых, нават пахваліўшы ці парадаваўшыся за наведніка: каб гэта ўсе, хто звяртаецца па дапамогу, мелі падобныя праблемы.

Над рэдакцыяй вісеў бел-чырвона-белы сьцяг. Паляк і завітаў. Хоча, кажа, прыдбаць такі значак, прышпіліць сабе, каб пазлаваць памежнікаў. Ну няма, на жаль. У рэдакцыі ўсе былі занятыя, размаўляць з палякам давялося Акінчыцу. Спусціліся на паверх ніжэй, у незалежніцкую сядзібу. На сцяне быў партрэт Мурашкі —

мясцовага начальніка, які марыў аб царскіх часах і болей за ўсё любіў, каб яго называлі губернатарам. Мурашкаў твар у зялёным мундзіры вядомага з гісторыі Мурашова-вешальніка, з усімі генерал-губернатарскімі рэгаліямі.

За вокнамі забеленыя гарызантальныя краявіды, калісьці мясціны ваенных дзеянняў, баёў паўстанцаў з карным войскам. Акінчыцу не давала спакою старая думка. Купка герояў — наперад, на ворага! Астатнія ў акопах. Акопнікі, носьбіты акопнай праўды, спажыўцы, спавядальнікі. Адседжвацца, адстрэльвацца. Перачакаць. Не кавалерыя, — гусары, кірасіры. Пяхота. Збраяносцы, драбы, падносчыкі ядраў, дастаўшчыкі пораху. А, зрэшты, у выніку — гарматнае мяса. Хто імкнецца не выторквацца. Касінеры. Баёвая маса.

“Возьмем косы і янчаркі,
Пачнем гордыя гнуць каркі!..”

Гэта Акінчыц вычытаў у хрэстаматыі. Песні жаўнерскія, зрэшты, зазвычай досыць баёвыя. Але іх гэтак мала! Слёзы. Дзякуючы даследчыку, які выпадкова натрапіў. А так нават перакладаць чужыя дзеля колькасці мусілі. Чужыя адносна. Касцюшка іх таксама спяваў са сваімі касінерамі, калі толькі генералы спявалі. Каб запісаць альбом ваяцкіх песень, некаторыя пераклалі. Акінчыц вельмі чакаў, часам хацелася па-свойму заспяваць, па-жаўнерску. Але атрымалася нейк архаічна-лубочна, і слязу выклікала, і лёгкую ўсмешку. Канечне, калі разважаць пра каркі, дык няма рады. Але “возьмем косы і янчаркі” — вельмі файна. Трэба верыць у сваю зорку. Веру, прынамсі, пераказаць сынам. Застрэміць у іхніх галовах. А што з гэтай песняй? Нейкі архіўны шукальнік надрукаваў. Амаль праз сто год. Тэкст. Музыкі ніхто не ведае. Памерла, знікла разам з апошнім касцюшкоўцам.

Мурынаў яму не хапала. Каму яму? Касцюшку! Ён жа пакінуў грошы, калі ад’язджаў з Амерыкі, на іхні выкуп з нявольніцтва. Карцела ж яму! Не мог глядзець спакойна на людзей у кайданках. Усведамляў, што дапамог здабыць свабоду іхнім рабаўладальнікам. Нябрыдкім, зрэшты, людзям, але якія хацелі свабоды толькі для сябе, свабоды, каб прыгнятаць іншых надалей. Іншае пытанне, што яны мурынаў не лічылі за сабе роўных, нават не хома сапіенс, другім гатункам, пераходным паміж прыматам, малпай і белым чалавекам. Сумнеўна, што сапраўды грошы ягоныя былі выдаткаваны па

прызначэнні. Вельмі сумнеўна. Зрэшты, звычайная досыць гісторыя. Адваёўваючы потым незалежнасць, палякі пазбавілі яе касцюшкавых землякоў — нас. Наіўны ён быў, як часта здараецца з беларусамі. Лепей бы выкупіў тых мурынаў ды прывез сюды, меў бы аддзел адданых жаўнераў. Маскалі можа з перапуду яшчэ здаваліся б. Знайшоў каму пакінуць грошы. Ды на іх маглі новых кайданаў нарабіць. У такіх думках Акінчыц задрамаў і апынуўся ў снах. Абудзіўся ўжо ў горадзе, аўтобус дробна трымцеў ля светлафора.

Спыніліся ў месцы ад'езду — на пляцы Касцюшкі. Акінчыц тут жыў у старасвецкай камяніцы, дзе быў Касцюшкавы штаб калісьці. Побач захаваўся былы каралеўскі тэатр, сёння — тэатр марыянетак. Акінчыца часам не пакідала адчуванне, што ён жыве сярод гістарычных дэкарацый. Насупраць на пляцы стаяла пад дахоўкай камяніца з архіўнымі зборамі. Тамака захоўваўся рэдкі дакумент. Аб вызваленні з-пад прыгону сялян, складзены Касцюшкам у швейцарскай староньцы. Рамантык! Вызваліў былых сваіх прыгонных, якія яму ўжо не належалі. Ён жа — выгнанец, эмігрант! Якія могуць быць сяляне? Цікава, ці чулі яны, ці даведаліся, ці атрымалі магчымасць напраўду пацешыцца свабодаю, вызваленнем з-пад прыгнёту? Ва ўсякім разе, дакумент быў перасланы сюды і тут захоўваецца, насупраць акінчыцава дома. Так, а зрабіў Касцюшка гэта перад сваёй смерцю. Цікавае супадзенне: у той жа час у віленскай шляхецкай зборні мясцовыя масоны прапанавалі абмеркаваць магчымасць скасавання прыгнёту. Але Акінчыц не гісторык, яму нічога невядома аб тым, ці напраўду звязаныя гэтыя дзве падзеі. Аднак супадзенне вельмі цікавае.

Дома ён адкаркуе нарэшце пляшку каньяку, дагэтуль недатыкальнаую. Пасля марознага падарожжа напой здаўся глыткамі халоднага агню, які раптам выгравае знутры, робіць зіму надзвычай прыемнай. Акінчыц не ўстрымаўся і ад кавы. Моцны густы водар “Чыба”. Хаця апошнім часам кава таксама магла перашкодзіць яму заснуць. Але пасля марозу, пасля дзённага ўстрымання. А кава з каньяком? Цымус! Паўстанцкая вайна — уцёкі зайца ад паляўнічага, заблытванне слядоў, спробы ашчэрыцца, напалохаць чалавека з ружжом касой-літоўкай. Нават падручнік быў выдадзены — як рыхтаваць косы да бою і як карыстацца імі. Што ж, калі грошы выдаткоўваліся адно на баляванні, на маскарады і феерверкі, зброю замянялі косы. Кавалі, напаліўшы лёзы косаў, распроствалі іхнія пяткі, рабілі па дзве дзіркі для цвікоў. Існавалі баёвыя стандарты:

тронак павінен быў мець даўжыню ў чатыры локці — каля двух з паловаю метраў і шырыню ў дзве цалі. Своеасаблівыя смяротнікі. Яны атакавалі бегма калонамі, каб быць крыху менш падступнымі для страляніны, але заставаліся суздром безабароннымі, пакуль не дабягуць да варожых пазіцый. Калі толькі дабягуць...

Засынаў Акінчыц з прыемнымі думкамі аб тым, што назаўтра ўдасца стрэліць прынамсі ў дзявятку. Апошнім часам не хапала цікавых навін. Нядзельная паездка — лепей не прыдумаць... Абудзіўся дастаткова рана і нечакана зусім лёгка, адчуў прызабытую бадзёрасць. Хуценька пагаліўся, прыгатаваў кавы. Уключыў ранішнія тэленавіны, чаго таксама апошнім часам нейк не рабіў. Што-што-што? Памёр знянацку Мурашка, мясцовы ваявода. Надзвычайная навіна. Не абы-якія дробязі прафесіі — даведацца, удакладніць, перадаць. Пажадана чым хутчэй. Навіны ад журналістаў не залежаць. Толькі ў тым сэнсе — ці ўдасца іх адшукаць, высачыць... Дакладней: не залежаць падзеі, якія трапляюць на першыя старонкі. Няма рэпарцёрскай віны ў тым, што падставай для сенсацый часта бываюць менавіта здарэнні — трагічныя, адмоўныя, жудасныя. Выбух атамнай бомбы, забойства прэзідэнта, путч. Але ж гарачая навіна таксама — параза путчыстаў, абвяшчэнне незалежнасці, забарона кампартыі, замена рыцарскім гербам савецкага з сярпом і молатам. Аднойчы важнага чыноўніка застрэлілі. Які здарыўся пярэпалах! Аб сенсацыі першым паведаміў Акінчыц. Ён адчуваў сябе як мае быць.

Калі ўчора быў марозны сонечны дзень, дык цяпер распачалася зусім найсапраўднейшая зіма, як калісьці. Ужо ўдзень стала замятаць. Акінчыц выйшаў разгледзецца. Сцягі на дахах былі спушчаны да паловы флагштокаў. Нават на крамах хуценька павывешвалі іх з чорнай стужкай, абвясцілі жалобу. Акінчыц купіў сяго-таго да кавы і вярнуўся, каб сесці пісаць. Зрэшты, магчымасці яго былі абмежаваныя. Чыноўнікі даваць інфармацыю даўно баяліся. Газет ў панядзелак няма. Давялося пазычаць у афіцыйных крыніцах. Сухія звесткі, але дакладныя. Амаль. Першае паведамленне: ваявода Мурашка памёр у сваёй кватэры. Але, Акінчыц пярэчыць: у Мурашкі няма кватэры, у сэнсе не было. А дом вялікі ёсць... Што ж, Акінчыц мусіць выбіраць зерне з асцюкоў.

Бляклыя твары чыноўнікаў у кабінетах. Разгублена паўтараюць, што Мурашка да ночы сядзеў на працы, што назаўтра збіраўся таксама раным-рана за кабінетны стол.

Папярэдні дзень Мурашка правёў быццам бы на дачы. Але якое ўзімку можа быць лецішча? Акінчыц даведаецца, што насамрэч адбылося паляванне. Ён піша не адхіляючыся ад асноўнай падзеі, але не можа не думаць, не мець у галаве “бэкграўнда”. Мурашка, маючы вобраз досыць сціплага чыноўніка, атрымаў пляц побач з саборам, каб званы слухаць, дзе будаваць не дазвалялася. Але чамусьці цягнуў, быццам чагосьці баяўся. Цяжкі лёс чыноўніка! Нарэшце адзначыў улазіны, гасцей запрасіў багата. Звінелі келіхі, гучалі тосты за гаспадара, за новы дом, за доўгае жыццё.

Неверагодна, але ваяводам раней быў Астроўскі, кандыдат апазіцыйны на выбарах. Яму аддалі некалі дом забітага начальніка, а нядаўна пачалі цкаваць у афіцыйных рупарах, рукамі Мурашкі высяляць, пацягнуліся суды. Ваявода публічна паабяцаў, што Астроўскі будзе беспрацоўным пакуль ён, Мурашка, кіруе. Сказаў нават, што Астроўскі — ганебная пляма на станоўчым абліччы горада, якую трэба сцерці. Тым часам Мурашку адрэзалі зямлі, рабілі праект, найлепшыя дахоўка і цэгла, вокны, дзверы, сантэхніка, паркет…

Астроўскаму не даравалі таксама, што зрабіў у горадзе пляц Касцюшкі. Калі жывеш у адным месцы гадамі і штодня наперадзе, “на барыкадах”, дык аднойчы раптам пачынаеш разумець, што можаш засесці і напісаць хроніку тутэйшага жыцця. Усё бачанае, чутае, перажытое прысутнічае ў тваёй галаве, заўжды з табою. Для Акінчыца няма ніякай цяжкасці ўзгадваць спадарожныя падзеі звесткі. Хоць зараз можна зрабіць вялікі падрабязны тэкст. Аднак ад яго патрабуюцца навіны, толькі навіны. Не, Астроўскі зусім не ідэальны. Яму прапаноўвалі вуліцу Сувораўскую пераназваць імем Касцюшкі, але не згадзіўся, пабаяўся. А на пляцы напісалі, што — Касцюшкі, толькі якога? Можа, Іван Іваныча — дырэктара рамбыттэхнікі? Так іранізавалі паміж сабою не задаволеныя цалкам патрыёты. Меркаванні гэтыя вярэдзяць Акінчыца, быць простым рамеснікам, абмяжоўвацца толькі думкамі аб ганарары не хочацца. Яго знаёмы гісторык, бачачы на пляцы статую з бародкай, пераскоквае ў думках з жывога Хамурапі на муміі, сфінксы, на Баторыя і помнік, які, на ягоную думку, павінен стаяць на месцы бронзавага ўладальніка бародкі. Гэты горад заражае гістарычнымі рэмінісцэнцыямі.

У канцы дня, калі з рэпарцёрствам закончана, Акінчыц выходзіць адчуць адзнакі жалобы, абвешчанай у горадзе. Зіма зіхатлівая, мінакі цешацца. Але напачатку не ўсе ведалі, цяпер

вядома бадай усім. Даволі кантрасна. Цытадэль страху і смутку — гмах улады. Свінцова-сляпыя, калі было светла, вокны цяпер хвора-жоўтыя. Аднак, якая прыгожая вечаровая зіма! Сапраўдней не бывае. Мяцеліца, гайдае парасонікі ліхтароў, іхняе смачна-лімоннае сьвятло, ляціць снег, святочны па-навагодняму, тралейбусы, светлафоры, мінакі. Марознае надвор'е бадзёрыць. Такую зіму немагчыма не любіць, думаў Акінчыц, вяртаючыся дахаты.

Капцы са святам губерні бадай. А як Мурашка марыў! Штосьці яму заманулася, далёкаму ад гісторыі, ад букляў, парыкоў, ларнетаў, ад штуцараў, багінэтаў, ад шабляў, ладунак і можджараў. На што замахнуўся... Тут была жыўцом раскроена краіна... Адбылася трагедыя, а ён — баляваць, карнавалізаваць, маскарад учыніць. Здагацца няцяжка. Жаданне застацца ў гісторыі. Першым губернатарам быў Мурашоў, апошнім ён — Мурашка! Якое супадзенне! Партрэтная галерэя: ад Мурашова да Мурашкі. Карціны замоўлены мастаку-партрэтысту. Будуць развешаны ў былым каралеўскім палацы. Там менавіта, дзе на кавалкі разрэзалі і знішчылі тую далёкую прыгожую краіну з уніяцкімі цэрквамі, касцёламі, з замкамі, з соймамі і соймікамі, нават са славэтным “ліберум вета”, з канстытуцыяй і магдэбургскім правам, з каралеўскімі прывілеямі з пячаткай... Гэх! Усё было растаптана жаўнерскімі ботамі. Бліскучую сталіцу ператварылі ў горад-губернск. І яму заманулася гэта святкаваць!

Так, закарцела нават! Перш, супадзенне з прозвішчам. Па-другое, прыязджаў абвесціць свой губернскі ўказ сам цар! Мурашку захацелася зрабіць урачыстасць на ўзор царскай. Гісторыкі рушылі ў пыльныя архівы, іх прыспешвалі. Усяго знайсці не ўдалося, поўнай справаздачы аб падзеі. Мусілі дадумаць. Падрыхтавалі, выдрукавалі, якраз з ёю знаёміўся Мурашка ў дзень смерці, у свае апошнія гадзіны. Рабіў заўвагі ў тэксце.

У сцэнары: чыноўнікі, афіцэры і салдаты гарнізона, акторы, усе — у тэатральных шатах, у парыках, буклях. Вядома, што падзея адбылася менавіта ў тэатры, насупраць якога жыў Акінчыц. Будынак захаваўся, праўда, са зменены сілуэтам. Рабіць урачыстасць у самым лепшым памяшканні — у каралеўскім палацы цару хапіла густу і далікатнасці, каб адмовіцца. Надаваць урачыстасці рэлігійна-царкоўны лад не выпадала зусім. У горадзе не было цэркваў. Вялікі гатычны касцёл, у якім чамусьці здарыўся пажар, толькі пачалі перабудоўваць у царкву. І таму падзея мела адбыцца ў свецкім

тэатралізаваным стылі. Зрэшты, у цара быў не рэлігійны настрой, нядаўна ён задушыў уласнага бацьку падушкай, не важна, што чужымі рукамі.

Аздобленая, асветленая, святочная зала. Паветра прарэзваюць гукі горнаў. Трубачы шыхтуюцца абапал сцэны. Урачыста абвяшчаецца: самадзержац розных унутраных, далучаных і захопленых земляў! На кані выязджае Яго імператарская вялікасць, ролю павінен быў выканаць вядомы актор Квачэнка. Каня трымаюць за аброць два парадныя генералы. Цар зачытвае ўказ, які прысутныя слухаюць, стаіўшы подых: “Загадваю — дзеля найхутчэйшага і найзручнейшага ўсім новападданым правасудства, а таксама заможнасці, росквіту і шчаслівага жыцця пад нашай абаронай — утварыць ад сённяшняга дня заходнюю губерню. (Шумныя апладысменты ў зале). А для ўнутранага мясцовых абывателяў кіравання і іхняга паміж сабою судоўніцтва і дзеля большай спакойнасці і бяспекі тут мною зацвярджаецца галоўная кватэра і дзейнае вышняе кіраўніцтва, якое злучае ў сабе чатыры аддзяленні, а менавіта — скарбнае, крымінальнае, цывільнае і эканаміцкае. І з нашага імператарскага загаду прызначаецца на пасаду губернатарскую тайны саветнік Мурашоў, кавалер святой Ганны”.

З вуліцы гучаць гарматныя залпы, публіка апантана пляскае ў ладкі, граюць фанфары. Патрыярхі шчодра хрысцяць праз паветра ўдзельнікаў урачыстасці, кадзяць кадзілы. Хор выконвае штосьці накшталт “Рука айцечаства ўсявышняга ўратавала” або “Пераможны раздавайся гром”, прыдуманую, дарэчы, беларусам, аб чым паведамляе энцыклапедыя. Паказ алегарычнай сцэнкі “двухгаловы арол перамагае аднагаловага” у выкананні балетнай трупы. Вайсковы аркестр. Пранос пераможных і пераможаных сцягоў. Наступная сцэнка: касцюшкаўскія касінеры здаюцца сувораўцам. Апошнія лагодна прымушаюць іх перарабіць косы назад — для прыгатавання сена. Над сцэнай запальваецца круглая лічба. Дзея ператвараецца ў святкаванне ўгодкаў губерні, якім яно магло ўяўляцца першаму губернатару з паплечнікамі ў царскія часы. Удзячныя сяляне, карагоды, піва ў бочках, снапы — накшталт дажынак. Трыумфаванне рамёстваў: молаты і сярпы, плугі, бароны, а таксама навук — мікраскопы, цыркулі, кельні.

Заслона. Канферансье віншуе публіку, на сцэну на біс выходзяць удзельнікі тэатралізаванай урачыстасці і кланяюцца. Шампанскага! Гронкамі гараць на сценах электрасвечкі. Вялізны кандэлябр ззяе,

робячы падзею надзвычай святочнай, папросту бліскучай. Слугі ў ліўрэях і парыках, у белых пальчатках разносяць падносы, прапануючы публіцы разлітае ў келіхі бурболістае віно. Ля дзвярэй пруцянее варта з музейнымі стрэльбамі, з пазументамі, аксельбантамі, шаўронамі. У бутафорскіх ківерах. Цьмяна блішчаць металёвыя часткі — бляхі, спражкі, ладункі, у якіх гарачым агнём адбіваюцца лямпачкі. Халодныя іскры бенгальскіх агнёў, канфеці, петарды. Спажыўшы дармовае шампанскае, публіка выплёсківаецца у фае, калідоры, на лесвіцы. Грае прыдворны аркестр, музыка праз дынамікі ўзмацняецца і чуецца ва ўсіх закутках. У кулуарах і ў закуліссі адбываюцца святочныя танцы. Мазуркі, галопы, кракавякі, паланэзы, венскія вальсы, танга, полькі і кадрылі.

Мурашка мысліў унесці ў празмерна тэатралізаваны, перасалоджаны сцэнарый прадметна-канструктыўны лад. Урачыстасць будзе адбывацца ў новым, значна большым тэатры, трагедыйна-камедыйным. У старым цяпер выступаюць марыянеткі, месца мала. Яму хацелася, каб уручаліся граматы на сцэне, каб быў міні-парад пантанёраў, якія адзначылі гадавіну інжынерных войскаў Пятра Першага. Хацелася спалучыць са святкаваннем выязную сесію аб’яднанага веча з удзелам славутых дзеячаў — Зінданава, Слімакова, Шнуроўскага. Не давала спакою таксама думка пра тое, што кароль, калі яму давялося адмовіцца ад пасада, падпісаць адмову, вельмі плакаў. Пра гэта расказалі гісторыкі. Мурашка не любіў каралёў, але звестка гэтая яго нейк бянтэжыла. Збіраўся ў музей паглядзець на муляжы ў строях — каралеўскім і губернатарскім. “Нічога, Масква слязам не верыць. Паплачуць і перастануць. Слёзы кракадзілавыя”, — думалася яму блытана, калі ў нядзелю гартаў сцэнарый.

Дзень пахавання. Акінчыц размясціўся на сваім назіральным пункце, ля акна. Працуе радыё, ён слухае, што адбываецца каля труны. А перад вачыма: пляц, статуя, бтр з гарматным лафетам, гмах, да якога цягнецца чарга з вянкамі. У Акінчыца на сцяне гравюра: на тым жа пляцы пад яго вокнамі стаяць шыхты паўстанцкіх аддзелаў. Сцягі, сцяжкі, косы, пікі, багнэты. У цэнтры Касцюшка. Ён зачытвае паўстанцкі “Універсал”, пасля чаго жаўнеры і касінеры прымуць прысягу на вернасць Айчыне і паўстанню.

Агульнавядома: касінераў выбілі з горада сувораўскія жаўнеры. Акінчыц назірае, як пад непрыемны роспачны жалобны марш нясуць труну вышкаленыя, як алавяныя жаўнерыкі, сувораўцы ў чорнай форме, следам — узнагароды на падушках і вянкі, цэлая калона з

вянкамі. Труну стаўляюць на лафет, быццам нябожчык быў генерал-губернатарам. На засланым дыванамі пастаменце гаворацца прамовы. Зноў аркестр. Бтр з труной разварочваецца, за ім маркотна выцягваюцца цугам венцаносцы.

Мурашку завезлі на могілкі і закапалі. Суворацы апусцілі труну ў яму, як чорная гвардыя. На магіле пакінулі бутэльку гарэлкі, шклянку. Гарэлка была “суворaўскай”, мясцовага разліву. Мурашка хацеў да свята выпусціць дзве новыя — “імператарскую” і “губернатарскую”, у шыкоўных крышталёвых бутэльках, але не дажыў. Пабудаваў адно дом, каб памерці. Дарэчы, падумалася Акінчыцу, Мурашка быў усё ж нядрэнным чалавекам. Быў… Тэлестудыя пачала рыхтаваць фільм пра дом Астроўскага, выкрываўчы. Да прэзідэнцкіх выбараў… Калі труну апускалі ў магілу, Акінчыц, седзячы ля тэлевізара, звярнуў увагу на адметны, даволі знаёмы знак.

Праз дзень ці два ён успомніў. Разгарнуў энцыклапедыю і ўбачыў: дзве абцятыя рукі ў поціску. Эмблема масонскай ложы, якая існавала некалі ў горадзе, першы губернатар таксама трымаў кельню і цыркуль.

2001

ФЛОТ КАЎЧЭГАЎ

Апавед пра пакінуты рай

> “Чаму ж гэткае спусцелае мора?! Гэткае ціхае і спусцелае! Дзе параходы цудоўных, багатых краінаў?”
>
> *І. Шмялёў, “Канец канцоў” з “Сонца мёртвых”*

Рай за кармой. Светлая краіна, дзе лепей памерці ўжо, чымсьці жыць. Дзе жудасна застацца. І якую страшна пакінуць. Але яны наважыліся. Зрэшты, не засталося іншага выйсця. Гэта былі роспачныя ўцёкі з жахлівага сну. Жыццё аднойчы ператвараецца ў сон, і такі сон заўжды вусцішны. З імі здарылася найгоршае. Уцякаць з уласнага дому. Ратавацца…

Фабіян з Сабінай выскачылі з недалужнай старой таксовачкі. Пабеглі з рэчмі скрозь сцяну дажджу. Суцэльна мокрыя апынуліся на ганку, перад якім экзатычна спатыкала выносістая пальма. Пансіянат “Шчыт і меч” аказаўся міліцэйскім. О, святая наіўнасць, беспадстаўныя спадзевы! Праўда, каляровы плакат паведамляў пра рыцарскі турнір. Аднак меў ён адбыцца ў генуэзскай крэпасці, далёка. Але яны выбралі гэтае мястэчка, разважыўшы, што ўмовы каля крэпасці будуць горшыя.

Абяцаныя кандыцыянер, які музычна рэагуе на пажаданні, тэлевізар і лядоўня, якая вісела над ложкам Фабіяна. Рассунуўшы жалюзі, Сабіна выйшла на тэрасу і не стрымала захаплення. “У нас ніколі не было такога пакоя!” Краявідзела мора. Разлеглае, попельна-блакітнае. Паміж морам ды імі схілы густа зелянелі кіпарысамі, паўднёвымі кедрамі, ядлоўцавымі і лаўровымі дрэвамі. Паветра здавалася гаючым узварам з іх водару.

Стравы ў сталоўцы расчаравалі. Абяцаныя чатырыста метраў да пляжа ператварыліся ў прыступкі бясконцых лесвіц. Мора сустрэла лагодна-бадзёрымі хвалямі. Не зважаючы на часовую адсутнасць сонца. Пасля першага купання пайшлі шукаць паштамт, вывучаючы тапаграфію набярэжнай.

Першай бутэлькай стала чырвонае з горнага заводзіка. Колерам і смакам вельмі падобнае да к’янці. Насычаны смак. Цёмнае, густое. У вінаробаў толькі з мастацкім густам, мабыць, не дужа. Наступная

весяліла этыкеткай. З назвай гарэмнай прыгажуні. З партрэтам гараджанкі пэндзля фламадскага майстра. З прысвячэннем угодкам паэта з бакенбардамі. З яго аскомным насатым профілем. З чатырохрадкоўем. З сентыментальнымі жоўтай і чырвонай ружамі. З трэцяй бутэлькі яны толькі пасмяяліся. Называлася “Мысліцель”, пераконваючы недалужна радэнаўскай скульптурай. Збіраць уражанні ад вінных шэрагаў таксама цікавы занятак.

У рэшце рэшт яны разам спыняюць свае вочы на бутэльках двух заводаў. Першыя — моцныя, вытрыманыя, з гадамі. І салодкія. “Стары нектар”, напрыклад. Ад якога вечаровы краявід робіцца цяплейшым, прахалодная ноч — утульнейшай. Сабіне, праўда, не заўсёды хочацца салодкага віна, яна ніколі не салодзіць каву. І гарбату таксама. Фабіяну, наадварот, даспадобы часам атрымаць асалоду ад густога моцнага прыгожага напою, які мае вінаградна-дубовы настоены пах і пакідае алейныя сляды на шклянцы. Але ўрэшце і ён адчуў сябе перасычаным салодкім бурштынным віном. Каб не прахалодныя дзянькі, больш за пару шклянак яго было увогуле б не агораць. Гэта віно для мокрай восені, для халоднай зімы. Наліваць яго ў келіх, адчуваючы радасць, пяшчоту захаванага сонечнага прамення. Маючы перад вачыма мокрае ад дажджу або сцятае марозам акно.

Яшчэ цікавей пакаштаваць чым болей гатункаў з доўгага шэрагу з антычнымі назвамі і малюнкамі. “Перліна Арыстэя”. Восем год у дубовай барылцы. З самарэкламай на задняй налепцы — “Віно высокага майстэрства і традыцый мясцовых вінаробаў, выдатнай якасці, сапраўдная асалода для гурманаў”. Іх крыху смешыць, хутчэй бянтэжыць. Гэты старажытны грэцкі бог навучыў людзей вінаробству, а таксама вырошчваць аліўкі. Імя Эўрыдыкі, тым часам, вядомае лепей значна за імя Арыстэя. А менавіта ўцякаючы ад яго, яна наступіла на змяю і загінула: джала.

Фабіян калісьці вывучаў антычных аўтараў. Зрэшты, “у галопах па Эўропах”. Хаця старажытнае пісьменства вельмі прывабіла яго. Пакінула, прынамсі, жаданне некалі па-сапраўднаму пачытаць тэксты. Глыбока пераканала, што карані ўсяе літаратуры ў тых далёкіх часах, у пергаментах і папірусах, у гліняных таблічках. Што берасцяныя граматы — папросту мясцовая асаблівасць, каларыт.

Вывучаць недавучанае такім чынам — прыемнасць. Параіўшыся, спыняюцца на “Мускаце Арыстыя”. Сваіх ведаў недастаткова. На набярэжнай яны заходзяць у кнігарню ля высокіх

кіпарысаў. У антычным слоўніку знаходзіцца патрэбнае імя: належала старагрэцкаму пісьменніку. Ён напісаў паэму пра міфічны скіфскі народ, пра арымаспаў. Яны мелі толькі адное вока. А-ля цыклопы. Абставіна гэтая крыху бянтэжыць Сабіну і Фабіяна. Хаця, прычым тут цыклопы? Віно прысвечана аднаму з самых першых літаратараў. Мець такую пляшку на стале — гонар, прыемнасць. Фабіян падлівае Сабіне. Паварочвае бутэльку і летуценна зачытвае: “Віно пераносіць чалавека ў свет мрояў і кахання”.

Раніцай пахне цёплымі букаткамі. Суседзі за сталом — сужэнцы з вялікага прамысловага горада, дзе кепская экалогія. Праз некалькі дзён пры нагодзе яны прызнаюцца, што абодва — “супрацоўнікі”. Напачатку Фабіян з Сабінай адносна яго так і падумалі. Потым ён прыйшоў на сняданне ў расшпіленай кашулі, з праваслаўным крыжам на ланцужку. І яны крыху завагаліся. Напачатку ніякай размовы — “дабрыдзень”, “смачна есці”. Адно абмяняліся звесткамі хто адкуль. У яго напэўна язва ці гастрыт, бярэ дыетычныя стравы, аўсянку. У кухараў нестабільны настрой. То смажаная чырвоная рыба, прысмакі, то абы-што.

Кандыцыянер, якім сюды завабілі Сабіну і Фабіяна, нечакана не вельмі патрэбны. Надвор’е негарачае. Зусім неспадзявана яны прыехалі са сваёй паўночнай спёкі ў паўднёвую прахалоду. Ім сказалі, што прывезлі з сабой дождж і палёгку. На дарозе іх заспела гвалтоўная залева, сапраўдная пляга. Міні-аўтобус, які спачатку спяшаўся, парушаючы дарожныя правілы, пачаў рухацца амаль вобмацкам, каб не быць змытым воднымі плынямі з гор. Другім разам дождж заспеў іх на пляжы…

Каўчэг, адплываў каўчэг. Фабіян спрабуе уявіць сябе на борце. Адчуванне на мяжы вусцішы. Стрыманая радасць, што адарваўся ад берага. А таксама, што пакінуты бераг хутка знікае ў хвалях. Як падчас бедства: цунамі, выяржэння падводнага вулкана. Як знікае арда ў адмысловых шапках з чырвонымі зоркамі. Захлынаецца салёнай вадою. Вобмегам траціць сваю пагрозу, небяспеку, ваяўнічасць, бясследна трацячыся. Пекла, у якім нягорача. Фабіян ляжыць на пляжы з заплюшчанымі вачыма і бачыць, як вада ўзнімаецца, робячы горы каменнымі айсбергамі.

Радасць насельнікаў каўчэга і жах. Жах не дачакацца змяншэння вады, канчатку сусветнага патопу. Не дачакацца берага. Памерці з голаду. Са смагі, калі скончыцца або сапсуецца вада. У бочку пакласці срэбны сыгнэт, не забыцца. Святая вада, яна на

срэбры, яна гаючая. Урыўкі думак. Як кідаецца конь у ваду, плыве за гаспадаром, які, скочыўшы з сядла, узбег па трапу парахода. І стаіць ля борта, здранцвеўшы. Зрэшты, Фабіян гэта сабе толькі уяўляе пад уплывам кіно. Нічога заганнага мысліць крыху шаблонна. Хаця няма ніякага шаблону, адзін кінапрыклад толькі вядомы, іншых папросту не існавала. Іх выгналі, яны ўцяклі. Панічныя ўцёкі, казалі пра іх.

Самі сабе падпісалі прысуд. Прыблізна так, магчыма, думалі камісары, сціскаючы кулакі на беразе, які патануў толькі ў фабіянавых думках. Шкадавалі, што вымкнуліся з рук. Ці прабачылі, махнуўшы абыякава рукой? Наўрад. Паляўнічы азарт не знікае да самага апошняга зацкаванага звера. І нават часова потым. Дагнаць, застрэліць, выкурыць з нораў, з логвішча, з берлагу. Ад пагоні вочы заплываюць крывёй, віно перамогі тлуміць галовы. Хтосьці шкадаваў, што няма аэрапланаў, няма флоту, затопленага у 1918-м. Хаця б адную субмарыну!

Гэтае мора, яно ці не тое Чырвонае, праз якое ратаваліся ад егіпецкай няволі? Ад нявольніцтва, абвешчанага свабодай? Знарочыстасць параўнання. Мора было Чорным, а ўцякалі яны ад чырвоных. Фабіян расплюшчвае вочы... Клубы, грудзі. Фабіян служыў у “супрацьпаветранай абароне краіны” тут, блізка мора. Тое, што ў падобных да яго аматараў добрага року, напаўзабароненага тады, выклікала адно адмоўныя ўспаміны, пакінула ў ягонай душы досыць прыемных ўражанняў. Не само войска, якім ён таксама пагарджаў, а знаходжанне пад час службы на паўднёвых берагах субтрапічнага раю. Ніколі раней ён не бачыў мора. Ён яго палюбіў. Не хацеў з’язджаць. Яму жадалася не гэтулькі застацца, як папросту жыць ля мора. Хай нават халаднейшага, але якое значна бліжэй да ягоных мясцін.

Сабіна, яна нарадзілся ля іншага мора. З якога вылоўлівалі не толькі рыбныя касякі, але і бурштынныя пацеркі. Сярод дзюнаў, пад небам, у якім журботна крычаць мэвы. Побач з рэйдамі, занятымі ракетнымі крэйсерамі. З затокамі, як селядцамі бочкі, наладаванымі субмарынамі. І дзюнамі, за якімі хаваліся рухомыя краты радыёлакатараў і спараваныя цыгары ракетных комплексаў. Моры ў той краіне былі падобныя. Яны заўсёды лічыліся небяспечнай мяжой. Іх надзвычай пільна ахоўвалі. Публіка на пляжах старалася абстрагавацца. Ахова была падобнай. Адно радары, радыёлакатары і ракеты ў іншым разе хаваліся на вяршынях і сярод горных гаргараў, а не ў сасновых барах і выдмах. А падлодкі — у скалістых сховах. І птушкі над цёплым морам луналі вельмі буйныя і больш галаслівыя.

Горы над самым морам абаранялі пляжную стужку ад засушных стэпавых паўночных вятроў. Але гэта што датычыць геаграфічнай мапы. На штабных усё выглядала інакш. Генералаў мала займалі пляжныя радасці і ўжо амаль не цікавілі крыху кавовыя фігурыстыя харашунькі. Па генеральскай завядзёнцы іх нават не вельмі прываблівалі вінныя склепы ў горных сутарэннях. Генералам той арміі належала любіць гарэлку, не зважаючы на клімат. Незалежна ад яго. Тым, хто служыў тут, адно падабаліся дадаткова мясцовыя каньячкі. Але сапраўднай любоўю для іх былі штабныя мапы, у якіх яны плавалі, як рыбіны ў вадзе, то бок у моры. Адно, што пілі аднолькава шклянкамі, па-баявому.

Віно на тэрасе з марскім краявідам. Фабіян дзеля гэтага выцягвае з пакоя вялізны скураны фатэль з драўлянымі падлакотнямі. Скура тоўстая, у зморшчынах. З такой шылі калісьці крагі і скуранкі для авіятараў і аўтамабілістаў, сёньня — чаравікі для спецназу. Скураную гаргару яны называюць Сабакевічам, уладкоўваецца ў ёй зазвычай Сабіна. У талерцы марэлі, вінаград. Сыр. Залацісты, бурштынны або гранатавы струмень.

Смакаваць віно, назіраючы змены на моры. Рух караблёў. Марскіх аўтобусаў, якія спыняліся на кожнай самай малой прыстані, дастаўляючы пасажыраў. Яхты, рыбацкія траўлеры. Драўляныя шхуны. Адныя перапłывалі краявід злева направа або наадварот і знікалі. Іншыя шукалі сабе месцейка нанач. Часам нагадваючы ката, які пераборліва перакладаецца з боку на бок, зьмяняючы паставу, уперад як заснуць. Нарэшце кідалі катвігу. Калі пачынала цямнець, запальвалі ліхтары. Нейк па-хатняму. Сузіранне руху, прыгатаваннях да сну супакойвала. Так калісьці назіраў наступленне ночы ў пампасах славуты пісьменнік-авіятар з кабіны паштовага летака... Можа, яшчэ віна? Так, калі ласка. Ён адзначаў, пралятаючы над селішчамі і мястэчкамі, як запальваюцца агеньчыкі ў дамах, паўсюдзячы навокал у ночы цяпло камінка, сямейнага агнішча.

Увогуле Фабіяну пашанцавала са службай. Канечне, разам з астатнімі мусіў адбываць кухонны абавязак, хадзіць на варту і дзяжурствы па казарме і начныя баявыя, зрэшты, цэладзённыя. Змагацца са сном з навушнікамі на галаве. Але можна было паслухаць музыку, трапляліся і галасы. Шмат цікавага! Напрыклад: нават у нацыянальнай народнай арміі ГДР — можна піва, выхадныя — дома, віно, паляўнічыя каўбаскі. А пра армію ЗША і казаць лішне. З адкрытага мора добра было чуваць, яго люстра якасна адбівала,

ствараючы перашкоды толькі ў шторм. Хаця штарміла часам падоўгу, асабліва што датычыла восені і халоднага сезону наогул. Абы афіцэр не заспеў. Хаця і самі яны карысталі з магчымасці.

Дзяжурства на гары. Пячора з капэ. Бункер. Абеды дастаўлялі “газікам” з даліны, дзе казарма і сталоўка, склады, штаб і салдацкая чайная. Грэчка, кавалак смажанай рыбы. Яйкі і шматок масла, якое ўлетку заўжды растаплівалася, насычала хлеб, на лусту якога клалі, каб не змарнаваць. У ленпакоі Фабіян, адаспаўшыся, спрабаваў штосьці выдумляць прыблізна ў літаратурным рэчышчы. Паміж лістамі, пісанымі ў тым жа сшытку. Пасля першага года службы стаў даволі шмат чытаць. Часам нават сёе-тое купляў, калі трапляў у кнігарню ў звальненні. І ў гарнізоннай кнігаранцы знаходзіў зрэдку цікавыя кніжкі.

Адчуваць сябе геаграфічна дастаўляла задавальненне. Фабіян у сваёй казарме пасля адбою засынае, усведамляючы, што за гарою мора, цёплае, чорнае ноччу мора. Цэлая прорва глыбокай вады з медузамі і дэльфінамі. А дзесь за морам іншае жыццё. Ідэалагічна варожае. Зусім-зусім не такое, не падобнае. Як дзень і ноч. Яны адчувалі гэта фізічна, не бачыўшы таго жыцця і не меўшы нават надзеі ўбачыць. Іх так вучылі. Паказвалі старыя-старыя чорна-белыя падрапаныя кінастужкі пра Ізмаіл і Чэсму. Кніжкі з малюнкамі. Патрыятызму навучалі. За морам уяўляліся накшталт запарожскіх казакоў — вусатыя ў шараварах і з чырвонымі фескамі або ў чалмах страшныя людзі з крывымі шаблямі. Бармалеі з дзіцячага фільма.

Але баранілі яны не ад іх, не ад аматараў кальяна і ятаганаў. Баранілі не ад нашчадкаў янычарскіх, ад натаўскіх “Фантомаў” і “Б-52”. І ракетнай зброі амерыканскай. Дбайна вывучалі назвы і сілуэты — летакоў, караблёў, субмарынаў, ракет — падводнага ды іншага базавання. Авіяносьбітаў. Гонка ўзбраенняў, псіхоз. І штучнае іх узмацненне. Бясконцыя вучэнні, начныя. Навалы бамбавікоў. Стаі крылатых ракет. Як хмары вострых атручаных стрэл персідскіх лучнікаў на калясніцах. Баявыя сланы. Заняткі — уявіць лёт такой ракеты, ляціць нізенька па-над морам, узнімаецца, агінае гару і Фабіяну з хлопцамі капут. Амаль немагчыма збіць, увогуле заўважыць. А нейтронная бомба? Жах! А ўсякая іншая трасца? Хмары саранчы — каб знішчыць ураджай, выклікаць галадоўлю.

Смак да антычнай літаратуры, цікавасць да амфар, размаляваных жыццёвымі сцэнамі, захапленне героямі старагрэцкімі прышчэплены яму тут, сярод сапраўдных элінскіх краявідаў з вечназя-

лёнымі дрэвамі і вінаграднымі лозамі. Ён і паўночны кіславаты вінаград дробны потым таксама палюбіў… Як у кагосьці са старажытных? “Што рабіцьмем узімку? Слухай: агонь распалі, ды, не шкадуючы, у кубкі змяшчальныя лі хмель уцешны, ды ямчэй у цёплай бавоўне схавайся“. Фабіян не мог даць веры, калі выйшла вялікая кружэлка “Па хвалях маёй памяці”. Яе набыць было немагчыма, але адразу з’явіліся запісы. Штосьці зусім надзвычайнае, як на савецкія парадкі. Ніякага камсамола, ніякіх саладжавых тэксцікаў. Вершы Сапфо ды іншых класічных паэтаў. “Песня вагантаў”. Яе ён спяваў, хаця б у думках, калі не дазвалялі ўмовы.

“Ва французскай старане, на чужой планеце…” Уменне абстрагавацца. У казарменых умовах — гэта галоўнае. Каб не даць апанаваць сябе парцяншчыне, прыкрым армейскім завядзёнкам, ладу жыцця тупагаловых, якія як рыба ў вадзе пачуваліся. Кніжныя драўляныя салдаты. Сам Фабіян хутчэй заставаўся алавяным жаўнерыкам. Жыць унутраным жыццём. Мець уласны свет. Без ахвоты, без імпэту і пагатоў азарту выгукваць каманды і адказы, раўці ротныя песні. Нават не раўці, як іншыя, крыху падпяваць, калі побач прапар або яшчэ які-небудзь дзяжурны. “Плачце ж, мілыя сябры, горкімі слязамі…” Гэтак трымацца дапамагала райская мясцовасць. Яе гістарычны дух. Тая ж генуэзская крэпасьць — масток паміж напачатку антычным, потым скіфскім, затым надоўга — мусульманскім светам і сярэдневечнай Еропай. Можна было паразважаць на паперы наконт татараў, агульнай мінуўшчыны. Гедымінаўскі замак. Дзе пасялілі іхняга хана. Грунвальд, дзе знакаміта вызначылася татарская конніца…

Раніцы былі пазбаўлены гарадскіх гукаў, аўтамабільнага шуму, нядзельных царкоўных званоў. Сценаў і дахаў за акном. Выходзячы на тэрасу, Фабіян узгадваў, што насупраць павінен быў начаваць карабель. Увечары прыплыў і запаліў агонь. А сёмай ён яшчэ на месцы. Робіцца ўтульна. У думках успрымаецца, як амаль стары знаёмец. Але ўвагу міжволі забірае сонца. Як вадкае золата ў моры, што нібы патэльня вялікая з аграмадным мёдавым жаўтком. Іншым разам на ўсходзе ранкам у моры расплаўленае жалеза. Слепкае для вачэй. Глядзець немагчыма, можна толькі хуценька зірнуць. Ціхая, маўклівая раніца. Караблі прачынаюцца бязгучна. Толькі з усіх бакоў ад тэрасы крапае з трубак кандыцыянераў, якія гудуць, халодзячы паветра ў пакоях. Паступова там, на караблях, устаюць, мыюцца, чысцяць зубы, з’ядаюць сваю яешню і адпраўляюцца па справах. Мора для іх не адпачынак, праца. Не марнаванне часу, а заробкі хлеба.

Раней, гаворыць каляжанка Сабіны, не было паліва, яны калываліся ля берага, прыкутыя ланцугамі.

Каляжанка з’явіцца літаральна на наступны дзень, проста з мора, прыплыве праз адзін пляж, паўсюль уваход па пропусках, а яна добра плавае. Караблі разыходзяцца, а Фабіян і Сабіна спускаюцца стромымі лесвіцамі да пляжа. Жудасныя лесвіцы, сотні прыступак. Але яны значна горшыя, калі трэба назад. Фабіян іранізуе: другім разам трапіў у вучэбку. Але гэта ўжо пасля пляжа. А на пляжы іх расшукала Сабініна каляжанка. Сабіна паведаміла ёй, што едзе адпачываць у Таўрыду. Яна таксама прыехала.

Бадай самы рамантычны момант. Караблі ўладкоўваюцца на начлег, ствараючы на вадзе, у цемры часовыя паселішча — з выгляду такія ж, як на беразе. Толькі ў моры менш дамоў і меней жоўтых вокнаў. І няма вуліц, калі не лічыць зіхатлівы ходнік ад пражэктара, які на мачце траўлера. На тэрасе можна запальваць святло, але тады не відаць мора і прысутнасць яго часовых жыхароў, падарожных, якія спыніліся на начлег у сваіх перасоўных гатэліках, што быццам ліхтарні папярэджваюць аб уласнай прысутнасці. Распаўсюджваючы навокал жоўтае святло. Lemon juice. Альбо апельсінавы. Разліты на чорную марскую роўнядзь. Жоўтыя начныя вочы невядомых звяроў. Магчыма, загадкавых марскіх пачвараў, якія ўдзень хаваюцца ад сонца і ад людскога вока. Ах! Трэба класціся. Апошні глыток вінца, затрыманы ў роце. Быццам раздушыў паднябеннем ды языком і затым разжаваў даўкую паўночную вінаградзіну.

Фабіян заплюшчвае вочы. На чорна-белым экране па высокіх хісткіх трапах уверх спяшаюцца цывільныя буржуазнага выгляду пад капелюшамі з саквояжамі, трысцінамі, у пенснэ і акулярах, у скураных пальчатках панове, а таксама дамы, дзеці, гувернанткі. Мы не ведаем, а хутчэй здагадваемся, што сярод іх дактары, суддзі, адвакаты, універсітэцкія выкладчыкі, банкіры, купцы, стацкія ды іншыя дарадчыкі, дэпутаты, правадыры шляхецтва, земскія чыноўнікі, памешчыкі, паштовыя і тэлеграфныя службоўцы, чыгуначныя інжынеры, фабрыканты. Але фабрыканты без фабрык, інжынеры без чыгункі, паштавікі і тэлеграфісты без пошты і тэлеграфа, памешчыкі без зямлі і сядзібаў, земскае чынавенства даўно без земстваў, правадыры без шляхты, дэпутаты без Думы, стацкія дарадчыкі без міністэрстваў. А купцы без тавару, крамаў і параходаў, банкіры без банкаў, а калі з грашыма, то з абясцэненымі. Выкладчыкі, яны былыя, бо без універ-

сітэтаў, без мікраскопаў і глобусаў, астралябій, адвакаты без прамоў і падабаронных, суддзі без мантый, дактары без лекаў і шпіталяў.

У агульнай чарзе ўзнімаюцца на сваю, ва ўласных вачах, Галгофу гімназічныя настаўнікі, вучоныя, прафесура, прыват-дацэнты, філосафы, паэты і празаікі, газетчыкі, актрысы з акторамі, рэжысёры правінцыйных і сталічных тэатраў, піяністы, скрыпачы, дырыжоры, Божа ж мой, тэнары, басы і сапрана, нарэшце шахматысты і нават балерыны і танцаўшчыкі. Хтосьці трымаў з сабой Біблію, хтось пару Пушкіных, нехта, можа, бляшанку з попелам, жменю зямлі, а іншы бутэльку масандры. Фотаздымкі, лісты з маркамі больш няіснай краіны, марныя купюры з Раманавымі… Адбываліся вялікія пярэбары нават не народа, пярэбары адукаваных вяршкоў, адмыслоўцаў. Неверагодна: слізгалі па леерах спрытнымі рукамі жанглёры, акрабаты, хадуны па канаце, паглынальнікі агню, кінжалаў, утаймавальнікі звяроў, картачныя фокуснікі, але й шулеры і таксама, клоўны, як жа без іх? Яны болей не былі патрэбныя, прынамсі не адчувалі сябе дарэчнымі, паставілі крыж. Засталіся далакопы, іх чакала праца, праўда, за яе перасталі добра плаціць, што ні дзіўна.

Напруж думку: ці яна, флатылія, якая не вернецца, здавалася каўчэгам, каўчэгам-караванам на свабоду? Ці каўчэгам быў сам Крым? Часовым каўчэгам, як хутка высветлілася. Які ім давялося спехам пакінуць, ратуючы свае душы, істоты, свае гонар і годнасць, жыццё. Сваю рэлігійнасць, сумленне, як ні дзіўна, сваю любоў да радзімы, да зямлі продкаў, да айчынных святыняў. Але з разбітымі надзеямі, з раструшчаным як царкоўны звон шчасцем, са згубленымі радасцямі. Уласна кажучы, без веры, пагатоў без цара і зусім без айчыны. З пахаванымі марамі, учорашнімі непатрэбнымі поспехамі, стлумленымі жаданнямі, марнымі планамі, колішнімі пражэктамі, з недарэчнымі сёння памкненнямі, з пакінутымі ў іншым жыцці каханнямі, вянчаннямі, шлюбамі.

Не толькі мысленыя спробы сягнуць унутр, зазірнуць пад скуру, Фабіян працягвае сачыць за нямымі сёння падзеямі, за рухамі людзей, якіх больш няма, кінахроніка працягваецца. З берага, які робіцца небяспечна землятрусным, на — хай больш бяспечную, але не да рэшты дабранадзейную палубную паверхню дробнай салдацкай хадою кіруюць вайскоўцы: са сцягамі, пры пагонах, узнагародах, са зброяй — з шаблямі, рэвальверамі, са стрэльбамі і кулямётамі. Казакі, канечне. Жандары, паліцыянты, турэмныя наглядчыкі таксама. Бацюшкі з матушкамі, з крыжамі, абразамі і нават харугвамі, не пакі-

даць жа, але без святой вады, без царкоўнага кагору і прасвірак, толькі са свечкамі, з грамніцамі, яны лягчэйшыя і месца меней займаюць.

Глядзіш на тыя даўнія чорна-белыя паражэнскія пярэбары, ліхаманкавую пагрузку на караблі і стрэмкай адчуваеш нечаканую думку пра кінааператараў. Бо мы сёння толькі менавіта дзякуючы ім маем візуальнае уяўленне, прычым дакладныя веды пра тое, што тады адбывалася. Яны працавалі на прычале, яны грузіліся са сваімі грувасткімі апаратамі ў апошнюю чаргу. Ім неабходна было захаваць стужкі, знайсці ўмовы ў Стамбуле, каб праявіць кінахроніку. А калі гэта здымалі для ЧК? Таксама магчыма. Хто мог перашкодзіць, арыштаваць, застрэліць? Ніхто не звяртаў, напэўна, асабліва ўвагі.

Сцягі, якім больш ніколі не трапіць у бой, не стаць пагатоў пераможнымі, якім наканаваны моль і нафталін. У лепшым разе музейная вітрына для вузкага кола. Некаторыя, праўда, трапілі напачатку ў храмы, але ў ніякім разе не ў штабы, не ў казармы, не ў цытадэлі. Якая карысць ад іх у храме, сваім ваяўнічым прызначэннем яны супярэчаць яго духу, само знаходжанне ў царкоўных сценах — дысананс. Злашча, як паказаў час, яны, некалі баявыя, выветрыліся ад пораху, але па-ранейшаму вайсковыя, стваралі пазней небяспеку для эмігранцкіх цэркавак і святароў. Не заўжды, але даволі ў шмат якіх выпадках. Хай сціплыя, амаль сарамяжлівыя, згорнутыя, без прэтэнзій на большае, яны захоўвалі небяспеку сваімі арламі, божым тварам, крыжамі, сваімі “яцямі”, сваёй былой славай і нават, нават апошнімі і канчатковымі паразамі, сваёй біяграфіяй.

Калі быць бессаронннім, гэта не былі насамрэч панічныя ўцёкі, як абвясцілі адразу пераможцы, як ім хацелася лічыць да ўласнага здавальнення, дзеля славалюбства, умацавання свайго геройства, сваёй у рэшце рэшт выніковай перамогі. Не, гэта не былі зусім уцёкі, хутчэй адыход. Дай Бог любой іншай арміі адысці з пазіцый у шыхце з прымкнёнымі штыхамі, пакінуць зямлю, якую абаранялі з апошняй сілы, да скрайняй магчымасці, адысці гэтак жа пад сцягамі, з аксельбантамі, ганарова, і вочы не трэба было хаваць адным ад адных. Ганьба з гонарам напалам. На жаль.

Хто хацеў, той узышоў, нават хай няпэўным сумнеўным крокам, на апошні хісткі бераг радзімы, на карабельную палубу, як на каўчэг. Хто перамог ваганні, хто адчуваў фізічны жах да навалы, што імкліва сыходзіла з гор да мора. Хто не знайшоў ў сабе волі, не адчуў рашучасці, хто размяк, лічачы, што бацькаўшчына даражэйшая за паратунак, што ахвяруецца дзеля яе, хай рызыкуючы, што перамо-

жаных не судзяць, што ў рэшце рэшт не ўсім хопіць месца на борце. Прыгнечаныя, спустошаныя, здратаваныя маральна чырвонай конніцай, яны знябытыя, зняверанныя, зламаныя, знішчаныя ўнутрана і абыякавыя да ўласнага лёсу. Яны, хто рызыкаваў, хто застаўся нязрушна на месцы нібы камень, груваcтка, няўцямна, нічога не адчуваючы, нават страху. Хаця кожны ўглыбках душы меў дробныя жарынкі, жменьку прыску, які ледзь цьмеў, але захоўваў у сцюдзёнае лістападаўскае надвор'е рэшткі цяпла, рэшткі надзеі, што не загіне, што ацалее, хай нейкім дзівам, цудам, але павінен застацца жывым. Пашкадаваць павінны новыя гаспадары апошняга кавалка, архіпелага краіны, апошняга яе берага, з якога змыла марской хваляй усіх нязгодных, хто не скарыўся, не пагадзіўся, не ўтаймаваўся. Яны, хто застаўся, усе яны смяротна памыліліся, яны падкінулі ў паветра манетку, але не здолелі яе злавіць: раптоўна запанавала цямрэча. Заслона не апусцілася, упала. Як зрынаюцца знічкі ў густым крымскім небе.

У спешцы эвакуацыі, у атмасферы безнадзейнасці, фатальных настрояў, краху, у панічным страху ці пакінулі яны сваю агентуру? Генерал Клімовіч? Ці проста ў роспачы спалены ўсе масты, абрэзаны драты, спынена сувязь, адцяты як навостраным нажом альбо сякерай ад матчынай пупавіны. Сваіх прыхільнікаў, людзей з гартам, якія заставаліся свядома, каб рыхтаваць, але рыхтаваць што? Мяцеж? Ці вяртанне арміі, высадку на бераг, які яна цяпер пакідала? Але прыклад з гісторыі — высадка замежных войскаў, Крымская вайна, быў няўдалым, неператканаўчым, безвыніковым, не дазваляў спадзявацца. Праўда, гэта былі чужыя арміі, хаўрус ворагаў, што конча істотна. Але ці рэальна арміі, якая здала пазіцыі, адступіла з апошняга свайго поля бою, прычым не за дэмаркацыйную лінію, не засталася дзесь побач, адступіла за марскую нетру ў зусім чужынскі край, ці рэальна спадзявацца, цепліць кволую надзею, што яна не расцярушыцца, не змалее, не сыдзе ў пясок нібы абязрушаная хваля, сканалая, а набудзе новае дыханне, адчуе свежую кроў у жылах і нагэтулькі ўзмацнее, што рашуча наважыцца не проста вярнуцца назад, каб зрабіць адчайную спробу высадкі на заняты праціўнікам бераг, але каб замацавацца на ім, застацца, пераможцы? Не самагубчы чын здзяйсніць, не з мэтай памерці на крымскім беразе са зброяй у руках… Рытарычнае бадай пытанне. Ці магчыма зноўку ўвайсці ў ваду, якой болей не будзе? У жаху і болю, сцяўшыся, яны пакідалі небяспечны бераг у полымі.

— Генерал Клімовіч, ці не сваяк твой часам, Сабіна?

— Можа, але хутчэй аднолькавае прозвішча проста.

— Урангель успамінаў потым, як вельмі хутка Клімовіч вынішчыў у Крыме бальшавіцкую агентуру, нездарма паставіў яго контрразведкай кіраваць. Дый землякі, гэта не апошняй абставінай было, напэўна.

— Не, не, у нас дакладна не было паміж сваякоў такіх, такіх, карацей жорсткіх, генералаў увогуле тым больш, не было.

— Усё гэта толькі ў пэўным сэнсе настальгічныя моманты сёння, усяго толькі. Напрыклад вось: адзначаюць свята Беларускага гусарскага палка, генерал Урангель вельмі падбаў. Сказаў палымяную прамоўку перад конным шыхтом. Ён прайшоў па ўсіх эскадронах і выпіў у кожным па чарцы, а затым быў абед з афіцэрамі.

— Калі такое было?

— У 1917-м, на Румынскім фронце.

— Ты сказаў — ён падбаў тады…

— Ну, я чытаў, што ён паслаў да румынаў, каб набылі воз віна і ў кожны эскадрон выдалі па барылцы, каб узняць настрой гусараў, нашых, беларускіх. Добра, забудзем. Хаця, вось яшчэ: наш Ермачэнка быў ад’ютантам у генерала. Праўда, брахлівыя газеткі абзываюць яго вельмі дрэнным чалавекам, але ў іх усё выклікае нянавісць…

На суседнім пагорку, зусім побач са “Шчытом і мячом” музей савецкага пісьменніка: дом сярод дрэў і хмызоў з вокнамі кабінета на поўдзень, на бязмежную марскую прастору, нават балконік ёсць. Фабіяну крыху зайздросна: у такім месцы, у такіх умовах жыць і пісаць кнігі… Ці задумваўся той, ці ўзнікалі ў галаве яго карціны вялікага зыходу Белай арміі? Не маглі не ўзнікаць. Да слова, порт, месца адпраўкі апошняга Белага каўчэгу, ён справа, крыху далей, але таксама бачны адсюль.

Тэма, аднак, была хісткай, небяспечнай, навошта чапаць тое, што можа выбухнуць, апаліць, моцна параніўшы ці нават заб’е да смерці? Пісьменніцкія шэрагі й так прарэджвалі з дбайнасцю стараннага гаспадара. Вышукваючы, прасвечваючы, спрабуючы літаральна на зуб: ці не фальшывая манета, ці дакладна адмерана чырвонага золата, ці няма хібных нотаў, ці не праглядаецца скажонай перспектывы, ці не бляклыя фарбы або, наадварот, занадта змрочныя, чорныя, брунатныя, ці не чутно дысанансу, ці няма, не праглядаецца скрыўленне галоўнай лініі? Як з чужынскімі ўплывамі, з варожымі настроямі, папутніцкімі поглядамі? Ці няма неадпаведнага

прысмаку, непрыемных пахаў, заморскіх пернасцяў, шкодных поглядаў? Падазроных, здзеклівых, іранічных інтанацый?

Няпэўны шлях немалой грамады, насельніцтва даволі вялікага горада, якое апынулася на вадзе нібы ў чаканні біблейскага патопу. Ды што там казаць: насельніцтва крымскай дзяржавы. З усіх партоў адыходзілі ў мора перагружаныя судны, дзесяткі і дзесяткі, не касякі птушак у небе, а караваны з людзьмі па хвалях кіравалі ў вырай, каб не вярнуцца. Шлях такі ж няпэўны, як хісткай была цяпер палуба ў час абавязковых восеньскіх штормаў. Вагаўся абмежаваны свінцова-шэры краявід у вачах, безупынна вагалася само мора, хвалявалася, гушкаючы, змагаючы.

Фабіян у галаве, перад унутраным зрокам, пракручваў туды-назад кінастужку, з кожным разам атрымлівалася крыху інакш, з узмацненнем, выяўляючы першым разам някідкія, менш заўважныя моманты, на якія не звяртаеш увагі, бачачы на экране перш усё буйное, больш агульнае. Уласцівасць зроку, яго ўзаемадзеяння з мозгам, якому дасылае сігналы пра фіксаваныя візуальна аб’екты, дзеянні, рух.

Другі мясцовы пісьменнік жыў пад гарой, на якой пісаў свае творы той, першы, пра якога Фабіян узгадваў папярэдне. У гэтага быў дом больш шыкоўны, нагадваў хутчэй вілу на набярэжнай, на самым праменадзе, з шэрагам унушальных пальмаў перад фасадам. Таксама цяпер музей: груваcткі стол, груваcткая пісьмовая прылада з чарніліцамі, груваcткі драўляны гадзіннік на падлозе, накшталт трафейных, што з Нямеччыны прывозілі. Пішучай машынкай ён не карыстаўся, меў машыністку. А потым выдавецтва, рэдактура-карэктура, цэнзура і гэтак далей. І можа быць нават сталінская прэмія пры канцы адпрацаванага ланцужка. Зрэшты, ён і быў лаўрэатам.

Адзін пісаў пра тое, як конная чырвоная армія ачысціла Крым ад белагвардзейцаў, пра стварэнне калгасаў, барацьбу з засухай, ірыгацыю і ўраджай бахчавых. Другі, які жыў зверху і бачыў мора значна шырэй і на большую адлегласць, стараўся быць хоць крыху нейтральным, наколькі магчыма ў тыя часы, пісаў пра рыбаловаў, тутэйшых вінаробаў, у яго атрымліваліся някепска марскія аповесці і нават антычныя сюжэты на мясцовым матэрыяле. Той, які жыў у кідкім месцы, на шыкоўны дом якога заўжды зважалі адпачыннікі, зрабіў бяспройгрышны крок — напісаў эпапею “Чарназём”: як гераічныя савецкія людзі эшалонамі возяць чарназём у цэнтральны засушлівы Крым, каб ператварыць яго ў квітнеючы пладародны сад, у

сапраўдны, а не выдуманы зялёны рай, возяць адтуль, дзе тлустую глебу не ведаюць куды падзець.

Фабіян спрабуе думаць у рэчышчы, як яму хочацца патрапіць, у якім маглі разважаць уцекачы, спрабуе рэканструяваць чужыя думкі, настроі, пачуцці, але разумее, што гэта вельмі прыблізна атрымліваецца. Не можа ён, які ў другім пакаленні нарадзіўшыся ў новай краіне пераможцаў з сярпом і молатам, пражыўшы цалкам ва ўмовах, створаных імі, у гісторыі, якую яны прыдумалі, вартаваўшы тут, на скраі былой райскай зямлі іхні лад, іхнюю рацыю, іхнія погляды, заваёвы, іхнія ваяўнічыя паводзіны нарэшце, іхняе месіянства… Яму не надта прыемна, але ён разумее, што ў яго, аднак, лепей атрымліваецца мысліць у рэчышчы, уласцівым для тагачасных пераможцаў, а не ў рэчышчы думак вымушаных ўцекачоў.

Разбураны былы гарманічны парадак, дзе яны пачуваліся дома, у сваёй талерцы, гаспадарамі, знішчана мінулае суладдзе, зніклі лагічныя сувязі, адбыўся зрух у часе і прасторы. Ранейшы сусвет зруйнаваны да падмуркаў, люстэрка раструшчана, талерка разбіта. Ці магчыма склеіць хаця б разарваныя на шматкі старыя фотакарткі? Не, Фабіян не цешыць сябе вялікім спадзяваннем. Апынуцца ў шкуры адрынутых задача вялікацяжкая. Памежны стан паміж жыццём і смерцю, рэчаіснасцю і вар’яцтвам, надзеяй і роспаччу. Новая, нявывучаная роля, няма ніякіх тэкстаў, ніякіх падказак: адгэтуль і назаўжды — ні госць, ні гаспадар.

Міжволі ў галаве Фабіяна пачынае выбудоўвацца план: як варта было дзейнічаць Урангелю, як найлепей бараніць ідэальна абкружаны морам паўвостраў, злучаны з мацерыком вузкай пупавінай, ён быў нібы створаны Богам для абароны. Фабіян спрабуе адхінуцца ад думак: глупства гэта, недарэчна ўсё, гісторыю не перапішаш, старыя штабныя карты не перакроіш. Ён разумее, што Урангель бадай не мог замкнуцца ў Крыме, трымаць кавалерыю ў стойле, чакаць зімы. Яму трэ было даводзіць, перш Антанце, і сабе не ў апошнюю чаргу, што армія на нешта здатная, не толькі да абарончага хавання ў крымскім мяшку. Арміі патрэбны рух, перамогі. Асабліва пасля паразаў, уцёкаў, фатальнай эвакуацыі ў Крым. Хаця, як на цвярозую галаву, ён не мог не разумець, што бадай трэба ўмацоўваць свой амаль востраў з усіх бакоў, на самых небяспечных напрамках. Менавіта кругавая абарона найбольш можа працягнуць існаванне, як ён сам называў — апошняга берага свабоднай зямлі.

Крымская армія, выступіўшы вонкі, вымкнуўшыся часова на стэпавую прастору, не была здатнай, ніяк не магла доўга развіваць наступ, бясконца пашыраць фронт, бо ў любы час плеўка расцягнулася б і лопнула. Нельга бясконца дзьмуць у шарык. Гэта не кажучы пра бясспрэчны, няўмольны факт: яе напружаныя высілкі з поўначы гнялі адной толькі ўжо сваёй вагой, цяжарам, масай значна большыя чырвоныя арміі. І яна, крымская армія, неўзабаве сама, без ніякай каманды, адчула, што далейшы рух наперад самагубчы. Яна расцягнула лукавіну фронту да небяспечнай мяжы, калі ён неўзабаве пачне свіціцца нібы старое радно і стане зусім некантралявана ў самых нечаканых месцах лопацца, дзерціся і вызваленую часова тэрыторыю заліе як атрамантам чырвоная конніца.

Так-так, крымская армія ў рэшце рэшт адхінулася, адхапіла руку, як ад напаленага жалеза, як ад полымя, стала выдыхацца як адкаркаванае нават не віно, а хутчэй піва, самаадвольна адрэагавала, як рэагуе жывая губка ў небяспечнай сітуацыі. І пачала сціскацца чыгрыннай скураю, змяншаючы імкліва заняты раней абшар, грамадзячыся на ўваходзе, загушчаючыся, каб закаркаваць, запячатаць нібы сургучом бутлю. Але не выйшла, яна працягвала залівацца назад праз рыльца, як у пушчанай адваротна кінастужцы, у судзіну паўвострава. Атрымлівалася старая амфара з цяперашняй марачнай мадэрай. Яе разлілі па келіхах, але вярталі назад, не выпіўшы, не адсвяткаваўшы перамогі. Злівалі, каб захаваць да заўтра, проста каб не змарнаваць, пра новы прыдатны выпадак ніхто ўжо не думаў, спадзяваннеяў не заставалася нават у самых крамнёвых.

Сабіна з Фабіянам з цікаўнасцю разглядаюць вінныя вітрыны, чытаюць назвы і звесткі. Яны ўпершыню апынуліся перад крымскімі шэрагамі віна, якія нечакана вельмі разнастайныя. Так, бывае, апынаешся ў іншай краіне ў кнігарні, дзе ўсё табе цікава. Але як немагчыма набыць, прачытаць тым больш, столькі кніжак, так няма сэнсу марыць пакаштаваць вялікую лічбу вінных гатункаў. Адкаркоўваючы над морам бутэльку з бурштынным вінам, Фабіян задумваецца ўголас:

— А цікава: якое віно пілі яны тады, шмат пілі ці не? Ці былі нейкія абмежаванні? Лёгка яго было набыць, атрымаць?

— А можа ім у пайку выдавалі, такое немагчыма? — прапаноўвае Сабіна свой варыянт.

— А нявыключана. Можа, хіба не ўсім. А ў бронецягніках, у бронеатрадах, лётчыкам, канечне. На караблях, само сабой.

— Але такое, як мы з табой на вуліцы пакаштавалі, з бочачкі, як ты хацеў.

— Таннага, напаўдэсертнага? Вельмі верагодна. Хаця штабісты, контрразведка, яны мелі лепшае, напэўна ж.

— А ўжо матросы потым хапалі пад руку што трапіцца, што кепска ляжыць, ці не?

— Матросы — вядома ж. А вось да іх у розных палках, у розных частках магло быць сваё віно нумар адзін, свой гатунак. Мелі ж яны ўсе адметныя колерам фуражкі, шэўроны свае, штандары. Быў выразны падзел, захаваўся нават у эміграцыі: авіятары, кавалерыя, бронебатальён, карны, артылерысты, юнкеры і на палкі таксама паасобныя.

— Марскія афіцэры аддавалі перавагу рому, а медбраты — спірытусу, як ты думаеш?

— А мне думаецца, адным больш падабалася масандра, іншым магарыч, а некаму “Слёзы Учан-Су”, вось і ўсё, на што мне фантазіі хапае рэальна, хаця гэта ўсё цікава. Нам толькі застаецца ўспомніць пра іх за шкляначкай сёння.

Фабіян падсумаваў: які цуд — віно! Сонца, хмель, сокі вінаграднай лазы, але й здароўе таксама… Усхапіліся з-за стала, не паспеўшы дагаманіць, дапіць. За іх дапілі іншыя, не пагрэбавалі, паклаўшы побач на стале наганы. Каб тых, хто не паспеў эвакуявацца, не здолеў ці не пажадаў, як звяроў зацкаваць, выгнаць з нораў і абмыць удалае паляванне на тых, хто не аказваў супраціву, на бяззбройных і, захмялеўшы ад лёгкасці крыві, адсвяткаваць расстрэлы, учыніць баляванне пераможцаў, якім у рукі трапілі трафейныя гарматы, браневікі, бочкі з порахам і віном і ўчарашнія ворагі…

Прафесар антычнасці, які чакаў судна, трымаў у галаве выбітыя ў крымскім камені сентэнцыі, парады, эпітафіі, не зважаючы на ўсе навалы — захаваныя праз вякі, каб ён змог напісаць нечаканую дысертацыю, выступіць з бліскучым дакладам у імператарскім таварыстве аматараў старажытных тэкстаў, выдаць іх пад саф’янавай вокладкай, зрабіць фурор у вучоным свеце. Ён адчуваў сваю непатрэбнасць, чужацельнасць у іншым жыцці, часе, свеце, які гіганцкай хваляй насоўваўся з поўначы, з-за гор. Прафесар не дадумаўся сабраць калекцыю, проста занатаваць хуткай рукой сяк-так запісы папярэдняй царскай эпохі і самыя апошнія, якія адлюстроўвалі змену ўладаў, запісы, што згінуць пасля іхніх уцёкаў. Ён не мог таксама падазраваць, які своеасаблівы росквіт новых надпісаў чакае Крым

заўтра. Будучая ўлада жыць не магла без транспарантаў, плакатаў, заклікаў і пагрозаў. Сцены, вуліцы і плошчы павінны былі крычаць новай мовою, лаяцца, рагатаць, здзеквацца, у ніякім разе не маўчаць.

Фабіяну сёння вядома тое, чаго не маглі ведаць тагачасныя ўцекачы: дзясяткі газет, якія размножыліся пры Ўрангеле, будуць знішчаны, каб следу не засталося ад таго, няіхняга жыцця, ад страхаў, турботаў тых, хто не жадаў здавацца, не жадаў падпарадкавацца, хто ўсё што мага рабіў, каб не трапіць у жалезныя рукі, не апынуцца ў пад'ярэмным стане, каб вымкнуцца на волю, хай гэта абернецца беспрытульным лёсам, хай яны стануць бяздомкамі, але свабоднымі, што праўда стануць вымушана, гвалтоўна, бо — выгнаныя, сапхнутыя з берага пясчанай бурай, смерчам.

З жалезных абцугоў махіны, якая падрыхтавалася няўмольнадбайна разлічыцца з кожным, хто не паспеў эвакуявацца, не трапіў на борт уцякацкага каравана з караблёў: для яго не хапіла месца ці ў апошні момант у яго апусціліся рукі. Для махіны няважныя матывы, акалічнасці, яна — прылада помшчання тым, хто апынуўся паміж молатам і кавадлам. Так, рухаліся жорны гісторыі, пра якія пажадана максімум толькі пачуць часам, чымсьці трапіць у іх.

На думку Фабіяну міжволі прыходзяць згадкі пра хімію, фізіку. Вадкасці, судзіны, шчыльнасць адрозная, агрэсіўнасць. Карозія, іржа, кіслотнасць, растварае нібы скуры дубіць. Змешваюцца вадкасці, якія маюць супрацьлеглае паходжанне, не спалучаюцца, у прыродзе не існуюць разам. Якія магчымы вынікі? Алхімічная рэторта. Штучнае золата? Уяўны філасофскі камень? У рэчаіснасці чаго дасягнулі? Біблейскага міра, хіба, але без ладану й золата, дакладна.

Існуе мноства рэчываў, якія ніяк не рэагуюць паміж сабой, якія бяспечныя адносна сябе, каталізатар нічога не змяняе, ці хай акселератар, калі ўспомніць механіку. На справе існуюць таксама такія, якія не змешваюцца, не ўступаюць у рэакцыю, ператвараючыся ў нешта новае, але яны ўзаемна выцясняюцца. Агрэсія: хто каго?! Вынішчыць, масай выцясніць, выдушыць, перакрэсліць. Як жалеза выплаўляюць, ліюць у пясок.

Дагэтуль дзве сілы ўзаемадзейнічалі, шукалі пастаяннага кантакту, як паветра дзеля падтрымання тэмпературы гарэння. Так-так, яны прагнулі выкрасаць іскры, запальваць агонь, выклікаць выбухі, ствараць знішчэнні. У тую сцюдзёную фатальную восень ніяк белае не спалучалася з чырвоным. Сумесь атрымлівалася выбуховая. Крым зусім не нагадваў палітру мастака, не напамінаў шклянку з

вадой, каб змяшаць акварэлі. Відавочна: у лепшым разе выходзіла славэтная крывавая Мэры. Падзеі той восені нагадвалі звыклае механічнае дзеянне: адну вадкасць выпускаюць, закаркоўваючы дбайна дно. Можна выцерці рукі.

Калі яны адплывалі, стоячы спінамі наперад, не маглі не ўзнікаць у некаторых галовах цьмяныя, неканкрэтныя думкі пра Траянскага каня. Вось каб жа такое стала магчымым! Толькі не драўляная конская статуя, не. Вялізны танк з пачаткаў Першай вайны, жалезная гаргара, што спараджала паніку сярод салдат, нават калі ён рухаўся не насустрач ім, а ззаду, рухаўся ў адным з імі напрамку, з адной мэтай. Нібы аграмадная жалезная жывёліна-выкапень, злавесна павольны вусенічны монстр памерамі, выглядам, а тым больш рухам выклікаў сапраўдны жах, спараджаючы дрыжыкі ў акопах, якімі б надзейнымі яны не былі. Прымушаў людзей закопвацца ў зямлю, хавацца глыбей, шукаць нораў бы зверы й полазы. Танкі паўзлі ў гушчыні выбухаў і страляніны быццам перасоўныя фартэцыі з гарматным агнём. А можа Фабіяну так толькі здаецца і думкі наконт каня Траянскага — адно яго ўласныя фантазіі. Ці да антычных рэмінісцэнцый ім было, ці мог хтосьці ў тыя хвіліны складаць у галаве пражэкты хаця б таго, што пазней назавуць пятай калонай? Дый з сымболікай было б складана. Як вызначыць хто ёсць хто? Алена — гэта хіба Расея, якую выкралі чырвоныя? Ці Траянскім канём быў часова Крым, які не ўдалося ўратаваць? Як голка у вушка трапіла скрозь вузкі перакопскі калідор чырвоная конніца, разгарнулася, ашчэціўшыся тысячамі шабель, пік, штыхоў, скіраваных уперад, у бок уцякацкіх плоймаў. На пакінутым беразе засталіся каты і сабакі, і коні, якіх пагатоў забраць было немагчыма. Так пазбываюцца на паветраным шары ці ў шлюпцы лішняга баласту.

Узняць трап, аддаць швартовы! Абрыў, прорва, пустата. Сціснулася роспачна сэрца, перацяла паветра. Халодныя хвалі, штармавое мора, нізкае змрочнае неба, сцюдзёны вецер, ёдкія салёныя пырскі. Смак развітання на губах. Раны гояцца часам, гэта чакала іх яшчэ далёка наперадзе, не хутка, праз гады. А цяпер марская соль толькі пачынала яшчэ мацней іх развярэджваць.

Праз Чырвонае мора, каб выратавацца з палону егіпецкага і рассеяцца па свеце, вельмі ў значнай ступені растварыцца з цягам часу ў замежным асяроддзі. Але Чорнае мора страшнейшае. Яно сапраўды чорнае-чорнае, яно — прорва, бездань. Усё: прыцісні мацней здымкі людзей, якіх больш не ўбачыш — не толькі памерлых,

тых таксама, якія засталіся ў пастцы. Так і краявіды роднай краіны, яны цяпер толькі на фотакартках. Краіны, якая засталася ззаду, ва ўспамінах, у снах, у мроях, якая не знікла, але з'іначылася, стала супрацьлегласцю. Якая зрабілася забароненым плодам, экзатычным фруктам, каляровым, сяточным, але з чырваточынай, з нябачнай пагрозай атручанасці.

Эфект, адваротны фотапраяўцы: выява пачынае траціць выразнасць, абрысы спакваля раствараюцца, канкрэтыка знікае, берага болей няма, ёсць толькі цёмна-шэры краявід, суцэльная нежыццёвасць, брудная пляма, усё, краіна не існуе. Як ты для яе, зрэшты. Якісьці візуальны падман, міраж, брыдкія кепікі.

Каб напоўніць бурдзюк новым вінам, спачатку трэба выліць з яго сапсутую ваду, прынамсі застаялую, што задохлася, рэшткі. Каб спадзявацца на ўдачу, мець поспех, каб выйграваць, трэба дыктаваць свае ўмовы, правілы гульні, спрабаваць прынамсі, не адседжвацца на барыкадах, не марудзіць, не здаваць ініцыятыву ў чужыя рукі. Трэба не пушчаць праціўніка на сваё поле, да ўласнай брамы не дазваляць наблізіцца, бамбардаваць яе.

Можа быць ён забыўся, а можа проста часы не тыя, толькі калісьці абарона замка, горада за сценамі, фартэцыі былі звычайнай справай, будзённай практыкай і зусім неабавязкова безнадзейнай, не заўжды замкі заваёўвалі штурмам і аблогі былі конча выніковымі. Хаця без вонкавай дапамогі адкінуць ворага ад муроў сапраўды задача найцяжкая, хто б спрачаўся?

Але ж ён, генерал Урангель, якраз і схапіўся за безнадзейную, лічы, справу, разумеючы гэта, за справу, даведзеную амаль канчаткова да катастрофы. Ён пераняў яе ля самай апошняй тады рысы. Гонар афіцэра, нязбыўная прага славы, спадзяванне на шацунак, ледзьве не на цуд? Магчыма, але абавязак кожнага здатнага свядомага чалавека паспрабаваць зрабіць максімум што ты можаш і крыху болей, каб перасягнуць сябе, пажадана крыху болей, тады ў яго не будзе важкіх падстаў для раскайвання. Генерал Урангель гэта й зрабіў бадай, хутчэй за ўсё нават так, няма сумневу.

Фабіян не адчуў зусім сябе на месцы генерала, у яго ролі, не ўявіў сябе ім, а нібы мыслена прымерыў да сябе не яго абавязкі, а хутчэй нават місію, прыгледзеўся да становішча, прыслухаўся да гукаў гісторыі, бо галасоў, у яго не было ілюзій, пачуць было немагчыма. Рэальна толькі знайсці на больш бязлюдным беразе

марскую ракавіну і прыкласці да вуха. А пачуўшы роўны манатонны пошум, паспрабаваць уявіць.

Сёння Крым чыніўся ў фабіянавых мясцінах. Абуджаныя да свабоды, яго землякі з цяжкасцю пазбываліся летаргічнага сну, але вольнае паветра рабіла сваё. Яны — нашчадкі рыцараў, яны — рыцарская нацыя! Сцяг з конным рыцарам залунаў над краінай… Але каторы ўжо год краіну зноўку дратуе чырвоная конніца, паўторнай навалы якой не атрымалася пазбегчы. Што зробіш, няма рады, у наш час роля рыцараў — перамагаць маральна. Але гэта цяжкая перамога, не раўнуючы Пірава і амаль уяўная. Перамога-параза насамрэч, калі быць шчырымі.

Крымскага зыходу пасля забароны рыцарскага сцяга, аднак, не адбылося, рыцары вымушаны хаваць свае твары, каб не вельмі вылучацца натоўпу. Яны застаюцца белымі варонамі. Яны ператварыліся ў ордэн пераследаваных, уцісканых духоўна. Аднак ім не нашываюць прымусам нейкіх жоўтых зорак, свайго рыцара яны, часам прагнучы ўзняць забрала, чапляюць сабе самі — на берэт, капялюш, на штрыфель або пад ім — гэтак болей бяспечна.

А яны якраз адразу апынуліся ў аблозе, не маючы на большае сілаў, ці лічачы што не маюць. Яны самі, можна сказаць, замкнуліся ў сваім Крыме, у сваёй старой крэпасці, ужо нечакана радыя, што здолелі атрымаць цытадэль. Але яны не рабілі наступу падобна генералу Урангелю, яны самі сябе абмяжоўвалі, не ведаючы навукі ваяваць, не разумеючы сапраўднай кітайскай дыпламатыі, не знаёмыя з кампрамісам, з манёўрам, не разумеючы патрэбы хітраваць, не прымаючы закуліснай барацьбы.

Хто апынуўся на чале рыцараў, выявіўся або мяккарукім інтэлігентам, або няўжыўчывым жоўчным рамантыкам. З адкрытым забралам — гэтага аказалася недастаткова, замала. Каб спадзявацца на поспех, пагатоў у рэшце рэшт перамагчы па-сапраўднаму. Хто прэтэндаваў на першую ролю, дзейнічаў у адных выпадках наіўна, ідэалістычна, у іншых — тапорна, груба, непрыхільна, раздражнёна, адштурхоўваючы.

Сабіна згаджаецца з Фабіянам, але кажа, што справа была бадай безнадзейнай, тым больш з тымі выканаўцамі, якія далучыліся. Хаця яна зусім не крытыкуе, не: інтэлігенцыі перамагчы босых, голых, галодных немагчыма было ў 1920-м, немагчыма было й цяпер: па-рыцарску, з рытуаламі і рэверансамі, з гонарам і годнасцю. На жаль. Якія вузкія рамкі для чалавека насамрэч у жыцці! Мы нават не

задумваемся… Афіцэрства, “вяршкі”, што іх чакала на поўдні? Чайхана, караван-сарай, усюдыісны дэпрэсіўны голас муэдзіна?

Праз вейкі, амаль заплюшчыўшы вочы, Фабіян бачыць сілуэтныя цені пляжнікаў. Што робіць людзей агрэсіўнымі, варожымі, жорсткімі? Раптоўна, на голым месцы, сярод светлага дня? І вось адзін белы, другі чырвоны, апошніх нават два і робіцца ўсё больш і больш… Крым і цяпер тэктанічна нетрывалы. Дзесь у нетрах вулканічная актыўнасць не ўпала да нуля. Хоць вулканаў, хаця б спячых як быццам не відаць. Чаму? Калі ён вольны ад Расеі, Расеі-метраполіі, Расеі постчырвонай? Сакрэт полішынэля насамрэч. Фабіяну не хочацца адказваць самому сабе на маўклівае пытанне.

Фабіян узіраецца ў сіні далягляд. Сто дваццаць шэсць караблёў, і ў кожнага афіцэра ў кабуры “руская рулетка”. Колькі звернуцца да яе, каб аднойчы выпрабаваць сябе і, вельмі магчыма, вызначыць свой лёс? Рэвальвер ім больш не спатрэбіцца. Ён цяпер толькі “рулетка”. Для апошняга кроку, каб абараніць свой афіцэрскі гонар, толькі бадай жа наадварот. Не ў сэнсе апошні набой, каб не здавацца ворагу, а каб спыніць жыццё з іншых зусім прычынаў, адарваўшыся ад ворагаў, пакінуўшы іх далёка ззаду, уратаваўшы сваю свабоду, каб не ведаць потым што з ёю рабіць далей, як існаваць, што рабіць з жыццём, маючы апроч яго толькі рэвальвер.

Думкі пра рэвальвер неадчэпныя, варта толькі прасякнуцца небяспечнай тэмай. Барабанная прылада ў звычайных, небаявых умовах рэч для смяротнай гульні з самім сабой, або, скажам, гульні пад прымусам, ці ў азарце, п’яным альбо ў напружана-нервовым, халоднакроўным, у коле з іншымі ў ланцугу, у чарзе па смерць…У галаве гук барабана, некалькі спосабаў крутнуць яго. Ёсць яшчэ бінокль, але з турэцкага берага немагчыма ўбачыць свой. Ёсць штабныя карты з прайгранымі баямі, тэрыторыяй, зямлёй, краінай, імперыяй, што апынулася пад сярпом і молатам…

Міжвольныя параўнанні. Краіна Сабіны з Фабіянам сама сябе ў аблозе ізалявала. Апошні чырвоны востраў. Дзе чырвоныя сцягі і зоркі, дзе піянеры з камсамольцамі, дзе ставяць помнікі Іосіфу і Феліксу, рамантуюць статуі Ільіча.

Неадольнае вяртанне да гістарычнай драмы, да марскога зыходу ў замежжа на каўчэжным флоце, папросту нейкі самагіпноз пачынае нагадваць Фабіяну развярэджанне раны жменяй буйной марской солі, хай раны фантомнай, націсканне на балючае месца, трыманне сэрца ў роспачным стане, вачэй — на мяжы слёз. Хаця,

хаця косткі тых людзей даўно спарахнелі, падзеі перацёрлі жорны гісторыі, злашча яго ўсё гэта ніколі не датычыла нават яго родных. Аднак жа яны кранаюць, яскрава драматычныя падзеі, сцёртыя з аблічча гэтай прыгожай краіны: ніякіх слядоў сёння. Ты ведаеш, чаму так атрымліваецца? Сабіна толькі здагадваецца. Мабыць, прычына ў краявідзе. Калі зважаць пераважна на ландшафт, засяроджвацца на прыродзе, то яе вялікаснасць, відавочная старажытнасць, кідкая адметнасць, архаічнасць нават, усё гэта міжволі выклікае думкі пра мінуўшчыну, прымушае зазірнуць у старыя дзеі.

— Ты маеш рацыю сапраўды: глядзіш на горы, неба, на мора і нібы апынаешся ў антычных часах, зараз карабель Адысея пазначыцца белай плямкай ветразя на самым даляглядзе.

— Гэта накладаецца ў памяці: візуальная на кніжную. Бо калі ведаеш, што адбывалася калісьці, гэта ўплывае на цябе само сабой, незалежна ад твайго жадання.

— Напэўна ж так. А большасць не ведае і нічога не бачыць, не заўважае антычнага духу, не адчувае адметнага прысмаку. У большасці зусім канкрэтныя мэты, без…

— Без дадатковай лірыкі.

— Вось чаму ў хрушчоўскіх кварталах, а нашая радзіма — гэта шэрая забудова, карціны гісторыі не ўзнікаюць, думкі не сягаюць далей за афіцыйную гісторыю, за суцэльную тэлеайчынную вайну.

— А калі ў сценах кінатэатра ім завалодае якая-небудзь, хай нават рыцарская гісторыя, за дзвярыма кіназалы ён пазбудзецца яе як часовага зачаравання.

— Каб палюбіць коннага рыцара, нічога раней аб ім не чуўшы, трэба каб захаваліся кварталы, дзе гэтыя рыцары калісьці не здаваліся публіцы маскарадам.

— Так, канечне, адной прыроды замала, яна ў нас звычайная, сярэдненькая. А калі замест замка кароўнік, успаміны пра рыцарскія часы не ўзнікаюць. Сумна, калі так безвыходна і так безнадзейна.

Сабіна цікавіцца ў Фабіяна: ці хацеў бы зараз у звальненне, як тады?

— Двойчы трапіць нагамі ў тыя ж кірзавыя боты? Не, бадай не хачу, нават вельмі. Мне лепей з табой, цяпер і тут. І мора з балкона, і віно, і Вялікі зыход, і пакінуты рай ва уяўленнях.

— Але прысмак свабоды, калі трапляў з несвабоды, з-за плота ў “райскія шаты”?

— Усё роўна не хачу назад. Я рады, што тых часоў больш няма, што ракетныя шахты ў райскіх гарах цяпер проста як спыненыя і закрытыя назаўжды вугальныя.

— Які ты пацыфіст аднак у мяне.

— Гэта ўспомніць цікава, але толькі. Як чакаў, лічыў дні, як хацелася дахаты, але разам тут было лепей, прыгажэй, цяплей. Канечне, гэта была краіна, з якой не хацелася з'язджаць.

— Хацелася і не хацелася, ясна, зразумела. Гэта напэўна як і з Урангелем было і з усімі астатнімі: хацелася і не…

— Нам таксама будзе ў канцы: хацецца-не хацецца адначасова, мы не выключэнне. Райскія краіны дзеля таго ж існуюць: спакушаць.

— Спа-ку-шаць. Ты гэта прачула гаворыш, з веданнем.

— Гэта месца, дзе мне па-сапраўднаму захацелася захаваць свае ўражанні, пісаць, дзе я захапіўся гэтай ідэяй. Мне вельмі падабаўся прыклад Грына, мне здавалася гэта найлепшым выйсцем ў яго часы, вядома якія.

— Але ён быў падазроным бадай, што не рабіў як усе, белай воронай існуючы.

— Так, ён прыцягваў, канечне, непатрэбную увагу. Але ж і я прыцягваў, любы, хто не хацеў, спрабаваў быць сабой, хто хоць нейк супраціўіўся традыцыі: "малады-чарпак-старык". Нездарма гаварылі, што ў звычайны час людзей лепей уведаць у арміі — хто і што.

— І як гэта было?

— Звычайна, вельмі звычайна. Не ўсім даспадобы армейскія парадкі, калі адны прыгнятаюць іншых. Так, здзекуюцца, прыніжаюць гонар…

— І годнасць.

— І годнасць таксама, і толькі таму, што ім не забараняюць гэта рабіць. Прыніжае не проста той, хто помсціць за сваё прыніжэнне, а той, каму гэта ў асалоду. Гэта перамога плебса. Лёкай — вельмі небяспечны стан.

— Ты так гаворыш пра дзядоў і маладых, усё так і было?

— Гэта безупынная халодная вайна паміж сваімі. Толькі таму, што адзін раней трапіў у армію, ён з радасцю бярэ прылады ката, не можа нацешыцца роляй, якая выпала дзякуючы лішнім месяцам у казарме. Скідаючы рабскую шкуру, ён грэбліва кідае яе іншаму, але не робіцца рыцарам.

Назаўтра Фабіян з кубкам кавы ў руках глядзіць згары на ранішняе мора, у якім уяўляе жаўток сонца як адбітак лямпачкі ў

кубку увечары. Ён узіраецца і пачынае разумець, што не хоча вяртацца, што мог бы і абысціся без радзімы, такой, якой яна стала без рыцарскага герба, без грунвальдскага сцяга, страціўшы апошнія адзнакі шляхетнасці. Тут не дома, але дома ён быў ні свой ні чужы, не адчуваў сябе па-сапраўднаму патрэбным. Дома ўсё той жа безаблічны стан “насельніцтва”, агульнай масы, для якой ты незразумелы. Дый што такое радзіма? Калі яна топча твае ідэалы, пагарджае табой, дратуе сама сябе, не паважае сваю істоту, асобу, персону, страціла рэшткі гонару і годнасці.

Яна, радзіма, недзе там за спінай, адсутная, далёкая, нябачная. Яна нібы вечная мерзлата, голая халодная тундра, не прыстасаваная, больш за тое, не прызначаная для нармальнага жыцця, пазбаўленая сонца і надзейнага цяпла. Хай яна там і застаецца, у сваім адвечным летаргічным сне, у ганебным стане прынукі, пакоры, маральнага напаўпрыгону. Так, у непавазе да сябе, у несвабодзе.

Спакуса раптам прыдуманых уцёкаў, амаль уяўнай нібы-эміграцыі. Так проста: адмовіцца ад квітка назад, здаць. І твая краіна зараз з раздражняльнай рэальнасці ператвараецца ў нячасты сюжэт з тэленавінаў, якія можна не глядзець увогуле. Фабіяна абражалі подласць і крывадушнасць цяперашняга жыцця, нікчэмнасць людзей, якія спасылаліся на службовы стан, на абставіны, на часы.

Яны таксама ў 1920-м, хто чакаў да канца, узважвалі, круцілі ў руках, прыкладалі да вуха нібы марскую ракавіну, прыглядаліся да задумы, магчымасці эміграцыі — наколькі пэўная, наколькі лагічная, надзейная, якая няўмольна ператваралася ў пільную патрэбу, у непазбежнасць, у абавязкова кончае самаратаванне. Чым хутчэй ратаваць ногі, каб захаваць галаву. Гэх! Нічога такога Фабіян, аднак, сёння не адчуваў. Ён мог і павінен быў вярнуцца, яму канкрэтна пакуль нішто не пагражала, а вось яны тады, у 1920-м, такога лёсу не мелі, яны вярнуцца назад не маглі, яны маглі толькі ўцячы, выкарыстаць апошні шанц.

Памяць тут, як і ў фабіянавых мясцінах, заставалася ідэалагічным паняццем. Падручнікі гісторыі — нібы газетныя сшыўкі, з якіх павырэзвалі мноства артыкулаў. Ніякіх помнікаў, ніякага напаміну пра Вялікі зыход з абдоймаў егіпецкага палону, нявольніцтва. Толькі растыражаваныя канвеерныя манументы пераможцаў. Фабіян заплюшчвае вочы: на вуліцах, плошчах, на прычале ў порце пакінутая баявая тэхніка, зброя, рыштунак. Сухапутныя ўзбраенні, якія немагчыма было забраць, захаваць, не толькі з увагі на пасажыраў, пера-

гружанасць, на курс ў чужую краіну і проста бессэнсоўнасць, яна страціла патрэбу, яшчэ ўчора каштоўная, на вагу золата, вайсковая бранявая тэхніка, цяжкія гарматы, нават аэрапланы, нібыта прыдатныя для ўцёкаў, ніякай карысці, далёка не заляціш, пад табой мора. Жалеза, якое астыла…

Крымскія горы і даліны надоўга апанавалі чырвоныя. Дэмбельскія альбомы. Цэлае фотафальклорнае радовішча на тэрыторыі колішняе дзяржавы ў дзяржаве. Апроч дурноты, плюгаціны і кітчу, сама аснова не выклікала ў шэраговага Фабіяна грэблівасці. Экскурсіі — генуэзская крэпасць і гэтак далей. Пальмы, кіпарысы. Нават акторкі з кіначасопіса ў якасці аздобы. Ветразі, яхты. Беласнежныя лайнеры. Нібы-антычныя калоны. Супер-фота: яны ўзводна ў масоўцы на здымках севастопальскай абароны. Ад англа-французскіх інтэрвентаў. Незвычайнае адчуванне сябе не проста не ў сваёй вопратцы, а — царскім жаўнерам. На архаічнай вайне, у іншым жыцці, эпосе, у надзвычайных абставінах, з думкамі прапрадзедаў, іхнімі патрэбамі і ўяўленнямі пра свет і сябе ў ім. Хаця, напэўна, браты па зброі ягоныя ні над чым падобным не задумваліся. Прасцей кажучы, не ўскладнялі сабе жыцця.

Звальненні былі экзатычнымі экскурсіямі. Уражанні нагадвалі саган з усходнімі пернасцямі. Аднойчы пра янычараў пачаў пісаць. Зрэшты, не атрымалася. Што ён тады пра іх мог ведаць? Толькі што гвардыя, целаахоўнікі султанаў і пашаў. Адданыя і жорсткія, ваяўнічыя і бязлітасныя. Элітныя аддзелы турэцкага войска. Пра сапраўдны змест з’явы, пра янычарства бадай тады шэраговы Фабіян не здагадваўся. Яны цікавілі сваёй экзотыкай. А крымскія санеты? Загадкавыя каменныя гарады, недаступныя — на вяршыні гары. Як тыя сярэдневечныя замкі, але — цэлыя гарады. Высечаныя ў скалах на вышыні кляштары пачатковых хрысціян, калі яшчэ не падзяляліся на асобныя канфесіі. Хаця над апошнім фактам ён тады не мог задумвацца. Ды само неба начное было адметным. Як цёмна-сіняе покрыва з залатым зорным сяйвом. З тысячы ды адной ночы…

Не магло не прыгнятаць адно — груды смецця. Сабіну і Фабіяна яны вельмі раздражнялі. Пры Ўрангелі, у ранейшыя часы не магло быць так, здавалася ім. Тады прыбіральшчыкі не круцілі носам, не разважалі — колькі павінна каштаваць прыбіранне смецця, быццам гэта моцна кваліфікаваная праца. Засмецілі рай, занядбалі, засралі, трэба быць шчырымі. Забудавалі хрушчоўкамі, шпакоўнямі, складамі, казармамі, нагрувасцілі. Тут кожны дом павінен быў будавацца

інакш, як было калісьці, пакуль рай не пакінулі, ратуючыся ад пагоні вяршкі грамадства, думалася Фабіяну.

Але, не зважаючы на пляжы і віно, паўвостраў, не шкадуючы лішне, зрабілі бочкай з порахам. Якое супадзенне: ваенных будаўнікоў вучылі менавіта ў райскай краіне, славэтны будбат. Яны практыкаваліся сярод пальмаў і вінаграднікаў. Цэлае вучылішча — каб будаваць ракетныя шахты, сховішчы для ядзерных боегаловак, бункеры, камандныя пункты, базы падлодак, докі, аэрадромы. Па дапамогу выклікалі шахцёраў, прыцягвалі макшэйдэраў, метрабудаўнікоў. У райскія шаты! Яны ўпарта дзяўблі горы, бурылі іх, бязлітасна свідравалі, пракладалі сакрэтныя тунэлі. Сёння — гіганцкая, але шкодная, увогуле марная для райскага кутка праца, як падземныя заводы фюрэра. На хрушчоўках будбат адпачываў, у напаўп'яным стане вядома. Салдаты пасля заканчэння тэрміну не хацелі на дэмбель. Іх вучылі будаваць падземныя аб'екты, умацаванні, капаніры, ангары, штабы, казармы, астатняе — як атрымаецца. І яны не маглі ўжо будаваць як трэба, ды не ў райскіх лясах, ды без мадэры, на якую ў салдата будбата заўсёды былі грошы. Навокал недакончаныя санаторыі, вілы, дамы адпачынку, асобна — падмуркі атамнай станцыі, рай не паспелі перарабіць цалкам па-свойму.

Фабіян аднойчы трапіў на кэпэ глаўкама, ля самага мора. Будаўніцтва завяршалася: басейн, бункер, вінны склеп, афіцэрская рэстарацыя, ён усяго не бачыў, але здзівіла, што абшалявалі знутры дошчачкай без сучка, сібірская ліствіца, казалі хлопцы. Выглядала вельмі шыкоўна. У казарме ён пачаў сачыняць пра яблыкі Траянскага каня. Яго прывозяць цішком, уначы, выстаўляюць на прычал і невядомы карабель знікае. Гіпнатычны вобраз. Але гэта не запечаная качка з яблыкамі. Вантробы небяспечныя. Траянскі конь з трупамі? З гадамі, скарпіёнамі? Не, хутчэй у ім трупы памерлых ад чумы. Якісьці сумбур, няздольнасць будаваць празаічны твор. Фабіяна паслалі ў нарад, дапісаць ніколі не атрымалася.

Але думкі пра Крым, яны неадчэпныя. Як стварыўся рай? Адарваўся кавалак, як ад той Гандваны, прывандраваў на поўнач? Ці адламіўся, адсунуўся ад паўночнага берага, утварыўшы невялікае плыткае мора? Гэта што датычыць самой зямлі. А экзатычныя пальмы? Занесла шчодрай жменяй насенне, раскідала ля мора. Ветрам, які затрымалі горы. Па-за імі, на поўначы засталіся руды стэп, спякотнае сонца, сухмень, салёныя азёры, саланчакі. А калі Бог стварыў яго, скажам, дзеля адпачынку працоўных, як

атрымліваецца? Перш, народных камісараў, працаўнікоў цэка, саўдэпаў, камбедаў, абкамаў-рэўкамаў, чырвоных маршалаў. Творчых сілаў сацрэалізму, ідэалагічных кадраў, чырвонай прафесуры. Для іх таксама: перадавікоў працы, стаханаўцаў, стотысячніц. Для герояў бітвы за ўраджай, сталевараў-ударнікаў, адважнікаў вялікіх сталінскіх будоўляў камунізму. Для “будзь гатоў к труду і абароне”, варашылаўскіх стралкоў, для іх — ахоўнікаў бязмежнага ГУЛАГу.

Ці не памыліўся Бог? Хаця, спачатку плёнам яго працы пакарысталіся царская сям’я, фабрыканты, ліхвяры, банкіры, золатапрамыслоўцы. Купцы розных гільдый. Кадэты, акцябрысты. Графска-княская костка. Кавалергарды, правадыры дваранства, земскія галовы, генерал-губернатары. Жандары. Тайныя, сапраўдныя і стацкія саветнікі. Кавалеры ордэнаў на шыі і на грудзях. Дума з фракцыямі, свяшчэнны сінод з епархіяльнымі ўправамі. У Бога бадай не хапіла моцы, а можа жадання, адцяць, зрабіць яго востравам, перасунуць у мора, пакрыць суцэльна субтрапічным лесам, цалкамператварыць у квітнеючы сад. Гэткі вось Кіпр, але ў суседнім моры. Яблыкі спакусы ў райскім садзе сёння драўляныя, з ядлоўцу. Пахнуць ім, даўка — як пахнідлы ў паўднёвых цэрквах.

За кармой беласнежная сцяжына. Ззаду ноч. Зіма. Сцюдзёна і цёмна. Тут — зыркае сонца, сонца ў смузе. Лагоднае, пяшчотнае, супакойнае. Рай, які прымушалі пакінуць напярэдадні блізкіх Калядаў і Новага года. Свята нараджэння Хрыста. Мішура, серпанцін, канфеці. Атмасфера радаснага чакання, раптоўна-хвілёвага зрывання сэрца з рытму, быццам абрынулася ў прадонне і ўстрымалася. Прадчуванне незвычайнасці, сапраўднага свята. Святочная ёлка, падарункі. Шампанскае. У вядзерцы з лёдам. Мандарыны, шакалад. Хрыстос нарадзіўся! Ах! Шчымліва да слёз. Вясёлая язда ў тройцы з бомамі, іскрыцца снег, смех.

Спыніць! Адкінуць назад, трымаць на адлегласці хаця б гарматнага стрэлу. У ніякім разе не пусціць, захаваць старое жыццё. Стары лад. Звычаі і завядзёнкі. Традыцыі і каштоўнасці. Вера. Цар. Айчына. Трыяда, якая нядаўна выклікала трымценне голасу, шчымленне сэрца. Збэшчаныя святыні. Зробленыя пустым гукам. Ператвораныя ў нішто тры сланы, на якіх адвеку трымаўся звыклы свет. Нават альфабэт зняважылі. Новыя галодныя агрэсіўныя варвары. Нават альфабэт! Каляндар зыначылі. І ён ім чамусьці перашкаджаў. Абы на свой блюзнерскі капыл. Няма ні цара, ні айчыны, адкуль застацца веры? Але Бог — адзінае, што яны яшчэ мелі.

Цар, якога саслалі спачатку ў крымскія пальмы, чамусь не трапіў сюды. Няма цара, ён знік са сцягоў урангелеўскай арміі. З поўначы наступ вечнай зімы. Спаўзанне чарговага, раптоўнага ледавіка. Няўмольная навала. Арда. У шапках з сабачага футра, з крывымі шаблямі. З апантанымі вачыма, з крыважэрнымі ратамі. Дзікі стэп… Лейтэнант Джавані Дрога, які гадамі чакае ў генуэзскай крэпасці варожае войска з боку Татарскай пустэльні, думаецца Фабіяну. Страх ператвараецца ў патрэбу, у манію. Толькі ў рамане насельнікі крэпасці, загіпнатызаваныя няўмольнасцю уяўнай навалы, адмаўляліся пакінуць муры, у думках жадаючы, каб вораг конча прыйшоў. Зрабіўшы спакваля для сябе чаканне сэнсам жыцця.

Мы заўжды падспудна чакаем непрыемнасцяў, гвалтоўных зменаў, нейкай неакрэсленай пагрозы. Мы толькі не паказваем выгляду, што чагосьці баімся. Існаваць у лёгкім стрэсе — наш лёс. Хоць гэта не дае запабегчы здарэнняў, ліха. Такое не зусім утульнае існаванне не залежыць ад нашых жаданняў. Джавані Дрога чакаў памазахісцку. Частка афіцэраў Белай Арміі таксама. Яны засталіся, правадзіўшы вачыма белыя дымы, якія распусціліся ў моры. Каўчэг быў караванам з мноства караблёў. Яны стаміліся ад уцёкаў, зняверыліся, сталі абыякавыя да ўсяго, перш — да сябе. Яны не ведалі, што іх чакае. Маглі прадчуваць, але на нешта неакрэслена спадзяваліся, прынамсі стараліся ці спрабавалі спадзявацца. Эміграцыя здавалася катастрофай.

Час з’язджаць усё ж надышоў, яны з Сабінай, пакінуўшы ў рэцэпцыі рэчы, апошні раз на моры: месца хапае, раніца не пляжная, надвор’е нібы адмыслова змікшавана, каб яны не надта шкадавалі пра ад’езд. Пасля начнога дажджу з маланкамі халаднавата. Сонца заспалася, яго спачатку няма зусім. Уласна кажучы, па пляжы нечакана няўтульна, яны ўстаюць з драўляных лежакоў і ўзнімаюцца наверх, на “салярый”, што прасунуты ў мора. І нават тут не ўсё занята, як бывае звычайна, яны кладуцца плазам на прахалодныя дошкі і прыкрываюцца, бо апатычнае сонца раз-пораз зашморгваюць фіранкі шэрых хмарак, і ляжаць зусім не цёпла. Фабіяну ўзгадваецца рыцарскі турнір, што ў дзень іхняга ад’езду пачнецца на адлегласці — у горадзе з генуэзскай крэпасцю. Некалі рыцары, кавалеры крыжоў мусілі адплыць з паўвострава, пакінуць райскую мясціну, дзе вынішчылі затым усё рыцарскае, шляхецкае. Ці атрымаецца вярнуць сякі-такі дух? Штучныя прышчэпкі ці заўжды даюць вынік? У Фабіяна няма адказаў, ёсць толькі пытанні. Яны ляжаць з Сабінай

моўчкі, размаўляць няма асаблівай патрэбы, хочацца адно надыхацца на астачу марскім паветрам, наслухацца хваляў, каб хоць на бліжэйшыя дні крыху захаваць адчуванне мора.

— Ты ведаеш, парушае пазней маўчанне Фабіян, выбітыя, выгнаныя з Ерусаліма крыжакі пагрузіліся на караблі і апынуліся ў моры. Яны заставаліся вайсковай сілай, як і армія генерала Урангеля, яны высадзіліся на Кіпры і заснавалі сваю рыцарскую дзяржаву.

— Але ж гэта быў востраў, ім пашанцавала.

— Можна й так сказаць, на пэўны час, зрэшты яна праіснавала трыста гадоў…

— Яны з вялікімі стратамі ўпарта заваёўвалі горад з Дамавінай Гасподняй, але бясконца ўтрымліваць яго не маглі. Іх акружала чужароднае ваяўнічае мора. Мне ўвогуле здаецца гэта вар'яцкім: рыцары ў жалезных даспехах у распаленых сонцам пясках. Я думаю, Кіпр стаўся для іх лепшым месцам, думаю, нават раем, калі ўлічыць, што сёння гэта суцэльны курорт, прынамсі нетурэцкая частка.

— Абрысы Кіпра нагадваюць відавочна відарыс крымскі. Але Бог не зрабіў Крым канчаткова востравам, штосьці яго стрымала, прымусіла пакінуць аднолькавую магчымасць і абараняць з поспехам вузкі уваход, і прайсці скрозь яго ўнутр. І нашым, і вашым. Тое, што чырвоныя прайшлі цераз гнілую затоку ў халады, перакрэсліўшы перакопскую абарону, не навіна. Імператарская пяхота рабіла тое ж самае, калі Перакоп абаранялі туркі з татарамі, я чытаў калісьці. Рускія некалькі разоў уваходзілі ў Крым, але пакідалі яго, некалькі разоў, нават дзіўна. Гэта каштавала столькіх жаўнераў, столькі пораху. Крым быў напэўна для іх накшталт Ерусаліма: і хочацца, і колецца…

— Толькі што яны не бачылі ў ім нічога свайго, не адчувалі сваіх правоў. Гэты пісьменнік, які потым стаў пісаць па-англійску, ён таксама трапіў за мяжу праз Крым, ён яго здзівіў, пісьменнік не адчуў рускага духу, як ён пісаў потым. Крым здаўся яму чужым краем, дзе ўсё было нярускім: пахі, гукі, рык асла, крык муэдзіна.

— Калі падумаць: рай і не павінен быў выглядаць інакш. Рай, гэта заўсёды незвычайна, гэта замежная тэрыторыя, экзатычны куток.

— Як у рэкламе "баўнці"?

— Сапраўды. Рай не мог выглядаць будзённа, як звычайная вёска: саламяныя стрэхі, пахіленыя парканы з парэпанымі збанамі, напрыклад.

Яны зноўку ляжаць моўчкі. Ляжаць, часам расплюшчваючы вочы ў неба, дзе сонца ніяк не можа вызначыцца, і глядзець не слепка, нават прыемна, усведамляючы, што бачыш неба над морам, над Крымам. І неадчэпная думка: апошні раз бачыш. А над галавой часам у абсяг зроку трапляюць чайкі, якіх кідае нібы ў хвалях у паветраных плынях, вецер трывае парывісты.

Бог ім нарэшце пасміхнуўся, дазволіўшы сонцу апоўдні ўлагодзіць Сабіне з Фабіянам апошнія марскія ванны. Аднак змыць соль аказалася не так проста, як ім здавалася напярэдадні. Платны душ, які яны даўно прыгледзелі, спыніў сваё існаванне менавіта ў патрэбны дзень. Ім паспачувалі, далі параду, і вось яны па чарзе ў змрочнай старой кацельні сярод іржавых трубаў, вентыляў здолелі за грошы пастаяць некалькі хвілінаў пад апатычным цуркам з друшлячка.

Апошняя ежа з півам на цяністай тэрасе пад каменным мурам у “Раі” на набярэжнай. Гэта віла для новых рускіх побач з морам, яны ў жэзлонгах загараюць у лоджыях. Ад віна перад дарогай Сабіна з Фабіянам адмаўляюцца, апошняя пляшка выпіта ўчора ўвечары наверсе з морам як на далоні. З морам, якое апынаецца спакваля пад цёмным небам, якое не паспявае зрабіцца суздром чорным, бо нябачная рука жменяй раскідае наўсцяж россыпы залатых зораў. Апошняй пляшкай было ружовае, інкерманская “Гераклея”, Фабіян не вялікі аматар ружовага, але назва спадабалася вельмі. Яго не пакідае думка пра вінныя склепы ў горных пячорах. Штосьці Урангель, канечне, пагрузіў на караблі. Але колькі засталося яшчэ! Малаверагодна, што выбівалі коркі з бочак, білі бутэлькі, каб крымскі нектар багоў не дастаўся ворагу. Напэўна, матросы адчулі культурны шок, трапіўшы ў склепы з мадэрай.

— А што ты думаеш пра гэта? — пытаецца Фабіян, агучыўшы свае думкі пра віно.

— Я? — Сабіна робіць здзіўленыя вочы. — Я пра гэта не думала. Каб пры адступленні заўжды знішчалі тое, што немагчыма забраць, замест трафеяў пераможцы атрымлівалі толькі ламачча. Але, здаецца, з трафеямі звычайна бывала ўсё нармальна. Урангель не знішчаў жа свае танкі і самалёты? Вось ты, ці здольны быў бы выліць запасы марачнага ў мора?

— Я — не.

— Вось бачыш.

— У мяне ўжо нейкія думкі пад заслону, тэма не дае пераключыцца на іншае. Ці не была белая эміграцыя вылушчаным па восені

плодам, зернем, ядром сваёй змучанай, скатаванай бацькаўшчыны? На беразе засталіся асцюкі, плеўкі, шалупінне. Ці не была менавіта знятымі вяршкамі, якія знесла хвалямі, нібы марское белае шумавінне?

— А мне, знаеш, калі фантазіраваць, хочацца параўнаць іх бадай з ікрой рыбіны: з успоратым брухам засталася на беразе кінутай дзюбам на спажыву. Як уяўлю, што ў сярэднім на палубах, у каютах і ў трумах кожнага карабля было больш за тысячу чалавек, робіцца ніякавата. Гэта цяжка ўявіць нават. Параўнанне з селядцамі ў бочцы не прыдатнае. Тут менавіта пра лічбу ікрынак у слоіку хутчэй падумаеш.

— Так, магчыма, сапраўды гэта больш дакладна будзе. Але я пра сваё: плод саспеў і адваліўся, нібы какосавы гарэх, да яго кінуліся галодныя і прагныя, ды зубы зламалі.

— Хутчэй міма рота пранеслі.

— І гэта праўда. Але, але насенне расцерусілася і без роднай нівы не дало і не магло даць асаблівага плёну. Яно трапіла ў чужую глебу і кволая рунь была заглушана пустазеллем. Сэ ля ві.

Вядомы сёння факт: генерал Урангель забраў паштовых вайсковых галубоў з Севастопаля ў Еўропу. Праз паўтара года яны вярнуліся. Галубы вярнуліся. Яны не разумелі нічога, тут размаўлялі цяпер не так іншай моваю, як іншымі словамі, з іншай інтанацыяй. Прыгаломшаныя, яны кружлялі, прыляцеўшы ў свой дом, які стаў чужым, калі не з Парыжа, дык з Бялграда. Зрэшты, яны нядоўга пакутвалі, іх зжэрлі, так-так, зжавалі моцныя чырвонафлоцкія сківіцы, як белагвардзейскіх паштовых сувязных. А як жа?!

Галубы ў клетках на палубе — чым не каўчэг сапраўды? — думаецца Фабіяну. Яны ратаваліся ад патопу, ад чырвонага патопу, ад шабельнай навалы. Не выключана, што нейкую іншую дробную жывіну разам з харчовымі прыпасамі ўзялі таксама, шлях да чужога берагу для некаторых забраў дзесяць нават дзён. Так, зусім не выключана, хаця пэўна невядома, бо дзе падрабязная справаздача пра гаспадарчы бок марскіх пярэбараў? Няма яе.

Пазней гэты прыклад натхніў можна сказаць чырвоную ўладу. НКВД, пасадзіўшы ў турэмныя цягнікі крымчакоў, вывезла іх з райскіх лясоў ў тартарары праз вузкі перакопскі перашыек, дарога заняла і месяц, і два. Паўтарылі так з іншымі: арыштаваўшы пагалоўна за ноч, падрыхтаваўшы закратаваныя каўчэгі на колах, прызначаныя раней для быдла. Каб учыніць гэта з зашуганымі старымі, дзе-

цьмі, жанчынамі, у высокіх кабінетах і штабах распрацавалі паводле ўсіх вымогаў стратэгіі і тактыкі, а затым хутка і жорстка ажыццявілі свае буйнамаштабныя вайскова-карныя аперацыі. Стварыўшы цэлым народам незагойную рану на ўсё астатняе гістарычнае жыццё.

Што праўда, у 1920-м перасяленне белага народу адбылося ў незвычайна прымусовых абставінах, але добраахвотна, ніхто нікога не вывозіў сілком, у кайданах, і што яшчэ больш істотна — гэта быў зыход ад зыркай агнёвай, маланкавай пагрозы нявольніцтва, гвалту, арыштаў, расстрэлаў, ад смерці.

Тыя, іншыя пярэбары — не на караблях цераз Чырвона-Чорнае мора, не да цяплейшага краю на паўднёвым беразе, а ў замкнёных вагонах, пад збройнай аховай, у быдлячых умовах, адбываліся раптоўна, гвалтам і на ўсход, у стэпы і пустыні, на пагібель і ажыццяўляліся з больш-менш людскіх умоў, з родных котлішчаў. Першыя ўцякалі, ратаваліся ад варожых шабляў і штыхоў, ад чужынскай улады. Другіх акружалі, бралі ў жалезныя абцугі, хапалі яжовымі рукавіцамі нібы карнікі ў нядаўнюю вайну, арыштоўвалі родныя нібыта войскі з пяшчотнымі васільковымі пагонамі. І гэта пасля вызвалення з-пад акупацыі і па загаду роднай жа рабоча-сялянскай улады. Але ж лёсы! Жорны, напраўду.

Аніводзін карабель не загінуў у моры ў час Вялікага зыходу. Усе пазней дайшлі да далёкага порта, да месца сваёй апошняй стаянкі. Кабператварыцца паступова ў жалезнае ламачча. У карабельныя могілкі. Але спачатку ў мёртвую эскадру, у лагер на вадзе з афіцэрскім сходам, шпіталем і школкай, з капліцай, штабам, пральняй і гарматамі. Урангель ад самага пачатку ведаў чым закончыцца ўсё. Як толькі прыняў камандаванне, ён загадаў рамантаваць караблі, рыхтаваць флот. За паўгода да эвакуацыі. Але таксама стаў умацоўваць армію. Каб даць час быць гатовымі каўчэгам да адплыцця.

У апошнія хвіліны, ужо ў маршрутцы, Фабіяну думаецца: урангелеўскія караблі сталі казармамі і жытлом на вадзе для афіцэрскіх сем'яў, гэта не быў ужо флот, з якім можна было спадзявацца на вяртанне, на паўторнае заваяванне Крыму. Але ён найдаўжэй заставаўся наколькі магчыма баявым фармаваннем, прычым флот не пацярпеў паразы, як армія генерала на крымскім мацерыку, флот выратаваў яе ад поўнага разгрому, але ён згас як агонь, як цяпельца, у якое не падкідаюць дроў. У афрыканскім моры, у Бізерце на Куццю 1924-га над урангелеўскімі караблямі быў спушчаны сцяг, назаўжды. Флот каўчэгаў спыніў існаванне…

Уцекачы адплывалі, стоячы на карме па-афіцэрску: пагоны, шэўроны, аксельбанты, узнагароды, пры шаблях і пісталетах, зняўшы фуражкі. З баявымі штандарамі. Хто застаўся — праводзілі іх вачыма, закапаўшы ці знішчыўшы дакументы, пагоны, медалі, нашыйныя крыжыкі. Нават фатаграфіі, дзе яны ў мундзірах, пры рэгаліях. У баявым шыхце, у конным, пры зброі. Каля браневіка, гарматнай батарэі. Пад трыкалёрам. Забыць сваё мінулае, выкрэсліць усё, што папярэднічала цяперашняму дню. Заплюшчыў вочы да болю, да каляровых плямаў. Расплюшчыў — навокал рабаціць. Чырвоныя сцягі, транспаранты, плакаты. Зоркі на шапках... Тых, хто застаўся, закапаюць у рудаватую зямлю, рэшткі якой засталіся на падэшвах уцекачоў.

2002, 2008

РАЙСКІЯ ЯБЛЫЧКІ

Рэпарцёрскае апавяданне

Штармавое папярэджанне. У рачным горадзе, які злучаны пупавінай з морам, ад якога адцінае мяжа. Шторм на рацэ? Хацелася б убачыць. Не, гэта так толькі гаворыцца. Доўгі нудотны дождж. Шэры гранітны бюст паэткі пачарнеў ад вады. Рачулка побач ператварылася ў горную. У каламутную імклівую плыню. Каб чым хутчэй утапіцца ў набрынялай свінцовай рацэ, якая плыве ў накірунку вялікай вады.

А сёння ўвогуле снег. Замест бабінага лета. Зноўку я не паспеў пафарбаваць вокны, усё чакаў зручнага моманту, нават фарбу падрыхтаваў гэтым разам. Але: або спякота, або дождж і халадэча. Халодна зрабілася раптам. Крыху ліхаманкавы стан. Ад рэзкай змены надвор'я. Журавінавы лікворчык вельмі дарэчы. Але таксама таблеткі. Каб не захварэць па-сапраўднаму.

Райскія яблычкі за вокнамі. Нечакана аснежаныя, быццам здзіўленыя. Упершыню напаткала зіма. Часовая, восеньская, але снежная як мае быць. Яшчэ ўчора-заўчора ты ішоў праз стары парк, засыпаны жоўтай лістотай. Трымаючы над галавою шырокі парасон. Растаптаныя каштаны пад нагамі выглядалі жаласна. Сваёй марнасцю выклікаючы неакрэсленую шкадобу. Як слівы, якія заўжды непазбежна пачыналі гнісці пад дрэвам у суседнім двары, казытліва пахнучы браджэннем. Дарэмныя сокі.

Яблычкі райскія пад самымі вокнамі Рамана з Вандай. Вокнамі безжыццёвымі, абыякавымі. Сляпыя вокны. Свінцовы бляск шыбаў. Шчыльна зачыненыя форткі. Ніколі шыбы не робяцца ўвечары або ранкам цёплымі жоўтымі простакутнікамі. Ніхто не п'е кавы ці гарбаты, не гатуе вячэру. Застаецца спадзявацца, што гэта толькі часова. Хаця — што будзе лепей для іх — невядома. Дакладней, вядома толькі ім самім, але яны далёка. І вядома стане яшчэ не сёння. Яны самі яшчэ не ўпэўнены. Стрэс пасля пералёту. Скрозь некалькі часовых пасаў запар. Наперад часу. Туды, дзе няўлоўны маньяк-снайпер расстрэльвае на вуліцах мінакоў. Туды, дзе страх. Адтуль, дзе зніклі некалькі вядомых людзей. Дзе нават у паветры адчуваецца, лунае безнадзейнасць.

Пад вокнамі непатрэбныя нікому чырвоныя райскія яблычкі. Крамяныя, прыгожанькія, але дробныя-дробныя. Болей нагадваюць

нават чарэшні, а зусім не яблыкі. Дрэва расце ля ганку старой камяніцы, дзе мастацкая школка. Яшчэ нядаўна дзяўчаты-падлеткі спрабавалі нарваць яблычкаў, якімі сёння абсыпаны дол. Ты першы раз, дзівячыся сам сабе, заўважыў, што на дрэве райскія яблычкі, а не проста дзічкі. Увёсну яно прыцягвала буйной квеценню. Але немагчыма было сабе ўявіць тады яго абсыпаным дробнымі чырвонымі пладамі.

Дождж, дождж. Бляклае неба. Няма чаго ўспомніць. Не, усё было больш-менш пакуль, толькі часам здаецца, што балансуеш на мяжы. Абы не было горш, як той казаў. Стары чырвоны “Ікарус”. Трасецца да мяжы. Повен пенсіянерак. Інтэлігентных і звычайных. З табой побач вясковая бабулька. Сціплая і добрая. Хавае ўсю дарогу тандэтныя цыгарэты, дробныя пакуначкі. Прызнаецца, што вязе таксама кілё цукру і паўкіля пернікаў. Грашовыя заробкі. Мінулым разам замежны мытнік адабраў у яе кілё пернікаў. Бо дазваляецца толькі палову.

Перад самым шлагбаўмам выходзіш. Падае дождж. Ты самотны пад парасонам. Як вартавы пад “грыбам”. З будкі выходзіць памежнік: што ты тут робіш? Клеіш на твар падабенства ўсмешкі. Тлумачыш, размаўляеш лагодна, вымаеш з кішэні пашпарт. Ніякіх чэргаў, патрэбных табе, тут няма. Няма ўвогуле машын. А з другога боку паглядзець немагчыма. Табе гэта было вядома наперад, але ты павінен зрабіць рэпартаж з мяжы. Мусіш, хаця выразна ўсведамляеш хісткасць уласнага становішча. “Уезд і ўваход у памежную зону забаронены”. Парушэнне памежнага рэжыму — і гэтак далей.

Гэта не іншая мяжа, дзе кіламетровыя чэргі, сотні людзей, цэладзённае жыццё. Дзе нікому ты не патрэбны. Калона жыве жыццём рухомай вёскі. Адбываецца рознаякі гандаль, робіцца гешэфт. Людзі спяць, ядуць і наведваюць прыбіральню — як звычайна. Тут мёртва. Тут ты — аб’ект пільнай увагі. Спяшаюцца гэта пацвердзіць два маладыя афіцэры, якія накіроўваюцца да цябе з нейтральнай зоны. Межы бываюць розныя…

Мёртвая дарога. Калісьці вельмі ажыўленая. Яе журботнасць падкрэслівае, узмацняе восеньскі краявід, золкае мокрае надвор’е. Безжыццёва выглядае прыдарожны касцёлік без вокнаў, які рамантуюць. Калісьці гэта была дарога жыцця, дарога гурманаў, дарога па каўбасу. На водны курорт. У еўрапейскія кавярні і рэстарацыі. У іншамоўнае асяроддзе. Без пашпартаў і візаў.

Гэта была субота. У нядзелю ты мок пад дажджом ля вясковая аселіцы. І не ты адзін мок. Поплеч стаялі вясковыя дзядзькі, цёткі,

бабулькі. І публіка гарадская. Парасоны былі не ў кожнага. Вяскоўцы, асабліва старыя, увогуле рэдка імі карыстаюцца. Ці грошай не маюць і звычкі, ці лічаць гарадской завядзёнкай. А можа іх папросту не завозяць у сяльпо.

Толькі што зацэментавалі вялікі дубовы крыж. Яго неслі каля дваццаці мужчын. Паставілі ў зямлю метры на два ці болей углыбкі. Закідалі каменнем, залілі растворам, умацавалі гранітную дошку. Спачатку ў ганаровай варце пасталі былыя акоўцы. Затым іх замянілі рыцары. Лунalі сцягі. Над ксяндзом трымалі парасон, як у кіно. Калі асвячэнне крыжа і палявая імша закончыліся, дождж раптам знік, на свінцовым небе намалявалася бляклая сонечная пляма. Потым улады будуць патрабаваць спілаваць яго. (І спілуюць уначы). Але гэта будзе потым…

Каля статуі, — вялізнай амаль непраўдападобна, на гарадскім пляцы стыхійны мітынг. Пад вокнамі ў начальства, яго чакаюць, упарта не разыходзяцца. Чаканне зацягваецца. Выходзіць са світай крыху болей сярэдняй рукі чыноўнік. Нечакана з мегафонам, які трымае як недарэчную прыладу. На твары ўсхваляванасць, абуранасць і падспудны страх. Яму выпала стаць аратарам, весці недазволены мітынг. (Раптам зробяць ахвярным казлом?) Ён так і паведамляе публіцы: гэта — несанкцыянаваны мітынг. Катэгарычна, жорстка, безапеляцыйна. Але ўмыць адразу рукі не атрымліваецца. З яго роляй парламенцёра.

У першыя шэрагі праплішчваюцца жанчынкі. Ты стаіш наперадзе з прышпіленым мікрафончыкам, з дыктафонам у кішэні. Папросту насупраць мегафона, які перадаецца з рук у рукі. З чынавенскіх у чынавенскія. Яны тлумачаць, спрабуюць давесці нейкія інструкцыі, пастановы, загады. Ніякавеючы перад абураным натоўпам. Адчуваючы сябе ў чужой дзеі, у не сваёй ролі, выцягнутымі з кабінетаў на вольнае паветра, як рыба з вады. Ім яшчэ адпавядала б гаварыць агульнаслоўныя святочныя прамовы да працоўных калектываў на афіцыйных мерапрыемствах. “Ды пачакайце! Не ўсе адразу! — зрываюцца яны. — Дайце дагаварыць да канца…”

Ты пачынаеш усведамляць, што знаходзішся ўжо менавіта ў натоўпе, а не на мітынгу. Кабеты, кожная са сваім енкам міжволі старалася прабіцца наперад, бліжэй да начальства, каб выгукнуць у вочы, у твар. І ты з першых шэрагаў апынуўся раптам ўсярэдзіне, не рухаючыся, стоячы на месцы. Усчаўся галас, не раўнуючы як на кірмашы. Адначасова гаварылі, крычалі, абураліся мабыць дзясяткі ча-

лавек. Адная жанчынка ажно ўзвісквала, гучна вылучаючыся, прыцягваючы ўвагу большасці з астатніх. “Я так разумею! —абурана лямантавала яна. — Што мы — залатая курыца. Вой, што я кажу, — курыца, якая нясе залатыя яйкі. І яе хочуць зарэзаць!” “Правільна!” — згадзіліся навокал і падтрымалі воплескамі. “Я тры пенсіянеры забяспечваю. У мяне яшчэ свая сям’я ёсць. Колькі можна падвышаць падаткі!!!”

Мужчына ў цывільным непарушна рабіў аператыўную відэаздымку. Фільмуючы цябе, мітынговак, асабліва якія не маўчалі. А таксама завадатара, які прывёў іх на пляц, выклікаў на размову начальства. Мажны, хутчэй нават гладкі, даволі высокі і з выгляду больш-менш лагодны, вонкава дабрадушны. З крыху пракудніцкімі вачыма. Ніякай абуранасці і злосці, ніякага адчаю. Мітынг пачынаў нагадваць шторм у шклянцы з вадою. Ажно начальства не вытрымала кірмашовай атмасферы і, тэатральна-абражанае, апусціўшы мегафон, пакінула пляц са статуяй і непаслухмяным незгаворлівым натоўпам.

Людзі ў плямістых мундзірах павялі завадатара ў сваю “мянтоўку”. Гэта недалёка. На гутарку. Хоць ясна, што — пратакол складаць. Якія з ім могуць быць гутаркі?! Увесь натоўп рушыў следам, ператварыўшы стыхійны мітынг у шэсце, амаль у дэманстрацыю. Накшталт: уладу — саветам без камуністаў, фабрыкі — рабочым і г.д. Асучаснены варыянт: прэч касавыя апараты, сертыфікацыю, штрафы і падвышэнне падаткаў!

Завадатара завялі ў камяніцу ў стылі мадэрн з лічбай “1912” на фасадзе. З разбяных высокіх старасвецкіх дзвярэй адразу выбеглі ў зухавых берэтах амонаўцы. Публіка запоўніла прастрань паміж пастарункам і управай “кэй-джы-бі”, якія стаялі насупраць — праз вулічку. Перад міліцыяй стаялі машыны, таму публіка згуртавалася пад вокнамі абрэвіятурнай установы, што выглядала надзвычай кашчунна. “Кэй-джы-бі”, крыху меней, але традыцыйна баяліся як агню вось ужо гадоў шэсцьдзесят мінімум. Прынамсі ў гэтым горадзе. Сітуацыя чымсьці няўлоўна нагадвала пляц Бастыліі, перад яе штурмам.

Час зацягнуўся. Ажно нарэшце завадатар з нетраў пастарунка паведаміў па мабільным тэлефоне (музычны званок чула ўся вуліца), што яго паабяцалі неўзабаве выпусціць. Натхнёная публіка знянацку пачала скандзіраваць прозвішча завадатара. Нават шыбы затрымцелі. Сустрэлі яго радасна-стыхійным пераможным галёканнем. Два грузавікі спецвойскаў, якія напагатове грэліся ў пастарунку, атрымалі адбой і каманду ў сталоўку.

Назаўтра на пляцы каля статуі начальства задавальняла гурманскія патрэбы жыхароў. Пляц кірмашаваў. Страйкуюць рынкі? Няхай людзі купяць ежы на мітынговым месцы. Лепей есці, закусваць, адпачываць, чымсьці бунтаваць. Учорашні мітынговы дзень надарыўся сцюдзёны, вятрысты, шэры. Цяпер з апошняе восеньскае сілы грэла, цешыла сонейка, нібы ўлады разагналі хмары. Часовыя вулічныя шынкі былі зроблены з фальклорнымі падворкамі — з вясковымі платамі і збанамі зверху, з вялізнымі гарбузамі, кашамі з бульбай і буракамі. Са сланечнікамі толькі з гарода. З лавамі, на якіх уладкаваны натуральных памераў лялькі вяскоўцаў. З кавунамі замест галоваў. Гарманісты гралі прыпеўкі і кадрылі. Народ піў гарэлку ды піва, закусваў піражкамі і кулябякамі. Шынкі і вяндліны, смажаніна смачна кідаліся у вочы. Па кірмашы хадзіў, ацэньваючы — ці добра весяліцца публіка, учорашні начальнік з мегафонам у руках перад мітынгоўшчыкамі. Ты пасміхнуўся сам сабе, ледзьве не сутыкнуўшыся з ім. Яго твар, здаецца, не змяніў напружанасці за дваццаць чатыры гадзіны…

Праз дзень ці два вы сядзелі ў машыне на ростанях, ты і твае візаві — Алекс і Вальдэмар, старыя аматары рок-н-рола. Ззаду стаялі яшчэ некалькі машын. Чакалі амерыканцаў. На вуліцы халадэча, таму грэліся. Слухалі рок-дыназаўраў. Чакалі іншыя, вы хутчэй атрымалі сабе ролю назіральнікаў. Вы слухалі старыя мелодыі, час-часам абмяркоўваючы выканаўцаў. Сціслыя меркаванні на іхні конт, успаміны, звязаныя з маладосцю, калі слухаць такую музыку было амаль злачынствам лёгкай ступені цяжкасці.

Вялікі магутны аўтамабіль — сама моц, хуткасць — імкліва наблізіўся і рэзка спыніўся. Вонкі выбраліся замежнікі ў акулярах. Дэлегацыя з бацюшкам на чале, з абразом, з пірагом і букетамі рушыла да іх. Вы з цікаўнасцю назіралі. Бацюшка гаварыў прамову. Госці частаваліся, затым з іх счышчалі цукровую пудру. Вецер! “Замест хлеба з соллю яны пірог салодкі паднеслі”, — даволі скептычна пракаментаваў Алекс. “Увогуле гэта ўсё занадта. Навошта каравай, навошта кветкі? — азваўся Вальдэмар. — Дый абраз навошта з ручніком?”

Бацюшка падышоў да вас і растлумачыў свой план. Амерыканцы паедуць наперадзе, іх, як дыпламатаў, павінны прапусціць у мястэчка, да падмуркаў бацюшкавай царквы, якую перашкодзілі будаваць. А за імі прарвемся ўсе мы, — падсумаваў ён. Алекс, апусціўшы шыбу, выслухаў яго і асцюдзіў: нават калі нас прапусцяць, што вельмі сумнеўна, потым усіх паасобку конча аштрафуюць. А падтрымліваць

рэжым штрафамі супярэчыць нашаму жаданню. Дый амерыканцаў могуць не прапусціць, — і дадаў. — Яны ўсё могуць.

Вы счакалі, каб не апынуцца сярод удзельнікаў — у калоне. Каб заставацца назіральнікамі. Дарога ляжала ўздоўж мястэчка. Усе ўезды вартавалі міліцыя і вайскоўцы. Любую калюжную вулічку. Вы не хавалі іранічнага захаплення… Бацюшка, чарнеючы расай, жэстыкуляваў, штосьць тлумачачы ахове. Калона рассыпалася. Машына дыпламатаў стаяла каля будкі дарожнага паста. Уезд на цэнтральную сядзібу калгаса вартавалі быццам браму сакрэтнага аб'екта.

Важданіна цягнулася вельмі доўга. Вы назіралі з адлегласці. Амерыканец нервова хадзіў вакол і размаўляў па спадарожнікавым тэлефоне. Каля вас спынілася машына, поўная мужчын. Яшчэ дзве стаялі абапал уезда ў мястэчка. Пазней выявілася, што гэта адна каманда. Машына, якая вартавала вас, рушыла за амерыканцамі. Астатнія дзве адначасова пакінулі варту і паехалі ў бок райцэнтра. Алекс зірнуў на гадзіннік: васемнаццаць, канец працоўнага часу.

Так-так, амерыканцаў прапусцілі, калі скончыўся рабочы дзень. Яны хацелі каб усё па-людску: і з вернікамі сустрэцца, якіх уціскалі, і з начальствам мясцовым паразмаўляць. А ў начальства ўжо рабочы дзень закончыўся і яно не абавязана. Можна было падумаць, што тут надзвычай стаміліся ад замежных дэлегацый і дыпламатычных візітаў. Амерыканцы, аднак, усё не вярталіся. “Можа іх арыштавалі? Не можа быць!.. Хаця ў нас усё можа здарыцца… І з замежнікамі таксама, і з дыпламатамі. Вунь павыганялі з дыпламатычнага пасёлку, каналізацыю пракладаць будзем новую, знайшлі прычыну…”

Паўз мястэчка чарнела аўтастрада. Вы чакалі на раздарожжы. На стаянцы побач прадавалі не гарачыя сасіскі і каву, а дзіцячыя цацкі — вялікія надзіманыя і плюшавыя. Пад няўтульным шэрым мокрым восеньскім небам такі гандаль выглядаў яшчэ больш марным і бязглуздым. Ты ні разу не заўважыў, каб нехта спыніўся і зацікавіўся дзіцячымі звяркамі. Цацачная крамка выглядала быццам сумны маскарад.

Пачало шарэць. Гандлярка згарнула сваю крамку, пацягнула вазок з цацкамі ў бок мястэчка. Наперадзе йшла дзяўчынка з сабачкам, які вымыкаўся ў яе з рук, саскочыў на асфальтоўку, дзяўчынка пабегла, каб злавіць яго. Вазок з плюшавымі звяркамі нагадваў балаганчык перасоўнага цырка. Знянацку адная цацка адарвалася і ўпала ў гразь. Здаецца, малпа. Гандлярка панура цягнулася, не заўважыўшы страты. Алекс адчыніў дзверцы і, секундна памарудзіўшы, крыкнуў: “Бабуля, звера згубілі!” Яму давялося паўтарыць. Яна пачула, спынілася і

падабрала малпу. Нейк маркотна. Вы паспелі заўважыць, што жанчына зусім не старая, адно па-старэчы захутаная ў хусціну. Алекс зніякавеў.

Амерыканцы не вярталіся. Гэта ўсё болей рабілася дзіўным. Няўжо іх усё ж арыштавалі?.. Успомнілася, як год таму, такім жа восеньскім часам у мястэчку асвячалі падмуркі будучай царквы. Эмігранцкі святар, які з памылкамі чытаў тэкст і гаварыў з моцным акцэнтам. Дыпламат, які чытаў паперу на замежнай мове, незразумелай нікому з цётак і бабулек. Але спачатку ён падрыхтаваў уступ на беларускай, старанна вывучыў націскі.

Зусім сцямнела, зрабілася папросту чорна. Думалася пра тое, што ўладам не давала спакою царква, на якую ў іх ніхто не прасіў грошай. Пра тое, колькі высілкаў яны змарнавалі, каб перашкодзіць яе будаваць, каб, нарэшце, разбурыць храм. Па-варварску. А тут, на ходкім раздарожжы, дзе павінна стаяць аўтазапраўка, дзе падарожны шынок павінен заваблівац гарачай кавай і прынамсі хот-догамі, дзе усё павінна асвятляцца ліхтарамі і міжволі прымушаць аўтападарожных спыніцца, тут было цёмна, няўтульна і мёртва.

І вельмі маркотна. Вы сядзелі без святла, моўчкі, нават музыку ўжо не хацелася слухаць. І, галоўнае, не ведалі што рабіць далей. Уначы штосьці магутнае з моцным святлом раптоўна і хутка праляцела міма. Як балід, як метэор з альбома (машынальна падумалася табе) “Fireball” Deep Purple. У вас амаль не было сумневу, што гэта амерыканцы. Яны не спыніліся, на што спадзяваліся вы…

Вы вярталіся бязлюднай дарогай. Прытармазілі ў цемры, калі трапілі ў зону дзеяння мабільнай сувязі, каб перадаць паведамленне. Што дыпламатаў не пусцілі да вернікаў, не падпусцілі да царквы. Затрымалі і склалі пратакол, пра што вам удалося даведацца. З рухавіком змагаліся рок-дыназаўры. Вы слухалі старыя хіты. Размовы засталіся ззаду. “Вы збіраецеся ў сталіцу на Nazareth?” “На жаль, не”. “А я днямі ганарар атрымаў — на білет якраз. І за дарогу яшчэ трэба столькі ж. Яны ўжо другі раз прыязджаюць, нечувана. Мне спадабалася: Дан Макафэрці сказаў п’е толькі мінералку”. “Яны пасталелі, яны ўсе прайшлі праз наркотыкі. Хтосьці загінуў, хтосьці ацалеў. Усяго паспрабавалі”. “Ён захаваў голас. Такі высокі і рэзкі. Астатнія асіплі”.

Бацюшка аказаўся рамантыкам: у краіне яжовых рукавіц трэба любіць ярмо, не свабоду, не самастойнасць выяўляць, пакору. Яму хацелася не залежаць ад іерархаў, якія служаць уладзе, звяртацца да вернікаў на роднай мове. Нішто не прамяніста: кволы іерарх, які ўратаваў беларускае слова ў сваёй каплічцы ў далёкіх Штатах, амаль

пазбыўся паствы, бацюшкава царква была шанцам вярнуцца на дахаты духоўна, каб прымірана адчуваць у руцэ крыж перад абліччам блізкай смерці. Была…

Першы снег, як першая закаханасць, нетрывалы. Ён распускаецца на непрамерзлай яшчэ зямлі, на траве, на пакуль даволі цёплым асфальце, нібы духмяная пена ў ваннай. А потым доўга і нудотна, з перапынкамі, падае маркотны і ёдкі восеньскі дождж. Райскія яблычкі, быццам здзіўлены абыякавасцю да сябе, нават птушак яны пакуль не цікавяць. З цягам начных прымаразкаў паступова абсыпаецца лісце. Яблычкі галеюць чырвоным россыпам. Як аздобленыя гірляндамі на навагодні час вулічныя дрэвы. Потым яблыньку спляжаць…

Бацькоўскі садок каля рэчкі, якая праз некалькі кіламетраў трапляе ў Нёман. Лета атрымалася спякотнае. Для вінаграднічка бацькавага найспрыяльнае надвор'е. Але потым неабходна ўпільнаваць, каб вераснёўскія прымаразкі не знішчылі ўраджай ці, прынамсі, каб не папсавалі. І вы з бацькам па тэлефоне пачалі ўмаўляцца. Каб разам паехаць і пазрываць гронкі. І табе, як звычайна, кожнага разу будзе штосьці перашкаджаць. У выхадныя таксама трэба працаваць, інакш можна апынуцца ў апошніх шэрагах. У цябе не атрымалася, і бацька паехаў з суседам. І той яму дапамог абсячы вінаградную лазу. Бязлітасна, як ты потым змог перакаанацца. Чым яна яму перашкаджала? Абвіла сцяну, сягнула да вільчыка? Гэта ж вінаград! У цябе рука не ўзнялася б.

Сумны настрой спараджаюць восеньскія садочкі. Пусты дом з мансардай. З астылым агменем. З пыльным сеннікам. З плеценымі матамі на масніцах. Праз плот прапануе жоўтыя вераснёўскія плады лімоннік. Абцяты вінаград з апошнімі гроначкамі сярод рэдкай лістоты. Сіне-чорныя ягадзіны ў пажоўклай траве. Пад абцяжаранымі ўраджаем дрэвамі яблычныя паляны. Вы з бацькам выбіраеце ў траве самыя вялікія і найлепей захаваныя яблыкі. Немагчыма ўстрымацца, каб не ўзяць прыгожы жаўтаваты — нібы парафінавы з вітрыны — і не адкусіць, не зважаючы, што адваротны бок ужо згнілы. Адзін такі яблык выгрызены са споду. Ты бачыш, што ён ляжаў на кратовай норцы, і кладзеш на ранейшае месца.

Старая сумная позневосеньская казка. Пра дзяўчынку Цалёўку, сляпога крата, з якім яе пашлюбілі, цёмны падземны лабірынт. Пра надзею, ластаўку, вырай і далёкую вабную краіну, дзе заўжды лета. Стаіш наверсе перад расчыненым акном. Падаюць яблыкі. Чуеш, як

скрозь лістоту абарваўшыся ляціць яблык. Глухі стук. Наступны не толькі чуеш, бачыш, як падае на зямлю. Трэба з’яжджаць.

Райскія яблычкі не абсыпаюцца, трымаюцца моцна, учэпіста, самааддана. Як усе вы, большасць, але пачынаюць гнісці. У рэшце рэшт не сарванае і не знесенае ветрам лісце ападае, творачы жоўта-рудаватую палянку пад дрэвам. Каляровая пляма на шэрым абліччы восені. А яблычкі застаюцца на дрэве. Што такое, па сутнасці, змяніць краіну, горад? Свой пакой, вуліца, сцень дамоў. Змяніць няўтульную сумную познюю восень на вечнае гарачае лета. Ананасы, гранаты на вулічных дрэвах, цытрусавыя, вялізныя крамяныя яблыкі з бананавым прысмакам.

2002

ФАБРЫКА СФІНКСАЎ

Апавяданне з бюстамі багоў

“Яны выглядаюць як сфінксы, якія смяюцца”,

Іва Андрыч

Часам я адчуваю ўласнае падабенства са сфінксам. Чалавек як сфінкс. Здранцвець і маўчаць. Адно працягваць думаць, часам лянотна, ледзьве. Летуценіць. Мроіць. Апынуцца ў нірване. Мне добра, мне нічога болей не трэба, я нічога не хачу цяпер. Хаця чалавек усё ж хутчэй нагадвае тады мумію. Як гэта не крыўдна і не вусцішна, магчыма. Бо калі чалавек у спакоі, адпачывае, ён часцей ляжыць. Ляжыць на спіне, ці на баку. Але болей на спіне, склаўшы рукі, як нябожчык або выцягнуўшы іх, як менавіта мумія. Большыя за людзей сфінксы, канечне, каты. А некаторыя з нас адчуваюць сябе катамі. Зайздросцяць іхняй паставе, мудраму спакойнаму абліччу.

Наш Гартэн своеасаблівы. Пра такія гарады звычайна гавораць, што яны — месца сутыкнення разнастайных уплываў. Культурны саган. Магчыма. Але тады звычайна ўсё ў рэшце рэшт апаноўвае нейкая адна татальная, найбольш агрэсіўная, наступальная, імперская. Нават не культура, лад жыцця. У лепшым разе жуйка з кока-колай, у горшым — серп з молатам, ятаганы, маладзік. Як гуны, як манголы ці іншыя, яна апаноўвае з поўдня на поўнач або наадварот, ці з захаду на ўсход. Але часцей, значна часцей — з усходу. Варвары заўжды апаноўвалі нашу Еўропу менавіта адтуль. Усе навалы, найбольш бязлітасныя і гвалтоўныя. Найболей незлічоныя, тысячы тысячаў, цемры цемраў. Безліч. Усходняя небяспека. Берберы, сельджукі, мангола-татары. З раскосымі і вузкімі, само сабой, вачыма.

— Ты хочаш штосьці сказаць?

— У якасці рэплікі.

— Ну, давай, чаму не? Кепікі строіць будзеш?

— Я хачу толькі крыху ўтаймаваць цябе, тваю фантазію.

— Навошта? Ты ж ведаеш, я чалавек без фантазіі. Гэта тое, чаго мне заўжды бракавала.

— Не нагаворвай. Зрэшты, можаш працягваць. Я пачакаю з заўвагамі.

Навокал разбураліся каменныя і цагляныя муры, руйнаваліся Бастыліі, высозныя платы і калючыя агароджы. Засыпаліся воўчыя ямы, процітанкавыя равы, ракетныя шахты. На запасных аэрадромах сеялі збажжыну. І толькі мы старанна працягвалі чысціць зброю, абнаўлялі парахавыя сховы. Падфарбоўвалі чырвоныя зоркі на самалётах і танках. Прышывалі пагоны з сярпамі і малаткамі, жаўнерскія спражкі даводзілі да бляску.

— Але ж ты з платамі. А як жа ў Ізраіле?

— Што ў Ізраіле?

— Ты сам ведаеш што.

— Хіба Ізраіль варты прыклад?

— Сам факт.

— Сам факт я прызнаю. Больш за тое. Я адрозніваю ўмовы, месца. Гэта трэба тлумачыць.

— Вось і патлумач. Не спяшайся. Выпі кавы, потым яшчэ зробім.

— Ты ведаеш, я пражыў у прыгарадзе некалькі гадоў — таго горада, які падзяляў бетонны мур. Так, яго зруйнавалі цяпер. І я супраць новых муроў. Але, як бы гэта сказаць: у мяне засталася настальгія па тым часе і тым горадзе. Яна ніколі не пройдзе. Яна назаўжды.

— Настальгія па тым горадзе, які тады быў падзелены мурам. І ты любіў яго такім...

— Ён быў тады такім, а не іншым. А ці любіў я яго? Гэта сантымент. І гэтага дастаткова. Як лёды, напалову шакаладныя, напалову сметанковыя. Не чорна-белы горад. А шакаладна-сметанковы. Я памятаю тыя лёды з Александэр-пляц.

— Цябе сёння цешыць, што горад, у якім ты жывеш, таксама падзелены быў калісьці. Ён і сёння падзелены ракой. Але яна падзяляла яго не проста на Ленінскі і Няленінскі раёны, а як часткі розных дзяржаў.

— Розныя зоны акупацыі.

— Хай. Як табе больш падабаецца.

— Горад, падзелены ракой надвая. Файна. Ракой часу, калі перакладаць з антычнай мовы. Так, гэта мае нейкую таямнічую моц, энергію. Натхненне... Так-так, горад быў падзелены на сектары паміж чужымі войскамі. Як Горад Мядзведзя. Я сам пра гэта нейк не падумаў. Гэта цікава. Гэта наканаванне жыць ў такіх месцах. І вось Ерусалім. “План абароны” Ерусаліма.

— У цябе стаўленне неадназначнае?

— Не ведаю, як сказаць.

— Не падабаецца, што мур пабудуюць праз увесь Ерусалім, але не да канца не падабаецца?

— Гэта вельмі складана. Гэта сапраўды саган. Палесцінцы запалохалі, што абвесцяць горад сваёй сталіцай. Калі пабудуюць мур, Ерусалім застанецца ў межах адной краіны.

— Берлін таксама заставаўся ўвесь час абкружаны адной краінай. Ён заставаўся ў межах адной краіны таксама. Хаця сам ёй не належаў цалкам.

— Менавіта. Ідэя мура, у ёй штосьці ёсьць, штосьці застаецца са старажытных часоў. Той жа сэнс, свая філасофія. Як і ў вежы. Абарончае прызначэнне. Гэтага нельга адмаўляць, гэта па-ранейшаму прываблівае.

— Яны таксама пабудавалі Берлінскі мур, каб абараніцца.

— Але яшчэ болей, каб адгарадзіцца. Што і ў нас сёння.

— Адгарадзілі немцаў ад немцаў. Нонсэнс, канечне. А палесцінцаў ад яўрэяў — гэта ўжо, мабыць, нешта іншае? У сагане зробяць сценку, каб не варылася ўсё разам. Але горад застанецца ізраільскім. Як Новы Ёрк разам з усімі кітайскімі і яўрэйскімі кварталамі застаецца амерыканскім.

— Я згодны, гэта складанае пытанне. Зараз яны яшчэ пабудуюць плот паміж сабой і палесцінцамі. 135 кіламетраў, цяжка нават уявіць. Але ж гэта будзе плот на мяжы. Як на штатаўска-мексіканскай. Часам страшнейшы плот ці мур — уяўны. Не хочацца, каб ён існаваў паміж намі і той часткай, у межах якой хочацца жыць самому. У гэтым сутнасць пытання.

— Добра, давай далей пра сфінксаў. Чытай. А я пап’ю кавы.

— Пра сфінксаў? Што табе сказаць? Я люблю іх. І гэтым усё сказана.

— Не, ты прачытай. Ты ж нешта напісаў там.

— Так-так, прабач. Зараз. Ну, вось. Не, лепей я перакажу табе сваімі словамі. Блізка да тэксту, гэта ж я сам пісаў. “Сфінкс я, сфінкс кот, сфінкс сабака. Толькі ў мяне няма сабакі. Але кот ёсць. Ён вельмі нагадвае сфінкса. Мудрага, апанаванага думаннем. Нетаропкім і грунтоўным, як мудрасць стагоддзяў, старых манускрыптаў, папірусаў і берасцяных грамат”.

— Брава. З тваім катом я таксама знаёмая.

— Ведаю. Ён такі ж твой, як і мой. Але ж я пісаў для іншай публікі, для чытачоў. Далей чытаць?

— Чытай. Сваімі словамі неабавязкова.

— “Фабрыка па вырабу сфінксаў. Гучыць не вельмі зграбна. Фабрыка бюстаў... Яшчэ горш! Фабрыка мастацкіх вырабаў. Афіцыйная назва. Самавіта, але цьмяна. Хацелася б большай пэўнасці, нейкай канкрэтыкі. Фабрыка серыйных бюстаў ці, прынамсі, помнікаў. Або, хаця б, тыражаваных твораў. Скульптурных альбо манументальных”.

— Пакуль што сам твой тэкст гучыць цьмяна. Людзі пра бюсты пачалі забывацца ўжо. Успамінаюць хутчэй пра “Мілавіцу” або конкурсы прыгажосці.

— Альбо пра Памэлу Андэрсэн. Згодны. Але ж гэта толькі прэлюдыя. “Фабрыка манументальнага мастацтва. Раней рабіла бюсты і статуі — серыйныя, сапраўдны шырспажыў... Начальства раптам зацікавілася каранямі. Што нашыя продкі, ці продкі продкаў прыбылі сюды з антычных краін, прывезлі з сабой культуру, рэлігійныя культы, металёвыя прылады, вінаградны шчэп і г.д. А таксама сфінксаў. Пачалі шукаць у археалагічных раскопах. Знайшлі шахматныя фігуркі з падабенствам. У каменных ёлупах заманулася вышукваць агульныя рысы. Жаночыя аздобы, — каб сфінксы, Неферціці, пірамідкі. А як пахаванні кінуліся вывучаць! Мумій каб знайсці, курганы пахавальныя, абавязкова пірамідападобныя”.

— Мы — нашчадкі аматараў мумій?

— Чаму б і не? Але слухай далей твор: “Фабрыка сфінксаў” выпускала правадыроў і народных герояў, карыфеяў сацрэалізму ў камуністычныя, само сабой, часы. Ляпілі перадавых даярак, тэкстыльшчыц, стаханаўцаў. Акадэмікаў, лётчыкаў, стратанаўтаў. Герояў сацыялістычнай працавітасці і сацыялістычнай доблесці. Знатных бавоўнаводаў, кукурузаводаў і жывёлаводаў. А сто тысяч жанчын — на трактар?!

Часам выконваліся асобныя замовы — на мануменеты больш экзатычныя — тытуневоды, шаўкапрадцы. Чабаны, народныя ашугі. Аксакалы. Заваёўнікі Арктыкі і Антарктыкі, абодвух полюсаў. Аленеводы — асабліва калі “увязу цябе я ў тундру” была моднай.

Для ўсяго сацыялістычнага лагера рабілі. Таварышаў Броз Тыта, Энвера Ходжы, Берута, Кім Ір Сэна і асабліва шаноўнага таварыша Мао Цзэдуна — правадыра самага колькаснага ў свеце народа. А іхнія перадавікі-стаханаўцы! Таварыш Ісмаіл Бушаці — найлепшы албанскі

мураль 1952 году! Муравaў дзоты і бункеры. Супраць блізкіх імперыялістаў. А потым і супраць усіх, улучна з блізкімі еўракамуністамі.

Часы ўсяеднасці аднойчы мінулі. Эканамічныя сувязі разарваліся, як згнілая аборка. Рынкі збыту здрадзілі агульным ідэалам і разваліліся. Рабочыя засталіся без працы. Вельмі высокай кваліфікацыі. Таксама скульптары-лаўрэаты. Рэшткі найбольш каштоўнай сыравіны, найперш каляровыя металы — зніклі праз мяжу за грошы. У горадзе сышліся трывалыя шляхі перакідкі каштоўных металаў. Гучныя крымінальныя справы... Нават чыноўнік загінуў не абы-які, пад гарачую руку трапіў”.

— У каралеўскія часы таксама воўчыя ямы здараліся, той жа Тызенгаўз...

— Тызенгаўза зжэрлі, можна сказаць, за кепскі маркетынг. Выраблялі болей, чымсьці прадавалі. Гэта яго загубіла. Сацыялістычнае планаванне — болей, болей, болей — штораз болей! Ворагі найлепшай зачэпкі не здолелі б вымысліць. А якраз фабрыка помнікаў працавала з прыбыткам. Асабліва добра прадаваліся а-ля антычныя статуі. Попыт знайшоўся на блізкім рынку ўсходняй імперыі. Капрызлівы, зменлівы, як заўжды. Пакупніцкія жадункі, новамодныя павевы. Сёння гэтага не ўлічваюць, гоняць шырспажыў на ўсход, як раней. Любіце нас, якія мы ёсць...

— А там народ пераборлівы. Хто мае грошы, абы-што не хоча. А грошы яны маюць. І маюць выбар сёння тым больш.

— З гэтым і Тызенгаўз не разлічыў. Унутраны рынак быў сціплы.

— Канкурэнцыя.

— Так, канкурэнцыя. Статуі прадаваліся пасрэдна. Палякам прасцей было прывезці з Нямеччыны. Або адразу з Італіі.

— А касметыка, кажучы па-сучаснаму, трапляла хоць у Санкт-Пецярбург, хоць у Маскву напрасткі з Парыжа.

— І, скажам так, дэмпінгавыя цэны.

— Што цэны для сапраўднай дамы, галоўнае — якасць.

— А слуцкія паясы тым болей расейцаў не цікавілі. На жаль. Хаця жаль тут ні пры чым.

Тызенгаўз увогуле імкнуўся задаволіць пакупніц, жаночыя прагнасці. Усякія выраблялі модніцкія, нядаўна экзатычныя тканіны. Адамашкі, муслін, аксаміт, кітайку. Затым — гарсэты, муфты, каптуры. Аздобы. Касметыку. Бялілы-чырванілы. Пудру, парфуму, алейныя пахнідлы. Масці. Веееры, пудраніцы, куфэркі.

— Дамы малявалі на руках блакітныя жылкі, прыклейвалі на твар мушкі.

— А ягамосці, з прыкрасці ад мужчынскіх парыкоў і фальбонак, панчохаў і стужак, карункавых манжэтаў, гузікаў з адамантамі, пастарашляхецку абкручваліся слуцкім поясам і прывешвалі шаблю.

А Тызенгаўз. Гэта цяжка ўявіць сабе, як на той час разгарнуўся ён. У нашым увогуле каралеўскім, але не моцна вялікім горадзе. Больш-менш значным ён і зрабіўся пры ім. Вялікая будоўля. Паўсюдна мураваныя камяніцы ставяць, палацы, мануфактуры. Млыны. Медыцынская акадэмія, музычная, тэатр. Кадэцкі корпус. Аўстэрыі. Людскі мурашнік. Карэты. Маленькая Галандыя.

— І скульптурная мануфактура. Антычныя ўзоры. Апалоны, Афрадыты. Чалавечныя, хаця ідэалізаваныя. І побач загадкавыя копіі егіпецкіх статуй. Сфінксы, Неферціці, Тутанхамон.

— Знаеш, па-мойму формы гэтыя захаваліся.

— У склепах краязнаўчага музея?

— Ну, не зусім захаваліся. Там недзе ў іх, у Піцеры. Яны ж усё вывозілі. Што магло ў гаспадарцы прыдасца. Некаторыя захаваліся, часткова. Ляжалі без ужытку. Запас бяды не чыніць.

— І пераможцаў не судзяць.

— І на гэтай, сучаснай фабрыцы іх выкарысталі паўторна, некаторыя. Інакш, адкуль гэткае падабенства, супадзенне? Тыя ж самыя сфінксы.

— Сфінксы заўжды аднолькавыя.

— Як сказаць. Ты думаеш, тыя адміралцейскія сапраўды з Егіпта вывезлі?

— Думаю, што так.

— А я не. Давязі паспрабуй. А галоўнае, яны не такія.

— Твая версія.

— Па Нёмне — да мора, а далей зусім недалёка. І танна, і добра.

— Cheap and nasty, як у песеньцы. Але ж яны каменныя. Адкуль такія камлыгі?

— Можна знайсці, прывезці. Але самае цікавае, што сёння лічыцца, што яны не каменныя, яны з бетону адліты, вельмі моцнага.

— Ой-ля-ля.

— А можна падумаць ты ніколі не чула, што ў старавечныя часы праз Бурштыннае мора сюды трапілі людзі адтуль. Прынеслі сваё ўмельства, сакрэты свайго майстэрства. І што на месцы Каложы калісьці стаяла піраміда.

— І дзе ж яны дзеліся, твае егіпцяне?

— Сышлі ў пушчы і зніклі.

— А сакрэты вырабу сфінксаў захаваліся? Можа, на папірусах, ці бяростах?

— Нейкім чынам. У рэшце рэшт у тыя мясціны траплялі нашы. Пілігрымы, падарожнікі. Радзівілы. Але ж мы адхіліся. Мода, канечне, вярнулася. Такая ж самая, як на грэцкія і рымскія статуі. На мастацтва ўвогуле, на міфалогію. Рымэйкі ў літаратуры, у тэатры. У тэатры Тызенгаўза таксама такія рэчы ставілі. Другі, сучасны тады ўзор сфінксаў — саксонскі.

— Гэта такія, як на замкавай браме?

— Такіх якраз на мануфактуры зрабілі найболей.

— А захаваліся толькі два. Ахоўвалі ўезд у каралеўскі палац, а што там потым было? Дакладна невядома? Можа, губернатарскі палац? З канцылярыяй. Потым — шпіталь вайсковы. Штаб. Абкам. Кнігазбор, музей.

— А ў музеі поўныя вітрыны манет. Адно тызенгаўзаўскіх няма. Малавядомая гісторыя. Версія, пабудаваная на ўскосных звестках. Тызенгаўз. Фальшывыя грошы. Падпольны манетны двор. Цьмяная справа. Дакладна вядома, што існавала такая мануфактура. Паўтара года існавала, людзі атрымлівалі заробкі. Спісы вядомыя. Толькі грошай няма. Нідзе ніякіх звестак пра манеты такога паходжання. Версія — друкавалі падробныя грошы. Расейскія прынамсі. Між іншым, у тыя і ранейшыя часы — даволі распаўсюджаная з’ява. Гэта якраз таксама магло ўскладніць становішча Тызенгаўза. Магло яго загубіць. Магло. Грэх не схаваеш у мех. А горад кішма кішэў шпіёнамі. Прычым, відавочна дамінавалі імператрыцыны. Яе амбасадар нябачна кіраваў тут усім.

— Штосьці мне нагадвае гэта пра сённяшняе таргаванне: дзе паставіць грашовы варштат… Дый не толькі. А нядаўняя страляніна?

— На Савецкай?

— На Савецкай. Кіно. Машына з амонаўцам на даху. Хуткая язда. Я сама бачыла. Праўда, крыху здалёк. Джып заехаў на тратуар, збіў жанчыну, чакала на прыпынку. Уцекача выцягнулі — на асфальт — кайданкі. Збываў даляры соценныя — афсетны друк.

— Традыцыі не знікаюць. Фальшываманецтва жывучая рэч. І заўваж, усё гэта перад палацам адбылося, перарobленым у гатэль. Які дачыненне да нашай тэмы мае. Гатэлік “Еўропа” за буржуазным урадам. Нязменная “Дружба” — у камуністычныя часы, у простамоўі.

Каб не блытацца. Назву некалькі разоў улады змянялі. Каб адпавядала палітычнай дружбе. “Тыранай” адзін час называўся. Калі ляпілі на фабрыцы албанскага героя ўсіх часоў Скандэрбега. Кіно тады круцілі пра яго. Пальмавая галіна ў Канах. Palme d’or. Неверагодна.

— Дарэчы, некалі амаль усімі албанскімі землямі ўладаў шляхецкі род Бушаці. Стаханавец Бушаці. Здзек лёсу.

— У нас таксама. Ягела. Сапега. Распаўсюджаныя прозвішчы. Рабочы, прыбіральшчыца.

— Бушаці былі галоўным родам, астатняй Албаніяй валодаў нейкі Паша. Цікавая краіна. Першы прэзідэнт, адчуўшы смак, абвесціў сябе каралём! І яшчэ доўга кіраваў. Так спадабалася, што захацеў каралём. Прэзідэнт рэспублікі. Узяў ды падпісаў указ аб прызначэнні сябе каралём. А каралём — значыцца пажыццёва. Каб не акупанты італьянскія… Спрадвечная гісторыя. Першыя дэмакраты не ўтрымаліся. Іх скінулі, разам з кіраўніком ураду. Яго прозвішча Нолі. Ён потым пісьменніцтвам, здаецца, займаўся. Здаецца.

— Таксама нядрэнна. Дарэчы, магчымасць напісаць пра такія метамарфозы.

— Усё, што адбылося далей, таксама не меней абсурдна. Узорная самаізаляцыя. Усё магчыма ў гэтым свеце. Пасярод Еўропы, на паўднёвым беразе.

— Здаецца, мы за палітыку пачынаем.

— Ды якая тут палітыка! Гавораць, немагчыма такое сёння. Інтэрнэт, талеркі сатэлітарныя. Мабільныя тэлефоны… Тады таксама гаварылі.

— Можа й гаварылі. Маглі гаварыць. Не выключана. Але ж сапраўды не было інтэрнэту. І мы транзітная краіна. Вечны рух. Прахадны пакой.

— Няма нічога немагчымага. Як тады было: абразіліся, што ў СССР крытыкуюць Сталіна і скасавалі дыпламатычныя адносіны. А потым на кітайцаў за нешта пакрыўдзіліся. Вось табе поўная ізаляцыя. Усё сваё. Мора, карысныя выкапні. Свой правадыр і настаўнік.

— І ты пра тое ж.

— Якая гэта палітыка? Жыццё… А сталінская статуя, цікава, ці стаіць у Тыране той? Назва-то якая!

— Здаецца, доўга яшчэ стаяла пасля камуністаў. Тамака, у грузінаў і ў нас у Збойску. І мястэчка пад назвай Сталін існуе, райцэнтр. Накшталт Шкленска.

— Гэта дзе?

— У Албаніі. Не Сталінград або Сталінабад, а проста так... Леў, які перад домам прафсаюзаў, леў албанскі насамрэч. Два, абапал. Перад імі хацелі Каліноўскага паставіць.

— Хацелі, ды адхацелі.

— Хацелі, але так, не-сапраўднаму. А львы гэтыя самыя праўдзівыя. Выкапаныя рымскія. Падарунак ці бартэр, хаця раней такога слова не ведалі. Братэрскія гарады і раёны. Вы нам Леніна, мы вам звяругу.

— Ты ведаеш, а я сабе выразна уяўляю, як сфінксаў вязуць па рацэ з Каралеўца. Гэта калі аўтэнтычных. А так, можа нават з поўдня. Спачатку па Дняпры. Верагодней за ўсё, падробных, аднекуль з Бахчысарая.

— Такіх цяжкіх, гаргары?

— Не, навошта? Пакаёвыя сфінксы, настольныя. І для караля — самых вялікіх.

— Думаеш, гэта іх закапалі, і яны сёння ў зямлі, дзесь у Старым горадзе?

— Ва ўсякім разе, з сабой у высылку, у “паўночную Венецыю” ён іх не забраў.

— Таямніц і сакрэтаў хапае, канечне. Хоць бы з пірамідай, якая ў падворку каралеўскага палаца была. Ёсць жа зьвесткі. І што калона з крылатым ільвом або са сфінксам стаяла на ратушным пляцы. А, між іншым, пра шлях з Каралеўца. Ці памятаеш лета 92-га? Гарачыня якая здарылася, як Нёман змялеў? Ніколі больш такога не бачыў. Заходзіў і сядаў сярод ракі. З сухімі нагамі. Там каменныя кубы ляжалі хаатычна. Побач з Крэйдавымі гарамі. Я бачыў на баках раўчукі. Дзяўблі ці свідравалі, каб здабыць.

— І табе здаецца, што хутчэй камяні везлі з Каралеўца, а не наадварот?

— Відавочна. На замкі або на касцёлы і цэрквы, на ратушу. На манастыры і кляштары. Варыянты два. Або караблямі са скандынаўскіх каменяломняў. Або аднекуль з Карпатаў, прычым значную частку сухапуццем, што вельмі мала верагодна...

Сёння фабрыка выпускае сфінксаў, жаночыя скульптуры для новых рускіх. Анёлаў, надмагільныя помнікі. Раней выраблялі серыйныя бюсты для райцэнтраў, мястэчак. Скульптуру — у масы! Кабінетныя бюсцікі ФЭДа, які ў кожным кабінеце на Савецкай, на Тэльмана, Карбышава на стале перад вачыма альбо на сейфе.

А бюсты і бюсцішчы ў дамах культуры і клубах — ад гарадскога, чыгуначнага, тэкстыльшчыкаў, хімікаў да калгасных, да чырвоных куткоў на фермах. Раней працы хапала і плацілі своечасова. Дбалі не толькі аб правадырах. Пушкіна рабілі з бакенбардамі. Славутага аўтара “Ваша слова, таварыш Маўзер”. Ніхто не быў пакрыўджаны. А бюст Чапая адзін толькі чаго варты? Перад будынкам судовым? Да якога, праўда, Васіль Іваныч, нават пры намаганнях, не меў ніколі ніякага дачынення. Хіба што ваенна-палявыя суды былі пры кожным палку, расстрэльвалі налева і направа.

Скрынкі з паэтамі, кантэйнеры з касманаўтамі, эшалоны з фізкультурніцамі і правадырамі. Ва ўсе бакі дымныя паравозы расцягалі ідэалагічна-скульптурны скарб з гартэнскай фабрыкі. Якасць была рознай. Залежна, напрыклад, ад цэменту, якога заўжды не хапала. Часам помнікі рассыпаліся ад атмасферных уплываў. Пакаёвыя захоўваліся лепей. Калі толькі не зачэпіць прыбіральшчыца швабрай. Падчас апошняй рашучай адлігі некаторыя галовы зламалі, кінулі на сметнік. Але багата засталося: каменных, гіпсавых, бетонных, нават бронзавых выкапняў з нядаўняй класавай гісторыі.

Два такія стаялі перад дзвярыма Ленкама. Людвіг і Густаў. Дзве аграмадныя галавы. Колькі ў іх было калісьці ўсяго-усялякага, цэлыя капіталы! Маніфесты, 18-я брумеры. Майнэ кляйнэ. Я-я, яволь! Капут!

Колькі галоў, бюстаў з плячыма, помнікаў з рукамі да жывата, з нагамі руйнавалі, закопвалі, кідалі, зрынуўшы з пастаментаў, пад плотам. Як змяняўся курс, партрэт на дошцы Палітбюро, як галоўнае крэсла займала іншая попа, з гемароем поўным або толькі на пачатковай стадыі. А дзве галавы стаялі заўжды. Пры ўсіх рэжымах, пры любых абставінах. Яны былі бяспечныя. Гэта яны, іхнія колішнія ўладальнікі некалі напісалі відушчна, што будучыя людзі, паслядоўнікі, стануць далакопамі. ДАЛАКОПАМІ. Як гэта спадабалася, як натхніла! Надало моцы, энергіі, імпэту! Радасцю раздзімала грудзі. З’явіўся сэнс жыцця, смак. Найвышэйшая мэта. Закапаць.

Што гэтыя дзве галавы? Чым яны былі некалі нафаршыраваныя? Абстрактнымі жаданнямі, марнымі намерамі ўсіх ашчасліўіць. Альтруісты, летуценнікі. Лагодныя тэарэтыкі. Ніхто з іх, здаецца, не марыў асабіста пра захоп улады, дыктатуру далакопаў. Хай кухаркі кіруюць дзяржавай. Яны асабіста — не. Ім падабалася папросту пісаць трактаты, рабіць тоўстыя кнігі. Тамы, фаліянты. Возьмеш у руку — маеш рэч. Інтэлігенцкае жаданне. Яны, мабыць, не ўсведамлялі небяспечнасць заклікаў да жыццястваральнай працы

далакопаў. Ім папросту падабаліся метафары, нечаканыя параўнанні. Літарацкія асалоды.

Яны не імкнуліся да ўлады. Іхнія нашчадкі-землякі, усведамляючы місію, паспрабавалі ажыццявіць. Увасобіць тэарэтычныя працы. Маніфесты, трактаты. Але ў іх было замала рыдлёвак. Потым іхні фатэрлянд перагарадзілі мурам, з аднаго боку якога жылі далакопы, з другога тыя, каго яны прагнулі закапаць.

Дзве каменныя, жудасна барадатыя галавы. З выгляду нібы Санта-Клаўсы. Яны брукавалі добрымі намерамі дарогу ў пекла. Заўтрашняе пекла заўсёды здаецца лепшым ад сённяшняга. Яны любілі добрыя рэстарацыі, якаснае віно, смачны біфштэкс. Адрознасць толькі ў тым, што Людвіг падабаў крывавы, а Густаў добра ўсмажаны. Ці наадварот. Адзін аддаваў перавагу мозэльскаму, другі — рэйнскаму. Галовы гурманаў. А, так, сапраўды, і яшчэ адзін з іх жудасна пакутваў на гемарой.

Іх дазвалялася рабіць максімум да пояса. Як выключэнне. На поўны рост — ніколі. Яны прызнаны асноватворцамі. Але не былі правадырамі. Ім ставілі помнікі, як па сутнасці пісьменнікам, аўтарам аб'ёмных раманаў, збораў твораў. Тыражавалі, як калісьці Біблію.

— А ці ведаеш: на фабрыцы грошы не даюць..

— Затаварыліся сфінксамі?

— Накшталт таго. Але не толькі. На Ўсходзе не плоцяць. Толькі абмен, бартэр. Рабочым статуэткамі выдаюць заробкі. Альбо бюст на двох-трох чалавек.

— Вясёла. Хоць на мяжы яшчэ не адбіраюць, як цыгарэты і спірытус. Або як творы мастацтва. Абразы царкоўныя.

— Значыцца, не лічаць за мастацтва. Ужо. Вязі куды хочаш. Уяўляю блышыны рынак у горадзе, дзе быў мур. Калісьці тамака прадавалі фуражкі, кукарды, кіцелі савецкія, гэдээраўскія — усё, што засталося ад братэрства па зброі. Уяўляю бюсцікі там.

— У тым горадзе калісьці існаваў адзін з самых буйных музеяў старажытнасцяў егіпецкіх. Можа й цяпер ёсць?

— Калісьці немцы на вяршыні піраміды Хеопса адзначалі ўгодкі прускага імператара. Шампанскае ці, можа, шнапс. Сцяг з чорнай птушкай. Фатограф. І — "Дойчланд, Дойчланд — юбэр алес..."

— Так, незвычайна. Як сцяг бел-чырвона-белы на Эверэсце.

— А ўсё ж ён там ёсць. Ці быў, ва ўсякім разе. Яны самі сабе збудавалі Эверэсты сярод пустэльні. Замкі на пяску. І сфінксаў для аховы. "Убачыў я ў пустэльні маладзёна Сфінкса..."

— Што гэта?

— Борхес. Працягваю: “Які толькі што створаны быў. Няма нічога старога пад сонцам”.

— Тады я таксама. Пачакай, зараз вазьму знайду. Дзе гэта стаіць Норвід?

— Вунь там. Але ты лепей не бяры. Як на цябе, будзе запыльны, пачнеш чыхаць. Давай я сам. Што знайсці?

— Не памятаю назву. Таксама пра сфінкса.

— Зараз. Гэта? “Сфінкс заступіў мне дарогу аднойчы/Каля скалы, як ліхвяр ці забойца...” Уайлд, здаецца, таксама нешта такое напісаў.

Сфінксы паўсюль. Масты, лесьвіцы, уваходы ў будынкі — тэатр, дом піянераў... Галовы. Піўзавод — казліныя. Перад царквой арліныя — парныя. Аграуніверсітэт, дом досыць вядомай пісьменніцы, банкі, рэстарацыі, оптыка — Замэнгоф у акулярах. Інстытут навуковы з галавой вядомага свяцілы, які працаваў пры каралеўскім двары. Пажарныя ў шлемах. Цырульня — модныя лысыя. Пошта. Аптэка — Францыск-Георгій, доктар лекарскіх навук і каралеўскі батанік. Заапарк. Чыгуначны вакзал — Заслонаў з гранатай. Паркавая брама: работніца і сялянка. Мянтоўка, кантора. Металічны Фелікс з казлінай бародкай. Саюз звёнзкоўцаў з бюстам пана Тадэвуша. Саюз літаратараў — два тутэйшыя сфінксы — Кастусь ды Янка. Новы аграмадны псіханеўралагічны дыспансер і голаў Скліфасоўскага. Венера і Апалон —скурвен. Турма — Цэрберы. Вайсковыя могілкі — Сувораў на паўкані. На камунальных — тэарэтыкі далакопства. Радыё — голаў Паповіча. Рэдакцыя — Ленін плюс Нахамкес, ён жа Сцяклоў. Аблсельгасхарч — Сталыпін і тав. Бровікаў.

Пракуратура — Мардашоў-вешальнік, кананізаваны царквой. Мясакамбінат — Мінін і Пажарскі, зменшаная копія вядомага манумента. Адзін з іх, як вядома, быў рэзнікам. Перад музеем гармата і Станіслаў Аўгуставіч Панямунскі з гусіным пяром. Дамскі залётнік. Аўтар путрышкаўскага трактата і паэмы “Кацярынамахія”. Гаўптвахта — сфінкс з галавой ці то Аракчэева або Бенкендорфа, ці гэтага, як яго, генерала Далакопчыка. Якога суседзі патрабуюць выдаць, як путчыста і злачынцу.

— Не хочаш кавы? Давай яшчэ зраблю?

— Можна, па кубку.

— Толькі спачатку кату падкладу корму. Базыль, хадзі. Які ты... як сфінкс.

— А памятаеш свята нацменаў? Шэсце?

— Суполку егіпцян? Канечне. Персанажы старажытнай гісторыі, мастацтва, міфалогіі. Людзі-каты. Дзіўныя вялікія маскі-галовы. Муляж муміі.

— А мы стаялі на ганку кнігарні. Выйшлі прадаўшчыцы, усім радасна махалі. Мы ўпершыню трапілі ў задні пакой, зроблены як пячора Алі-бабы, поўны кніжак. Па гісторыі, міфалогіі, антычныя аўтары. Адзін археолаг назваў Егіпет краінай мёртвых і небяспечнай жывёлай.

— Жывёлы каменныя. Яны маўчаць нерухома.

— Мабыць, ён адчуў, што гэтае царства мёртвых заваблівае. Паўсюль пяскі, сярод якіх чорныя студні, піраміды, часта напаўразбураныя, храмы, усыпальніцы, высечаныя ў скалах некропалі. Косткі, муміі. Проста так можа вытыркацца з пяску аграмадная галава сфінкса або быка Апіса ці нават Анубіса — бога смерці. Шакал або сабака, які ляжыць.

— Або чалавек з галавой сабакі ці шакала?

— Па-мойму, ён быў накшталт галоўнага муміфікатара. І быў яшчэ адвакатам нябожчыкаў. У падземным судзе распавядаў пра кожнага — хто і што.

— Даволі жудасна гучыць. Але бач, страх не вечны. Самі егіпцяне рабавалі магілы і прадавалі скарбы. Пачакай, я зараз пагляджу… З яго падземных лабірынтаў выцягнулі самога Апіса. Жанчыны калісьці па чарзе сядалі на яго ў спадзяванні перамагчы сваю бясплоднасць. Яго таксама прадалі.

Радыё-Крок: “Галава сфінкса Рамзэса II важыць тры тоны. Яе знайшоў у Егіпце жыхар краіны. Шукаюць астатнюю частку. Вышыня сфінкса была адзінаццаць метраў. А зараз — пра надвор’е”.

— Ты ведаеш, а мне гэтыя зграмаджанні сфінксаў, статуй, нагадваюць цяперашнія музеі таталітарнай скульптуры пад адкрытым небам. Яны страцілі моц. Іх ніхто не баіцца. Дарма што богі.

— “Дзеці чыгунных багоў” — памятаеш? Дык хоць чыгунных. А тут — гіпс, цэмент, зусім тандэт. А, успомніў! Кароль жа прымаў егіпецкага пасланніка. Падворак адзін час быў, егіпецкія купцы жылі. Ядвабы, фарбы, папірус. Сфінкс невялічкі, само сабой. Недзе на Савецкай, дзе прыблізна падворак егіпецкай нацменшасці на свяце быў.

— Мабыць, ты ўжо выдумляеш?

— Наконт паслоў? Не, якое выдумлянне?

— Я ведаю, што сапраўды паслоў прымалі. Шведскіх, турэцкіх, нават ад брытанскай каралевы.

— Так і ў Егіпце кіравалі пашы. Потым, ты падумай, у парку Жылібера абеліск з надпісамі — зусім па-егіпецку выглядае. Гэта іхняя завядзёнка — пакрываць усе каменныя паверхні піктаграмамі, каб максімум інфармацыі захавалася. На мурах, калонах, абелісках. Каменныя кнігі. Яны не вельмі спадзяваліся на папірусы.

— Буслы нашыя зімуюць дзесь у Егіпце. Пралятаюць над пірамідамі, Нілам, над сфінксамі. І потым успамінаюць пра іх. Як узгадваюць тамака пра Нёман. Будуць потым пралятаць над ізраільскім плотам. А пазней над нашымі калючымі дратамі... Мур у Ерусаліме пад назвай “абарона Ерусаліма”. 135 кіламетраў агулам. 135! Гэта ж колькі цэглы.

— Плот паміж ЗША і Мексікай яшчэ даўжэйшы. А з кітайскім не параўнаць увогуле. Гэта назалдівая думка, але я не магу яе пазбыцца. Што праз усе гэтыя платы, муры ўцякалі і ўцякаюць толькі ў адзін бок, у адзіным кірунку. Ніколі — у адваротным.

— У гэтым іхняя сутнасць. Глыбінны сэнс.

У Гартэне цагляны мур замяняе рака. Яна падзяляе горад надвая. Прычым на ўсходнюю і заходнюю часткі. Пасля дзяльбы здаралася, што яны належалі розным краінам. А пра войны й казаць няма чаго. Рака падзяляла вайсковыя аддзелы, варагуючыя бакі, цэлыя арміі. Рабілася лініяй фронту. Напалеон распачынаў сваю ўсходнюю кампанію з фарсіравання ракі. Паўзіраўшыся з заходняга берага ў падзорную трубу. Кайзераўскія дывізіі. Армады “Барбаросы”. А таксама кавалерыя панская і рабоча-сялянская. Не кажучы пра даўнейшыя часы. Калі на другім беразе атабарваліся крыжацкія загоны з рознамоўным рыцарствам. Ягайла і Вітаўт, брат на брата. Аляксеі Міхайлавічы, захапіўшы замак на гары, пакідалі вымушана другі бераг вольным, не здольныя перасячы водную перашкоду.

Памежны мост. Цягнікі пераязджалі мяжу ў паветры — па-над ракою. Яе называлі ракою часу, пазначаючы на мапах лацінскімі літарамі на старажытнагрэцкі лад. Ты едзеш, уяўляючы пад сабою прорву. Вышыню з вадой у доле. Але нічога агульнага з лётам. Хутчэй як спыняецца кола агляду, а ты — угары. Крыху хісткае адчуванне. І раптам цягнік напраўду спыняецца. Пашпартны кантроль. І службоўцы з сабакамі. Што яны шукаюць ці — каго? Нелегалаў? Наркотыкі? Спірытус? Улёткі? “Свабоду”?

У замежным часопісе “Напшут” — сэнсацыя! Што ў нас сабраліся тысячы афраазіятаў, што ўлады іх згодныя прапусціць праз мяжу на Захад. Каб не мець сабе лішняга клопату. І што адбудзецца гэта ўначы на Каляды каталіцкія, калі палякі будуць святкаваць. Наце вам на лапаце. Нашыя ўлады — правакацыя! Ноты пратэсту. А на сайце часопіса — спрэчка. Адныя —пабудаваць мур ад Эстляндыі да Турэччыны, дык каб вышынёй шэсць метраў. І поле міннае — шырынёй пяцьдзесят метраў з калючым дротам — як у Ізраілі. Іншыя — лепей службу памежную прывесці да прытомнасці. А то — толькі на джыпах фарсіць могуць.

Афраазіяты ідуць! Агромністай грамадой! На плячах, у рукзаках бюсты, статуэткі, бажкі індакітайскія, з берагоў Тыгра ды Еўфрата, Брахмапутры. Пал-Поты, Мао Цзэдунчыкі, Мушарафы, Дэн Сяапіны, дзядулі Хо і Чайбалсаны. А колькі зухавых Садамаў, Мухамедаў, Ібрагімаў! Хунвэйбіны, талібанчыкі, бін-ладункі.

Буды, Гогі і Магогі, Мардукі, Крышны. Богі — нібы сіямскія блізняты: дзве галавы, мноства рук і ног. Безліч вачэй. Змеі, драконы, драпежнікі, крылатыя львы. Зусім ужо фантастычныя жывёлы. Нашэсце драўляных азіяцкіх катоў і чорных афрыканскіх статуэтак на абшары, доўга апанаваныя матрошкамі. На рынках, прылаўках, у вітрынах. Прадаць, зарабіць на чорны хлеб. А ў кішэнях самыя экзатычныя тугрыкі. І амулеты, абярогі. Маленькія цацачныя бажкі. Уцёкі з егіпецкай няволі.

Яны рушылі праз цёмныя абшары, снежную змерзлую мяжу з шэрагамі калючых дратоў. Праз густыя лясы. А тамака, на другім баку Каляды. Калярова, святочна, сытна й цёпла. Снег, мароз за вокнамі, а ўнутры —падарункі пад ёлкай. Ілюмінацыя звонку і ў дамах. Шопкі з маленькім Хрыстом — на пляцах, у дамах, кватэрах і храмах. Хрыстос нарадзіўся!..

Гэта мне сніцца, ці я мрою. Я бяру кніжку і чытаю пра жанчын, якія нагадвалі сфінксаў. Яны стаялі чацвярыцай у рачной вадзе і мылі бялізну. А калі праходзіў цягнік, яны з цікаўнасцю ўзнімалі да яго галовы. На пагорку над чыгункай, непадалёк ад моста праз раку, пра які ўжо гаварылася, старая вежа. У ёй майстэрня скульптара. У майстэрні з выгляду егіпецкія рэчы, зробленыя ім. Чорная дрэва, залатая фарба, загадкавыя погляды. Ён прызнаўся мне, што раней багоміў грэчаскае мастацтва. Але з часам адчуў прэснасць на вуснах, аскоміну. Ён усвядоміў, што карані, падмуркі сённяшняга мастацтва ўвогуле — тамака — у егіпецкіх лабірынтах у скалах, пад пірамідамі. А

я цяпер думаю: кнігі, пачаткі літаратурных тэкстаў — у каменных летапісах з нільскай даліны. І сам я, мае думкі, мае тэксты… Мудрыя вочы, погляд каменнага чалавекажывёлы. Sphinx never cry.

2002-2003

КОННЫ ПОМНІК З ПАП’Е-МАШЭ

Кастрычніцкае апавяданне

Мокры чарапічны дах, пахмурнае надвор’е. Кастрычнік, але ўсё яшчэ цёпла. Люблю такія дзянькі, адчуваю асалоду, каб не дыскамфортная абставіна. Шкада сабаку, які скуголіць ля суседняга пад’езда. Кавалеры мадзеюць без балонкі, яна жыве на апошнім паверсе. Яе больш не выпушчаюць і водзяць — нябачная дагэтуль навіна! — на павадку. Каб перапыніць бясконцае, як здаецца, сабачае вяселле. Шкада аўцабыка, як мы яго называем. Ён нагадвае менавіта якогасьці канадскага аўцабыка. Мяшаная парода. Ён пачынае гэтак жаласна прасіцца, што немагчыма трываць. Я вызіраю ў акно. Аўцабык, стоячы на задніх лапах, пярэднімі адчайна перабірае ля ручкі дзвярэй, марна спрабуючы расчыніць.

Асноўная падзея меланхалічнай нядзелі: памылі у ваннай ката рэшткамі шампуня, прывезенага калісьці ажно з Англіі. Мокры, ён зусім не такі мажны, а разгублены і вельмі мілы. “Твайму мілачку спадабаўся б віскас”, — фраза з пражскай рэкламы. Ах, калі ж яна была, тая Злата Прага ў тваім жыцці! Як заўжды, спадзяешся ледзьве не наступнага года зноўку пабываць тамака, дзе так спадабалася і было гэтак добра. Але гады пачынаюць чаргавацца, круціцца вавёрчына кола. З’яўляюцца непатрэбныя раней візы, змяншаецца колькасць аўтобусных рэйсаў, а галоўнае: жыццё пачынае неспадзеўкі строіць дрэнныя кепікі. Чым ты угневаў Бога? Тым, што не хадзіў на наіўна-фармальныя споведзі? Няўжо за гэта можна так бязлітасна караць? Даруй за блюзнерства…

Галава караля нашага, з бронзы пазірае зверху, з калоны ўнутры катэдральнага касцёла побач з купеллю ў нагах укрыжаванага Хрыста. Ногі з чырванаватымі пацёкамі, нібы ад памады, сляды якой наслойваюцца. Гэта ў царкве, куды ты аднойчы трапіў, бацюшка непрыхільна у вочы адхвастаў жанчыну на памінальным набажэнстве: тут вам царква, а не танцы, напамадзілі сабе вусны, як нейкія гуляшчыя! У царкве жанчынкі ў хустках закручаны, вочы пакорлівыя. Як у мусульманак. Але я часам дальбог узгадваю пра забарону царкоўную маляваць вусны, калі мінуючы каралеўскую галаву апынаюся перад распяццем з рэшткамі памады на нагах.

У апошні вераснёўскі дзень цёпла-цёпла, можна ўявіць, што лета не скончылася зусім. Такі лагодны-лагодны пачатак восені рэдка здараецца. Калі ласка, адпачні на астачу. Пасля спякотнага нервовага лета без возера, без мора, толькі з каламутнай ракой пад асфальтным мостам. Лета без лецішча, без лесу, без прыроды, лета на распаленым бруку пад цагляна-чарапічным дахам, пасярод аўтамабільнага чаду. Верасень маленькі дарунак, падабенства палёгкі. Каб не зусім ужо адразу са спёкі ў мокрую золкую халадэчу, без дня сапраўднага адпачынку. Пара куфляў піва пад ценем парасона — не ў лік.

Пражскі помнік нагадваў віцязя, магутнага асілка ў латах, якісьці кітайгародскі стыль. Ваявода Хаванскі вершна вырушыў на крымчакоў. Мода тады існавала ў мастацтве: былінна-легендарныя вобразы, казачныя, дэманічныя постаці. Славяншчына, магутная купка, матывы паганства. Помнік вялікаму князю з жалезным воўкам у нагах зусім іншы. Памкнёны наперад, і конь не цяжкавагавы, і сам князь не ацяжэлы. Але горад з помнікам апынуўся за калючым дротам. Дакладней, мы за калючым. Толькі першую хвілю цяжка скеміць — каму лепей: хто дасылае паветраныя пацалункі з вагоннага акна, ці хто застаўся стаяць на запляваным, засмечаным семкамі пероне. Конныя каралеўскія помнікі, на жаль, на другім баку.

Калі я быў там апошнім разам, у горадзе з нечаканай гарой пасярэдзіне, быццам гузак на галаве, на якой вартавая вежа і сцяг, які лунае свабодна і годна, я сфатаграфаваў каралеўскі помнік, каб у рамцы павесіць на сцяне, але не зрабіў дагэтуль. Хіба ад падсвядомай зайздрасці? Жалезны воўк. Вядомая летапісная гісторыя... Князь сасніў воўка, які быў жалезным, і той жалезны воўк загадаў ці параіў яму пабудаваць на гэтым самым месцы горад. Горад пераходзіў з рук да рук, з адной моўнай стыхіі трапляў ў іншую, апынуўся за калючым дротам і даволі надоўга, але захацеў дыхаць вольным паветрам, прыехалі танкі, была кроў, але кайданы ўпалі, горад уцёк з-за калючага дроту. Вымкнуўся на волю. А жыхары паставілі помнік заснавальніку сталіцы — князю і яго воўку.

Нашага караля называлі чалавекам з жалезным позіркам, якога баяліся хаванскія загоны. Нямецкі падарожнік пакінуў апісанне: кароль выязджае ўрачыста са світай з замка на гары і калідорам вуліцы рушыць да касцёла на набажэнства. Абапал месцічы, сярод якіх немец, якога так уразіла працэсія, сама атмасфера, што ён неўзабаве сеў з паперай і чарніліцай, узяў пёрка і напісаў пра

ўбачанае. Пра дрыжыкі, якія выклікаў міжволі грос кёніг, які здаваўся жалезным.

Не дасягнуўшы катэдры, кароль спыніўся і стаіць дагэтуль на пляцы ў гайніку. Конь, напэўна, шчыкае траўку, апошнюю восеньскую, якая чэзне навідавоку, неўзабаве буцьвее, жоўкне і пятрэе на марозе. А кароль не з'язджае. Уся яго світа даўно пахавана на цвінтарах і ўнутры храмаў, у лёхах. Ад апошніх захаваліся часам магільныя пліты, напаўсцёртыя надпісы. Хто апынуўся ў зямлі, зніклі дазвання. Няма даўно крыжоў, багародзіц, анёлаў, няма надмагілляў. І саміх могілак няма. Ані следу. А косткі ператварыліся ў глебу. А кароль запыніўся у одуме, не кранаецца з месца.

У горадзе з вольнай ад калючага дроту часткі мапы якія хочаш помнікі. Маршалкі, кардыналы, каралі... А не толькі чыгунныя богачалавекі — правадыры, наркамхарчы, людзі з маўзерам пры баку. Вольны вецер, вецер зменаў заблытваецца незразумелым чынам ў калючых дратах, у сеціве "сістэмы". Людзі неабазнана лезуць напрасткі цераз драты. Скрозь калючыя агароджы чалавеку працярэбіцца амаль немагчыма. Наважваюцца толькі тыя, хто ў сваіх азіяцкіх стэпах і пустэльнях не ведае пастак і суцэльнага драцянога сеціва, хто паняцця не мае, што трапіць у вольны свет з нявольнага — надзвычай складаная і вельмі небяспечная справа. "Сістэму" рабілі і ўдасканальвалі доўгі час, каб ніхто не мог уцячы адсюль. Працавалі дбайна, адбіўшы не толькі ахвоту, але самыя нават думкі пра ўцёкі... Даўным-даўно "сістэма" працавала адно супраць звяроў, якія не ведалі абмежаванняў і не падазравалі пра межы. А тым болей пра людскую падэсць, падрыхтаваную для іх, лясных насельнікаў, якія, адрозна ад людзей, захоўвалі сваю свабоду, наколькі атрымлівалася.

Непрыемныя словы "візавы рэжым". Падобныя на спружыну або на гумовы эспандар. Шархоткае сцябло асоту ці чаратовае, вострае як лязо. І штосьці ад замкнёнасці: вокны з кратамі, дзверы, тэрыторыя, абгароджаная калючым дротам. Рэжым. Зона. Уваход па пропусках. Уезд па візах. Кантроль. Падазронасць, непрыязнасць, адсутнасць усьмешкі. Падзел на людзей двух гатункаў. Абразлівыя словы, якія выклікаюць прызабытыя думкі аб Місісіпі ў агні і аб нядаўняй Паўднёвай Афрыцы.

Кароль здранцвеў. Разам з канём. Можа гэта міраж? Здань караля. Што ж, мабыць, гэта найболей праўдападобна. Беспрытульная постаць, якая растане як туман, як дым, як смуга. Скрозь якую пройдзеш, нічога не адчуўшы. А большасць нават нічога не

заўважыць. Бо заўважаць у гэтым разе, значыцца ведаць, любіць, адчуваць піэтэт. Мець пашану ў душы, ганарыцца і пакутваць. Наяўнасць нябачнай оптыкі? Кантактных лінзаў? Ці можа, вочы нармальныя ў меншасці, здольнай бачыць не толькі вонкавае. Меншасці, якой не паспелі ці не патрапілі кропнуць атрапін, каб змянілася рэзкасць зроку, бачанне навакольных рэчаў.

Жывыя статуі. Людзі не ведаюць што ім яшчэ вымысліць. Ім чагосьці ўсё карціць… Ім замала быць самімі сабой, бачыць свой твар у люстэрку, яны стаміліся ад сябе. Ім патрэбны не пластычная аперацыя, а маскі. Ім хочацца вылузацца з уласнай скуры, скочыць вышэй галавы, укусіць сябе за локаць. Быць людзьмі, хома сапіенс ім ужо нецікава. Гэты стан ім здаецца прэсным, без смаку. Ім заманулася стаць манекенамі. Ператварыцца ў маўклівую постаць, у статую, у камень. Яны прагнуць быць акторамі, выконваць ролі, іграць. Нават калі няма звычайных здольнасцяў, не кажучы пра талент. Уласнае імя ім непрыемнае. Ім хочацца кідкіх гучных прозвішчаў, артыстычных мянушак.

Усе квіткі дашчэнту разабраны, каб паспець у іншую краіну да “дня ікс”, да візавага рэжыму. Доўгая чарада машын перад шлагбаўмам, у бакі ад якога разыходзяцца шэрагі калючага дроту. Золкая шарая нервовасць у нейтральнай зоне. Падрыхтаваныя да неспадзевак і каб выконваць любыя каманды. Нявыспатыя і скалелыя трымаюць пашпарты напагатове кожную хвіліну. У акенца ў разгорнутым выглядзе, толькі ў разгорнутым. Каб не ўзлаваць. Тварам у анфас, вочы ў вочы, нікуды не паварочваць галаву, не глядзець убок. Спраўджанне ў якіхсьці зашмальцаваных сшытках. Пячатка. Лясь! Можна у “фры шоп”, чаму б і не? Ці будзеце вы што-небудзь браць? Не-не. Адказаў па прывычцы. І адразу пашкадаваў — апошні раз да візавага рэжыму… Буду! У цеснай крамцы ажыятаж, гармідар: ваш фрышопны талён, тры хвіліны на выбар. А вось пляшка палінкі, мадзьярскай палінкі, якую піў кароль, асабліва ў маразы. Ён не толькі падабаў віно, віно сваёй радзімы, у тваім горадзе, які таксама палюбіў, атабарыўшыся ў Старым замку на гары над самай ракой.

У пабе у вольным горадзе з вальяжнай публікай, за вокнамі бронзавая статуя Ягамосці. Ганаровы погляд, шляхецкія вусы, крывая шабля-карабэля пры баку. Бараніў ад хаваншчыны, фундаваў храмы, друкаваў кнігі. Піва ў пабе, дата на фірмовым куфлі — “1790”. Так-так, тут шануюць традыцыі, тут памяць маюць не абцятую. Табе не хочацца лішнім разам нават не прыніжацца, а звыкла крыху

наракаць, твой прыяцель канечне ўсё зразумее, ён ставіцца да вашых праблемаў спачувальна... Але як стрымацца, як не сказаць, калі тут старанна адшукалі ў архівах першыя ўзгадкі пра бровар яго мосці і старанна з гонарам напісалі дату на піўных бутэльках і бляшанках. Яшчэ горада ніякага не было, адно палац з паркам і дзве-тры брукаваныя вулічкі. Але сапраўдны палац, міні-Версаль, згодна тадышнім друкам.

Ну й што, Веслаў? Мой горад даўным-даўно у “Сівітатэс орбіс тэрарум” названы быў сярод найгалоўных гарадоў свету. А ў наступным новы кароль пацвярджае ранейшыя прывілеі жыхарам і вызваляе саладоўні і бровары ад падаткаў, якімі абцяжарыў іх папярэдні манарх з нагоды зацягненай і знясільнай вайны з кітайгародцамі. Хаця вайна працягваецца. Але піваробы прызвычаены на ўсім эканоміць, яны падмаладзілі гарадское піва, пазбавілі моцы на трыста год. Ах, кароль, ах каралеўскія прывілеі! Яны зніклі ў кітайгародскіх архівах, трапіўшы туды ваеннымі трафеямі разам з касцельнымі званамі, са штандарамі і гарматамі.

Ты вяртаешся, вы паступова мінаеце шэрагі калючых дратоў, нейтральную тэрыторыю, падазрона-пільную варту, шлагбаўмы, зноўку драты. Каралеўская сталіца, нарэшце! Вітаю цябе, замак апошняга манарха! Цытадэль на гары. Па-за дротам, канечне, добра, але тут дом. Мост высока па-над ракою, якая гэтак моцна шырока плыла ў каралеўскія часы. Кава дома. Памежны трафей — вялікая бутэлька палінкі. Палінка — гэта, ведай, — “драй эпрыкот брэндзі”. Цымус! У каралеўскім замку падзея: успомнілі пра караля, якога скульптуры займаюць нечакана цэлую залу — з тулавам і без, на кані, на манаршым пасадзе, бюсты, галовы, барэльефы, з вырабленым тварам і — без вачэй, носа, з рукамі без далоняў, бронза, медзь, чыгун, гіпс... Аўтар — адзіны. Якісьці здранцвелы, ці папросту засмучаны. Ён прызвычаены да майстэрні, да самоты, цэлыя гады рабіў у чатырох сценах каралеўскія скульптуры. Пасярэдзіне макет коннай статуі, на сцяне фотапанарама гарадскога пляца. Штосьці незвычайнае! Вяршыня каралеўскі помнік. Скульптар прыклеіў яго выяву на фоне гайніка. Ён сціпла прызнаецца, што марыць, калі-небудзь на пляцы убачыць сапраўдны помнік.

Густыя гукі сярэдневечнай музыкі, камерны аркестр ажыўляе мелодыямі мёртвую скульптуру. Віно ў кілішках нагадвае пра каралеўскія склепы. Калі ён памёр, у замкавых лёхах знайшлі пяцьдзесят адную бочку з віном, якое ён не паспеў выпіць. Кулуары. А

ці ведаеце, ён сапраўды баяўся атруты. Нездарма дагэтуль спрачаліся: ці не быў атручаны? Бо надта хутка і дзіўна памёр. Ён выпісваў з замежжа сродкі ад атруты і нават сам імі карыстацца рыхтаваўся. На каго толькі не думалі! А найперш — што жонка. Так, яна была старая, яе матка любіла атруты. Ён уцёк сюды не проста, каб паляваць аленяў, якія бадзяліся за гарадскімі мурамі, дачка палясоўшчыка мела ад яго сынка пазашлюбнага. Напраўду? Трэба не баяцца архіваў. Калі ён памёр, сам Папа Рымскі прыслаў удаве залатую ружу…

Непазбежнасць надыходзіць з нуля гадзінаў ночы, кажучы па-вайсковаму. Трэба ўставаць у цемры, званкі з кішэннага тэлефончыка, сонныя апатычныя галасы. Язда на няблізкую мяжу, якая спатыкае неспадзявана пустатой перад шлагбаўмам. Сумныя шапікі, у якіх зрабіліся непатрэбнымі пісьмовыя машынкі, на якіх адстуквалі пашпартныя дадзеныя ў ваўчарах. І танна, і хутка — можаш праязджаць цераз шлагбаўм. Ніколі болей. Званок з далёкай радыёстанцыі, паведамленне ў жывым эфіры пра першыя гадзіны візавага рэжыму. Вяртанне з выпадковым падарожным да гарадской ускраіны. Паўгадзіннае калыванне ў перапоўненым аўтобусе з потнымі шыбамі, з цяжкім паветрам, з заціснутымі апатычнымі пасажырамі, збольшага — жанчынамі, я агледзеўся: прывабнымі часцей маладымі спадарынямі, якім бы крочыць на подыумах, аздабляць вокладкі модных часопісаў, здымацца у вядомых рэжысёраў.

Гаспадар вялікага, але старога мерсэдэса, з якім вяртаўся з мяжы, наракаў на памежныя парадкі, дакладней на падзел сваіх на звычайных і прывеліяваных, перад якімі нават мытнікі — як служкі. Для якіх усё па-за чаргой, усё хутка, якія з памежнікамі запанібрата, у якіх усё куплёна. Спыніліся на чыгуначным пераездзе, чакаючы амаль пусты нетаропкі цягнічок. У памежную зону шмат пасажыраў не бывае. А памеранцы? Паназірайце, калі яны працуюць самі па сабе і калі прыязджае іхні камендант. Звычайна са сваёй будкі не паказваюцца, а тут — праштампавалі пашпарты і чакаюць наступных, напагатове. А калі няма начальства іхняга, чакаем мы немаведама чаго. З немцамі, ды з астатнімі, ездзілі ж людзі далей, — гэтак паспрабуй толькі працаваць. Усе гавораць: нашая мяжа самая брыдкая, яны паводзяцца як паны, не ведаю… Мы сябе адчуваем людзьмі другога гатунку… Прастукалі колы цягнічка, выклікаючы званкі на пераездзе, узняўся шлагбаўм. Я дапяў, што ён перавозіць паліва праз мяжу, хуценька здае і вяртаецца. Таксама бізнэс. Сказаў,

што як кошты павялічыліся, даводзіцца мяшаць салярку з газаю. Такі вось бізнес.

Атрымаў і-мэйл з краіны, якая не ведае, што такое калючы дрот. Яны двойчы на год адпачываюць: цёплае мора, горы. Апынаюцца часова пасля дарагой краіны ў таннай, дзе ўсё “вэры чып”. Але гэта іх не пазбаўляе ад традыцыйнага спліну. Яны змагаюцца з ім штовечар у пабах з “Гінэсам”, у сяброўскім коле, на частых каляжанскіх пагулянках. На возеры у фітнэс-клубе, пабудаваным з дрэва у скандынаўскім стылі. Унутры — нібы апынуўся на дракары вікінгаў. Басейн, саўна, джакузі. Аднак усё гэта не ўратоўвае ад дэпрэсіі. Яны мусяць наведваць сваіх псіхааналітыкаў, якія “вэры экспэнсыў”. Што ж тады нам казаць, што рабіць мне? Без мора і гор, без пабаў і псіхааналітыкаў? Набыць пляшку таннага французскага віна з-пад крыса і вельмі дарагога “кіце-кэту”, паслухаць добры рок і палашчыць свайго ўлюбёнага ката: мур-мур-мяў.

Калі ўчора не было візаў, а сёння яны ёсць, гэта як раптоўныя маразы пасля цёплых дзянькоў, але маразы, якія надыйшлі натрывала. Можа й не навечна, але вельмі надоўга. У душы штосьці сціснулася, як абуджаны страх, шкадоба да самога сябе, клубок непрыемных думак, пачуццяў. Учора іх не было, а сёння яны — непазбежнасць, дадатковая перашкода на шляху па-за калючы дрот. Як не было спачатку жалезнай заслоны, халоднай вайны, а потым яны на дзесяцігоддзі вызначылі існаванне з вечнымі страхамі, падазронасцю, варажнечай. З падзелам на два светы.

Не паспеў вярнуцца, як лопнулі мяхі набрынялых хмараў, разам з дажджом пасыпаліся на галаву каляныя каштаны. Зырка-жоўтыя кляновыя, барвовыя каштанавыя лісты хутка страцілі сваю мастацкасць, намоклі і паплылі, брукаваная вуліца утанула ў вадзе. Рачулка як звочыць набрыняла, узнялася на выбрукаваныя берагі і памкнула пад мост, побач з якім дождж бязлітасна хвастаў гранітны бюст паэткі. Больш не будзе цяпла, надоўга не будзе лета. Немагчыма ўхапіць яго за хвост, як дзяўчыну. Мокне на рацэ плывучая рэстарацыя “Каўчэг”. Ніхто не хоча больш піва. Яе завядуць у затоку, прышвартуюць, каб увёсну не сарваў крыгалом. Не будзе больш і вулічных рок-канцэртаў ля бара “Піўная бочка”. Актор, які выканаў ролю караля, нягегла і непераканаўча, спрабуе перад люстэркам апанаваць ролю, і пакуль яшчэ ён не задаволены сабой.

Гэта цяжкі крыж, але гэта і пячатка абранніцтва. Гульня, свавольства. Ніякага канвеера, ніякай установы. Спі, чытай, ездзі па

грыбы. Вечаровая праца, праца дзеля прыемнасці і задавальнення натуральных амбіцый. Калі толькі роля табе адпавядае. Калі не другарадная і калі лепшую не атрымала табе непрыемная асоба, якой ты не так зайзросціш, але папросту не любіш яе, у горшым разе пагарджаеш. Ці мала за што можна пагарджаць? Канечне, могуць сказаць, што гэта не па-хрысціянску. Але тэатральная трупа — не дванаццаць апосталаў. Зрэшты, часам можна ўбачыць аналогію з апошняй вячэрай. Можна, але параўнанне будзе занадта моцным, перабольшаным. Часцей здараецца накшталт: чаму ён ідальга, а я служка? Чаму Дон Кіхот... Ну, тут больш складана, справа густу, асабістых переваг. Але чаму, чаму ён кароль, а я толькі блазан, га?!

Пашэнціла стаць каралём. Але як пераўвасобіцца на вулічным свяце, калі навокал смажацца шашлыкі, а ў цябе на сняданьне быў бутэрброд з сырам, калі побач нязрушна стаіць Вялікі Правадыр, як статуя Камандора, навокал салдацікі зухава спяваюць "цыганку-малдаванку", парабкі з бярвення будуюць першую гародню, а спецназ радасна ламае аб галовы некандыцыйную цэглу і не жуючы глынае айчынных жаб, каб не трапілі ў рот французам? Каралеўскі маналог прагучаў праз сіпаваты мікрафон зусім непераканаўча, сам адчуў. На караля адразу забыліся, і ён, спусціўшыся з вулічнай сцэны, прысеў пад парасонам і папрасіў выпіць, але гэта было на свяце забаронена.

Апаноўваць ролю без грыму цяжка: у люстэрку звычайны твар з натоўпу. Штораз накладаць грым — ты не жанчына, каб кожны дзень мазацца. Грым трэба эканоміць, у тэатры гэта — адвечнае. Скура пачала за столькі часу рэагаваць алергічна. Хіба што браць маску альбо каралеўскае адзенне хаця б да пояса. Не-не, усё адно цяжка. Цяжка паспрабаваць уявіць, што ў цябе... Што жонку цябе прымусілі ўзяць у якасці "нагрузкі" да каралеўскай кароны, і ёй значна больш гадоў, чымсьці табе. Што яна за жанчына — невядома, удава ў жалобе. Матка яе была атрутніцай, і ты пабойваешся, каб здольнасці ды імпэт не перадаліся старой дачцэ. Ты замаўляеш у замежных краінах сродкі ад атруты, асабліва добрыя, кажуць, у гішпанскіх алхімікаў. Але гішпанскія алхімікі мусяць хавацца ад вельмі руплівых "дамініканскіх сабак".

Каб пераўвасобіцца ў ролю па-сапраўднаму, трэба уявіць, што ў цябе трафічная (але ж слоўка!) язва нагі, што ў цябе велізазныя ныркі, як у вала, амаль як у спакладанага барана. Так напішуць прыдворныя лейб-медыкі у справаздачы, якую надрукуюць кніжкай пад псеўданімам. А яшчэ, яшчэ ў жоўцевым пухіры знойдуць камень, а

пратоку закаркуе другі — памерам з мускатны гарэх. Канечне, сам кароль гэтага не ведаў, яму папросту было кепска, вельмі кепска. Але ж актор ведае і не можа адмовіцца ад гэтага ведання. Паміж ім і каралём у гарачцы фаліянты наступных — за некалькі стагоддзяў падзеяў, цяжар пражытых гараджанамі гадоў.

Паспрабаваць легчы і ўявіць. Але дзе? У цеснай грымёрцы на прыстаўленых усутыч крэслах? Дома на канапе? Ці пайсці і легчы цішком на сцэне, каб ніхто не бачыў, у цемры, быццам у сутарэннях? Што ў цябе зроблена лекарамі "апектура" — дзірка на назе, цераз якую сплывае гной з раны, якой не наканавана загаіцца. (О, як жа яна брыдзілася тваёй смярдзючай нагой, нашчадніца вялікага італійскага роду, каралеўская ўдава і паўторна —каралева пры каралю з нагой, якая не перастае гніць). Сабака ўкусіў, звычайны, не "дамініканскі". Мабыць цякучая рана болей вызначыла штодзённае жыццё будучага караля, чымсьці што іншае. Ён заўжды адчуваў яе, яму ўвесь час балела, ён ніколі не мог забыцца на яе, ягоны адвечны праклён. Спачатку яе загаілі. (Каралеўскія медыкі найлепшыя!) Яе, але не агнішча інфекцыі. Пачало пруцянець цела. Рану ўзрэзалі скальпелем і прымацавалі пас з жалезнай шпількай, каб вярэдзіць рану, каб сыходзіла дурная матэрыя.

Так-так, актору няпроста ўявіць сабе падобныя пакуты, ён спрабуе хадзіць з вялікай канцылярскай кнопкай на назе. Атрымліваецца кепска, ці праўдзівей зусім не атрымліваецца. Але, мабыць, дарэмна шкадаваць караля, у каралеўскія часы былі распаўсюджаны вярыгі, і для яго, як для добрага верніка, адна шпілька гэта зусім не гіена агнёвая. Хутчэй адзнака боская. Бо Ён жа таксама цярпеў за нас і быў укрыжаваны пры Понцкім Пілаце... Для актора тут складанасць. Уявіць рэлігійную экзальтацыю нябожчыка магчыма, адчуць — хутчэй не. Пайсці пабыць у храме — гэта можна. Але каб маліцца... Актор дагэтуль не вызначыўся. Нібыта Бог ёсць, павінен быць, прынамсі. Але ў сталых гадах пайсці пахрысціцца, наведваць набажэнствы? У царкве барадатыя дзячкі, мноства бабулек, жанчыны, і не прысядзеш каб пра сваё падумаць. Увесь час нібы ў чарзе ці на мітынгу. У касцёле цікавей, музыка, але ксяндзы выглядаюць занадта па-замежнаму, занадта па-ватыканску ці што.

Магу сабе уявіць, як актор стаіць у музеі перад своеасаблівай мадэллю каралеўскай коннай статуі: драцяны каркас. "Шкілет, на які засталося нарасціць мяса", — фраза на адкрыцці выставы, як мог пачуць і ён. У тэатры я толькі глядач, як астатнія. Да пастаноўкі

дачынення не маю. Яны звычайна любяць п’есы мёртвых аўтараў альбо вельмі далёкіх, каб не плаціць ганарару. Мая п’еска патрапіла да гістарычных угодкаў. На прэм’еры я сяду на балконе, каб разгледзець уяўнае анатаміраванне уяўнага трупа. Мне таксама цікава, як усё будзе адбывацца, як увасобяць усяго толькі словы на паперы ў руxі, дзеянні, у відовішча. Я таксама часам прагну відовішчаў, тэатральнай гульні, умоўнасцяў. Якія не падобныя да жыцця, аднак пад уздзеяннем якіх часова на жыццё забываешся.

Запануе халодны снежань, як і ў тыя далёкія ад нас часы, у тыя дні і гадзіны, калі Ягоная каралеўская мосць пасля не зацягненых пакутаў памёр. Я апрануся, выйду з дому і пайду праз Стары горад, дзе калісьці ён жыў і дзе заўчасна памёр. У тэатры я з школьніцкай цікаўнасцю буду назіраць згары, што адбываецца на сцэне. Мне добра вядома наперад, што ён павінен двойчы апынуцца на анатамічнай лажніцы. З яе пачнецца дзея і ёй жа скончыцца. Невялічкае псіхалагічнае выпрабаванне для выканаўцы галоўнай ролі. Якія там у іх нажы ў тэатры? Лязо знікае ў тронку? Кроў? Не, мабыць, крыві быць не павінна, ён скалеў, пакуль яны спрачаліся, пакуль не дайшло да скальпеля.

Я уяўляю, як сяджу на балконе на прэм’еры і думкі мае снуюцца ад выканаўцы ролі да самога нябожчыка. Я выйду з дзвярэй і ўбачу танк, які так і не дачакаўся дэмантажу, як і наш Вялікі Правадыр, і стаіць руляй насустрач аўтамабільным калонам з-за мяжы. Але пакуль я не бачу самога танка, а толькі ўзгадваю пра яго. Я бачу на сцэне таго, які пажадаў быць пахаваным там, дзе памёр, бо любіў тут жыць. Растлумачыць гэта цяжка: любіў ды ўсё. Ён не мог ведаць, не мог чакаць, што яго труп зрэжуць нажамі эскулапы. Не мог нават уявіць, што спачатку зробяць, як схацеў: забальзамуюць і пакінуць на спачын у касцельных лёхах. Але з вясной выцягнуць на свежае паветра і сонечнае святло, паставяць дамавіну у катафалк і з аховай вырушаць у бок цяперашняй мяжы, якой тады не існавала.

Каралі павінны быць пахаваны з каралямі, нават калі ён быў замежнікам і не размаўляў па-іхняму. Нябожчыкі аднолькава маўчаць. Мне зробіцца смешна ад думкі пра візу: сёння патрэбна віза, каб выехаць адсюль туды. А каб вывезці нябожчыка? Дазвол консульскай службы і процьма папер. А бюракратычная важданіна? Ён мог бы і застацца назаўжды тамака, дзе хацеў спачываць з уласнай волі. Што вязеце? Караля. Альбо — дамавіну з нябожчыкам. Такое аднойчы было. Іншага караля, які таксама рэзідэнцыю меў у нашым

файным, але не сталічным горадзе, вярталі праз калючы дрот: візы альбо, скажам, дыпламатычныя працэдуры. Пагрузка, чыгунка, перачэпка вагонаў. Атмасфера сакрэтнасці. Вайскоўцы, урадоўцы, памежнікі, шпегі ў цывільным. Калі дамавіну даставілі да канчатковага пункта і ўзнялі века, шкілет не ўбачылі, адно рэшткі ботаў, шпоры, тронак ад шаблі, акраўкі каралеўскага паланціну з гербамі і несапраўдную тамбаковую карону.

2003

ГАЗЕТНАЯ СЦЯНА

Апавяданне на Дзень друку

Ну вось, што вы тут пішаце: “А найболей мне запомнілася, як нас вучылі трапнасці газетнай мовы нябожчыка-правадыра. — “Уся вашая пісаніна, гаспада, сяўружына з хрэнам, а самі вы — палітычныя прастытуткі, вы кладзецеся ў рыпучы ложак да газетных магнатаў за чачавічную поліўку!” “Інтэлігенцыя гаўно, усіх сумнеўных расстраляць к чортавай бабушцы!” Ну што гэта?

— Гэта не я, гэта ён гаворыць, вы самі мне параілі аўтарытэтнага журналіста. Ён што — мог выдумаць усё гэта? Альбо гэта — “Даражэнькі Фелікс Эдмундавіч, баюся, без вашай вэчэка нам з папамі ніяк не справіцца будзе! Паболей трэба расстрэльваць, не шкадаваць патроны, гэта — архіважна сёння!” Такога сам не прыдумаеш, па-мойму.

— Усё гэта не да месца гучыць, не па-святочнаму. Вы ж не пойдзеце ў джынсах падзёртых на школьны баль ці на вяселле? Хаця я супраць лакіравання рэчаіснасці, і часам трэба штосьці такое напісаць, што атрымае водгук у чытачоў. Ну, але ж не вашая “сяўружына з хрэнам...”

— Гэта ж дыскусійны стыль заснавальніка дня друку, які мы тут цяпер святкуем. На журфаку вывучалі.

— Можа і так, але навошта прыцягваць да гэтага увагу залішнюю? Што было, дык было. Ну, пляваўся ён ікрой чырвонай, калі яго Надзея Канстанцінаўна карміла. Ну й што? Ён жа тады ўжо з глузду з’ехаўшы быў. Ну, быў у яго трыпер нейкі і з галавой не ўсё ў парадку, але навошта ў свята пра гэта чытачам нагадваць?

— А што — у свята хопіць “чаркі і скваркі”? Дзень жа друку, вы самі прасілі, каб вуснамі нашых “акулаў пяра” расказаць пра яго, каб іхнія ўражанні, каб пачуцці, каб нічога не выдумляць.

— Але ж яны, напэўна, гаварылі, што гэта не для друку, прасілі не пісаць?

— Нічога яны не прасілі. Вы самі знаеце, што галоўнае толькі, каб нічога пра палітыку.

— Сёння ўсё палітыка: нават агуркі, калі пра іх напісаць не так як трэба — краіна агуркоў і ўсё такое. Усё гэта не бяскрыўдна, усе вашы флэш-мобы. Адкуль гэта пайшло? З Варшавы, ад “Салідарнасці”

іхняй. З туалетнай паперай на шыі хадзілі перад Цэнтральным Камітэтам. Ясна: тады паперы не хапала вострa, але цяпер ёсць колькі хочаш. Вось вы тут запісалі яшчэ аднаго “акулу”, а ён жа хадзіў па Савецкай, прапаноўваў кавалкі паперы туалетнай, гаворачы, што гэта замяняльнік нашых афіцыйных газет і самай буйной — “СовБез”. Начальства было вельмі незадаволена, Дар’я Макараўна з Гмаху кулаком стукала.

— Гэта ж пікет быў, накшталт флэш-мобу.

— Вось менавіта: што скажуць у ідэалагічным камітэце, калі мы яго думкі надрукуем? Альбо тут далей: “Газета павінна быць газетай, друкаваным выданнем, а не органам нейкім ці чэлясам”. Ну што гэта: якім чэлясам?

— Ну, ён жа гаворыць далей: газеты нагадваюць “давалкі”, толькі ідэалагічныя, а не валютныя, у сэнсе, — бясплатныя. Вось, гаворыць, тады казалі, што заходнія журналісты прадажныя, дык ім хоць плацілі па-сапраўднаму, а нашых выкарыстоўвалі за капейкі, сёння плоцяць паболей, але ўжо і выкарыстоўваюць па некалькі разоў, напоўніцу.

— Не, мы гэта адназначна выкрэсліваем. З развагамі “пра другое месца па старажытнасці нашай прафесіі пасля вядома каго”, выкрэсліваем. Далей таксама “пра аднабокасць і тэндэнцыйнасць, якія раней мелі назву…” выкрэсліваем.

— Але ж гэта “тры кіты”, вы ж таксама вывучалі — партыйнасць, народнасць, класавасць, ці ў якім там было парадку? Гэтага ж і не хапае сёння, відаць. Галоўны “Совета Безопасности” ва ўсіх інтэрв’ю наракае: самая вялікая праблема сёння — слабая падрыхтоўка нашых журналісцкіх кадраў, вось раней, маўляў… А што раней? Класавасць, партыйнасць. А як галоўны любіць нагадваць: газеты — гэта калектыўны арганізатар, прапагандыст і агітатар. На палітзанятках у галаву ўбілі калісьці.

— Вы тут ўзгадалі пра аранжавую рэвалюцыю. Не дай бог! Гэта ж самая страшная палітыка сёння. Вы ж памятаеце: ніякіх “фінікавых” рэвалюцый у нас не будзе!..

— А таксама кішмішавых і урукавых, — ясна. Нам экзотыкі не трэба. У нас усё закончыцца “бульбяным бунтам”. І потым: чаго гэта ў нас раптам рэвалюцыянераў разлюбілі, лаянкай зрабілі, вось нядаўна яшчэ столькі замілавання пры расказах пра іх было. А тут: ніякіх імпартных рэвалюцыянераў мы не пашкадуем!.. Берэтка Чэ Гевары ніколі не выйдзе з моды, хай не спадзяюцца.

— А наконт нашага тэлебачання што ў вас тут напісана? З тэлеканалаў дагэтуль чуеш “пасць парву, маргалы выкалю, рага пасшыбаю!” Нават калі гэта праўда, пісаць пра гэта не варта, тым больш у свята.

— Але самі “акулы пяра” гавораць пра гэта!

— Нават “акулам” у наш час не ўсё дазволена. І потым гэта яшчэ не 37-ы год, з чым вы параўноўваеце. Яшчэ няма ў газетах таго, што раньш было, яшчэ па тэлеканалах ніхто не заклікае “раздавіць гадзіну” ці “расстраляць як шалёных сабак”, а “галовы паадрываю” — гэта ж можна расцэньваць як крэпкі жарт, нікому ж яшчэ, здаецца, не адарвалі, як абяцаюць. І потым, тады за газету з партрэтам у туалеце можна было трапіць у турму, сёння гэтага няма. Адчуваеце розніцу?

— Ну вы ж самі сказалі, што цяпер паперы туалетнай нарэшце стала хапаць, хіба што на вёсцы яшчэ газеткамі карыстаюцца.

— Гэта афіцыйнае свята, на дзяржаўным узроўні. Вы прапануеце “Мужыцкую праўду” замест “Правадыркі”. Але ж нават невядома, дзе і калі канкрэтна яна друкавалася. Дый гэта не была сапраўдная газета. А газета “Перакоўка” на беламорскім канале? Ну, гэта ўжо занадта, самі разумееце. Эпатаж нейкі. Эвалюцыю трэба заўважаць. Раней нас называлі прываднымі рамянямі партыі, сёння ўсё інакш.

— Мне хацелася дыскусійна падаць: ёсць два дні — свабоды прэсы, міжнародны, і дзень друку, дзень газеты “Правадырка”, і хто які адзначае. Для каго што важней і хто што пра гэта думае. Таму цікава чытаць.

— Адное крытыканства атрымалася, эпатаж, ёрнічанне, невядома што, негатыў. Што ў Гмаху скажуць: Дар’я Макараўна, у ідэалагічным камітэце? Дзе “чалавечынка”, дзе сацыяльны аптымізм, гонар за прафесію?

— Дык гэта ж і ёсць гонар, адказнасць, калі яны выходзяць на Савецкую з вялізнай прасцінай, склеенай з газет, калі пратэстуюць супраць пабудовы новай Берлінскай сьцяны — ідэалагічнай…

— Ну вось, абмеркавалі, пагаварылі па душах. Карацей: у такім выглядзе матэрыял не пойдзе, трэба болей пазітыву, людзям хочацца пачытаць прыемнае. Ім надакучыла чарнуха-парнуха. Яшчэ сам правадыр напісаў у сваёй “Правадырцы”: “Калі пераможам, багатых больш не будзе, грошы таксама скасуем, зямлю будзем араць электраплугамі, кожны селянін атрымае курыцу на сняданне, а

туалеты мы зробім з чыстага золата”. Не глядзіце на мяне так: пра туалетную паперу там нічога няма. А далей ён піша: “Але спачатку нам трэба захапіць пошту, тэлефонку, тэлеграф, вадакачку і арсенал”, вось так, уелася ў памяць.

2005

ІНСЦЭНІРОЎКА СТАЛІНГРАДСКАЙ БІТВЫ

Тэатральнае апавяданне

1 Удакладню: мова пра святочную інсцэніроўку, я не напісаў адразу, каб назву не рабіць задоўгай. Да ўдзелу прыцягнулі, зразумела, актораў драматычнага, а таксама лялечнага, ды нас, удзельнікаў самадзейна-народнага тэатра з Дому афіцэраў. Каб надаць прафесійны ўзровень дзеі і падтрымаць, так сказаць, дзеячаў мастацтва фінансава. Некаторыя прапаноўвалі, праўда, каб удзельнікі вулічнага спектакля працавалі бясплатна, у якасці патрыятычнага абавязку, але грошай на свята хапала, таму вырашылі не быць дробязнымі і хоць аднойчы не эканоміць на мастацтве.

“Донэр вэтэр! Хэндэ хох!” — рэпеціравалі мы нямецкія фразы, каманды і штосьці яны болей пачыналі падабацца, чымсьці раўці — “За родзіну, за Сталіна! Упярод — ура!” “Ні кроку назад — ззаду Волга-матухна!” “Для баязліўцаў і панікёраў — расстрэл на месцы!” “Эканом патроны, бі толькі ў цэль!” Праўда, немцамі па-ранейшаму не вельмі хацелі быць, прынамсі самадзейнікі: немцаў апранулі як валацугаў, беспрытульнікаў, — у рыззё, у лахманы, а нашыя байцы былі “красаўцы-удальцы”, як падкрэсліў рэжысёр з кінастудыі.

Ракі няма, але яе трэба мець, уголас разважаў рэжысёр. Найн! Рака ў горадзе была, але адсутнічала пляцоўка для сцэнаграфіі. Немагчыма было размясціць наш будучы Сталінград ля вады, ды каб з месцамі для гледачоў. Знаеце: па шырыні нашая вада амаль суадносная з “Волгай-матухнай-ракой”, але берагі пагорыстыя, нават добрым ладам не атрымлівалася зымітаваць штурм нашага замка, які сваімі напалову разбуранымі мурамі згары пазіраў на марныя спробы рыцарскіх клубаў тэўтонскага напрамку ўчыніць падабенства штурму. Псы-рыцары ладавалі свае гарматкі рулькамі туалетнай паперы, накшталт як раней пыжы ў ручніцы закладалі, а цяпер — не ладуючы кулю. Дзеля бяспекі. Агню-дыму хапала, але рулькі не даляталі да муроў, серпантынамі раскручваліся, быццам на маскарадзе навагоднім. Тым не менш, публіцы гэта падабалася. Ну, але Сталінград — гэта зусім іншы калянкор, як любіў казаць адзін мясцовы палкоўнік.

З ракой развязалі праблему гэтак: вайсковы спектакль будзе адбывацца на пляцы мітынгаў, кірмашоў ды масавых пагулянак, а зрабілі гэты самы пляц, засыпаўшы частку ракі, якую якраз рэжысёр і намысліў пазначыць на бруку, пафарбаваць сінім колерам і зрабіць

надпіс па-нямецку — з намёкам на штабную трафейную мапу. Гэткая, мабыць, вісела на сцяне ў падземным сховішчы ў штабе Паўлюса. А, можа, ляжала на стале. Вядома, што мапы генеральскія альбо на сцяне вешаюць, альбо раскладаюць на вялізнай шырокай стальніцы з дубовага дрэва. Хутчэй за ўсё з дубовага.

2

Пачатак дзеі: з будаўнічых блокаў, з дрэва, фанеры, са скрынак месцамі пабудаваны савецкі горад з ганаровай назвай, якіператвораны ў крэпасць-герой — паўсюль байніцы, з якіх вытыркаюцца стрэльбы, у вокнах, закладзеных мяхамі з пяском, кулямётныя рулі. За спінамі намаляваная рака. З нямецкага боку ўказальнік: назва “Сталінград” з “нацыянальным каларытам” — арнаментам з нашага сялянскага сцяга. Над галовамі ў паветры крэсліць дымны след сігнальная ракета: пачатак нямецкага наступу на гарадскія пазіцыі.

Напачатку нашыя хаваюцца за мяхамі з пяском, за часовымі мурамі. Немцы жвава крочаць з бадзёрымі спевамі накшталт добра вядомых “Дойчэ зольдатэн, унтэр афіцырэн… Яволя-яволя! Ніхт капітулірэн!” (Штампы савецкага кіно, пазычанага ў нямецкай ваеннай кінахронікі). Першым часам фрыцы таксама амаль “красаўцы-удальцы”. Падмацоўваючы пяхоту, з’яўляюцца некалькі невялікіх танкаў, якія робяць па стрэлу рулькамі туалетнай паперы, як падчас леташняга штурму нашага замка псамі-рыцарамі.

Выбягаюць знянацку маладзёны ў чорных майках і з чорнымі хусткамі на галовах. Ніхто, падобна, не здолеў скеміць што адбываецца. Мы — пагатоў, у сцэнары нічога такога не было. Маладзёны кідаюць у танкі бутэлькі, адная адскочыўшы разбіваецца, на бруку расплываецца пляма, хлопец шпурляе запальнічку, успыхвае амаль не бачнае на сонцы полымя. Адусюль бягуць амонаўцы і пажарныя. Адныя арыштоўваюць, іншыя ліквідуюць агонь. Кактэйль Молатава насамрэч спыняе міні-танкавую навалу.

Зрэшты, гэта не супярэчыць пачатковай драматургічнай задуме: немцы не супраць, канечне, уехаць на брук на белых конях, на плячах чырвонаармейцаў, якія сяк-так адстрэльваючыся хаваюцца ў гарадской забудове. Але тым жа часам фрыцы лічаць, што лепей зрабіць пярэрву перад рашучым штурмам: абед для педантычнага германца перадусім. Вайна вайной, але кармёжка, як заўжды, — паводле раскладу. Мы палім у іхні бок, каб блізка не набліжаліся. Яны

крыху здзіўлена-фанабэрыста спыняюцца і з-за сваіх танкаў разглядаюць нас у цэйсаўскія бінoклі: што за неразумнікі збіраюцца перашкодзіць прыёму ежы і спыніць жалезную махіну вермахта?

3

Адасобіўшыся ад нас сваімі танкамі ды матацыклетамі, немчура робіць на вольным паветры летнюю рэстарацыю: рассаджваецца за столікамі, афіцыянты разносяць талеркі з супам-гемюзэ, сардэлькі з салодкай фрыцаўскай гарчыцай, афіцэрам — крывавы біфштэкс, салатку з разнастайнай гародніны, куфлі з півам, разліваюць па кілішках шнапс. Нашыя аблізваюцца з біноклямі, зайздросцяць тым, каму пашэнціла трапіць у нямецкае войска. Нечакана высвятляецца, што шанцуе часам не толькі фрыцам, але й нашым паўлаўцам: прыязджае на матацыкле старшына з біклагай і разлівае па шклянках усім байцам славутыя “сто наркамаўскіх”. Паходная кухня тым часам дыміцца гарачай грэцкай салдацкай кашай. Падстаўляй кацялкі!

Успамінаецца раптам кіно: “А нямецкія ахвіцэры какаву п’юць...” Афіцыянты тым часам збіраюць са сталоў посуд, устаюць палагаднелыя фрыцы, папраўляюць партупеі з кабурамі, у некага зубачыстка ў роце, у кагосьці падае крэсла, усё па-мірнаму, па-гаштэтаўску ці нават па-хатняму. Каб добра ваяваць, трэба ўперад добра пад’есці! І гэтая ісціна, дарэчы, напачатку апошняй вайны была відавочна неаспрэчнай. Сыты жаўнер найлепшы ваяка. Нямецкая армія мелася зараз у гэтым пераканаць. Мы ўнутрана сцяліся: спектакль спектаклем, а вайна вайной. Праўда, вайна, уціснутая ў кароткі час сцэнічнай дзеі. Усё ў скароце, але змест канцэнтраваны, як сіроп з бутэлькі, які на добры лад і смак трэба значна распусціць у вадзе.

Немцы залазяць у танкі, сядаюць у свае матацыклеты, мосцяцца за кулямётамі, пяхота выстаўляе ўперад кароткія рулі страшэнна вядомых шмайсераў. Гатовая да бою групоўка рушыць на нас, нагадваючы псіхічную атаку з вядомага фільма. Мы адкрываем агонь як шалёныя, сустракацца з фрыцамі пакуль што нікому не хочацца, пра амаль непазбежны бой твар у твар лепей не думаць, і мы палім: тра-та-та-та!

А потым раптам зашчаміла наш кулямёт, абшаснуўся і змоўк, бег-бег і як дрэва сцялі. Карацей, мы не ведаем што рабіць, трасем яго, як чалавека, каб ачуўся (Іван, Іван, не памірай!), а ён, падобна, ляснуў, капцы. Падавіўся стужкай з патронамі, абжэрся набоямі, як жалезным бобам. Добра хоць наш Сталінград — адная гульня, кіно, бо інакш нам

бы не пашэнціла суздром. Праўда, немцы, жартаў не пазнаўшы, параненйшаму бягуць у наш бок і не дабегшы, усё падаюць, падаюць, згодна сцэнару. (Каманды ж не было: адставіць!) Ужо цэлая барыкада, каб хоць на пару крокаў наперад прабегчы, трэба па трупах, выбачайце, па акторах, якія згулялі ў смерць. Вось такая катавасія. Публіка напачатку ў непаразуменні, а потым пачынае штось галёкаць і ўвогуле рагатаць, хаця тэма застаецца нязменнай — “гераічны подзвіг савецкага народа пры абароне Сталінграда”.

Знянацку рэжысёр прымае імправізаванае рашэнне: сярэдзіну пляца ахінае суцэльнай смугой. Дымавая заслона. Публіка пачынае чыхаць, кашляць, некаторыя акторы таксама, якія не паспелі хуценька нацягнуць процігазы. Атрымаўся своеасаблівы антракт, каб нечакана крыху адпачыць і перагрупаваць сілы, а галоўнае, калі дыму меншае, высвятляецца, што плошча вызвалена ад трупаў фрыцаў, якія зноўку апынаюцца ў баявых шыхце.

4

Немцам я сам папрасіўся, пакуль вагаліся іншыя, сказаў, што жыў у ГДР у закрытым гарадку, таму маю уяўленне пра нямецкія норавы не толькі з кіно. Рэжысёр пагадзіўся, тым больш іншых ахвотных напачатку амаль не было. Можа сам рэжысёр і вінаваты, бо сказаў адразу удзельнікам спектакля настроіцца на патрыятычную хвалю. Ну, а тут пагатоў — у тэлебачанні, газетах цэлая кампанія “Сталін гут! Гітлер капут!”, карацей — “Раздавім фашысцкую гадзіну!”

А потым усё памянялася, немцам паабяцалі шнапс выдаць, каб яны ў псіхічную атаку хадзілі больш пераканаўча — з п’янымі воклічамі, з чырвонымі тварамі, з перагарам... Тады нашыя самадзейнікі туды пачалі пераходзіць, як калісьці на Захад імкнуліся ўцячы. А тут на рэпетыцыі я штосьці наконт кулямёта сказаў: як зручней трымаць ці штось такое. Рэжысёр заўважыў. Ну, давялося сазнацца, што у вайсковым білеце ў мяне запісана “кулямётчык”, хаця кулямёта я тады не бачыў на вочы. Але рэжысёр змусіў яшчэ расказаць, што на вайсковай катэдры я вывучыў усе кулямёты, якія мела родная Савецкая армія, а тэарэтычна — таксама і натаўскія, бо нас рыхтавалі якраз з натаўцамі ваяваць, асабліва з бундэсверам: усё праходзілі — узбраенне, яго колькасць, штатны расклад, нават колькі каго было ў медсанбаце іхнім, не кажучы пра танкавы ці супрацьпаветраны баты.

Мне не хацелася гойсаць тудой-сюдой нібы які ўласавец, а ў маім разе — нямецкі антыфашыст, пачаў адмаўляцца, сказаў, што “кулямётчыка” мне ў білеце ваенным потым памянялі — спачатку на камандзіра мотастралковага ўзвода, затым на адказнага сакратара “Баявога сцяга”. Не дапамагло. У цябе станоўчае аблічча абаронцы радзімы, ты не падобны да ворага, прынамсі мне так хочацца лічыць… Рэжысёр быў няўмольным.

5

Вайна паступова ператвараецца ў пазіцыйную: яны лезуць, а мы іх не пушчаем, а самі ні кроку назад, памятаем пра “расстрэльны загад”, пра тых, хто ззаду нас з кулямётамі, прынамсі на сапраўднай вайне. (Пацікавіцца б у такога ветэрана: колькі фрыцаў забіў? Ніводнага. А ў людзей хоць страляў? Яшчэ як!) Памятаць спінай, патыліцай, скурай сваёй, што ззаду сустракаюць свінцом аднолькава горача, як і спераду, адно ззаду ты цалкам безабаронны, нават калі выпадкова спачатку пазбегнеш кулі сваіх. “Назад ні кроку! Ззаду Волга! Для панікёраў і баязліўцаў — расстрэл на месцы!”

Наш Сталінград, шчыра кажучы, трымаецца на абароне дамоў Паўлава, а таксама Іванова, Пятрова і Сідарава. Чатыры разваліны, накшталт цытадэляў вядомай крэпасці-героя. Фрыцы здзіўляюцца, але не трацяць зухавасці: маўляў, нядоўга вам засталося адбівацца, вашая справа безнадзейная. Яны нават спрабуюць псіхалагічна ўплываць на нас: навідавоку стаўляюць самавар, п’юць гарбату з абаранкамі. Патэфон раве цыганачкай, вачмі чорнымі. Палагаднелыя фрыцы зачынаюць спеў: “Вольга-Вольга, мутэр-Вольга, Вольга-Вольга, русіш флюс!” Нашыя, паводле сцэнару, сціскаюць кулакі, напружваюць жаўлакі на твары і біцэпсы, у каго яны акрэсленыя. Не дапамагае. “Кацьюша! Кацьюша!” — ляціць з другога боку франтавой лініі, дзе ўжо танчаць, імітуючы барыню-сударыню, жаўнер з жаўнерам праз адсутнасць дзяўчат і жанчынак.

Нашыя выцягваюць свой контрагітацыйны рупар — фу-фу — прачышчаюць лёгкія і з паперкі зачынаюць умаўляць фрыцаў пакідаць стрэльбы і здацца нам у палон. Фрыцам абяцаюць за гэта “ніхт шысэн”. Агітацыя на іх чамусьці зусім не ўплывае, яны працягваюць сваё “чаяпіцце ў Мыцішчах” — паводле вядомай рэпрадукцыі, але кідаюць танцы і спевы, бо пад брахлівы голас з рупару не павесялішся.

Прапагандысцкая вайна набывае новай моцы. Спачатку чуцён гук прапелера, неўзабаве амаль у брыючым лёце па-над пляцам узнікае

самалёцік, пілот у левае і ў правае акенцы выкідае пачкі паперын, напэўна — у кожны бок іншага зместу. Пасьля спектакля выявілася, што антынямецкія ўлёткі —уляцелі на дах гмаху ўладаў, дзе праціралі нагавіцы нашыя службы рэжыму ў спробах дагнаць 1984 год — згодна загаду зверху. Тыя, якія — “Гітлер —капут!” трапілі і на шэрагі амонаўцаў часткова. “Рус, здавайса!” пасыпаліся на пляц, на галовы публікі. “Сталін гут! Гітлер капут!” — урачыста абвяшчае пляцу вельмі-вельмі знаёмы радыёголас Левітана.

Немцы ў адказ падлучаюць на поўную гучнасць свой радыёфункен: “Донэр вэтэр! Фак! Фак! Дойчланд, Дойчланд — юбэр алес!” “Мы вам пакажам кузькіну маць! Паўлаўцы не здаюцца! — з развалінаў у рупары і проста —нязладжаным хорам: “Сталінградцы ўмеюць драцца! Зарубіце сабе на носе!” — памятаючы, што трэба падбіраць словы, пазбягаючы нецэнзурнай лаянкі, каб давесці нашую маральную перавагу над фрыцамі, якія прыйшлі ў чужую зямлю са сваім мячом, ад якога й загінуць, аб чым няцяжка даўмецца.

6

Над пляцам гучыць Левітан: ад савецкага інфармбюро, — як голас па-за кадрам. Цалкам сакрэтна... І далей: пра гэта ведала толькі вузкае кола абмежаваных людзей. Гітлер калі даведаўся, ірваў на сабе рэшткі валасоў і нават збіраўся згаліць вусы, каб зноўку адгадаваць, калі захопіць нарэшце Сталінград. Кукрыніксы намалявалі тады карыкатуру: Гітлер у выглядзе валачашчага сабакі перад кавалкам люстэрка робіць марафет: падстрыгае вусы іржавымі нажніцамі... Чэрчыль са Сталіным сустрэліся за Маўзалеем.

Устаўная сцэна: да Сталіна прыляцеў Чэрчыль, занепакоены становішчам пад Сталінградам. Яны здароўкаюцца, Сталін знакамітым жэстам, якому немагчыма не падпарадкавацца, запрашае госця да карты, якая вісіць на стойцы нібы ў кабінеце геаграфіі. Яны моўчкі глядзяць на схематычны тэатр баявых дзеянняў: справы швах! Сталін нібы школьніку спрабуе штосьці растлумачыць брытанскаму прэм’еру, карыстаючыся сваёй люлькай быццам алоўкам, але атрымліваецца не дужа пераканаўча, што разумеюць абодва. Нарэшце Сталін крыху найграна вымаўляе: і ўсё ж-ткі мы іх спынім, ужо спынілі і не зробім ні кроку назад, па вадзе мы яшчэ хадзіць не навучыліся, таварыш Чэрчыль, “ха-ха” —нябачна ў вусы.

Атмасфера, гнятлівая напачатку, нібы абнадзеена вясёлкай, і госці сядаюць за шырокі стол падсілкавацца і працягнуць гутарку,

якая дагэтуль не штукавалася, абмеркаваць далей становішча на франтах, праблемы ды найбліжэйшыя планы антыкааліцыі і некаторыя дзяржаўныя сакрэты. Пляцу абвяшчаюць радыёголасам Левітана, што два хаўруснікі, і гэта вядомы факт, закончылі перамовы спаборніцтвам: хто вып'е больш гарэлкі? Канечне, вялізны азызлы Чэрчыль спадзяваўся, што на гіпапатамскую вагу яго тулава алкаголю спатрэбіцца крыху болей, чым на нятлустае сталінскае, каб быць суцэльна "дранк", і дзякуючы гэтаму перамагчы. Але двубой славутай "цыгары" і яшчэ больш славутай "люлькі", як абвяшчае пляцу нібы-Левітан, скончыўся тым, што Чэрчыля пад пахі выцягнулі з-за стала памочнікі, тым часам як Сталін, загартаваны начнымі баляваннямі з паплечнікамі, быў папросту "крыху нецвярозы".

7

Колькі ні старайся не ўзгадваць, адцягваць у думках пачатак надыходу самай непрыемнай пары года, усё здараецца аднойчы раптоўна як балючы град на галаву: зімовая сцюжа, абавязковы снег, непазбежныя маразы, якія амаль штодня мацнеюць, калі адмаўляешся верыць шэрым ранкам лічбам тэрмометра. Ты прачынаешся аднойчы праз тое, што ў сне дранцвеюць рукі і ногі, што твар нібы рэпаецца, ад шэрані на шчаціннi, аснежаных валасах, не схаваных у шапцы. Злавесна няўмольная зіма, пагатоў зіма руская, пра якую мыслілася ў маленстве, калі табе чыталі казачку пра снежную каралеву. Бязлітасная зіма ў голым бязмежным стэпе ад далягляду да далягляду. Дзе нават Каляды ўпершыню не радуюць.

Каляды, Новы год, пасылачкі з роднага дому ці проста з бацькаўшчыны: швэдар ручнога вырабу, цёплыя рукавіцы і шкарпэткі, шакалад і кава ад камандавання ды ўзнагароды — крыжы, медалі, стужкі — адзнакі за раненне. Карп, гусь? Тут нават ёлка — экзотыка, а не тое што святочныя гусь ці карп — залежна ад рэлігійнай арыентацыі жаўнера. Думкі-успаміны пра святочнага гуся на стале, пра сальтысону і вяндліну. Адно феерверкаў, ракет ды іншай піратэхнікі, якую страшэнна любяць у свята немцы выкарыстаць, стрэліць у начное зорнае неба — ажно занадта.

У паветры церусіцца, сыпецца мацней, падае на галовы, плечы, на нашую зброю, на цэлы наш міні-Сталінград. Наш снег — гэта нешта белае штучнае, здробнены пенапласт ці што, зусім не шархоткі, мягкі — нават свой снег лагодны для цябе, для паўлаўца, для сталінградскага абаронцы. Немцаў пажарнікі паліваюць з бранспойта шумавіннем —

яны яшчэ больш карыкатурны выгляд набываюць. Снегаробную гармату з горналыжнай мясціны каля сталіцы пазычаць адмовіліся, задорага.

8

У спектаклі час пераходзіць на цёплую вопратку альбо, калі па-вайсковаму, на зімовую форму адзення, дакладней апраткі. Робіцца антракт, мы і фрыцы, кожныя на сваім баку фронта, па чарзе заходзім у намёт-гардэроб.

З намёта выпаўзае ў белай шаце снайпер, паўзе і “нырцуе” у нядзейны фантан з піянеркай. Снайпер назірае за нямецкай пазіцыяй. Ён заўважае, як генерал з дзеншчыкам кіруюць да прыбіральні-шпакоўні. Генерал зачыняецца, жаўнер чакае яго звонку, у дзвярах робіцца шчыліна і жаўнер суне паперку (як у “Маладой гвардыі”). Снайпер цаляе ў яго, жаўнер падае мёртва. Расчыняюцца раптоўна дзверы, снайпер цаляе, генерал сядае мерцвяком, закрываючы твар газецінай. (Дарэчы, атрымліваецца крыху ў стылі “Крымінальнага чытва”).

Да фантана адусюль паўзуць раззлаваныя за свайго генерала фрыцы, яны кідаюцца на снайпера, які паспявае застрэліць яшчэ двух-трох. Схопленага героя распранаюць, прывязваюць да слупа і на марозе пачынаюць абліваць сцюдзёнай вадою, якую замяняе шум з бранспойта.

Нечакана прылятае на матацыклеце пасыльны, высвятляецца, што гэта сын Сталіна, і разумней было б паспрабаваць абмяняць яго на якога-небудзь важнага палоннага. Але запозна: снайпер нагадвае неахайна перабінтаваную мумію, назад яго не адмарозіш і немцы хочуць застрашыць чырвоных яго прыкладам, абвяшчаючы праз мегафон: “Рус! Так будзет з каждым, хто будзе цэліцца і страляць у нямецкіх зольдатэн! Рус, здавайся! Мы табе дадзім балалайку, Машку і шнапс!”

9

Здалёк чутно знаёмае тарахценне. На пляц праз вусце для калонаў дэманстрантаў выкіроўваюць танкі — але ж!—зробленыя відавочна з трактараў. Цалкам праўдзіва, калі ўлічыць, што жанчын-трактарыстак з калгасаў забралі да войска, калі немцы спалілі столькі танкаў, што стала не хапаць мужчын. (Ізраільская армія да гэтага дайшла толькі значна пазней, праўда ўжо танкамі кіравалі не

трактарысткі, цалкам жаночыя экіпажы са студэнтак, афіцыянтак, сцюардэс). Першыя стрэлы рулькамі — пералёт — у амонаўскія шэрагі, якія былі напагатове, каб дапамагчы паўлаўцам, калі раптам нечакана пачнуць перамагаць паўлюсаўцы.

Гледачы захоплены дзеяй, акторы — паглыбіліся ў паўлаўцаў і паўлюсаўцаў, у свае жаўнерскія мундзіры і шынэлкі, вялікая моц мастацтва паглынула ўсіх. І на пляц ў гэтую хвілю зарульвае зухава і досыць нахабна, бо парушаючы сваім недарэчным выглядам, міліцэйскі “казёл”. “Таварышы! Мы шукаем танк, — праз гучнік на даху міліцыянт абвяшчае аб мэце парушэння сцэнару. — Наш танк зусім маленькі. Скрадзены танк, яго скралі на Буйніцкім поле, сказалі, што забіраюць на здымкі кінакарціны ў нашым горадзе. Я — старэйшы ўпаўнаважаны па асабліва важных справах маёр Кулічкоў. Папрашу без панікі”.

“Маёр каго? — ляціць раздражнёвы рэжысёр, яўна маючы на ўвазе вядомую показку, дзе “маёр Казлоў”. — Дзе ты бачыў тут кіно? Гэта вулічны спектакль, спектакль. З дазволу ўладаў! Яны самі прасілі міні-Сталінград! Якія танкі скралі? Хто скраў?! Тут няма ніякіх танкаў! Ты што, не бачыш?!”

“Вельмі рэдкі экземпляр! Нямецкі танк пачатку Вялікай айчыннай вайны. Нідзе няма такіх! Сто тысяч каштуе!”

“Пайшоў ты са сваім танкам! Я міліцыю, я на цябе здрукамі нацкую! У мяне з друкамі сёння, як сабак бадзячых!”

10

У намёце з чырвоным крыжам — пераапрананне з цягам дзеі, там працуюць грымёры, касцюмеры. Перад палонам фрыцы выходзяць адтуль пабітыя, пашпэтнелыя, у бінтах, на мыліцах. Карацей, “не лечаць, а калечаць”, як рэагавала на змены публіка. Сталінградская зіма далася фрыцам у знакі. Гангрэна. Абмаражэнне. Цынга. Прастуда, ангіна, грып, скула, герпіс —лухта, дзіцячыя “кохлікі-адзёры”. Як напісаў пазней чылійскі паэт: “Ззяе сувора бляск таго далёкага снегу, у якім загрузлі лапы захопнікаў”.

Калона палонных мае надзвычай экзатычны выгляд: не войска, жабрачае шэсце. Генералы, якія выходзяць з падвала, як у вядомай кінахроніцы, яшчэ стараюцца трымаць марку: фуражкі, кукарды, крыжы, манаклі. А сярод іх, крочыць наперадзе сам фельдмаршал Паўлюс, які не мог уцячы паветраным шляхам, як яму прапаноўвалі некаторыя, і застаўся са сваёй змерзлай галоднай арміяй. Усе

ўдзельнікі дзеі ўжо даўно адчуваюць, кожны паасобку і ўсе разам, уплыў савецкага кіно, пра Станіслаўскага і Неміровіча-Данчанку забыліся машынальна. Усіх апанавала, захапіла “вялікая сіла кінамастацтва”.

Міні-сцэна: напышлівы спачатку фюрэр у адказ на загад аб фельдмаршальскім званні для Паўлюса атрымлівае дэпешу аб паразе пад Сталінградам. Фюрэр усведамляе, што адно дапамог Сталіну атрымаць яшчэ больш каштоўнага палонніка. Фельдмаршалаў ці хаця б маршалаў дагэтуль ніхто не браў у палон! І вось фюрэр ужо раз’ятраны, ён робіцца зусім карыкатурны, у стылі Чарлі Чапліна шалее: чаму ён не застрэліўся, чаму здаўся ў палон, чаму, чаму? Найн, найн!!! Донэр вэтэр! Дойчэ швайн! Я б задушыў яго ўласнымі рукамі ці лепей зацягнуў бы пятлю на яго шыі, выканаў бы працу ката, каб заматляўся на шыбеніцы. Ён жа фельдмаршал! Уласнымі рукамі — у зашморгу! Гэта быў проста падарунак Сталіну, прыз за Сталінградскую бітву! Уяўляю як ён парагатаў з мяне: гэты Адольф зусім з глузду з’ехаў, уяўляю!

11

Сталін прылятае ў Сталінград, чаго насамрэч не было, як і ў першым каляровым “Захопе Бэрліна”, дзе Сталін сыходзіць па трапу зялёнага “Лі-2”, чаго таксама не было і адбылося толькі ў кіно. Не было, бо ён баяўся лётаць самалётамі, баяўся, што саб’юць, ці не даляціць, разаб’ецца. Такім чынам, ён сыходзіць, як Бог з неба, а яго вітае вайсковы натоўп, что не магло адбыцца ў рэчаіснасці, больш за тое, яго вітаюць заходнія вязні, вызваленыя з канцлагераў, цэлы інтэрнацыянал, які захоплены, апантаны правадыром, і не хавае эмоцый.

У Сталінградзе няма вызваленых з нямецкіх канцлагераў, але затое ёсць палонныя, міні-інтэрнацыянал: разам з немцамі іхнія хаўруснікі, цёплалюбныя кветкі ў снежнай пустэльні — гішпанцы чамусьці з “блакітнай дывізіі”, італьянцы з брыгады імя Юлія Цэзара, мадзьяры — полк імя караля гунаў Аціла, нейкія румыны — звонку недарэкі ці не большыя за саміх немцаў. Збор жабракоў, валацугаў, хворых, напалову жывых, галодных, змерзлых, запалоханых, папросту зашуганых, здэмаралізаваных, нават зусім знішчаных маральна. Яшчэ нядаўна — зухавыя жаўнеры, бадзёрыя, вясёлыя, аптымістычныя, адным словам — упэўненыя ў сабе пераможцы…

Кульмінацыя нашай міні-Сталінградскай бітвы. Сцэна падаравання мяча нашаму генералісімусу. Груваскі няўклюдны Чэрчыль дыхавічна дыбае да Сталіна-пераможцы, які чакае на кані. Рэжысёрская задума: каб той цягнуўся на дыбачках, а гэты — зверху браў. На мячы, як абвяшчае Левітан, напісана: “Геніяльнаму генералісімусу-пераможцу ад хаўруснікаў і памочнікаў”. У дадатак Чэрчыль гаворыць прамову: “Ты прыняў Расею з плугом, з сахой і ў лапцях, а пакінуў з атамнай бомбай за пазухай і ў гумовых ботах”.

Раптоўна на пляцы з’яўляецца працэсія, гэта частка гледачоў пенсіййнага веку, яны кідаюцца да Сталіна: “Мы — ветэраны ВКПб, мы за вас, таварыш Сталін, за нашага правадыра гатовыя у агонь і ваду, мы патрабуем, мы подпісы сабралі, подпісы, каб неадкладна пераназваць назад Валгаград у Сталінград!”

Урачыстая сцэна сапсавана, але з драматургічнага гледзішча набыла жыццёвай моцы. “Харашо, таварышы, мы разгледзем вашую прапанову на палітбюро. Думаю, што задаволім яе. Гістарычная справядлівасць сапраўды павінна трыумфаваць”. “Ура таварышу Сталіну! Ура! За родзіну, за Сталіна!” Пенсіянераў-патрыётаў зноўку вяртаюць у шэрагі публікі. Пераможца бярэ меч, дзякуючы зверху Чэрчылю. Забыўшыся, спрабуе працягнуць яму руку, але не дацягваецца, выкрыўшы пры гэтым, што меч бадай бутафорскі, лёгкі.

Гэтай няўважнасці хапае, каб конь зрабіўся брыкастым і генералісімус апынуўся на бруку. Падбеглі санітары з насілкамі, засірэніла дзесь побач хуткая дапамога. Рэжысёр падлучыў Левітана, які сваім дырэктыўным голасам пачаў пералічваць нямецкія страты пад Сталінградам.

Тым часам з’яўляецца новы Сталін, ён трымае меч і не збіраецца гаманіць з Чэрчылем, гэта пройдзены этап. У белай фуражцы з шыкоўнай кукардай, у белым кіцелі з узнагародамі, ён выязджае насярэдзіну, спыняецца нібы разгублены. Конь раптам скоча на амонаўцаў, узнімаецца дыбкі, кідаецца ўбок і праз уваход на пляц для калонаў дэманстрантаў знікае з вершнікам на карку.

Іх чакаюць хвілін дзесяць мінімум, Левітан стаміўся пералічваць страты немцаў. Потым з’яўляецца трэці па ліку Сталін. Ён ужо без каня, рэжысёр, напэўна, вырашыў болей не рызыкаваць. Хаця й каня больш магло не быць. Зрэшты, і мяча няма, другі Сталін, трэба аддаць належнае, зброі з рук не выпусціў, дзякуючы, што была бутафорскай насамрэч.

Пасля вымушанай пярэрвы дзея пасоўваецца наперад. Генералісімус ідзе дробным крочкам, імітуючы кульгавую хаду Сталіна, набліжаецца да новай дзейнай асобы жаночага полу. Ён кленчыць на адное калена, цалуе “калашнікава”, які зняў з шыі, устае, аберуч перадае яго, выцягнуўшы рукі, Радзіме-Маці (грудастай кабеціне — накшталт партыйна-урадавай спявачкі Нямыкінай), а сам узыходзіць на пастамент, накшталт як для чэмпіёнаў. Чэрчыля ставяць на прыступку ніжэй, а дзядзечку Сэма ў цыліндры — на трэцяе месца. Без іх было б нецікава, не той цымус.

12

Гэта не сцэна насамрэч, зашмаргнуць заслонай “трох асілкаў” не выпадае. А пагатоў — абліваецца з вялізнай пляшкі шампанскага, як робяць на чэмпіёнскім пастаменце аўтагоншчыкі. Таму Сталіну даюць мікрафон, каб паставіць кропку: “Дзякуючы бальшавікам, мы маем такія адлегласці, якія не сніліся палкаводцам да фельдмаршала Паўлюса. Думаю, што нават Напалеон не дайшоў бы да Волгі, каб пераправіцца цераз яе…”

Нечакана з натоўпу выбягае якісьці вэтэран. Ён аблівае сабе галаву з бутэлькі, спрабуе падпаліць, але акт самаспалення не атрымліваецца, як потым высвятляе следства — праз недахоп градусаў у падробнай гарэлцы. А пакуль ламаюцца запалкі, да самагубцы кінуліся ратаваць і нямецкія танкісты з вогнетушыльнікам, і рускія пехацінцы з вядром вады альбо — гарбаты? Ці, можа, наркамаўскіх ста грамаў? Не ведаю. Але наш міні-Сталінград сканчаецца ўсё ж “хэпі эндам”.

2005

БІФШТЭКС З КРЫВЁЙ

Апавяданне пра кнігабудаўніцтва

Перш раздача кніг, дармовага рамана. Цікаўныя гарталі, чакаючы, калі пачнецца сход. Даволі “смажаны” змест, але нясвежы, аўтар смакаваў, як амерыканскі галава прымушаў танчыць канкан у негліжэ каханку, кабарэтную брадвейскую пяюху і танцоўшчыцу. Дзярждэпартаменту гэта не спадабалася. Народны абраннік круціўся як уюн на патэльні, мусіў паабяцаць, што больш не будзе ганьбіць Маці-Амерыку… Але, як той казаў, падоранаму раману ў зубы не зазіраюць, ды пагатоў тут і званочак загучаў патрабавальна ў руках старшыні.

Ганаровае месца на сцэне займаў чамусьці бронецягнік, які прамоўцы ўпарта называлі “браняпоездам”. За спінамі прэзідыума сшыхаваўся чырвонасцяжны хор, прапаршчыкі ды сяржанты, прачысціўшы глонаўкі, бадзёра і нейк пагрозліва заспявалі “Мы мірныя людзі, ды наш браняпоезд стаіць на запасным пуці”, робячы ненатуральны націск на другім складзе перадапошняга слова. Прэзідыум падпяваў сяк-так седзеячы, зала слухала.

Бронецягнік новай літарцелі падаравала камандаванне чыгуначных войскаў. Пісьменнікі папляскалі.

Мітусня, сумбур, адчувалася, што дзея рыхтавалася спехам. Штучна бадзёрыя піянеры з барабанамі, боханы, каўбасныя колцы ды іншыя падарункі працоўных, якія зачакаліся сапраўднай народнай кнігі. З рога ўсяго многа! Хакейная клюшка, лыжы, крапавы берэт, карціна “Горкі на трыбуне 1-га з’езда пралятарскіх пісьменнікаў”, рыдлёўка, мантыі трыумвірату накшталт судовых ці пракурорскіх, хаця пасавалі б і дактарам honoris causa. Была яшчэ дубальтоўка ад паляўнічых, мабыць павінна была страляць на сцяне самачынна.

Акторы-чытальнікі, не чакаючы цішыні, выгукалі са сцэны пафасна сказы алегарычнага тэксту пра цытадэль з вежамі са слановай косці, з якой наступаючых асыпаюць хмарамі ядраў, не даючы наблізіцца да элітарнай прафесіі шырокім пішучым масам. Але: калі вораг не здаецца, яго знішчаюць!!!

— Вось таварышы пісьменнікі, — ажыў прэзідыум мікрафонам старшыні, — смяецца той, хто смяецца апошнім, ці плача, скажам. Я хацеў бы тут сказаць пра ў пэўным сэнсе ганебны чын аўтара “Самсона Самасуя”. Ён вось напісаў працяг сваёй кніжкі, як герой

трапляе з вёскі ў горад, пачынае дзейнічаць на больш высокім узроўні, выяўляць свае адмоўныя якасці, рабіць брыдкія рэчы. І сваім баязліўствам аўтар здзейсніў учынак, якім пазбавіў нашую літаратуру цікавага твора, мастацкага дакумента эпохі! Хіба выратавала яго, што спаліў рукапіс? Не! Ён забыўся на падставовы прынцып: рукапісы не гараць! Галоўнае — твор, астатняе — потым! Ты яго напісаў і ён табе ўжо не належыць, ён належыць народу, гісторыі! Не ты пішаш, а звышняя сіла тваёй рукой робіць тое, дзеля чаго ты з'явіўся на зямлі. Ты толькі інструмент, калі хочаце, — тая нават чароўная флейта, але не сама музыка.

Хрэстаматыйны прыклад: Гогаль спаліў свой рукапіс, і што — лепей яму стала? З глузду з'ехаў! Гэта пакаранне звыш. Тое самае з Самасуем. Праз сваю баязлівасць, маладушша, панічны страх, можна сказаць, аўтар знішчыў тое, што немагчыма аднавіць. Яго і так расстралялі б, але каб не агонь, не запалкі, не грубка, нашыя доблесныя органы захавалі б як мае быць увесь твор, і сёння мы б яго надрукавалі і маглі б усім паказаць, што мы таксама ў шуфляду пісалі, а не толькі: “Партыя сказала нада, камсамол атвеціў ёсць!”

— Але толькі Гогаль спаліў станоўчы твор, баяўся, што саладжавы занадта, а пра Самасуя, наадварот, ён страшыўся, што празмерна адмоўны, што Бэндэ нападзе, затопча. Крытыкі ўсе баяліся як агню, пра расстрэлы яшчэ не здагадваліся. А так — разаб'юць спачатку ў газеце ці часопісе, потым пачнуць прапясочваць на сходах, на партбюро, каму гэта спадабаецца, каб перцу з імберцам, каб соль на раны?

— Лес сякуць, трэскі ляцяць.

— Але трэскамі нікому не хацелася.

— Ясна: дрывасекам лепей заўжды.

— Гэта яшчэ як сказаць: калі на лесапавал трапіш, сякеру ўзненавідзіш.

— Давайце, калегі, у канструктыўнае рэчышча вернемся, пра літаратуру, пра кнігі размаўляць будзем, пра станоўчага героя, а не пра лесапавал. Ніхто нікога на лесанарыхтоўкі пакуль не пасылае: пішы, працуй, не палітыканствуй, дапамагай народу дасягнуць вынікаў 84-га года па ўсіх паказчыках. Тады, між іншым, якія тыражы былі? Не сённяшнія слёзы, толькі што папера брыдкая, але ганарары цэка не шкадуючы зацвярджала. Партыя цаніла пісьменніка, трэба вярнуць прэстыж нашай прафесіі інжынераў

чалавечых душаў. Бо гэтыя палітыканы з інжынераў зрабіліся паклёпнікамі, шкоднікамі, як на шахцінскім працэсе калісьці.

— “Няма таго, што раньш было”, як сказаў паэт.

— Але цяпер усё па нашых сілах — і назад вярнуцца, дапісаць недапісанае, штосьці перапрацаваць, пералапаціць, карацей зрабіць рэвізію ў літаратурным цэху, у кніжнай гаспадарцы. Новае — добра забытае старое. А наконт “шукаць учорашняга дня” — гэта недарэчны жарт, глупота, яны ж самі рэдакцыйныя партфелі яшчэ нядаўна напаўнялі забытымі, запыленымі опусамі, узятымі з паліц. Выцягнутымі з архіваў органаў, са спецхранаў, якія яны гэтак не любілі. Каб не спецхраны, яны б лапу смакталі. “Нет худа без дабра”. Не трэба на суку седзячы яго пілаваць.

— “Ты не лайся дзядзя пры савецкай уладзе!”

— Вось менавіта, а то ж усё ачарняць, а ў нас у мінулым не ўсё кепска было: паперу ў літфондзе выдавалі, харчовыя талоны, машынкі без нацэнкі, дзіркакол мой прыяцель атрымаў.

— Мы тут падбілі бабкі напярэдадні — хто якія плануе тэмы для раманаў, каб стварыць накшталт бальзакаўскай “чалавечай камедыі”, адно ў нас будзе хутчэй “аптымістычная трагедыя”, толькі інакш варта назваць, каб не паўтарацца. Гэта ж яшчэ Чорны, класік наш марыў, склаў план: адлюстраваць у раманах асноўныя падзеі, векапомныя, што ў літаратуры засталіся белымі плямамі, тэрай інкогнітай. Раманную эпапею стварыць. Вось у мяне папярэдні спіс прыблізны: “Чырвоны тэрор” — раман пра рамантыку змагання за рэвалюцыйныя ідэалы, можа быць сам вазьмуся нават, назва мне падабаецца, сам прыдумаў. Далей: “Жалезны кулак” — пра разгром бацькі Балаховіча. Чырвонаармейскі раман “Кірзавыя боты”.

— Дайце мне, мне тэма блізкая, як кожны чырвонаармеец марыў замест чаравікаў з абмоткамі пра чобаты... І пажадана пра трафейныя, афіцэрскія.

— Добра-добра, заяўкі збярэм пасля устаноўчага сходу. Прашу ўвагі, буду працягваць. Так, наступны ў нас якраз “Шабельны паход на Варшаву”, выйгрышная тэма, можам паказаць праціўнікам ідэалагічным, што мы не лыкам шытыя, таксама паказыталі панам нервы.

— Я думаю, што нам трэба назвацца “таварыствам” ад слова “таварыш”, каб не было як у іх — “згуртаванне”. Някепскае яшчэ слова “саюз”, але яго цяпер забаронена ўжываць, саюз можа быць

толькі адзін — міждзяржаўны, як адзін-адзіны можа быць галоўнакамандуючы, вы самі ведаеце не горш за мяне.

— Гэта крыху не на тэму абмеркавання нашага.

— Я скончу, выбачайце: яны, канечне, будуць называць нас якім-небудзь “саюзам мяча і арала”, арцеллю саматужнікаў і графаманаў, “рогамі і капытамі”, хай. Як той казаў: няхай гімн гаўно, але слухаць будзеце стоячы. Я ўсё сказаў.

— Ну, мы не такое ўжо гаўно, не трэба перабольшваць, самапрыніжацца. А што мы зараз будзем выдаваць свае тамы, друкавацца, а яны будуць лапу смактаць, гэта так, гэта ў яблычак. Хай цяпер сваім самвыдавецтвам займаюцца, ад рукі перапісваюць, на машынцы пад капірку… А тэмаў у нас, прабачце, дачарта, надоўга хопіць. Далей, пасля “Шабельнага паходу”, — раман-эпапея “Чэка” — у падвойным сэнсе — пра бясстрашнага накшталт Джэймса Бонда, але нашага, собскага. Ну й “чэка” у сэнсе таго, што ў гранаце высмыкаць трэба, ха-ха.

— Гэта вельмі сур’ёзная тэма, тут мала дабраахвотнікаў, тут трэба каб камісія вырашала.

— Можа нават і ўрадавая, бо я пакуль не сказаў, хацеў пры канцы абрадаваць: на зацверджаныя дзяржпланам раманы будзе афіцыйны заказ з ганарарам і друкам, як у старыя добрыя часы.

— Ур-ра!!!

— А вы як думалі: родная ўлада заўжды заахвоціць, не дасі пакрыўдзіць, дзякуй партыі ды ўраду, як раней казалі. Раскрыю сакрэт: існуе думка зрабіць, калі створымся, нашую творчую арганізацыю філіяй міністэрства друкаванага слова, з пасадамі і акладамі. Можа нават званні зробяць, але без капітанаў і маёраў, а накшталт як у пракуратуры, у ВОХРы.

— А якія яшчэ тэмы? Я таксама на чаргу запісацца не супраць.

— Але хачу вас папярэдзіць, што будуць улічаны заслугі, памер таленту: выпусціў ты, скажам, пяць тамоў, напісаў тры раманы, маеш больш шанцаў за таго, хто пакуль яшчэ не паспеў сябе зарэкамендаваць. Ахвоты мала, трэба заслужыць. Хаця таленты шукаць маладыя конча будзем. “Старыкам у нас пачот, маладым у нас дарога”… А наконт тэмаў — калі ласка: “Караючы меч рэвалюцыі” — сага пра змаганне з унутранымі ворагамі і знешнімі. “СЛОН” — пра ворагаў народу, знаеце як расшыфороўваецца? “Савецкі лягер особага (паводле тагачаснага правапісу) назначэння”, усе ведаюць што гэта за санаторый быў для папоў і кулакоў, для сабатажнікаў і

гнілой інтэлігенцыі. Там у іх газета выходзіла “Перакоўка”, таксама ў якасці назвы — як запасны варыянт можа быць.

— А ці ёсць што-небудзь менш баявое, выкрывальніцкае, спакайнейшае?

— “Саўнаркам” падыйдзе?

— А паканкрэтней?

— Эпапея пра мірнае будаўніцтва: “Асінбуд”, торфабрыкетнае прадпрыемства, запалкавая фабрыка, першая электрастанцыя на дровах і торфе, “над ракой Арэсай” і гэтак далей. Паказаць саўнаркам як вялікі горад у горадзе, як асобны арганізм, мэта якога — праца не на сябе, а на ўсю краіну, на ўвесь народ. Вось што такое “Саўнаркам”! Ёсць прыклады ў літаратуры: “Катлаван”, “Жалезабетон”, “Чорная металургія”, але там пра асобныя наркаматы, а тут — агулам. Аўтары гераічна выціснулі з сябе ўсе сокі, увесь талент да кроплі. Праўда, іх усё роўна расстралялі потым, што зробіш, але нашая задача — працягваць іхнюю самаадданую працу. Цяпер калі расстрэльваць, дык не нас будуць, у нас алібі…

— У мяне маленькае пытанне: больш сучасныя тэмы ёсць у спісе?

— “Пайка хлеба, палітая потам” альбо на іншы густ: “Хлеб — усяму галава”, пра нашых працаўнікоў палеткаў, пра герояў бітвы за ўраджай, пра дажынкі.

— А калі хлеб не чапаць?

— “Гідра аранжавай рэвалюцыі” — самая, можна сказаць, свежая, свяжэйшай не бывае.

— Дайце мне! Я ім пакажу! А то: мы цябе прымаць не будзем да сябе, ты не дэмакрат, ты — за дыктатуру. Я?! Пра літаратуру трэба думаць, пра Яе Вялікасць Літаратуру! А то пачнуць як калісьці біяграфію вывучаць: ці апыналіся сваякі на акупаванай тэрыторыі, ці былі сасланыя, расстраляныя? Ці п’еш, колькі і чаго? А што я на свае капейкі магу піць? Гэта яны калісьці за ганарар маглі машыну купіць, цяпер нашая чарга, цяпер мы! Я пра гэтую гадзіну аранжавую трылогію нашрайбаю, толькі дайце!

— Выдатна! Пачнем складаць спіс аўтараў ці, можа нават, суаўтараў, будзем бачыць. Можна нават ствараць брыгады, як Ільф & Пятроў. А наконт паходжання слушна: не трэба саромецца свайго, так званага рабоча-сялянскага, бо апошнім часам пачалі выцягваць са склепаў чаго раней баяліся як агню, што дзед быў кулаком ці ў балахоўцах служыў ці зусім у паліцаях. Некаторыя сталі вышукваць

шляхецкага паходжання, засохлых каранёў. А калі ў НКВД быў, дык па-іхняму ўжо і не чалавек, кат, крывасмок! А хто тады яшчэ напісаў: “Слава нашаму Яжову, што з-пад Ленінграда!” — іхні! Расстралялі Яжова, а аўтару вершыка, між іншым, пашанцавала, адтрубіў дваццаць-пятку і дахаты, на літаратурную работу з глыбокім веданнем жыцця вярнуўся. Напісаў нібы які Дастаеўскі свой “Мёртвы дом”, літаратура толькі выйграла!

— Так, а наконт Дастаеўскага я таксама думаў, калі мы пра аўтараў узгадвалі, пра расстраляных, за якіх дапісваць будзем, работу дараблЯць іхнюю. Калі баішся — не пішы, а калі не, калі вырашыў даказаць, што ты не чарвяк, што таксама права маеш, дык не згінайся потым у падкову, я так думаю.

— Добра, улічым. Канечне, трэба зважаць на найлепшыя ўзоры, на “Слова аб палку Ігаравым” хай. І паменей думаць аб славе, аб “букерах” розных. Калі “Слова” пісалі, увогуле не падпісваліся, але атрымаўся шэдэўр. Тое ж самае ў нашых сяброў сёння ў народна-дэмакратычнай рэспубліцы, таксама без прозвішчаў кніжкі. Нам можа зусім так не трэба, але варта адрадзіць народнасць у імёнах, псеўданімы ўзяць адпаведныя. А то гэтыя “згуртаванцы” пачалі хто найгучней, экзатычней, парабілі прозвішчаў падвойных: Сапегі, Радзівілы, Ягелы… ледзьве не Аляксандры Македонскія і Напалеоны, ха-ха. Шляхта местачковая.

— У нас іншыя героі, мы з імі з рознага цеста зроблены! Мы — гэта чорны хлеб, цаглінка, ён і ў хлебароба ў пайцы, і на салдацкім стале, а яны пад панскія булкі, пад заварныя піроЖныя працуюць, але нам вядома, што гэтыя піроЖныя несапраўдныя і нясмачныя, падробка.

— Але што датычыць прозвішчаў, літаратурных імёнаў, паэтычных псеўданімаў, дык прашу паглядзець на сцены, на партрэты нашых дарагіх класікаў: Сцяпан Бязродны, Лявон Жабрак, Пракоп Галодны, так, далей — Вера Бурлакова, Пятро Парабак, Рыгор Бясхлебны, Кастусь Батракоў — усё наш гонар, залаты фонд літаратуры, я б нават сказаў, нашага краснага пісьменства. Было іншыя, цэлая кагорта, якіх мы і партрэтаў нават не маем, і твораў таксама, усё згінула, як той казаў, у лагерным пыле, але засталіся імёны: Алесь Беззямельны, Арыстарх Камбедавец, Васіль Саўдзепаў, Саша Саматужны, Вальдэмар Продразвёрсткін, Міхась Маўзалейны, Лукаш Безлашадны, Маша Бяздзенежная. Слава героям! І яшчэ: увага! У калідоры вывешаны прыблізны спіс псеўданімаў, якія можна

выкарыстаць прысутным, там усякія: Зубасты, Бяскрыўдны, Штукатуркін і гэтак далей, можна разбіраць.

— Трэба пакончыць з нашай пісьменніцкай няпэўнасцю, з безграшоўем, з той апалітычнасцю, якая пахне палітыканствам, так больш не будзе, баста! Каб паважаны літаратар, сумленне народа, інжынер чалавечых душ, як трапна выказаўся правадыр, каб не мог у краме калі захоча бутэльку гарэлкі купіць, ці замовіць у рэстаране графінчык пад антрэкот. Пісьменнікі павінны добра харчавацца, есці мяса, ад гэтага напрасткі залежыць якасць працы, што яны выдаюць “на-гара”. Яшчэ Энгельс даказаў, што чалавек стаў чалавекам, калі пачаў есці мяса. Мы ж не можам ператварацца ў траваежных! Прабачце, на бульбе і моркаўцы не напішаш салідны раман, эпапею пра шабельны паход, пра чырвоны тэрор, пра харчразвёрстку. Гэта сур’ёзныя, фундаментальныя тэмы. Там, як той казаў, мяса столькі чалавечага ці гарматнага, калі хочаце, было пералапачана, што на худасочнай дыеце гэтага не пацягнеш, не агораеш.

— На моркаўцы можна толькі пра зайцоў з дзедам, ха-ха, Карзаем!

— Мы супраць вежы са слановай косці! Літаратура — супольны працэс, гэта цэх, канвеер, дзе кожны ведае што робіць, дзе кожны заняты сваёй справай, працуе, не перашкаджаючы іншым. Я мог бы параўнаць пісьменнікаў з шаўцамі, якія дбаюць пра ўсё насельніцтва — ад малога да старога. Можна параўнаць і з вагонам-рэстаранам, з кухняй, дзе ўсе па чарзе завіхаюцца, каб атрымаўся смачны суп харчо. З’едзены ў дарозе, пад грукат колаў, ён яшчэ смачнейшы для спажыўца, бо літаратура павінна быць прыгодай і для чытача… Дарагія аўтары будучых раманаў, машыну нашай літаратуры, на жаль, сёння можна нават параўнаць з “Тытанікам”, у які яны ператварылі сваё згуртаванне. А лепей гэта будзе браняпоезд! Я б нават параўнаў цяперашні менавіта момант з контрпрапагандысцкай машынай на фронце, на перадавой. Праз рупар — праўду пра сябе і пра тых, хто паслаў супраць нас салдат праціўніка, такіх жа пралятараў, людзей з народа. Бо буржуі камандуюць, капіталісты-глабалісты нажываюцца.

— Давайце пакінем пакуль у спакоі дзядзьку Сэма, а вернемся ў наш літаратурны цэх, дзе нашылі без нас непрыдатных ботаў.

— Канечне, мне на іх, можна сказаць, нават напляваць — хай варацца ў сваім соку, але, з другога боку, нам трэба быць не крытыкамі ім, ці там нават трыбуналам такім літаратурным, а даваць

адпор, бо мы — ідэолагі новай улады, мы можам у чалавечай душы як гадзіннікавы майстра ў механізме разабрацца дасканала: шасцярэнькі, колцы, стрэлкі.

— А што яны пішуць пра нашых знакамітых асобаў?! Іван, паіхняму “Жудасны”, па вушы ў крыві. Фельдмаршала Сумбурава, нашага любімага героя, сукай называюць.

— Так-так, і — карнікам!

— Святы наш царкоўны ў іх не йнакш як “Мардашоўвешальнік”. Цар Халдзей — першы бальшавік ў іх. А імператрыца — юрлівая, любаярлівая шлюха ў кароне.

— Аграмаднай, як дзёдзя, называюць яшчэ.

— Правільна! Мы ім пакажам! Дамо бой! Нагадаем, дзе ракі зімуюць!

— Таварышы-таварышы, нам тут вайны не трэба, але адрадзіць традыцыі прынцыповай бязлітаснай крытыкі, яе айцоўзаснавальнікаў — таварышаў Бэндэ і Кучара — варта. Бо зусім без крытыкі пісьменнікі пішуць абы-што: што Чапай быў дурань, што Анка мела хваробу венерычную, а дзе даведка? Дзе даведка са скурвендыспансера? Усё павінна быць на падставе даведак, пажадана з гербавай пячаткай.

— І наконт цара Халдзея. Гэны карыфей, які вярнуўся з буржуазнай эміграцыі, эпапею пра яго напісаў калісьці, але нават ён не мог так адразу як мае быць свой раман зрабіць. Яму цэнзура тры разы вяртала кнігу на дапрацоўку, і ён перарабляў! Вось што такое пісьменніцкая карпатлівая дбайная праца! А не так: смажаных фактаў наскубаць, не праверыўшы, і ўсё — у раман без разбору! Шліфоўка патрэбна, шліфоўка!

— Я, калі шчыра, часам думаю наконт тых, каго расстралялі: дыму без агню не бывае. Паўзгуртавання да сценкі паставілі, канечне, паслабілі тым самым літаратурны фронт. Але НКВД мела канкрэтыку: адзін надрукаваў кніжку ў Берліне, другі меў сваякоў у Польшчы, трэці там сам нарадзіўся, чацверты яшчэ чаго-небудзь, лісты, напрыклад, з-за мяжы атрымліваў. Канечне, каб яны працавалі на шведскую разведку — гэтага я не ведаю, але на дэфензіву — гэта вельмі верагодна, як піць даць. Дыму без агню дакладна не бывае: пагляньце на сённяшніх, якія свабоды захацелі! А тыя, што да сценкі,.. як скарпіёны ў слоіку, калі іх з усяго горада за ноч звезлі ў “Амерыканку”, адзін на другога наплявузгалі. Калі ты сапраўды ні ў чым не вінны, табе ніякія “гішпанскія боты” — не пагроза.

— Не будзем паглыбляцца ў нетры. Лепей дапісаць недапісанае, будзе высакародна, ушануем памяць. Мы атрымалі з архіваў Міністэрства палітычнай бяспекі некаторыя няскончаныя раманы. Ім яны не далі, не даверылі аматарам дэмакратыі і свабоды. Мы — людзі дабранадзейныя, у гэтым наш плюс, ганарыцца маем поўнае права.

— А я вось думаю пра таго Самасуя. Спаліў са страху. А можа там нічога й не было такога крамольнага? Можа ён як Гогаль — зрабіў працяг у станоўчым рэчышчы, усе перавыхаваліся, усвядомілі памылкі, палепшалі? Не ведаю…

— Не дуры сабе галавы, лепей сам дапішы свайго Самасуя як табе падабаецца, на ганарарнай аснове.

— Хачу толькі папярэдзіць: наш народ, наш урад — не дойная карова, але для слушных, чэсных пісьменнікаў цыцка ў яго знойдзецца, нам трэба харчавацца народным малаком, каб усмактаць, прасякнуцца, пісаць на патрэбу народа. А што яму падабаецца, чаго хочацца простым людзям, працаўнікам сяла, фабрык і заводаў? Ім хочацца, што не сакрэт, душэўных гісторый. Але навошта нам бразільскія, ціцікакскія?

— Ды ў нас саміх ужо рукі свярбяць!

— Каб без парнухі, без чарнухі, крывішчы і жахаў, мардабою. Без Тэрмінатараў і Рэмбаў. Адрадзіць задача найлепшыя традыцыі вытворчага рамана: калі яна не хоча замуж за лайдака, за бракароба, калі шчыра й прынцыпова папярэджвае — не дам, пакуль не справішся, план не выканаеш, каб не чырванець за цябе.

— Іхнія кніжкі ў сячкарню трапялі для паперы ў рэшце рэшт: на канфеці, на “спагеці”, на туалетныя рулькі. Затаварыліся! Іхняе пісьменніцкае “карыта” пустое закарэла. Мы пакажам якасць, тое, што народу цікава, шырокім чытацкім масам. Таварышы, браты па пяру! Нам разам з усёй народнай гаспадаркай трэба без лішняй раскачкі вярнуцца ў 1984-ы! Колькі тады на гара выдавалі нашыя раманісты?

— Нам патрэбны станоўчы герой, ні паліцай ці зубровец, а сапраўдны герой нашага часу! Амонавец, які не даў разгарнуць незарэгістраваны сцяг, які парваў партрэты ў руках, скруціў ў бараноў рог і — у варанок! Які кайданкамі карыстаецца віртуозна як фокуснік! А дубінкай — адпачывайце ўсе Брусы Лі! Зухавы, спартовы, за якім дзеўкі табунамі! У крапавым берэце.

— Ёсць прапанова: цяпер усе бяруць адстаючы калгас, фермерскую гаспадарку — банкі, установы. Трэба пупавінай з

народам злучыцца. Будзе тады ў пісьменніцкай сталоўцы і сваё малачко, і шніцаль з эскалопам.

— Так яшчэ сталоўкі ніякай няма, я, шчыра кажучы, за рэстаран або хаця б за карчму.

— Я наконт пагонаў нібы нашых. Яны здзекуюцца: пагоны зробім, званні, зорачкі, аксельбанты. Брахня! У нас будзе дэмакратычна: іерархія згодна працоўным дасягненням — хто колькі напісаў, колькі выдаў. Канечне і падлік абавязковы: колькасць старонак, колькі тамоў, тыраж, само сабой. Працоўныя нормы, працадні, каб ні дня без радка. Каб кожнаму паводле высілкаў. Хто не працуе — той не ясі! Калі што — можна і на вагу. А то сёй-той брашурку зробіць і ходзіць гогалем.

— А на вагу — увесь тыраж, ці кожнай кніжкі па адной?

— Гэта пакуль невядома.

— Лаканічны адказ.

— Нам патрэбна не толькі станоўчага героя адрадзіць, трэба выкрываць ненадзейных. Я памятаю раманы лаўрэатаў: у адным машыністка-шкодніца рассылала па рэдакцыях адмоўныя лісты на раман Леаніда Ільіча, падрабляючыся пад чытачоў, пад голас народа, была выкрыта органамі і змешчана ў псіхіятрычны шпіталь. Далей, паэт Артур Бяссмертны ў іншым рамане сціляжнічаў, слухаў джаз, пісаў пра каханне ды пра віно, і скончылася тым, што ў рэстаране скраў пашпарт з грашыма. Нам трэба і сёння выкрываць адмоўных герояў — у рэчышчы нашай багатай раманнай традыцыі, заклікаю!

— Я таксама толькі “за”! Хопіць, апрыклі, астачарцелі кількі ў тамаце! Хай самі ліверку кацiную жуюць! Я таксама акулы мяса хачу, ананасы, прабачце, у “Напалеоне” пакаштаваць нарэшце! Дайце мне цэлага індыка, гуся! Ездзяць па замежжах, па фуршэтах! На якія грошы? А нам non grata! Хіба справядліва? Гульні ў эміграцыю, спектакль! Уладу не любяць, не паважаюць!

— Папрашу без эмоцый. Будзе усім і кофэ, і какава з чаем, пачакайце да банкета. У нас ёсць калектыўныя заяўкі ў нашую арцель пісьменніцкую. Перш літаратурны гурток пры газеце “Слава Богу Вайны”, усе добра ведаюць “Варашылаўскіх стралкоў” палкоўніка Сцечкіна. Дэлегаты атрымалі бясплатна новы раман нашага калегі пра палюбоўніцу амерыканскага прэзідэнта, у ім выкрываюцца язвы заакіянскага ладу жыцця. Нам сёння не хапае часам вайсковага гарту: байцы трымаюцца заўжды да апошняга патрона, пішуць салдацкай мовай — “так точна!”, “ёсць!”, “нікак нет!” — без

рэверансаў, без саладжавых “калі ласка!”, “дзякуй!”, без ніякага “спадарства”, а толькі “таварыш” —“таварыш маёр!” — старшыня сходу знянацку ўстаў, рэзка адсунуўшы крэсла, з цвіка зляцела дубальтоўка, бразнуўшыся аб маснічыны, але стрэлу ніхто не пачуў.

Палкоўніка аднадушна прызначылі назіраць за літаратурным працэсам, уручыўшы першы лаўравы вянок “кола неўміручых” новага пісьменніцкага таварыства, да яго сшыхавалася чарга падпісваць раман. Ён служыў на бронецягніках, запрасіў дэлегатаў у творчую паездку ў памежны Горад-цытадэль: пакруцім гарматамі-кулямётамі, паказычам рулямі нервы НАТО! Пісьменнікі акрыялі, кожны выдумляў сабе месца за бранёй — хто ў вежы, хто на назіральным пункце, а нехта ў вагоне-рэстаране, хаця, як высветліцца на месцы, існаваў толькі вагон-салдацкая кухня-сталоўка.

2006

ЯНЫЧАРСКАЯ МУЗЫКА

Апавяданне пра дружбу народаў

Краінка нашая называлася раней інакш, а цяпер мае назву Рэспубліка Славянскі Базар. Рэферэндум быў, усе прагаласавалі “за”, як заўсёды. Народ наш заўжды галасуе, як начальства кажа. А начальству карцела дужа заявіць: “Мы — гэта СССР сёння”, яшчэ больш узвялічыўшы ўседзяржаўнае свята дружбы народаў, а якраз слова “базар” мела на ўвазе кірмашовы саган, дзе гатуецца інтэрнацыянальная страва.

Статую на плошчы, ля якой мелі віраваць гапакі і лезгінкі, аздобілі стужкамі і шарыкамі, на кепку надзелі купальскі вянок. Навокал рыхтавалі жароўні — смажыць агульнанародную страву шашлык — для адных са свініны, для другіх з курачкі і гэтак далей. Пад паветкамі раскладалі і развешвалі на круках каўбасы, шынкі, кумпякі. Пагулянка абяцалася знакамітая. Улада разам з дружбай народаў святкавала свой поспех з пераназваннем дзяржаўкі. Яна любіла падкрэсліваць, што памеры ў нас зусім невялікія, а народаў — процьма і штогод болей, і ўсім хапае квадратных кіламетраў, панажоўшчыны, вендэты няма, усе сябруюць, разам п’юць пушчанку, гарэлку з баабаба ды больш экзатычныя гарачыя напоі, мацуючы дружбу.

Першай над галовамі праплыла птушка, бусел, якая прыклад адданасці нашай РСБ: колькі не ўцякае у вырай, заўжды вяртаецца на папас, у буслянкі — на дахах, дрэвах, слупах і воданапорных вежах. Следам неслі кола, аздобленае рознакаляровымі стужкамі. Кола, яно — са слупа сярод купальскага вогнішча, і кола — аснова, спод буслінага гнязда. Публіка на тратуарах, уздоўж якіх калідорам вуліц крочыла рознанароднае шэсце, радавалася кожнаму новаму народу, якіх ад свята да свята рабілася ўсё больш, а іхняя калона — даўжэйшай… Цяпер за колам шыбаваў самы свежы народ, які трапіў на карнавал упершыню, — янычары.

Янычары крочылі з какафанічнай музыкай, з тулумбасамі, з аграмаднымі турэцкімі барабанамі, у якія рытмоўна ўпервалі, малацілі іх сваімі палкамі, самі незвычайна шараварныя, голыя вышэй нагавіц. У гледачоў міжволі прачынаўся генетычны страх да злавеснага і бязлітаснага янычарскага войска. Аднак афіцыйныя рупары падавалі янычараў як інтэрнацыяналістаў, якія перамаглі ў сабе моўныя забабоны, комплекс местачковай адметнасці, адасобленасці. За

янычарамі рухаўся а-ля гарэм — маскарадныя наложніцы ў празрыстых шатах з бліскучай мішурой, з бразготкамі ў руках, яны прытанцоўвалі, дэманструючы танец жывата ў руху. У “Голасе Славянскага Базару” тлумачылася, што гарэм быў міжнацыянальным утварэннем, а гарэмныя выхаванкі нараджалі дзяцей розных народаў.

Новае — грунтоўна прызабытае старое. Адкрыццё Амерыкі, можна сказаць, адбылося ў нас паўторна. Калісьці пры каралях, асабліва пры апошнім, пры Вітольдзе Далікатным, якраз мода існавала на янычарскую музыку, на крывыя ятаганы, атласныя шаравары, турэцкія чубы, моцначырвоныя фескі і розныя тулумбасы. А таксама на каву, якую тады напачатку называлі якраз на турэцкі лад кахвай або кафай. Прыемна было панству часам пасмакаваць чорна-смалісты дымка-гарачы напой на балкончыку замкавага палаца на высокім ды стромым нёманскім беразе, усведамляючы, што самі, голыя ад шаравараў, раз’юшаныя янычары пакуль яшчэ не дабраліся да тваіх вышыняў, дзе замкавы пагорак рэгулярна засыпае белымі глыбокімі сумётамі на некалькі месяцаў, а рака сцінаецца ад сцюжы.

Размахвайце сваімі ятаганамі колькі заўгодна! Зрэшты, цяпер, на нашым карнавале гэта й адбылося: танцы з бутафорскімі крывымі шаблямі, таксама з кінжаламі ды гуцульскімі сякеркамі, пазней — каля статуі на плошчы, перад плоймай гледачоў. На галаву караля, аднак, знайшлася іншая прылада замест ятагана, тэхнічная вынаходка, апошні енк моды. Гільяціна, само сабой. Але прынамсі янычарскай музыкай каралеўскі двор паспеў нацешыцца. Існавала толькі праблема: палонныя янычары не жадалі граць пад прымусам, у зручную хвілю рабілі сабе харакіры, дый кароль углыбках душы сам быў задаволены, што яны незгаворлівыя.

Каралеўскую янычарскую капэлу складала збор-дружына: пара служак-мурынаў, татарскія ахоўнікі, музыкі балетнай трупы, апранаў іх тэатральны кравец. Галасу янычары ўчынялі шмат, рачылі вочы, рабілі непатрэбныя рухі — не раўнуючы як у будучым нямым кіно, гіперактыўнасць удзельнікаў у якім мусіла пераконваць гледачоў, што на экране напраўду жывыя людзі, якія не здатныя ні хвіліны пасядзець на месцы.

Янычарская капэла грала на вайсковых парадах, на балях і маскарадах, на каралеўскіх пікніках. А потым нечакана пачалося суперніцтва паміж каралём і князем Радзіловічам. У караля была зграбная, не празмерная янычарская музыка: вялікі турэцкі барабан-бухала, пара меншых, сем медзяных труб, пяць шалмеяў — накшталт

габоя і дзве талеркі. Тым часам князь Радзіловіч зрабіў сабе цэлы аркестр — сем барабанаў вялікіх, два тулумбасы, дзве талеркі, ажно шэсць сурмаў і дзве флейты. Кароль без сваіх музыкаў нікуды не ездзіў, заўсёды трымаў у абозе, яны гралі нават на пахаваннях, ствараючы неўласцівую для цырымоніі какафонію. Дырыжыраваў інструментамі капэльмайстар Шнуроўскі.

Цяпер у каралеўскім палацы музей, ад самога караля ў вітрыне застаўся кальян, якім ён любіў карыстацца, слухаючы янычарскую музыку, джэзва і дзве шпоры. Тулумбасы ды іншыя інструменты янычарскай капэлы не захаваліся, але затое ёсць калекцыя крывых ятаганаў, — удзельнікаў усенароднага шэсця вадзілі на экскурсію іх глядзець. У рэшце рэшт і кароль, і князь Радзіловіч займелі пазней не толькі капэлы, але й янычарскія харугвы — ганаровую варту — дзеля прыбамбасаў…

На плошчы каля статуі ўсіх сшыхавалі па ўзору вайскоўцаў, паўзводна, як звычайна на дзень Вялікай перамогі. А наш гарадскі галава сказаў прамову пра аб'яднаўчую місію — злучаць Поўнач з Поўднем, варагаў з грэкамі і Захад з Усходам, янычараў з памеранцамі. Стракацеў тварамі ды апраткамі пляц, стракацелі сцягі на флагштоках, стракацела статуя, святочна аздобленая, з замаскаванай рэкламай цыгарак мясцовай вытворчасці, ад якіх — смерць на месцы.

Так, але я яшчэ не сказаў усяго пра спеўнае і танцоўнае шэсце, а яно месцамі нагадвала рыхтык біблейскія сцэны, асабліва калі крочылі бедуіны з вярблюдамі альбо палесцінцы з asламі. Жывёлу пазычылі ў заапарку, карову для індусаў — у прыгарадным калгасе. Асабліва экзатычна выглядалі зулусы з паскамі на клубах, у плаўках з пальмавага лісця папуасы (казалі, што некаторыя з іх нават канібалы) і абарыгены з баёвай размалёўкай твараў ды з бумерангамі ў руках. Дзе іх толькі адкапалі?

А галава наш (вось неспадзеўкі!) не проста так прамовіў — як на шэраговым мітынгу, калі заклікае болей працаваць, мець лепшыя паказчыкі і павялічваць лічбы, не! Ён усіх натуральна прыгаломшыў: выехаў на кані а-ля князь Радзіловіч. Караля ўлады не любілі, ён карону атрымаў з рук Папы Рымскага, а князь сам сябе, можна сказаць, прызначыў. Наш галава выканаў ролю князя, нібы актор тэатральны — у жалезным прыкідзе, маўляў, мы не такія заімшэлыя ды старамодныя, каб толькі пад гальштукам, як бюракраты. Так папросту расчыніў забрала, нібы кармушку ў турэмных дзвярах, і ўсе яго пазналі, прыемна здзіўленыя.

У адказ гаварылі ў мікрафон ад кожнага народа па чалавеку — словы падзякі і г.д. А мурын у стэтсане, пад выглядам з дзікага Захаду, публічна грэбліва, нібы брудную анучу, вымыў у вядры зорна-паласаты сцяг з намёкам на каўбойскія звычкі тамтэйшага прэзідэнта. Нашыя ўлады штосьці не падзялілі з янкамі і пры любой дробнай нагодзе спрабавалі падкласьці ім канцылярскую кнопку. Мужчыны ў пер'ях з каманды мурына таксама мала нагадвалі шашонаў, як і ён шэрыфа, але ж маскарад і ёсць маскарад!

Як ні стараліся ўлады, атрымаўся звычайны антыімперыялістычны мітынг. Замежныя азіяцкія студэнты чыталі з паперкі праклёны янкам, трымалі плакаты ды транспаранты ў духу салідарнасці: “Рукі прэч ад Ціцікакі!”, “Гуантанама — на замок!”, “Яўрэйскія самалёты — на прыкол!” Сонца пякло жудасна, і калі першыя прамоўцы, асабліва сам Радзіловіч, радаваліся надвор'ю, успамінаючы станоўча сілы нябесныя, апошнія стараліся прамаўляць тэлеграфным стылем, асабліва чукчы ды эскімосы.

На другі дзень наш галава зрабіў візіт ветлівасці ў нацыянальныя кватэры. Усе народы і народцы мелі жылплошчу у Вежы дружбы народаў, якую збудавалі ўлады. Цырымонія звычайна адбываецца зверху ўніз: галаву завозяць ліфтам на апошні паверх, адкуль яны са світай рухаюцца пешшу. На парозе яго сустракалі кожнага разу хлебам-соллю, так што ў яго ў горле зрабілася салёна да гаркавасці. Дзякуй Богу, заўсёды падносілі чарку якой-небудзь зулускай тэкілы і давалі закусіць чымсь экзатычным — нават смажанай саранчой, раскормленымі чарвякамі, лічынкамі, аднойчы — яйкамі кракадзіла. Трапляліся і больш традыцыйныя стравы — бішпармак, плоў, чыхамбілі.

Галава кожнага разу гаварыў тост з нацыянальным каларытам, які меў адзнакі кароткага экскурсу ў недалёкую гісторыю і педагагічны момант. Адных паўшчуваў, што ў іх на радзіме запаролі калгасы, сталі назад раздаваць зямлю, зрабіўшы крокі задам. Успомніў пра IX-ы форт, пра Лукішскі пляц і Літбел. Іншым закідаў за пасылку жаўнераў у Ірак, за жаданне дагадзіць янкам і нагадаў, што паны зноўку пачалі душыць просты вясковы люд, захамуталі яго. Дзеля гістарычнага прыкладу ён спаслаўся на Картуз-Бярозу. Некаторым іншым ён прачытаў кароткую лекцыю-тост наконт таго, што “у нас не будзе рэвалюцый — фінікавых, урукавых, разынкавых і асабліва гранатавых”, ваша здароўе!

Уладам па-свойму вельмі пашанцавала: учора на нашую тэрыторыю выпадкова пераляцеў дзуцкі лётчык на прыватным

самалёціку, яго ледзь не збілі па звычцы, але потым самі былі задаволеныя, што ўзялі ў палон. У самалёце апынулася яшчэ кабета, думалі жонка, аказалася — палюбоўніца. Карацей, скандал міжнародны наспяваў нібы пажар — ён хацеў прамацаць супрацьпаветраную абарону! Як калісьці карэйскі “Боінг” пасажырскі! Але ўрэшце і нашая ідэалагічная машына пачала працаваць больш далікатна, па-свойму віртуозна, не так тапорна як заўжды было.

Назаўтра каля статуі, калі зноўку быў агульны збор, усе мы сталі сведкамі відовішча. Прыехаў нечакана турэмны фургончык, публіка нават зніякавела. З яго выпусцілі палоннага лётчыка з каханкай, знялі з іх кайданкі, і ён зачытаў пакаянны ліст, з якога вынікала, што яму не падабалася тое, што робіцца ў ягонай краіне, таму яны з сяброўкай уцяклі ў Славянскі базар. Ім без размоў далі палітычны прытулак і ордэр на аднапакаёўку у Вежы дружбы народаў з акном на поўнач — у бок іхняй былой радзімы.

Спевы з танцамі на плошчы закончыліся вялікім хорам, агульным з усіх наяўных рэшткаў народаў. Спявала плошча, спявала гімн фэста прыблізна гэтак:

Хоць ты белы, хоць ты шэры,
Ты, канечне, наш!
Узімку, восенню ці летам —
Хай аднолькавым ты цветам —
Наш — ты безумоўна — наш!
Скура, вочы ці валасы —
нашай вясёлкі фарбы!
Чорны і жоўты, рыжы,
Чырвоны, хай нават будзе
Зеленковы твой колер,
Языковы ва ўсіх нас адзін —
Толькі ружовы, толькі ружовы!
Кінь свае справы, крокам да нас,
У Славянскі базар гайда-гайда!
Не пашкадуеш ты, калі ласка!
Дружа, аміга, таварыш-камарад!

Мне міжволі ўзгадалася, як нас пасля школы маладога байца калісьці калонай завялі на сцяты марозам заледзянелы шыхтавы пляц, каб пракрычаць тройчы “Ура!” новай камуністычнай канстытуцыі ды

праспяваць на манер “Уставай страна агромная!” новую рэдакцыю гімна, які мы развучвалі ў пакоі для антыімперыялістычнай падрыхтоўкі. Дыхаючы марознай парай спяваў пляц мужчынскімі галасамі ў рэчышчы “Пралятары ўсіх краінаў, яднайцеся!” Твары рэзка скажона асвятлялі ўздоўж шыхта пражэктары. Музыка грала праз клубныя дынамікі, бо аніводзін нават вайсковы аркестр не вытрываў бы марозу.

Цяпер свяціла сонца, усе пацелі на адкрытай плошчы, але неўзабаве з палёгкай дзукі, зулусы, гуцулы ды іншыя калонай накіраваліся на прыстань. Іх пагрузілі на рачны цеплаходзік з прычэпам — баржай-рэстарацыяй, каб завезці на пікнік у рамантычнай мясціне з вогнішчам і каўбаскамі на ражончыку. Пакуль яны адсутнічалі, на беразе збіраўся шматтысячны натоўп, увечары абяцалі пражэктарнае шоў ды феерверк. А публіцы сёння адно часцей падавай шашлыкі з півам ды піратэхнічныя відовішчы! Пакуль нацмены плавалі — столькі народу на беразе сабралася — як на Грунвальдскую бітву!

Калі з-за рачной лукавіны паказаўся цеплаходзік, які з напругай супраць плыні цягнуў рэстарацыю, поўную рознакаляровых тубыльцаў, бераг азваўся радасным галёканнем. Небаракі зулусы маглі змярцвець з нечаканасці! Але ўсё яшчэ было наперадзе. Калі цеплаходзік апынуўся паміж берагоў, запоўненых публікай, нібы трапіўшы на сярэдзіну стадыёна, да борта падплыў увішны катэр быццам з лоцманам. Але гэта былі тэрарысты! Гуцулы і абарыгены ўжо, мабыць, пашкадавалі, што захацелі паўдзельнічаць у свяце. Тэрарысты праз мегафон паведамілі, што патрабуюць мяшок з грашыма і самалёцік дзуцкага лётчыка, які атрымаў удзень палітпрытулак.

Зрэшты, замяшанне атрымалася незадоўгім, з вады раптам вынырнулі марскія коцікі і тэрарыстам начапілі кайданкі. Тут на катэры пад сцягам падплыў наш галава, ўжо без княскай кальчугі, і паведаміў, што ў Славянскім базары дружба народаў у надзейных руках. Ён падкрэсліў, што чакае купальская ноч і загадаў усім народам выдаць па вянку. Залежна ад нацыянальных традыцый — з папараці, з яловых лапак, нават са штучнага лісця пальмы. Якраз пачало імкліва цямнець.

Дзеці розных народаў прыняліся па камандзе шпурляць у чорную ваду свае вянкі з капітанскага мосціка. Дзе яны падалі, куды плылі — не было бачна і тады раку пачалі абмацваць жоўтыя пражэктарныя прамяні, нібы ў час начной паветранай атакі. Якія нацмены задумвалі

жаданні — невядома, як далёка заплывуць вянкі — ніхто не знаў. А мне думалася: не выключана, суседзі-дзукі паставяць на рацэ сетку, якой ловяць кантрабанду, каб адпомсціць за свайго лётчыка, якому да канца жыцця давядзецца са ваёй аднапакаёўкі пазіраць у бок страчанай радзімы. Ён навучыцца крочыць у калоне, гатаваць шашлык, піць бакштанку нагбом, спяваць хорам гімн, граць на тулумбасах.

2006

ДЖОНІ ХОЛІДЭЙ

Апавяданне пра пішучыя машынкі

Мяне аднойчы змусілі паўдзельнічаць у стварэнні новага літаратурнага "фронту", паколькі стары не адпавядаў сучасным запатрабаванням. Так патлумачылі ў ідэалагічным камітэце, куды выклікаў лысаваты начальнік у старамодных акулярах. Прысутнічаў маладзейшы чалавек, выглядаў на байца нябачнага фронту. Ён прачытаў радкі з майго вершыка. Вы — паэт, а нам паэты патрэбны. Што скажаце?

— Што я скажу? Калісьці ў маладосці бавіўся часам, але гэта былі спробы, вучнёўства. Я з паэзіяй завязаў, зразумеў што не маё, своечасова ўсвядоміў…

Адказ відавочна не спадабаўся. "Мы ад вас не гэтага чакалі, не самакрытыкі, не заніжаных ацэнак, загаварыў незнаёмец. Вось спіс, вы ў ім таксама ёсць, сярод тых, каму аказалі давер, трэба цаніць".

— Хто аказаў? Які давер?

— Наперад паравоза забягаць не варта, зараз усё растлумачым. Я ваш "анёл-ахоўнік", займаюся літаратурай і газетамі, усімі, хто піша, зваць мяне Міхаілам Аляксандравічам, можна нават проста Міхасём. Дык вось, вы ў спісе, таму мы з вамі і размаўляем цяпер…

Я маўчаў. Счакаўшы, "куратар" удакладніў:

— Вам даверылі быць дэлегатам, ствараць сучасны пісьменніцкі хаўрус, паездка ў сталіцу будзе аплочана, можаце збірацца.

— Пачакайце, я нічога не ведаю, мне ніхто нічога не гаварыў.

— А колькі вам паўтараць трэба? Вось персанальнае запрашэнне-пропуск. Яшчэ якія пытанні?

— Ды я нікуды не збіраўся, я не паэт увогуле, "крый мяне Божа", — трапіла на язык завучаная фраза. — Мяне паэзія можна сказаць яшчэ цікавіць, але мала, а сябе я паэтам не лічу зусім.

— Не трэба адмаўляцца. Сціпласць аздабляе чалавека, але трэба ж і самалюбства мець. Паглядзіце колькі маладзёнаў: кожны сябе ледзь не Пушкіным выстаўляе. А вы працягваеце практыкавацца, нам вядома.

— На святы экспромты пішу часам толькі, каб за сталом пад чарку жанчын павіншаваць.

— Давайце не будзем пачынаць дыскусію пра паэтычныя жанры, эпіталамы, яны вядомыя са старажытнасці, з антычнасці, з калыскі літаратуры…

— Не, я не ведаю, гэта нечакана, хай хаўрус, калі трэба, ствараюць самі паэты, пісьменнікі, а я проста аматар, такіх у нас застольных вершавальнікаў хапае, на кожным вяселлі, мы — нацыя паэтаў.

— Правільна: паэтаў, вам і карты ў рукі.

— Я хацеў сказаць: аматараў, дылетантаў ад паэзіі.

— Усё, дыскусіі скончаны, вось запрашэнне, персанальнае, — дадаў з націскам "літаратурны куратар".

— Не паеду, — раптам для сябе самога абцяў я размову.

— Як не паедзеш? — зрабіў штучна шалёныя вочы "Міхась", нібы калісьці сяржант Віннік у войску. Ён моўчкі стаў пераглядаць аркушы з папкі. — А гэта: "А сцяг наш рыцарскі святы!", "а наш заступнік на кані, усіх ворагаў мячом пералічы і пайменна назаві!" — Твае?!

— Мае, а што?

— А нічога, — апанаваў ён сябе, хвілёва быўшы знерваваным, у гэтай папцы ўсе твае размовы, выказванні, выразкі газетныя, цытаты. Так што вырашай: працаваць у дзяржаўнай газеце ці ў "незалежнай".

— Няма ўжо незалежных.

— Ну, дык вось.

— Арывэдэрчы, — нечакана абазваўся ідэалагічны начальнік. Я зірнуў на яго: якіясьці каламутныя вочы за шкельцамі акуляраў. У іх здалося ці то шкадаванне, ці туга, ці нават зайздрасць. Таксама, дарэчы, "пісьменнік", выпускае брашуркі аб "паслярэвалюцыйнай" гісторыі гарадской: калі трамвай пусцілі, калі каналізацыю зноўку наладзілі ці пачалі шыць чаравікі для простага люду…

— Гільяціну ў залу! — выгукнуў распарадчык сходу на капыл вядомага шоўмэна, які ў "скрынцы" разыгрываў прызы сярод аматараў разгадваць слоўныя шарады. Але гэта была ўжо кульмінацыя, арганізатары яўна спадкаемнічалі эпатажнай маладзёвай суполцы "Макулатур-літ", якая сваімі хэпенінгамі разбурала граніт афіцыйных пісьменніцкіх мерапрыемстваў. Notabene: то маладзёны "плавалі" на сцэне ў трунах, вяшчаючы пра човен Харона, то па-пірацку хапалі на абардаж доўгую скрыню з канкурэнтамі з часопіса "Літара", складалі ў дамавіну застыгла-акадэмічныя творы, фаліянты класікаў, дагматычныя першакрыніцы і залівалі жыжай, што нагадвала вадкія экскрэменты. Аднойчы падпалілі кніжную макулатуру, загасіўшы чым хутчэй агонь: нават гарэць-не гарыць, сырая!

Кардонны герб новага літаратурнага таварыства заклікаў да неадкладнага дзеяння: “Пісаць, пісаць і яшчэ раз пісаць…” Я, зрэшты, асабліва не сачыў за выступамі. Дыскусія хутчэй нагадвала крыўдыманалогі, трыбуннае разрыванне на грудзях кашулі зняважанымі і пакрыўджанымі. Я сябе паэтам сапраўдным не лічыў, мяне не турбавалі бляшаныя лаўры. Я быў чужым на гэным свяце-рэваншы, на кірмашы дробнай помслівасці.

Мяне зацікавіў двухтомнік, атрыманы дэлегатамі бясплатна, пра заакіянскае жыццё. Калі дакладней, гэта быў раман-дылогія пра амерыканскага галаву, пра Джоні Холідэя, якога аўтар, мякка кажучы, не любіў. Галоўны герой быў чорным каўбоем і жудасным бабнікам. У ягоным урадавым “Боінгу” існаваў стрыптыз-бар, хатні кінатэатр з парнаграфічнымі фільмамі і спачывальня а-ля шэйх з гарэмам сцюардэс. На саміце ён вышуквае вачыма дзяўчат, робячы візіт да “калматага мядзведзя”, і таксама думае толькі пра юр: пазнаёмце мяне, Валодзя, з гэнай элеганцкай міс, якая нас суправаджае. А яна — маёрка міліцыі, у дасканаласці валодае знакамітымі прыёмамі самаабароны без выкарыстання зброі! Адным словам, гэны Джоні трапляў увесь час у дурныя сітуацыі, на радасць іхняй жоўтай прэсе. Апынуўшыся ў калгасе, папрасіўся да даярак у чырвоны куток “паабшчацца”. У эміратах хацеў у гарэм на экскурсію.

Жонка спачатку злавала, знаходзячы ў ягоных кішэнях трусікі, станік, рэшткі памады на адзенні, нават спрабавала скончыць самагубствам: наглыналася таблетак. Але пры дапамозе доктарапсіхатэрапеўта, які неўзабаве зрабіўся каханкам, яна навучылася ставіцца да мужа як да бэйбуса: што з яго спытаць, калі ў яго свярбіць увесь час адзіная думка? Псіхатэрапеўт па-фрэйдысцку тлумачыў агрэсіўную палітыку Холідэя, зыходзячы з яго заклапочанасці сэксам, самы свежы прыклад: напад на Арабіку, маштабная ваенная інтэрвенцыя. Прыбыўшы сакрэтным авіярэйсам, каб падбадзёрыць войскі ў саракаградусную спёку, той накіроўваецца ў медсанбат, каб пазнаёміцца з санітаркамі, на пазіцыях просіць пакінуць яго ў бэтээры з жаўнеркай, чорнаскурай грудастай Джудзі. Не прапускае ніводнае спадніцы.

Часам я перарываўся, прамоўцы перашкаджалі чытаць. Хто сваёй апантанасцю, іншыя звяглівасцю, месцамі лямантам, рыхтык парсючыным віскам, як мне здавалася. А часам прамоўца мог зацікавіць, пачуўшы пра пісьмовыя машынкі, я міжволі спыніўся чытаць:

— Мы павінны адабраць пішучыя машынкі і баста! У іх цэлы склад. Выдавалі як у пазычальні, асабліва маладым, першыя вершыкі надрукаваць, ёсць мемарыяльныя, калі сем'і ахвяравалі ў літзвяз машынкі нябожчыкаў. Ёсць рарытэты — хоць у скупку здавай антыкварную. Я знайшоў зусім музейныя — з шыльдачкамі — ад Саўнаркама, за ўдарную працу на літаратурным фронце, за поспехі, за вынікі ў першай пяцігодцы, за трылогію, ад палітупраўлення арміі, ад наркамата шляхоў зносін, нават ад НКВД славутага! Цэлы музей, яны яго не даглядаюць, занядбалі! Гэта павінна належаць усяму народу, дзяржаве!

— Дык можна з дзяржкантролем на іх, даць бой! Хай паспрабуюць нашу гісторыю не вярнуць! Можна зрабіць пакой з машынак: расставіць на паліцах і — шыльдачкі.

— Абавязкова, і партрэты нашых карыфееў, майстроў слова, народных паэтаў. Але я не закончыў. Стаяць у падвале ў змазцы, сапраўды — хоць цяпер у бой — на літаратурны фронт! Можна займаць нашу славутую "Лінію Молатава-Рыбентропа". І хай паспрабуюць! Гэта ж багацце — матэрыяльнае, духоўнае! Самі назвы гавораць з табой на мове гісторыі: "Бальшавічка", "Ударніца", "Камунарка"!

— "Ударніца" — з вялікай карэткай, электрычная? Гаргара. Сапраўды, біць па літарах было трэба.

— І прашу ўлічыць такую акалічнасць: ад НКВД — гэта хутчэй канфіскат. Мне трапілася папера архіўная. Калі арыштоўвалі членаў літзвяза, калі ў расход часам, машынкі на карысць дзяржавы забіралі, на склад НКВД. Самі карысталіся, лепшым уручалі, у каго з вынікамі было ў ажуры.

— Прычым тут НКВД? Мы ж пра машынкі гэтых пісакаў, якія на ніщто спісаліся, уладу не любяць, мы ж пра цяперашні час гаворым!

— Правільна, а я тлумачу — адкуль яны, архіўныя машынкі. НКВД узнагароджвала лепшых следчых, хто найбольш ворагаў народу выкрыў. А хто больш дбаў, пратаколы допытаў друкаваў, у таго машынкі ляцелі як падэшвы ў пяхоты. Машынкі псаваліся як механізм, які ў рабоце пастаянна. Здаецца, майстар быў у іхняй "Амерыканцы", рамантаваў. Ламаччам пазней ніхто не займаўся, аднойчы пісьменніцкаму звязу сказалі: бярыце, хлопцы, задарма, можа змайструеце штосьці.

— Дык гэта ж цэлая эпоха, дысертацыя з гісторыі развіцця літаратуры!

— Не толькі, гэта цэлы раман можа быць!

— А мне, калі шчыра, ніякавата робіцца. Як за пісаніну, за друк саджалі, навошта? Машынка не зброя, не кулямёт! Другое: калі мець яе, калі ўмець карыстацца — было злачынствам, як тады, адкуль браліся новыя аматары друкаваць вершы? Неверагодна! Хто іх мог навучыць карыстацца, НКВД?

— Адкуль яны маглі ведаць, што кагосьці пасадзілі ці ў расход?

— Як адкуль? Быў і няма.

— А можа памёр, ці мала паміраюць? Ніхто не застрахаваны, ніякія лаўры лаўрэацкія не ўратуюць. Вой, каламбур атрымаўся. Нават сёння — то некралог прачытаеш, то запар парачку.

— Паслухайце: газеты ж пісалі пра “ворагаў народу”, працэсы судовыя друкавалі, стэнаграмы…

— Хто ж іх ведае, падабалася пісаць, відаць. Не забывайцеся: абвясцілі барацьбу з непісьменнасцю, усе граматныя сталі.

— А мне часам здаецца, як трусы ў пашчу да ўдава лезлі, як пад гіпнозам. На добры розум, машынка стала такім небяспечным інструментам, як сячкарня ці гільяціна, рыдлёўка была лепшай ў тысячы разоў. Ужо лепей капаць, чым раман вымучваць.

— Капаць! А на “Молатаў-канале” не хочаш?! Там ведаеш колькі народу закапана? І ўсе з рыдлёўкамі былі як адзін.

— З рыдлёўкамі, але некаторым далі ў рукі замест машынкі. Замест арыштаванай, якую ў падвалах НКВД трымалі.

— Скончым дурацкую размову, аб красным пісьменстве мова!

— У мяне пра машынкі яшчэ не ўсё, дыскусія адхілілася. Я хацеў сказаць пра новыя, пра свежыя машынкі, якія ў змазцы, таму што ў мяне ёсць прапанова…

Я часова страціў увагу, разгарнуўшы раман. Падзеі на тэатры баявых дзеянняў у Арабіцы рухаліся імкліва і ўсё болей не ў той бок. Жаўнеры займаліся дробнымі парушэннямі, уцягнуліся ў незаконныя валютныя аперацыі, упадабалі “канабіс”, каб забыцца на ўласную сэксуальную энергію, бо ў мусульманскай краіне яе фатальна не было куды падзець. Камандаванне заклапочана любоўнай эксплуатацыяй жаночай часткі кантынгенту. Жаўнеркі спазняліся на варту, каб задаволіць усіх ахвотных. Яны мусілі дзяліць з імі ўсе цяжкасці вайсковай службы. Часам чаргу даводзілася займаць за некалькі гадзінаў.

Следства, якое праводзіў іхні “асобы аддзел”, выявіла: у батальёнах, палках і брыгадах існаваў “недатыкальны запас” — самыя

лепшыя каханкі для афіцэрства. Чым вышэй па лесвіцы, тым больш паглядных жаўнерак і афіцэрак мелі палкоўнікі і генералы. “Асобы аддзел” схапіўся за галаву, бо гэтая з’ява нібы іржа раз’ела самыя высокія паверхі акупацыйнага начальства.

Аўтар асуджаў беласлаўскіх землякоў: зрабіўшыся здраднікамі і перабежчыкамі, за юдзіны грошы раскрылі янкам фундаментальны сакрэт былой сацыялістычнай арміі: чаму ў яе “абвісла”? Таму што жаўнерскія шэрагі спойвалі кісялём з бромам у салдацкай сталоўцы! Праўда, гэта ў рэшце рэшт далося ў знакі, бо армія не ўзбухнула, калі гэныя “тры зубры” падпісалі дыягназ аб смерці жалезабетоннай, як на першае вока, сацыялістычнай радзімы, якая канала, але была яшчэ зусім не нябожчыцай. Але яна надакучыла да смерці, афіцэры даношвалі апошнія боты, шэраговы склад марыў пра дэмбель без салдацкай сталоўкі з бромам. Так што ніхто асабліва не звярнуў увагі на тое, ці напраўду яна падохла, ці толькі так здалося. Зрэшты, падобна, яна сама стамілася ад ніякай жыткі, вечна напаўгалодная, з неспатоленым жаданнем апахмяліцца…

Але разбэшчаныя янкі вылівалі бромны кісель у пясок. Зніякавелае камандаванне звярнулася ў міністэрства абароны, тое — у кампанію “Кола”, каб наладзіла выпуск бромнага спецнапою з бурбалкамі для дзейнай арміі. Жаўнерам перасталі выдаваць гатоўку, каб не абменьвалі валюту на ўсякую марыхуану. Але ў гэтым месцы я зноўку пачуў трыбуну з дакладчыкам, ён, да майго здзіўлення, заставаўся ранейшы. Праблема з анахранічнымі друкаркамі была для новага літаратурнага таварыства архіважнай.

— Прапаную правесці інвентарызацыю: колькі “Камунарак”, “Бальшавічак”, колькі “Ударніц” і “Энтузіястак”. Падлічыць, стан ацаніць, якіх дэталяў не хапае, каб мець дакладнае уяўленне пра “парк машын”.

— Але спачатку разграміць пісак, ключы, замок пакуль у іхніх руках…

— Не: спачатку лічба машынак, размеркаваць і не прымаць больш нікога, каб не было лішніх, “безлашадных”, каб ніхто не быў пакрыўджаны, не адчуваў сябе другім гатункам. А то: ты член і я член, але ў цябе ёсць машынка, а ў мяне нямашака! Дзе справядлівасць?

Так, жарсці распальваліся надалей, але я зазірнуў адным вокам у раманец, які трымаў на каленках… Здраднікі сацыялістычнай радзімы мучыліся ад спякоты Арабікі, адсутнасці “Сталічнай” і салёнага гурка, часамі ў іх прачыналіся згрызоты сумлення, але часцей

яны пакутвалі ад дзённых страхаў і начных кашмараў. Разам з усім акупацыйным корпусам як агню лякаліся людзей-бомбаў, машын і звычайных, якія адважныя мясцовыя падпольшчыкі не ленаваліся падкладаць у самых нечаканых месцах: на кірмашах, у кінатэатрах, у чайханах і мячэцях. Карацей, зямля гарэла пад нагамі захопнікаў, як калісьці здарылася ў далёкай саюзніцы Арабікі, дзе патапталіся заваёўнікі, уключна з фрыцамі, каторых аўтар рамана называў пагардліва таксама гансамі і немчурой. Ён зусім не спрабаваў прыхоўваць сімпатыі, яўна захапляючыся зухавымі падрыўнікамі ў паранджах і чалмах. Празаік нават прыводзіў слоўнае апісанне шахідскага паса, інструкцыю для ахвотных.

Мне рабілася зразумелым, што раманіст, як прадстаўнік партызанскай нацыі, быў на баку любых падпольшчыкаў і паўстанцаў, "рэбельянтаў", як часам па-замежнаму называў іх з ноткамі павагі. Пазней, аднак, любоў гэтая рабілася супярэчлівай, заблытанай, як смак няякаснага вінца, увогуле цьмянай. Выяўлялася, што аўтар цёпла ставіцца да рэвалюцыйных матросаў, да абвешаных маўзерамі і наганамі кінагерояў, але чамусь не вельмі любіць Чэ Гевару, адных шахідаў гатовы на руках насіць, а тых, хто змагаецца ў Праметэевых гарах, абзывае вылюдкамі.

Угодкі рэвалюцыі з гваздзікамі на пінжаках ён падпольна святкуе нават у арабіцкай пустыні, дазваляючы сабе выпіць акупацыйнага напою вуснамі законспіраванага, смелага і няўлоўнага пасланца паўночна-партызанскага народу. А вось рэвалюцыя з ружамі ў руках, з гваздзікамі ў рулях ўрадавых жаўнераў, каварна абяззброеных, выклікалі ў аўтара непрыхільнасць. Асабліва калі рэвалюцыянеры абменьваюць апельсіны на гумовыя кулі, каб спецназ не страляў па людзях. Пацыфісты выклікалі ў раманіста знішчальныя маланкі, амаль іскры выкрасаліся з радкоў. Чытач ніякавеў: якіх шахідаў шанаваць, а якіх — не і завошта? Бо рабілі яны адну справу, прыблізна з аднолькавым поспехам, адно што ў розных геаграфічных мясцінах…

— Скажыце, дзе роўныя ўмовы для вясковага жыхара са сталічнікам?! Дайце машынку бясплатна і я перакулю свет! Я пакажу, што слёзы кракадзілавыя праліваць на гарадскім асфальце — немаральна! Я сродкамі літаратуры пакажу. (Гэта я зноўку звярнуў увагу на дыскусію дэлегатаў-літаратараў, сярод якіх апынуўся). Дайце мне машынку, прашу вас! Дзеля ўсяго святога!

Яны яўна не здолелі паставіць птушку ў парадку дня насупраць пытання аб прафесійных варштатах, не маглі ніяк падзяліць машынкі, якія заставаліся пакуль шкурай не ўпаляванага мядзведзя. Дакладчык не хацеў здавацца. Ён вывучыў машынкі нібы археолаг, які расшыфраваў надпісы на антычных амфарах і пазнакі на каменных сякерах! Напраўду? Я зацікавіўся. Дакладчык вызначыў па нумарах на дэталях машынак: каму яны належалі, калі былі арыштаваны і ў якіх следчых апынуліся. Пашкадаваўшы на словах час дэлегатаў, ён паабяцаў падрабязнасці надрукаваць у акадэмічным часопісе, але не спыніўся. На фабрычных шыльдачках некаторых пісьмовых машынак, а таксама на дарчых — “Ад Саўнаркама…” і гэтак далей — ён знайшоў выдрапаныя пазнакі. Спачатку яму здалося, што гэта — лічба значных твораў, напрыклад, раманаў, надрукаваных на машынцы. Але прозвішчы былых уладальнікаў, членаў літаратурнага цэху, не давалі магчымасці пацвердзіць гіпотэзу. Адзін з расстраляных, напрыклад, напісаў толькі адзіны раман, а два не скончыў, другі выпусціў тры кніжачкі вершаў, тым часам колькасць пазнак на машынках не супадала.

Даклад набыў ніякаваты, калі не мовіць: непрыемны прысмак. За кніжкі больш не расстрэльвалі, але падрабязны экскурс спараджаў у душы цьмяны несвядомы сумнеў. Усё ж лепей бы іхнія машынкі хавалі разам з імі, клалі ў магілу, як калісьці меч побач з ваяром ці гаршчкі ў адной яме з ганчаром, які іх вырабіў, падумалася мне. Машынку — у магілу было б больш па-людску. Аднак іх працягвалі мучыць, вытрасалі душу, замест раманаў друкавалі вусціпшныя пратаколы. Як яна чулася, механічна пішучы, сцяўшы зубы, несусветныя прызнанні свайго ўчорашняга гаспадара, найлепшага сябра, які любіў яе, дбаў, пяшчотна звяртаўся да яе? Яна пачынала з глузду з'язджаць: раней даводзілася часам вымушана лайдачыць, а цяпер гарбацілася без выхадных, без сну, у следчых з натхненнем праблемаў не існавала. Прамоўца ўсё ж перакінуўся на падрабязнасці, на лічбы, хоць абяцаў устрымацца… Я міжволі пагартаў раман пра вайну ў Арабіцы.

Сяброўская для Арабікі партызанская рэспубліка патаемна прыслала знаўцаў дыверсійнай барацьбы, у кожнай групы была свая задача: навучыць непісьменных дэхканаў знішчаць чужынскія бронемашыны, знайсці і зліквідаваць здраднікаў сацыялістычнай айчыны, адшукаць сакрэтную турму, дзе янкі трымалі правадыра арабіцкага народа, якому доўга ўдавалася быць няўлоўным, ды

наладзіць партызанку ў захопленай ворагам краіне. Акупанты тым часам дапытвалі адважнага правадыра і рыхтавалі судовы фарс.

У гэтым месцы, нічога больш не тлумачачы, аўтар палічыў патрэбным пазнаёміць чытача з незайздросным існаваннем здраднікаў, якія баяліся выйсці па-за межы “зялёнай зоны”, дзе мясцілася акупацыйнае начальства, і якую ахоўвала бронетэхніка, а ў паветры баражыравалі “кобры”. У гатэльным нумары яны сядзелі нібы ў турме: глядзелі порнаканалы, смакталі “канабіс”, жлукцілі “бурбон”. Яны пачыналі ненавідзець саміх сябе, амерыканцаў, кісель з бромам, ад думкі пра які ванітавала. Па начах снілі словы ваеннай прысягі, якія гарэлі нібы татуіроўка на грудзях, гарэлі мацней за іхні ўлюбёны спірытус, як той напалм: “А еслі я нарушу гэту сваю прысягу, дык хай мяне спасцігне справядлівае вазмездзіе, суровая кара і ўсеобшчэе прэзрэнне і нянавісць працоўных”…

Небаракі! Я адхінуўся ад раманнай спякоты, ад згрызотаў сумлення здраднікаў сацыялістычнай радзімы, зноў адчуўшы гук трыбуннага мікрафона, нібы вату з вушэй выняў. Гаварыльня не спынялася, знаўца пісьмовых машынак дайшоў да разынкі сваіх росшукаў:

— Я зрабіў адкрыццё, дарагія сябры, аб чым марыць кожны даследчык, кожны гісторык краснага пісьменства! На шыльдачках машынак, якія захаваліся дзякуючы НКВД, толькі два віды пазнак, на што я амаль адразу звярнуў увагу. Рыскі вертыкальныя і крыжыкі, яны таксама на рамах выдрапаны. Ніколі не здагадаецеся! Але я здаўмеўся: калі лічба пазнак не супадае з колькасцю напісаных кніжак, дык трэба пашукаць у тых, каму дасталіся машынкі, калі гаспадароў арыштавалі. І — эўрыка! Супала! Яшчэ чакала праца, архіўныя пошукі, але я высветліў, што проста рыскі — гэта колькасць прысудаў, калі паэт ці празаік заставаўся жывы, звычайна давалі дваццаць-пятку, чвэрць стагоддзя, можна сказаць. А вось крыжыкі — гэта куля, гэта ўсё. Шкада, канечне, але вынікі навуковага пошуку пра гэта сведчаць. Гэта нібы засечкі снайпераў на прыкладзе.

Дакладчык разважаў: шкада, што ўладальнікаў няма, і нават магіл, але захаваліся машынкі, на якіх хай не адновіш колішнія раманы, не дапішаш незакончаныя, аднак мы цяпер ведаем каму канкрэтна належала асобная машынка, а гэта — мемарыяльная рэч, помнік пісьменніку…

Мне сталі мроіцца бронзавыя, гранітныя галовы літаратараў на друкарках, нібы бюсты на пастаментах. Я ўявіў пісьменніцкія могілкі:

на гранітных плітах пішучыя машынкі — “Ударніца”, “Бальшавічка”, “Камунарка”, а ў кагосьці нават “Ундэрвуд”, калі паходжанне сумнеўнае, не чыста рабоча-сялянскае. А ўсім дэлегатам я б паставіў хутчэй “Энтузіястак”, гэта апошні выраб, найбольш сучасная машынка, якую сацыялістычная радзіма выпусціла незадоўга перад смерцю. Яна не архаічная “Бальшавічка”, але ж таксама — пабочны прадукт аграмаднай махіны вайсковай прамысловасці, якая тавары народнага спажывання выпускала ў вольны ад асноўнай работы час, пасля вялізных танкаў, атамных субмарын, бомбаў ды іншага дынаміту. Асноўныя тавары, як паўсюль сцвярджалі, былі не горшыя ад капіталістычных, а вось астатняе, шырспажыў, тыя ж машынкі для газетных артыкулаў і раманаў, як, зрэшты, і самі газеты ды раманы, не маглі задаволіць замежнага спажыўца, прызначаліся выключна для ўнутранага рынку.

Мне захацелася падлічыць пісьменніцкія галовы, каб ацаніць колькі спатрэбілася б машынак, каб хапіла на ўсіх, каб нікога не пакрыўдзіць. Магла б атрымацца грандыёзная сцэна: кожнаму выдалі “Ударніцу”, яны з імпэтам пачалі друкаваць вершы і замалёўкі. Дакладчыку трапілася гаргара, ён лупцуе па літарах прамову пра следчых, якія не злазяць з карка, калечаць машынкі, нечакана ратуючы іх ад здачы ў ламачча, пакідаюць яшчэ прытомнымі, хай у інвалідных вазках, на мыліцах, прыкаванымі да ложкаў. Тым часам у маіх мроях прэзідыум дробна выстуквае свае рэзалюцыі ды пастановы.

Раптам бух “Камунарку” на каленкі: карыстайся, не змарнуй даверу! І я, нечакана для самога сябе, клац-клац адным пальцам. Узнімаю галаў і бачу, што зала нагадвае нібы гіганцкае машбюро самай галоўнай газеты вялікай сацыялістычнай радзімы, дзе друкавалася артыкулаў у дзесяць-дваццаць разоў болей, чымсьці можна было змясціць у нумары. Каб выбраць геніяльныя! У нас вельмі высокі крытэры адбору, наш узровень ніхто не перасягне, у нас найлепшыя з найлепшых пёраў краіны!.. Маніш-маніш, думалася мне, ведаю вас як аблупленых: заўтра — больш, чым учора, пагоня за лічбамі. А спаборніцтва паміж машыністкамі?! А нормы выпрацоўкі? Хутчэй-хутчэй-хутчэй!

Божа мой, што робіцца: мы выбіваем са сваіх “Ударніц” усю душу, нібы прапылены кілім. Што азначае наша нясцерпнае стракаценне? Прызабытую сімфонію сацыялістычнага будаўніцтва? Выкрыванне ворагаў унутры літаратурнага працэсу? Якія пішуць не тое, не так, пішуць з камнем за пазухай? Скурай спіны я стаў

адчуваць, што з хвіліны на хвіліну можа прыехаць НКВД, высмыкнуць надрукаваныя аркушы з партытурай, арыштаваць машынкі. Выкрыта падпольная арганізацыя механічных друкарак!

Мне ўжо вядома, што ў іх там цэлы аддзел пішучых машынак! Так-так, сховішча арыштаваных друкарак, навуковыя супрацоўнікі-следчыя. Дасье на кожную: колькі й чаго, якіх антысавецкіх твораў паспелі надрукаваць схаваныя ворагі, двурушнікі ў пралятарскай літаратуры! У дасье ўлічана ўсё да дробязі: імя ўладальніка, біяграфічныя дадзеныя, звесткі пра сваякоў, пра маральна-палітычны стан, ідэалагічнае аблічча ды іншыя агентурныя паведамленні. А таксама — дадзеныя пра сакрэтных супрацоўнікаў і следчых, якія вывелі на чыстую ваду, выкрылі яго разам з ягонай “Бальшавічкай” на пару.

У нас выдзіраюць з рук машынкі, як дзяцей у матак карнікі ў ваенных кінафільмах, брудна лаюцца, што гаргары цяжкія, цягнуць у “варанок” з закратаваным акенцам. Хаця, на добры розум, прасцей было прымусіць гэта рабіць нас саміх. Дубовыя галовы! Не паспеў я падумаць, мяне выцягваюць за каршэнь, і я з несусветнай палёгкай апынаюся зноў на сходзе, абуджаны званочкам старшыні прэзідыума!

Спачатку ачмурэла гляджу вялізнымі, нібы акуляры, вачыма перад сабой, нагінаюся, падымаю з падлогі раман. Сяджу я, між іншым, на галёрцы ў самым куту, можна зручна прытуліцца да сценкі і не надта сачыць за трыбунай. Я хутка рухаюся, ужо на “экватары”. Праўда, у наяўнасці яшчэ другі том. Варта зараз хаця б дагартаць першы, тым больш аўтар рашуча адпрэчыў традыйцых Мар’ю з цэбрам ля калодзежа ды круцеля-старшыні калгаса, якому не дае разгарнуцца напоўніцу прынцыповы парторг альбо, па-сучаснаму, намеснік па ідэалагічнай частцы. Але мяне ніхто не гоніць.

Па інерцыі працягваю апатычна думаць пра падпольную арганізацыю пісьмовых машынак, пра Саюз вызвалення ад непісьменнасці шляхам друкавання любых папер, дакументаў, любоўных лістоў і шпаргалак, а таксама, само сабой, і агентурных паведамленняў, бо органы НКВД ніколі не памыляюцца! Гэтыя словы ў маіх думках выпісаны залатымі літарамі на фасадзе “дома з вежай”, які традыцыйна называюць яшчэ, праўда заўжды шэптам, “жоўтым домам”. Так, яны не памыляюцца ніколі! Небяспечная вольнадумная арганізацыя пісьмовых машынак, якія час-часам збіраюцца ў адным месцы разам са сваімі гаспадарамі, каб закідаць горад тысячамі ўлётак. Што ў тых улётках? Безумоўна крамола, накшталт “…твой народ дачакаецца залацістага яснага дня!”

Выкрываванне ворагаў унутры літаратурнага працэсу заразлівая тэма. Вось яны штось мышкуюць, выдумляюць дыверсійныя чыны, сабатажныя здарэнні, недарэчныя выпадкі, хаця б дробныя прыкрасці. У машынках пачынаюць западаць цвёрдыя знакі, “шча”, тмутараканскія падвойныя “і”, “ха” пачынаюць танчыць нібы нападпітку. Слова “правадыры” яны адбіваюць правакацыйна з маленькай літары. Замест “ха” друкуе “гэ” і наадварот, блытае “а” ды “о”. Эпідэмія няўхільна распаўсюджваецца сярод машынак, нават калі яны не мелі паміж сабой ніякіх кантактаў — пацалункаў і гэтак далей, не елі з аднае місы, не галіліся адной “жылеткай”, не карысталіся адным шпрыцам. Але запомніце, зрабіце сабе засечку: органы НКВД ніколі, чуеце? ніколі не памыляюцца!

Ат, задурыў вам галовы! Трэба й белетрыстыку пагартаць, “захад сонца” тым больш ужо замільгацеў за дрэвамі, дакладней за барханамі. Аўтар бадай не зусім ведаў чым заняць рукі вісусу-прэзідэнту, таму зноўку накіраваў яго ў Арабіку падтрымаць баёвы дух свайго войска, якое адмаўлялася піць колу з бромам. На лётнішчы сшыхавалі марскіх пехацінцаў, якія праслухалі прэзідэнцкі спіч, лянотна жуючы “рыглі-спірмінт”. Холідэй быў палымяны і не забываўся пра сястру таленту — сцісласць:

— Салдаты! Мы — самыя моцныя, самыя свабодныя, самыя справядлівыя ў свеце! Мы нясем дэмакратыю на сваіх сцягах усім іншым народам, якія яшчэ згінаюцца пад ярмом, гібеюць, не ведаючы аб нашых дасягненнях, аб дабротах і плюсах нашага ладу жыцця! Няхай не чапляюцца за свае закарэлыя перажыткі, прымітыўныя забабоны. Мы ўсё адно пераможам! Усе будуць жаваць жуйку, піць колу (толькі без брому! — з жаўнерскіх шэрагаў) і радавацца сакаўным хот-догам з маім улюбёным, спадзяюся, што й вашым таксама, — кетчупам з чылі-перчыкам! А зараз — у сталоўку, усіх чакаюць сапраўдныя біг-макі, самага вялікага памеру, дэмбельскія! (Дэмбель! Дэмбель! — ухвальна-радасна з жаўнерскіх шэрагаў). Вас таксама ніяк не могуць дачакацца фіш-макі і (факі! — з жаўнерскіх шэрагаў). Не, нават чыкен-макі — найапошняе дасягненне нашых кулінараў і рэстаратараў, якія падбалі, каб доблесныя марскія пехацінцы таксама ў пясках адчувалі сябе нібы дома альбо ў бліжэйшай ад дому закусачнай з сапраўднай амерыканскай ежай, што ніколі не прымушае чакаць, бо яна таксама — вынаходніцтва нас, шчасліўчыкаў, якія назвалі яе проста і любоўна

“фаст-фуд”! (Фак-фуд!! — з жаўнерскіх шэрагаў). Запрашаю ўсіх да стала, вас частуе сам прэзідэнт! Смачна есці!

Прызнаюся, я прачытаў гэты кавалак нават са здаволенасцю, усё ж у аўтара даволі навостранае пяро, мне амаль што самому на хвілю захацелася пабыць сярод апанаваных спёкай марскіх пеханінцаў, якіх у сталоўцы пад паветкай чакалі прысмакі нібы ад Санта-Клаўса, бо на радзіме якраз рыхтаваліся адзначыць менавіта Каляды, і прыблізна палова жаўнераў дома ў святочны час бачылі сапраўдны белы прыемна-прахалодны, а некаторыя — пякотна-лёдаваты снег. Зрэшты, настрой у мяне адразу рэзка змяніўся, мне расхацелася ў пяскі, есці ход-догі “біг-сайз” і чытаць салдацкую газету “Старз энд страйпс”. Мне раптам успомніліся здраднікі памерлай сацыялістычнай радзімы, якія пакутавалі ў “зялёнай зоне” ад амерыканскага “бурбону”, марачы пра “сталічную”, іх небаракаў амаль увесь час ванітавала.

Тым часам, жуючы “біг-сайз”, жаўнеры абмяркоўваюць свайго хлебадаўцу: “П’е ўсё, што гарыць, факае ўсё, што варушыцца... Сапраўдны мача, у сэнсе бабнік”. “Гавораць, ён да брытанскай каралевы спрабаваў заляцацца і да жалезнай лэдзі падбіваць кліны. Ха-ха-ха!” Знянацку аўтар пакідае салдацкую сталоўку і паказвае чытачу Джоні Холідэя сярод снайперак, якія навучаюць яго цаляць у партрэтную мішэнь. Аўтар з непрыемнасцю для сябе пазнае рысы твару свайго ўлюбёнага Жалезнага Фелікса, але не можа стрымаць зласлівасці: буржуі, аказваецца, дагэтуль жудасна ненавідзяць і жывёльна баяцца славутага ворага, які амаль сто гадоў з магілы палохае іх наганам.

У наступных абзацах тлумачылася згубнасць амерыканскага спосабу харчавання, аўтра развенчваў тэлевізійны міф аб узорнай атлетычнасці элітных марскіх пехацінцаў. Яны тлусцелі на біг-маках гэтак, як раздзімаюцца ў печы булкі для “Макдональдса”. Кіраўніцтва марской пяхоты мусіла дазволіць жаўнерам з залішняй вагой не ўдзельнічаць у праграме схуднення, бо служба ў Арабіцы цяжкая без таго. Самі выбірайце: занадта пагладчэлыя не змогуць разлічваць на падвышэнне, таму капрал застанецца назаўжды капралам, а яфрэйтар — яфрэйтарам, бязлітасна падагуліў аўтар. Таўстун можа атрымаць або, прынамсі, разлічваць на дадатковую лычку ці зорачку толькі ў адным выпадку — за выключны гераізм у баях з партызанамі. Такая вось несправядлівая дыскрымінацыя! — бедаваў

раманіст, а ўсё “фаст-фуд” вінаваты, амерыканскі лад жыцця, разрэкламаваны да прыкрасці.

Калі верыць пісьменніку, апазіцыйныя да “фаст-фуду” афіцэры распрацавалі праграму “бодзі кампазішн”: частае ўзважванне таўстуноў, дадатковыя фізічныя практыкаванні і абавязковыя лекцыі “сэмпэр фіт”, што азначае “заўжды у форме”, якія прысвечаны слушнаму харчаванню ва ўмовах баявых дзеянняў. Сутнасць заняткаў — засцерагчы жаўнераў ад “фаст-фуду”. Хаця гэта прагучала ў пясках Арабікі зусім непераканаўча, есці ж усё роўна трэба! Інакш “эмшаснаццаць” не зарадзіш. Нібы прысуд выглядалі нормы залішняга тлушчу — для жаўнераў максімум васемнаццаць адсоткаў, для жаўнерак — дваццаць шэсць. Калі не можаш — ліпасакцыя альбо прымусовы дэмбель! Аўтар упершыню крыху паспачуваў простым амерыканскім салдатам, якіх загнала ў гарачыя пяскі і прымусіла жэрці нездаровую ежу іхняе камандаванне, яно харчавалася ў рэстарацыі і не журылася. Тут раманіст не ўтрымаўся ад невыгоднага для амерыканцаў параўнання, узгадаў фантастычны пах баршчу з перасоўнай салдацкай кухні і незабыўны смак грэцкай кашы, якімі штодня ласуюцца салдаты партызанскай рэспублікі.

Хтосьці на трыбуне тым часам усур’ёз узяўся за рэвізію “машыннага парку”, пачаўшы здалёк: памятаеце, дарагія таварышы? Раптам скончылася халодная вайна, а ў нас танкаў, ракет, самалётаў — хоць ср... еш, на сто гадоў наперад. Але разабраліся: самалёты прадалі, ракеты — задарма мусілі, танкі пачалі аўтагенам рэзаць пажывому. А з машынак — ці шмат жалеза? Вось і засталіся на пісьменніцкім складзе.

— На машынцы трэба ўмець. Гэта як з падставамі мастацтва, трэба класічным жывапісам спачатку авалодаць, а тады ўжо маляваць абракадабру. Калі закарціць, канечне. Без падмуркаў няма будынка! Замкі на пяску нам не патрэбны!

— Машынкі нашыя былі не такія зграбныя, але больш-менш надзейныя, запчасткі знайсці можна было. “Маўзалейная”, “Марзянка”, “Бальшавічка”. Прасаў нарабіць з іх? Як мячы — на арала?! Трасцы вам! Самі назвы святыя.

— На складзе яшчэ бюсты затаварыліся, гэта цяпер таксама нашы трафеі. Сто гадоў пыляцца ў падвале, пазелянелі. Ёсць, напрыклад, магчымасць выдаць Кукушкіна і Пахлёбкіна. Былі яшчэ Якуб ды Янка, іх нацыяналісты разабралі, ледзь не пабіліся, усім не хапіла.

— Зараз нам будзе неабходны літтрыбунал, каб судзіць. У нас цэнзуры не было, у нас быў "Галоўліт"! Але ўстанова патрэбна абавязкова, якая ставіць ідэалагічны знак якасці: праверана, мін няма! Будзьма іхнія разглядаць опусы, паглядзім хто каго, каб не называлі нас больш рэваншыстамі. А то: прымаць не будзем, усё, што пішаце — камуняцкі рэваншызм! Ярлыкі прыляплялі! Як гарчычны пластыр нібыта.

— Мы іх саджаць не будзем, канечне, не той час, і ссылаць, бо няма куды. Але публічны, грамадскі трыбунал — абавязкова — на эшафоце шаблю над галавой ламаць, каб дапялі, што пісаць можна, а чаго нельга. І кніжкі іхнія — у машынку, на вермішэль пакроіць. Нам у аўтадафэ няма патрэбы.

— А я лічу, што пісаць у шуфляду — гэта дулю ў кішэні хаваць. Калі ты такі смелы, выходзь з адкрытым забаралам, крытыкуй, змагайся з язвамі грамадства. Не будзь як той маладзец супраць авец…

— Правільна, дарагія сябры, пяро калісьці прыраўналі да вінтоўкі, мы на перадавой, у акопе, у тыле адседжвацца не збіраемся. Мы не тылавыя пацукі!

— Я сябе адчуваю менавіта на ідэалагічным фронце. Сам служыў калісьці ў хімабароне. А іхні Звяз аматараў літаратуры, ідэалагічных усіх дылетантаў — у каршэнь! У каранцін — ненадзейных, кнігі з душком. Дэзінфекцыя патрэбна, дэзактывацыя.

— Мы апынуліся ў літаратурным завулку, у тупіку: наша хата скасабочылася пісьменніцкая, наш плот кніжны пахіліўся. Наш храм літаратурны застаўся без іконы царкоўнай.

— Прагрэсіўныя пісьменнікі ўсіх краін — яднайцеся! Хто не залежыць ад грашовага мяшка, хто не жадае танчыць пад чужую дудку, хто хоча сам замаўляць музыку! Масавая літаратура, масліт і масталіт — высокадухоўная, сапраўдная — сацрэалізм на новым этапе без залішняга дагматызму. Вось што галоўнае цяпер!

— Яны хацелі як гаспадары — у палацы літаратурным, але наша дарагая ўлада выспятка дала, на сметнік іх, сканфіскавала палац, каб яны там нацыяналізмам не займаліся, каб урад не крытыкавалі. Яны хацелі без нас, як паны, грэбавалі, а засталіся ля разбітага карыта, куды ім ніхто не падкіне бульбачкі, костку не дасі, не гаворачы пра цымусы…

Дыскусія пра далейшыя шляхі краснага пісьменства не сціхае, нібы шторм, а тым часам у Арабіцы таўстуноў з зорна-паласатага

войска ганяюць як ахвярных казлоў. Дзедаўшчына дый годзе. Дарагая наша сацыялістычная армія сканала, але справа яе жыве: up-down, up-down, упаў-аджаўся. Піша пра здзекі янкаў-“дзядоў” гладкі і сціплы шэраговец Мікі, дасылае свае сыновыя скаргі ў штат Місуры, але ўсюдыісная вайсковая цэнзура мала не ператварае наракання ў панегірыкі марской пяхоце.

Джоні Холідэй нудзіцца ў Белым доме і прылятае зноўку да марской пяхоты, каб асабіста паведаміць: мамачка-Амерыка падрыхтавала вакуумныя пакункі з хот-догамі для ўдзельнікаў спецаперацый, з адпаведным змесцівам — згодна густам прадстаўнікоў розных расаў і рэлігій. Маўляў, мы ўсіх любім аднолькава і ўрад дбае нароўні.

— Хаў а ю? — бадзёра выгукае прэзідэнт з трапа “Боінга”.

— Фак ю! — раве ў адказ ганаровая варта.

Джоні Холідэй, як казалі, сам прыдумаў пачуты досціп, таму рагоча разам з усімі. Сышоўшы з трапа, здароўкаецца з генераламі і робіць прамоўку з невялікай трыбуны:

— Вы ўсе тут шукалі, не шкадуючы свайго поту, не эканомячы на “рэксоне”, ха-ха-ха, бомбу, “біг сайз”. У нас былі звесткі, што яе скралі праклятыя тэрарысты і прадалі за вялікія бабкі гэтаму чортаваму Мухамеду. Ён адмаўляўся ўсяляк, суччын сын (Ес-ес! Ха-ха-ха! — жаўнеры), але хіба можна было яму верыць? Мы прыйшлі і самі праверылі: мін няма, як кажуць сапёры пасля сумленна зробленай працы. Соры, нашы доблесныя разведорганы крыху падвялі. Нашыя агенты нуль-нуль-сем не заўважылі, не разабраліся. З кім не бывае, з кім не здараецца! Ой-ля-ля, — як кажуць жабажэры. Аказалася, што бомбу, “біг сайз” згубілі недзе, а прызнацца баяліся, суччыны дзеці. (Ес-ес!..) Нічога, раз мы ўжо тут, мы зоймем вашыя рукі: нашыя вучоныя даведаліся, што ў наваколлі згубіў свой знакаміты чэляс сам Аляксандар Македонскі , які быў вялікім палкаводцам! (Ха-ха-ха!..) Чэляс з чыстага золата! (Ха-ха-ха!..) Хто першы знойдзе, паедзе адразу на Гаваі ці на Багамы, я вам гэта абяцаю! (Ес-ес!..) Слова галоўнага янкі!.. Мы прыйшлі і мы тут мусім застацца на варце! Што зробіш, дзецюкі, калі мухамедаўцаў мамачка не навучыла ў маленстве, што вялікай амерыканскай Маме заўжды трэба гаварыць праўду і толькі праўду, як у судзе!..

Далей аўтар знянацку перакінуўся на міні-войска маленькай Рэспублікі Ээсці, якой карцела тырчэць у кожнай бочцы затычкай: куды толькі не ўліпалі натаўцы, Ээсці дасылала аднаго-двух сваіх

жаўнераў, каб засведчыць уласны ўдзел. І прэзідэнт рэспублікі ў рэшце рэшт застаўся без аховы ды мусіў насіць у кішэні электрашокер, ха-ха-ха!

Тым часам увага дэлегатаў засяродзілася на сячкарні для паперы. “Мяхі напхаем, будуць матрацы. Будзьма на іхняй пісаніне спаць, сны блакітныя бачыць! — ха-ха”. Мяне зацікавіла сячкарня. Яна выглядала падобнай да вялізнага кухоннага камбайна. Не толькі дранікі рабіць, але таксама на розныя іншыя фокусы здатная. Цяпер у модзе шмат дзеянняў у адной скрынцы схаваных. Нібы чалавек-аркестр. Хаця яна нагадвала яшчэ напалам асадную машыну і перасоўны эшафот з гільяцінай. Жэрала — як у гіганцкай мясарубкі для вырабу папяровага фаршу.

На сцэне былі падрыхтаваныя стосы — нібы для аўтадафэ. Праўда, ніхто з дэлегатаў у працэдуры не ўдзельнічаў, машыну запусцілі механікі. Зала сцішылася. Адныя кніжкі траплялі ў сячкарню вертыкальна, і вермішэль атрымлівалася часам як акравершы, але напісаныя ці вар’ятам, ці, прынамсі, вельмі дэкадэнцкім аўтарам. Гарызантальныя нагадвалі тэлеграфныя стужкі, падрыхтаваныя для наклейкі на бланкі... Я калісьці служыў у тэлеграфнай роце: сувязь — нервы арміі! — вучылі нас. (Няма даўно той арміі, не ведаю як з тэлеграфнымі грувасткімі апаратамі. Іх трэ было падсілкоўваць часчасам: прымацоўваць новую шпулю з папяровай стужкай і падліваць жаўтаватага канцылярскага клею. Праўда, дзякуючы гэтым электрычным гаргарам пазней ва ўніверы я атрымаў палёгку — вольнае наведванне і датэрміновы залік па занятках машынапісу — пасля таго, як паказаў сваё тэлеграфісцкае пасведчанне трэцяга класа... Тэлеграфны апарат, ён заўжды нагадваў мне няўклюдную друкарку, журналісцкі, пісьменніцкі варштат, сёння, ясна, састарэлы, хатні музейны экспанат, схаваны дзесь у шафе. Яны старэлі хутчэй за людзей апошнім часам, каб вымушана сысці з дыстанцыі).

Непрыемнае відовішча на сцэне, я бачыў, засмуціла нават самых зацятых прамоўцаў, што выкрывалі нацыяналістычныя творы. Лепей аднойчы ўбачыць, чымсьці бясконца чуць. Большасці, бадай, было вядома, што застаялы тавар з кнігарняў конча трапляў у макулатуру на перапрацоўку, так было заўжды. Але ўбачыць на свае вочы дзейства, рытуал знішчэння кніжак, да гэтага не кожны быў падрыхтаваны насамрэч... Інжынеры чалавечых душ былі ў задуменні. Яны на вачах зніякавелі, мабыць, кожны міжволі, не хочучы сабе прызнацца, пачынаў уяўляць, як вермішэльная машынка

механічна прапускае скрозь сябе іхнія ўласныя паэмы, эпапейныя раманы-дылогіі-трылогіі-пенталогіі…

А вось прэзідэнт Джоні Холідэй па-ранейшаму не бедаваў. Падтрымаў мімаходам сваю танную папулярнасць: зграў на палубе авіяносца для матросаў і лётчыкаў сола на саксафоне, атрымаўшы гарантаваныя воплескі. У бінокль, нібы Напалеон, цяпер разглядае засяроджана мінарэты.

Джоні-бэйбус нанач глядзеў эратычныя стужкі, не мог інакш заснуць, паведаміў мне раманіст. Засынаў з думкамі: “Я мужчына ў поўным росквіце сілы”. Каб крыху збіць з фанабэрыю, аўтар прыдумаў для яго жудасны сон: зруйнавана статая Свабоды — самае святое, што мае Амерыка. У рамане, да слова, называліся дарагія для сэрца заходнікаў і ласыя для зламыснікаў пабудовы — Пізанская вежа, Біг-Бэн, Эйфелева канструкцыя і рэйхстаг.

У сваім вялізным “Боінгу” Холідэй рэпеціруе перад люстэркам: “Мы — санітары лесу! (Дзе ён бачыў у Арабіцы лес?!) Ядахімікаты супраць шкоднікаў. Мы — скальпель, выратоўнае апраменьванне. Пухліна, апендыцыт, гангрэна — нашая спецыяльнасць”. Пагуляўшы ў аратара, ён бавіцца ў камп’ютарную гульню: самалёты, удары па цэлях у пясках… “Сам ад В’етнаму “адкасіў” калісьці, у пацыфісты запісаўся, у хіпі, але ў маленстве у вайну не нагуляўся як след. Вось жа лайдак!..”

Аднак установчы сход яшчэ не закончыўся. Трыбуна не сумуе ні хвіліны, плойма літаратараў згаладнела па вуснаму слову. Я бачу: ім хочацца нагаварыцца, нібы наступнага разу не будзе, ці яны не вераць у паўторную магчымасць. Часам выступы не зусім пра літаратуру:

— Яны варацца ва ўласным соку! А мне больш падабаецца кансерва з аліўкавым алеем ці хаця б з дадаткам сланечніковага. Але важна не гэта. Яны ў макулатуру здалі нашыя дарагія зборы твораў — Лукіча, Фрыдрыхавіча, Карлавіча, Вольфавіча, Навуходанасоравіча. Збэсцілі першакрыніцы, святыя тэксты, азбуку барацьбы, наш рэвалюцыйны буквар! Раней стаялі ў кожнай бібліятэцы, у кожным рэўпакоі і чырвоным кутку. А запальныя прамовы Кастравіча, Кадаф’евіча, Фідэліча, Фірдуосьевіча?! Усіх нашых айцоў-заснавальнікаў, правадыроў і вялікіх настаўнікаў!

— Хачу машынку бясплатную! “Камунарку”, “Ударніцу” — электра! Я іх люблю вачыма, пальцамі: вялізныя, грунтоўныя, нібы напраўду грудастая кабета — перадавічка дзябёлая…

Я заплюшчваю вочы: сячкарня — нібы мясарубка для паперы — кніжны фарш. Чарвякі. Сечка кабанам, каб потым — скварка да чаркі… “Кнігажэрку” адцягнулі за кулісы, але яе відарыс ужо адбіўся ў свядомасці, выдрукаваўся на сятчатцы, застаўся ў табе фотанегатывам.

— А папера ў іх якая? Шэра-чорная якаясьці! Яны гаварылі, ім свабода важнейшая за ўсё, на мітынгах выступалі, на трыбуну лезлі пішчом, мікрафон з рук вырывалі! Улёткі вершам пісалі! Свой талент растрачвалі! З гэтымі крыкунамі спаборнічаць — дурная справа!

— А ці быў талент?!

— Ды няхай, не ўсе ж там страчаныя для літаратуры. Можа хто да нас папросіцца, я прапаную не адмаўляць, даць магчымасць справіцца. Пакаранне — каб перапісаў ад рукі “Капітал” які-небудзь, мы так ва ўніверы ў сшыткі даклады газетныя перапісвалі і нічога — жывыя.

— А гэта цікава! Хай лепш вывучыць напамяць паэму ці праспявае “Сягоння мы не на парадзе!” А лепей даць, каб перапісвалі “Дзяржаўную мяжу або дзесяць тысяч км калючага дроту” — эпапею, якую дужа не любяць. Ім ужо мяжа не падабаецца наша, якая на крэпкім замку…

— Трэба не на мітынгах распальваць нездаровыя эмоцыі, а выкрасаць у народзе іскру надзеі, веры і любові, заклікаць працоўныя масы да ўдарнай працы, каб даказаць перавагу нашу спецслужбам, якія акапаліся ў іхніх рыгсдагах, рэйсратах і увогуле рэйхстагах. Прабачце дзеда за старамоднасць, але — больш малака, больш чыгуна, хлопцы, угнаенняў! І тады будзе як у песні: сягоння стала лепей, чым учора, а заўтра будзе лепей, чым сягоння!

Апошні прамоўца рабіў ураженне патрыярха, які мог памятаць яшчэ літаратурныя працэсы, расстрэлы, арышт машынак і пераразмеркаванне іх паміж карнымі установамі. Яго прывезлі ў інвалідным крэсле, быццам, каб паўзіраўся на вяртанне акопаў на літфронце, дзяльбу трафеяў і святкаванне перамогі. Зрэшты, выглядаў ён даволі дзіўна, крыху можа нават па-вар’яцку. Я раней яшчэ міжволі звярнуў на яго увагу, але сам ён пра адыёзныя часы арышту машынак не ўспамінаў, ды не прэтэндаваў на трафеі са складу друкарак. Агулам на трыбуне не ўсе крыўдавалі ўголас, гучалі й цікаўныя меркаванні.

— А памятаеце: кнігі на талоны за макулатуру — за газеты здадзеныя? Вось з іх і рабілі паперу, на якой друкавалі літаратуру

потым. Кругазварот. Каб не было “Праўды”, атрымліваецца, не было б і іхніх “Гулагаў”!

Я прыгледзеўся бакавым зрокам: сусед крэсліў у нататніку шыбеніцы з павешанымі фаліянтамі…

— Свабода, дарагія таварышы, хачу нагадаць, — не анархія, не усёможнасць, яна — усвядомленая патрэба. Няможна быць цалкам незалежным ад грамадства, ад дзяржавы. Асабліва датычыць нас, пісьменнікаў, мы ўсведамляем адказнасць за друкаванае слова, як ніхто іншы не ўсведамляе. А са свабоды можна як двойчы ў два зрабіць прафанацыю. Возьмем іхнюю статую. У руцэ паходня. Але ж падпальшчыкі вайны як адзін — з паходняй, ку-клукс-клан таксама. Выбачайце: ёй на галаву птушкі таксама какаюць, як нашаму Сярпову. І нават значна болей — галава большая, акіян побач — процьма чаек, альбатросаў. І не кепка, а цэлы бельведэр зверху!

Як аратар збіраўся прытарнаваць да сваёй прамовы літаратуру (ці наадварот) мне было незразумела і я вырашыў пацікавіцца, як маецца герой бясплатнага рамана, разгарнуўшы другі том пра Джоні Холідэя.

Усе інтэрвенцыі аднолькавыя: дэсант — марскі ці паветраны, захоп плацдарма і гэтак далей. Джоні Холідэй намучыўся ў Арабіцы, дзе марской пяхоце не давалі спаць народныя мсціўцы ў чалмах, яго рэйтынг пачаў няўхільна, а неўзабаве — імкліва падаць, а рэйтынг у іх — самае важнае, нават грошы, капітал, на другім толькі месцы. Каб палепшыць сваю папулярнасць, Джоні нічога разумнейшага не прыдумаў, як выкінуць дэсант у Партызанскай рэспубліцы, почырк яе інструктараў надта ж праглядаў у дыверсійных дзеяннях мухамедаўцаў, якія шкодзілі ў Арабіцы на кожным кроку. Марская пяхота па вушы ўгрузла ў пясках, не здолеўшы хаця б адшукаць славуты залаты чэляс Аляксандра Македонскага, а гэтая абставіна для Холідэя — кепская прыкмета.

Аднак яго напаткала неспадзеўка: Партызанская рэспубліка нібы чакала нападу, армія, не лезучы на ражон, адступіла за абарончы рубеж, за “Лінію Молатава-Рыбентропа”. На захопленай тэрыторыі начальства схавалася ў лесе, каб разгарнуць партызанскую дыверсійную барацьбу. Холідэй быў непрыемна ўражаны: “У іх, чарцей паласатых, усё прадумана, фак-фак!”

Марскую пяхоту відавочна завабілі ў пастку, але спыніцца яна не магла. Бо такая логіка няўмольнага наступу, інерцыі вайсковай махіны, якая рушыць безупынна, пераследуе, пакуль не сутыкнецца з

супрацівам. Яе мэта — страляніна, бой, страты ў шэрагах праціўніка. Але самы прыкры “сюрпрыз” чакаў армаду Холідэя наперадзе: супрацьтанкавая абарона “Лініі Молатава-Рыбентропа” узнікла натуральнай перашкодай, стоп-машына! — далей язды не было, марская пяхота мусіла рыхтавацца да начлегу.

Прачнуліся Джоны і Стывены пад чорным небам па вушы ў снезе, як у кепскім анекдоце. Сакрэтная авіяцыя Партызанскай рэспублікі зрабіла сваю снежную справу... У паходным шатры Холідэя доўга гучала адзінае кароткае, з трох літар, слоўка. Хоць вушы заторкні! Пакуль ён няўрымсліва лаяўся, у бой уступіла снегавая артылерыя праціўніка. Сумёты павялічваліся хутка як ў кіно. Марская пяхота пад зорна-паласатым стала нагадваць царскія войскі на Шыпцы некалі, на карціне баталіста Верашчагіна.

Яны былі падрыхтаваныя да вайны ў пустэльні, у спёку: бронекамізэлькі з ахаладжэннем, каскі з вентыляцыяй, усё на барацьбу з цяплом! Але знянацку нібы трапілі на антыподы, дзе ўсё дагары нагамі з надвор’ем. Гвалтоўная зіма ў такі час, калі зімы не бывае, калі думкі занятыя зборам ураджаю... Аўтар ганарыўся за партызанцаў: хай верасень стане снежнем. Дажынкі пачакаюць! Хай яблыкі гінуць, хай ураджай прападае, чаго не зробіш дзеля перамогі над ворагам?! Мы вам пакажам банапартаўскі паход, Кітай-горад і Сярпоўград, калі армады вымерзлі да костак і здаліся ў палон. Штучны снег, штучная зіма. Кіно! Напачатку трымаўся больш-менш толькі полк “Палярных мядзведзяў” з Аляскі.

Усе друкаваныя органы Партызанскай рэспублікі выйшлі з пераможнымі шапкамі: “Іх затрымалі на “Лініі Молатава-Рыбентропа!!!” Раманіст адкрыта радаваўся разам з насельніцтвам, са смакам называючы воінаў-інтэрнацыяналістаў з марской пяхоты амерыкашкамі, грынга, янкі, нават зорна-паласатымі чарцямі. Траплялiся і старыя газетныя штампы: бразгаць зброяй, падпальшчыкі вайны, назапасілі небяспечныя арсеналы. Чытача пераконвалі, што гэтак неабачліва трапіць у пастку маглі адно небаракі-ваякі, недарэкі са стрэльбамі, якія прызвычаіліся ваяваць заўжды з камфортам: лядоўня з кока-колай, бугі-вугі, джаз, “Джоні Уокер” і нават біятуалет абавязкова. Аказваецца, першыя марпехі самлелі ў прыбіральні на аўтастанцыі, калі прызямліліся з парашутамі і не дапялі схадзіць у хмызы, ха-ха-ха!

Марской пяхоце зрабілася не да праціўніка, трэ было змагацца са снегам. Выдалі аспірын і па бутэльцы віскі, у насельніцтва скуплялі

кажухі і аблавушкі. У Шатландыі замовілі пледы. Адным з сакрэтаў партызанцаў было тое, што мяжа зімы праходзіла дакладна па “Лініі Молатава-Рыбентропа”, яе шчодра пасыпалі соллю, і на пазіцыях абаронцаў трывала па-ранейшаму восень, даспявалі ў райскіх фарбах познія яблыкі і грушы, сяляне працягвалі збіраць ураджай, а начальства — рыхтавацца пакрысе да любімых дажынак, перасунутых на пазнейшы час. Амерыканцы ўпершыню наяве сутыкнуліся з халоднай вайной, ведаючы аб ёй раней толькі на словах. Пекла таксама здараецца сцюдзёным, не абавязкова полымя шугае.

Штаб Джоні Холідэя займаўся звыклай у такіх выпадках задачай: як спрабаваць прыцягнуць на свой бок насельніцтва і калі не выклікаць сімпатыі, дык хоць бы знейтралізаваць антыпатыю? “Дамо ім статую Свабоды замест Сярпова, колькі можна на яго маліцца? Копію, канечне, зменшаную. Бронзавую дошку таксама — канстытуцыю рукапісную нашу. Хай чытаюць, хай вучацца дэмакратыі”. “Жалезнай рукой завядзем іх да шчасця: “кадылак”, супермаркет, джынсы. Жалезны кулак, жалезная воля, сталёвыя нервы, лоб, сківіцы, вось што зараз нам патрэбна, каб зрабіць па-свойму”. Прыблізна так адбываліся спрэчкі ў штабе вачыма раманіста.

Марской пяхоце, зялёным берэтам выдалі слоўнічак для размовы з мясцовымі жыхарамі: “скількі ў дзярэўні камуністаў?”, “гдзе жывець Маруся?”, “скока стоіць самагон, курка, яйка?”, “як купіць туалетны папер?”, “гдзе хаваецца айцец-камандзір? — атвячай!” Гэны айцец-камандзір даўся Джонам у знакі адразу. Толькі пачалі сумёты разграбаць, кажухі скупляць, як пайшла пагалоска: з’явіўся ў тыле адважны айцец-камандзір. Як яго дакладна звалі, ніхто не ведаў, ён карыстаўся псеўданімамі. Руслан — ці гэта сапраўднае імя? — напружвалі думку ў штабе Холідэя, але адказу не было. Айцец-камандзір ўдзень праводзіў вайсковую нараду ў падземным бункеры, а ўначы за лініяй фронту чыніў дыверсіі. Як няўлоўны мсцівец, як легендарны ваяўнік-князь, што гойсаў некалі паміж гарадамі і замкамі, сягаючы на кані цераз рэкі і пушчы.

Спачатку трэ было яго ідэнтыфікаваць: вызначыць хто ён такі і адкуль узяўся? Адной з версій было, што гэта — сам прэм’ер-міністр Сцепанід Іваныч Чарнапысін, які змяніў пінжак на гімнасцёрку. Цэрэу даводзіла, што сапраўднае яго прозвішча — Кміта Чарнабыльскі, і што ён прайшоў падрыхтоўку ў ГРУ у спецаддзеле

“Тыгры” ва Усурыйску. У любым разе ён быў выключна небяспечным. Паведамлялася: яго ніхто самога рэальна не бачыў, у тэлевізары дэманстравалі і актора акадэмічнага тэатра, і брата-блізнюка Чарнапысіна, і спецыяльна падрыхтаванага ахоўніка, твар якога змянілі хірургі-касметолагі. У мірны час двайнікоў, здаралася, паказвалі па тэлевізары ў адзін дзень і ўва В’етнаме, і на свінаферме, і ў Кітай-горадзе.

Каб узмацніцца, холідэеўцы стварылі з мясцовых маральна няўстойлівых элементаў, як калісьці Банапарт, пару батальёнаў — імя Брэшка-Брэшкоўскай і — Міклухі-Маклая, а таксама роту Мацея Бурачка. Ім жа за “Лініяй Молатава-Рыбентропа” супрацьстаялі Сібірская жалезная дывізія, Сярпоўская нязломная брыгада, Іванаўская мотапяхота, а таксама Варашылаўскія стралкі і брыгада хуткага рэагавання “Айцоўская гвардыя”, сувораўцы, тмутараканцы, полк асабістай айцоўскай аховы “Партызанскія сыны”. Існавалі яшчэ дзве элітныя роты — матросаўцаў і карбышаўцаў, якія праходзілі спецпадрыхтоўку на сакрэтнай базе.

Холідэевы стратэгі і тактыкі выдумлялі, што ў дыверсійнай барацьбе айцоўскіх атрадаў праглядаюцца дзеянні праметэеўскіх баевікоў, што яны дзейнічаюць не па правілах, спрабавалі вышукаць, высмактаць з пальца нейкія праявы тактыкі тэрарыстаў. Але айцец-камандзір толькі пасміхаўся у вусы: так дзейнічалі заўжды мясцовыя партызаны…. Яму нават падабалася браць з падручніка партызанскую аперацыю і ажыццяўляць у сучасных умовах. Асабліва ўражвала, вабіла яго аперацыя з прыбіральшчыцай, якая прынесла гаўляйтэру бомбу у вядры з анучай для мыцця падлогі і схавала пад падушку. Але каб стварыць умовы для яе паўтарэння, уперад трэ было здаць Холідэю сталіцу. Зрэшты, на выпадак яе раптоўнага захопу урад маральна падрыхтаваўся да пярэбараў у тылавы горад Днепрабуд, дзе тэрмінова будавалася копія ўрадавага гмаху.

Спрыяла захопнікам недабітая апазіцыя, улёткі расклейвала на платах, спрабавала ўкідаць у паштовыя скрынкі газеткі свае, эмігранцкую “Бацькаўшчыну”. Партызаны ж распаўсюджвалі за “Лініяй Молатава-Рыбентропа” “Айцову праўду”. Урадавая радыёстанцыя “Слова айца-камандзіра” вяшчала на захопленай тэрыторыі праўду пра марскую пяхоту, амерыканскі лад жыцця, ды змест першага тома дылогіі пра бабніка-Холідэя, з якім я толькі што пазнаёміўся. “Здаваць радыёпрыёмнікі акупацыйным уладам! За непадпарадкаванне расстрэл або электрычнае крэсла (паходнае) — на выбар”, такія

абвесткі з’явіліся на слупах, платах і сценах дамоў у зімовай частцы Партызанскай рэспублікі. Усё ў іх прадумана, падрыхтавана, змрочна ці-то пахваліў, ці зганіў аўтар рамана Холідэевых землякоў. Хутчэй зганіў.

Тупагаловыя холідэеўцы ўсё імкнуліся зрабіць па правілах, але правілах, прыдуманых імі самімі! Яны не разумелі, не маглі дапяць — у якую пастку, зусім недарэчнае становішча, трапяць са сваёй беласлаўскай мовай, тым больш з эмігранцкім варыянтам, дзе палова слоў выдуманы, і з архаічнай граматыкай часоў сухога закону і вялікай дэпрэсіі, пацяшаўся раманіст.

Не доўга думаючы, заняткі па дэмакратыі зрабілі для сялян, каб прышчапіць каштоўнасці свабоднага свету! Развучвалі з мясцовым народам заакіянскую канстытуцыю, Біль аб правах, пазнейшы — аб вызваленні мурынаў, “Хаціну дзядзькі Тома”. Пасля дойкі, кармлення парсюкоў. Сваю ваенна-палявую газеціну пераклалі на беласлаўскую, атрымалася “Зоркі і палоскі” — накшталт “Вясёлых карцінак”. Смеху варта! Вось у беласлаўцаў грунтоўна, салідна называецца друкаваны орган мінабароны —“Слава Богу Вайны”… Раман чытаўся нечакана лёгка!

Жаўнеры пачалі мяняць даляры на мясцовыя паперкі. Малым дзецям яны раздаюць жуйку, пераздымныя малюнкі, кока-колу. Старэйшым — гамбургеры у вакуумных пакунках (сяляне пляваліся!), налепкі з зорна-паласатым сцягам. А таксама запальнічкі, ліхтарык, люстэрка, пачкі гарбаты, нажніцы, “жылеткі”, шарыкавыя ручкі, мыла, шкарпэткі, запалкі, карты з партрэтамі. Колішнія дэфіцыты, што раней былі па талонах.

Акупанты абвясцілі ўзнагароду за голаў “айца” і нібыта нават за скальп. У іх там цяпер у модзе індзейскія традыцыі, стрэлы з курарэ, пардон, кулі. Баявая афарбоўка твараў таксама. Даручылі справу батальёну, які называў сябе “Афганскімі выжламі”. А тым часам партызаны актыўна ловяць амерыканскага галаву! Пад акупантам і падпальшчыкам вайны гарыць заснежаная зямля. Над Холідэем патаемна — у айцоўскім бункеры рыхтуецца новы Нюрнбергскі працэс. Айцу-камандзіру мроіцца: Холідэй выслізгвае з рук партызанскіх, уцякае ў сукенцы пад выглядам палкавой паходнай прастытуткі, маска падрыхтаваная загадзя. Уся Амерыка абурана і патрабуе неадкладнага імпічменту. Ён апраўдваецца ў Сенаце і на тэлебачанні, прыкладаючы далонь да сэрца…

У гэтым месцы я прыпыніўся. Вясёлы аказаўся раманец, асабліва другая частка. Але кніга не кінакамедыя, яна не абавязкова паляпшае настрой, асабліва калі навокал усе чымсьці незадаволеныя: крыўды, прэтэнзіі, заклікі забраць, падзяліць, штосьці давесці, адпомсціць, узяць рэванш. Колькі можна скакаць на тую Варшаву, шабляй размахваючы? Ці не прасцей сесці ў цягнік, бо самалёт — задорага, а-а — па візы чэргі? Дык, значыцца, усе насамрэч хочуць у купэ, ніхто — з шабляй?

На чыгуначных станцыях, паўстанках мне даводзілася бачыць зусім не могілкі паравозаў, не музеі, а дэпо пад адкрытым небам, дзе стаялі закансерваваныя жалезныя гаргары, цэлыя счэпленыя ланцугі, эшалоны з адных паравозаў, нібы чакаючы свайго часу, каб зрушыцца, пакінуць “запасны пуць”. Дзіўнае відовішча ў часы “еўраэкспрэсаў”. Раптам мне стала відавочным, што гэтак жа недзе стаяў вагон з арыштаванымі машынкамі… Перада мною патыліцы да самага прэзідыума: плечы і галовы, нібы бюсты задам наперад. Мая ўява пачала маляваць машынкі-галовы: акуляры, вусы, бакенбарды, літарынкі-зубы, прычоскі, парыкі, а потым — кепка, капялюш, берэт, шапка, пыжыкавая, заечая.

Новы паварот: дэлегатам падзяліць прапанавана бюсты. На выбар: паэт прыдворнай камарыллі Кукушкін, сялянскі Сярмяжны Сярожа, пясняр чыстай красы Саша Алмазаў, Смаленскі Дабрыня. А найболей затаварыліся Феліксам Жалезным, які вершаў не складаў. Пераблыталі, мабыць, калісьці з Роджэрам Жэлязным…

Я сеў у цягнік без машынкі, на ўсіх не хапіла, але на каленках трымаў антыхолідэеўскі раман ды ў рукзаку членскі бюсцік Фелікса Жалезнага. Меланхалічна падумалася: а ён жа першы і ўзяўся за паэтаў, якія не так пісалі, не тое гаварылі і зусім ужо безнадзейна кепска думалі, хоць і моўчкі… Які я ўсё-ткі песіміст, халера.

За акном мільгацелі мясціны, дзе разгортвалася уяўнае раманнае дзеянне: Джоні Холідэй з крылатым фаласам Аляксандра Македонскага, барадатыя дзяды Талашы выклікаюць паніку сярод марскіх пехацінцаў, у лясах хаваецца няўлоўны айцец-камандзір. Патрыятычна-чуллівая сцэна: схоплена партызанка, яе прыводзяць на допыт асабіста да Холідэя. Ён: пераспіш, адпушчу на ўсе чатыры. Яна — не, радзіму не прадаюць, самым дарагім не гандлююць. Холідэй чыніць з ёю па-езуіцку: выдае візу і адпраўляе “Боінгам” у свой амерыканскі “рай”, як калісьці мясцовых гастарбайтэраў

прымусам вывозілі на працу ў “рай-х”, зазначае аўтар. Яму хочацца намякнуць, што іхні рай “хрэнавы”.

Дзеля эпічнасці ён узгадвае мангола-татарскую навалу, янычараў, псоў-рыцараў, банапартаўскі паход, “Барбаросу”, дубіну народнай вайны. І яму не дае спакою антычны фалас Македонскага у паходнай палатцы Джоні Холідэя. Ён падвешаны як матыль пад столлю ці мадэль летака. Залаты фалас замест вайсковай разведкі знайшлі тэрмінова вучоныя-археолагі, выкупілі на аўкцыёне. Знялі меркі: сапраўдны, як у летапісе. Буржуазныя газеты крыкма крычэлі, захлыналіся ад захаплення! Славуты чэляс вялікага палкаводца марская пяхота здабыла ў бабілонскім музеі, абвяргаў “таблоід”, захапіла ў якасці трафея!

Лаўры Аляксандра Вялікага перашкаджалі спаць Холідэю, ён здабыў Бабілон, але не знайшоў знакамітай вежы, якую разбурыў яшчэ сам Аляксандр. Фалас быў сымболем заваявання: з крылцамі і двума нібы-валоскімі гарэхамі, якія часцей у нас называюць менавіта грэцкімі лузанцамі.

У Партызанскай рэспубліцы для Холідэя таксама свярбелі рукі, як у Аляксандра, які разбурыў Бабілонскую пабудову. Зруйнаваць заманулася вежу Дружбы народаў (але спачатку залезці, агледзецца, ніба ўзысці, скарыць Эверэст), на якой моцныя перадатчыкі, каб рассылаць па свеце заклікі аб’яднацца супраць Холідэяў, супраць глабалістаў. І сігнал пачулі ў Пхеньяне, у Ла Габане, у Каракасе і ў Тмутаракані. “Айцова праўда” паведамляла, што гэта не проста тэлевежа з рэстарацыяй для турыстаў, гэта хмарачос з кватэрамі для нацменаў, вежа-інтэрнат. Як маяк, які свеціць для ўсіх зняважаных і пакрыўджаных у свеце, не важна, які маюць колер скуры, валасоў, вачэй.

Радыёстанцыя “Слова айца” выкрывала Холідэя разам з Македонскім. Не Бог зруйнаваў Бабілонскую вежу, а канкрэтная асоба, вядомы цар і заваёўнік Аляксандр з Македоніі, які спадабаўся Галівуду. Але Усход яшчэ ніхто не заваёўваў, прынамсі надоўга, натрывала. Усход мае маральную перавагу перад Захадам хаця б таму, што адтуль з’яўляецца Сонца, вялізнае жыццядайнае свяціла…

Войска Аляксандра па-вар’яцку скакала на Усход як у пашчу ўдава, як у печ, як у жэрала японскай паравознай топкі, каб згарэць там ад ліхаманкі, ад бязлітасных сонечных апёкаў, ад агнявіцы. Яно скакала, а яго заносіла бязводнымі пяскамі, у якіх ані кроплі вільгаці, смага спальвала, знішчаў сквар, засмоктвала пустэльня. Хмары

азіяцкай саранчы зжыралі ўраджай на шляху войска. Скакала Аляксандрава навала ад аазіса да аазіса, часта з засыпанымі ці атручанымі партызанамі студнямі... Аўтар сапраўды глядзеў галівудскі блокбастэр, абыякава канстатаваў я.

Пачутае на літсходзе не адпускала, праследвала ў дарозе. Можа больш сумленна было б машынкі — таксама ў цялячыя вагоны ды ў тайгу, вечную мерзлату, разам з пісьменнікамі? Хаця многіх забівалі адразу, каб магіла хоць і безназоўная, нават без капца, але косткі ў роднай зямельцы... У пратаколах больш сумленна было б пісаць: за валоданне машынкай, за тое, што карыстаўся, друкаваў, карацей меў небяспечныя сувязі з ёю. А не за міфічны падземны лабірынт з фармулёўкай “за намер вырыць патаемны калідор пад мяжою да самых варагаў”. Прычым тут геаграфія, веды ландшафту... Галоўнае — мастацкія фантазіі следчых, якія (прынамсі некаторыя з іх) таксама маглі марыць пра пісьменніцкія лаўры, пра “Вайну ды мір”, але цвяроза разумелі, усведамлялі шостым чэкісцкім пачуццём, што калі возьмуць арыштаваную машынку дахаты, пачнуць з ёй у сяброўства гуляць, браты па зброі наклацаюць адным пальцам: здрадзіў сацыялістычнай Маці-радзіме, ідэалам роднай бальшавіцкай партыі з машынкай ворага народа, паходжанне якой буржуазна-дарэвалюцыйнае. Яшчэ горш, калі саштукавалі яе ў замежнай краіне, бо яны ўсе да адной зацятыя ворагі нашай пралятарскай рэспублікі. Апроч, зрэшты, Мангол-Шуудана, але там, у дзікіх азіяцкіх стэпах, нават не чулі пра механічнае пісьмо, прыгожае пісьменства, там яшчэ толькі важыліся змагацца з усеагульнай непісьменнасцю, амаль суцэльнай, як азіяцкая ноч.

Машынка, калі параўноўваць з намі, адначасова галава і рукі. Чалавек у інваліднай калясцы? Не ведаю, так я не меркаваў. Сапраўды, няма толькі ног. Я лічу: ногі непатрэбныя, рухацца ёй неабавязкова. Яна не ўмее толькі танчыць, хаця гульня на клавішах, канечне, танцы нагадвае. А таксама бег на месцы, напрыклад. Машынка думае, яна здольная разважаць, вобразна мысліць, у яе развіта фантазія, яна можа гаварыць, нястрымна балбатаць, ты не паспяваеш запамінаць, па хуткасці не можаш спаборнічаць. Ты побач з ёй запаволены тугадум.

Заплюшчваю вочы: твар, нешта знаёмае, не магу ўзгадаць. Пачынае гаварыць. Каб яго спыталі наконт апошняга жадання, ён, бадай, сказаў бы пра машынку. Хоча, маўляў, каб іх пахавалі разам. Хаця гэта эгаізм. Яна яшчэ жывая, супраць яе прысуду няма, ёй яшчэ

жыць ды жыць, толькі змазаць. З другога боку, яму вядома наперад, што яе схопяць у палон, будзе эксплуатаваць энкавэдыст, друкаваць прысуды, працягваць забіваць братоў па пяру, на любімай друкарцы. “Прыкра, і цяжка думаць пра такое. Пагатоў у гэтай краіне, пагатоў у НКВД ніколі не цікавіліся апошнім жаданнем”, твар знікае, я не паспяваю ўспомніць, каго бачыў.

Вусцішна, такога яшчэ не было, каб машынкі судзілі: на ёй быў надрукаваны “Архіпелаг”! Уяўляю: суддзя з сакратаром, пракурор у сінім мундзіры са срэбнымі пагонамі, адвакат, рэпарцёры. Небарака-машынка ў клетцы з тоўстых прэнтаў. Абапал клеткі два ці тры сяржанты з пісталетамі, хаця іх можа быць і болей, калі машынка надта ж небяспечная… З пісталетамі, з гумовымі друкамі, электрашокерам, газ-балонікам і кайданкамі ў чорных скураных похвах.

Я прыплюшчваю вочы, пачынае мроіцца… Друкарцы выдзірае з яе сківіц літары супрацоўнік НКВД. Ламае ёй рукі-падвагі, выкалупвае вочы — на гузіках пад пластыкавымі кружочкамі фотаадбіткі. Калечыць, знявечвае машынкі па чарзе, спраўджваючы ступень віны па пратаколу адносна гаспадара: што за творы друкаваліся?

Машынка, яна амаль як чалавек, толькі механічны. Галава, рукі, няма толькі ног, ног, каб рухацца самастойна, падарожнічаць па замежных гарадах, самой збіраць уражанні для будучай кнігі. Ног, каб бегчы, каб адарвацца ад пераследу, знікнуць з вачэй усюдыбачнага НКВД. Яна вымагае чалавечых рук, каб надаць рух сваім думкам, каб ажыццявіць, зрабіць відавочнымі, рэчаіснымі задумы. Рук, каб як з дзіцём ці з катом уцячы ад небяспекі, каб схавацца разам — у бомбасховішчы або вясковай хованцы, у партызанскім лесе. Каб засцерагчыся, уратавацца ад нападу авіяцыі, ад пажару, ад карнай аблавы.

Я працягваю думаць пра яе, як пра жывую істоту. Язык яе татуіраваны літарамі — адным рэзкім рухам высмыкнуць белы аркуш з чорнымі адбіткамі, са словамі, фразамі. Учапіцца вачыма. У аркуш з маналогамі, размовамі, спрэчкамі. Са смехам, з лямантам, з енкам, віскатам. З лаянкай, з абурэннем, словамі падзякі, плачам… Яна не радыё, яна крыкма крычыць моўчкі.

У яе толькі лапкі нібы ў сфінкса, каб трымацца моцна на сваім месцы. Каб прырасці да стальніцы як грыб, хутчэй нават як дрэва, каб укараніцца трывала і даваць плады. Як у сфінкса або ў ката, калі

ён сядзіць на жываце, а не ляжыць, тады яны ў яго робяцца падцятыя і кароткія.

Зняволеныя машынкі, забароненыя кнігі, спаленыя рукапісы. Мне пачынае думацца, што ўсё гэта — гісторыя нашага мастацкага пісьменства — кніжачкі выдадзеныя, недапісаныя раманы, арыштаваныя рукапісы, знішчаныя машынапісы, допыты, мардаванне, расстрэл аўтараў, арышт, гвалт машынак — з'яўляюцца не проста фантасмагарычнай дзеяй, а недарэчным, алагічным ланцугом падзеяў.

Перажываць за тое, што здарылася, прагна чытаць тое, што ацалела? Колькі можна? Навошта? Без сэнсу! Ці не лепей зашмаргнуць фіранку, апусціць заслону, узяць з шафы кнігі той краіны, дзе літаратура была літаратурай, кнігі — персонамі грата, аўтары — паўнацэннымі людзьмі, а не парыямі, не камікадзэ, не шыбенікамі? Дзе не хапалі машынкі, не трымалі за кратамі, не каталі. Дзе літаратурай апекаваліся хто заўгодна, толькі не НКВД… Забыцца як на жахлівы сон, выкінуць з галавы падрабязнасці, сцерці змест. На халеру мне ўсё гэта? Не хачу! Досыць! Годзе! Да д'ябла!

Чаму, чаму ніхто не ўцякаў? Іх хапалі як трусоў! А ты хаця б паспрабуй, выйдзі здому, нібы на працу, а сам на станцыю. Ад'ехацца далей, сысці ў бязлюдным месцы і хутчэй у лес… Уцёкі з машынкай — як у сне, калі ногі не бягуць, па-здрадніцку падгінаюцца. Сабатаж, непадпарадкаванне! Ногі зрабіліся хадулямі, шарнірамі, амаль што мыліцы. Ты — жалезны дрывасек, які не змазаў сабе каленкі перад дажджом.

Новы паварот у думках: а раптам тыя, хто ацалеў, каго выпускалі пасля катаванняў, допытаў, каму пашанцавала, друкавалі потым даносы на калегаў па цэху, бо пісаць ад рукі не жадалі (а раптам потым — праз пяцьдзесят, сто гадоў іх вызначаць графолагі?). Органы НКВД проста так нікога не адпускалі, нікога ніколі не пакідалі ў спакою, калі ён ужо аднойчы трапляў ў іхнія сеткі, у іхнія пасткі. Асабліва падазрэнне выклікаюць тыя, у каго потым выходзілі новыя кнігі, гэта пасля допытаў у НКВД! Сам факт свежай кніжкі. Змест — зразумела быў які — хваласпеў, пакаянне. Хаця, пакаянне нават хутчэй на пісьменніцкіх сходах уголас, у цэнтральных газетах — крыкма!

Зрэшты, хваласпеву хапала й раней, да допытаў. Гэта называецца адчуваць скурай патыліцы, здаецца. Усхваляць рэчаіснасць, выкрываць ворагаў і ненадзейных, пры патрэбе выдумляць іх, нават

часцей і перш за ўсё выдумляць, каб выкрываць, выяўляць энкавэдоўскую пільнасць на літаратурным фронце. Пагатоў што навокал арыштоўвалі, знішчалі ў газетах, на сходах, учынялі грамадскія катаванні, судовыя працэсы, кагось проста кідалі за краты, ссылалі да белых медзвядзёў ці расстрэльвалі. Карацей, яны аднойчы знікалі. А органы НКВД справаздачы не давалі. Тым больш у газетах не паведамлялася пра змест іхняй працы.

Лічбы, паказчыкі зрабіліся сэнсам і зместам. Болей чыгуна, болей вугалю! Хто больш зловіць, “расколіць”, забяспечыць “вышку”. Зрэшты, вышукваць, вылоўліваць нікога не патрабавалася, проста хапалі, арыштоўвалі — па начах бралі цёплымі з ложкаў, заспаных, зляканых, прыгаломшаных. Усе наіўна лічылі сябе нявіннымі, жылі спаралізаваныя страхам у чаканні: цот не цот, руская рулетка ў думках. Ніхто не рабіў спробы ўратавацца. Усе пакорліва чакалі сваёй хвіліны.

Сацыялізм — гэта ўлік і кантроль! Літаратурны аддзел спаборнічаў у гуманітарнай галіне з іншымі: колькі паэтаў, колькі празаікаў, колькі драматургаў удалося выкрыць, схіліць да раскаяння, прымусіць супрацоўнічаць! А на трыбунах: пісьменнік павінен працаваць згодна плану, як НКВД, як усе нармальныя савецкія людзі — ударнікі, стаханаўцы! Не спыняйся на дне сённяшнім, будзь відушчым, выкрывай будучых ворагаў, якія яшчэ не ведаюць аб сваім намеры. Ясна: выкрывай тых здраднікаў, што яшчэ толькі ў праекце, бо як НКВД будзь і ты на крок, на некалькі крокаў наперадзе! Пільнасць — у літаратуры самая надзённая задача.

Так, літаратура — гульня, але небяспечная, калі ў канцы заўжды прыходзіла НКВД… Я пачынаю нечакана паглыбляцца ў тэму, нібы сам думаў пра яе, але думаў падспудна, часам амаль незаўважна для самога сябе, як нябачнай бывае звычайна падводная плыня.

Следчыя ў пэўным сэнсе былі таксама сачыніцелямі, яны імкнуліся да дасканаласці прызнанняў, аповеду, галоўным аўтарам якога былі самі, нават калі подпіс стаяў чужы, ледзь нагрымзолены раструшчанымі пальцамі, якія яшчэ нядаўна чулліва датыкаліся да гузікаў машынкі, гулялі як па нотах па клавішах, мітусіліся, ператваралі звонку працу ў броўнаўскі рух, увасабляючы словы, што ўзніклі з думак, у канчатковыя адбіткі літар, танчылі ў хвіліны найбольшага натхнення, азарту, імпэтнай гарачкі. Мэтай зусім ананімных для нашчадкаў аўтараў, якія падпісвалі свае сачыненні ў гэты момант чужой зраненай рукой, было ўсё зрабіць падрабязна, з

дэталямі, з матывацыяй і пэўнай, скажам, літаратурнай логікай, з эмоцыямі, з багаццем пачуццяў, з раскрыццём характараў, з нечаканымі ўчынкамі ў тэксце, галавакружнымі паваротамі сюжэта, напружаным развіццём дзеяння, з фабулай, якую часам сапраўднаму пісьменніку не ўдаецца вымысліць, вынайсці вельмі доўга і нават сасніць не заўжды атрымліваецца. Так-так, з глыбокімі маналогамі, жвавым дыялогам, з неверагоднай, папросту нялюдскай шчырасцю, з немым лямантам. Празаікі і паэты маглі толькі пазайздросціць, але пры іншых акалічнасцях, не ў той момант, калі іх малацілі ботамі.

Некаторыя аўтары раманаў-допытаў любілі скупы строгі тэлеграфны стыль, мову загадаў, вайсковых статутаў, неадкладных распараджэнняў, неаспрэчных камандаў. Іншым падабаўся больш багаты стыль, разнастайная лексіка. Асабліва калі раптам сутыкаліся сам-насам менавіта з літаратарам з вядомым імем, якога неабходна было адпаведным чынам апрацаваць, падрыхтаваць, схіліць, выклікаць добраахвотныя прызнанні. Каб стварыць супольны твор на зайздрасць саслужыўцам. Вы ж разумееце?! Як часам не разгарнуць паўлінавы, ці хай пеўневы хвост! Каляровае пер’е моўных знаходак, моцныя эпітэты, сакаўныя метафары, сінанімічныя шэрагі, фразеалагічныя скарбы мовы, не звярнуцца да смакавітай народнай гаворкі, да асаблівасцяў дыялектычнага маўлення, калі натрапіш на земляка, напрыклад. Мы таксама не лыкам шытыя, не толькі лаяцца ды паграджаць умеем, таксама Пушкіна чыталі і Горкага Максіма, Беднага Дзям’яна, Талстога графа нават. “Не магу маўчаць!” ён напісаў. І правільна, і не трэба.

Хаця не варта захапляцца празмерна: сярод следчых часцей траплялiся графаманы, якім не хапала густу, цвярозай самаацэнкі, самакрытычнага погляду на ўласныя опусы. Але так заўжды бывае сярод уласна пісьменнікаў. Аднак калі чалавек дарваўся да машынкі, да паперы, да рэдактарскай ролі, яго ўжо не спыніш. Ясна, такія не таленты, не геніі, хутчэй — шэраговыя майстры, рамеснікі. Іх, вядома, вабілі неадольна такія рэчы, як класавая барацьба на літфронце, унутры літаратурнага працэсу, у нетрах выдавецкага, у кнігазборах, кнігарнях, на сустрэчах з чытачамі, унутры твораў, у рукапісах, асабліва ў дзённіках, на пісьменніцкіх застоліцах.

Людзі ёсць людзі, яны кволыя, яны занадта жывыя, з плоці і крыві, з імі прасцей. Ідэя-фікс — выбіць, вытрасці паказанні з машынкі. Штосьці ж павінна заставацца ў памяці, як на капірцы — схаваныя тэксты, ператвораныя ў попел са страху творы. Сапраўдны

страх — творы ненапісаныя, непрачытаныя, не прамоўленыя ўголас, недаступныя пабочным вачам, нікім не ўбачаныя, пра якія ніхто не даведаўся, не здаўмеўся нават. Толькі ўбачаныя надрукаванымі ў думках, унутраным зрокам, які здольны бачыць, чытаць у галаве. Затым — змікшыраваць, рассыпаць набор, заблытаць сляды, сцерці, забыць, задушыць у душы шкадаванне аб ненароджаным творы, аб забітым уласнай рукою рамане. Творы-фантомы, раманы-міражы, мары, мроі.

Пісаць у такіх умовах, сам занятак літаратурай — хаджэнне па лязу, няпэўныя крокі, балансаванне на канаце. Гульня ў ката і мыш, вечнае змаганне са страхам. Страхам, перш за ўсё не смерці, а — катаванняў. Гэта бывае страшней за смерць, якая — проста раптоўнае знікненне, ніколі не заўважаеш сам, не паспяваеш усвядоміць, адчуць. І нічога зразумець, толькі іншыя могуць гэта, якія бачылі цябе толькі вось хвілю таму звычайным, з якімі толькі што, напрыклад, размаўляў, смяяўся, абменьваўся поглядамі, утвараў адзіны жывы ланцуг, супольнасць, сябрыну.

Хтосьці сказаў: рай азначае адсутнасць выбару. Мы не можам вагацца: што рабіць з яблыкам? За нас вырашана: мы зрываем, адкусваем. Як зачараваныя. Але пекла — таксама месца без выбару. Выбар існуе толькі ў жыцці. Але яно нярэдка — зыбучыя пяскі. Мы ў нерашучасці: як зрабіць слушны крок? Ног толькі дзве, і разумных крокаў толькі палова прыблізна. І так будзе заўжды. Баяцца і пісаць, пісаць і баяцца, трымцець, забіваць у сабе страх, перамагаць уласную кволасць, маладушнасць, нетрываласць, патэнцыйны канфармізм, унутранага рэдактара, сябе-свайго цэнзара, ахвяру і ката ў адной асобе — у гэтым сутнасць творчасці.

А чаго баяцца яны, якія займаюцца сёння перападзелам пішучых машынак? І каго? Канкурэнтаў, заніжаных, на іх погляд, тыражоў і, асабліва, ганарараў? Зрэшты: што для іх найважней, найгалоўней — лічбы паасобнікаў, ці грошай? Хаця, яны, мабыць, застаюцца ў палоне старых стэрэатыпаў, колішніх ганарарных ставак, "відэльцаў", абавязковай залежнасці другога ад першага. Цяпер інакш: сапраўдныя тыражы наўмысна заніжаюць, каб меней спагналі падаткаў, аўтару стараюцца толькі даць за рукапіс, скласці дамову, каб не ўзгадаць пра магчымы прыбытак ад продажу. Забіваць у сабе страх — няма такой патрэбы, баяцца за неабачлівае слова, за неадпаведны твор, супярэчлівы погляд на падзеі — у іх такой недарэчнасці проста не можа быць. Не дзеля таго яны машынкі

пераразмеркавалі, дзяльбу бюстаў учынілі. Халера, ажно стаміўся ад думак!..

Дома сасніў штось дэпрэсіўнае, хаця хапала урачыстых фарбаў (сны нямыя), як у рэквіеме Моцарта ці ў любым іншым пахавальным маршы. Не адразу, але здаўмеўся, што збіраюцца хаваць пісьменніка-патрыярха з інваліднай каляскі, якога бачыў на ўстаноўчым сходзе, альбо кагосьці з яго паплечнікаў, з шэрагаў “старой гвардыі”, з лаўрэатаў Сярпоўскай прэміі.

Пешая працэсія, у руках кнігі, машынкі (калі прачнуўся, успомніў: чытаў аднойчы, што ён пісаў адначасова некалькі твораў, прычым кожны — на асобнай машынцы). Так, вядома, перад нябожчыкам звычайна нясуць узнагароды на падушачках. (А магчыма таксама, калі паміраюць музыкі, аберуч — гітары, вінілавыя кружэлкі, звычайна класічна чорныя, скрыпкі...) Здаецца, за нябожчыкам у зеўру зараз пакідаюць кніжкі ды машынкі — імянныя, антыкварныя, музейную калекцыю. Нічога не магу зрабіць, ад мяне нічога, як заўжды, не залежыць. “Усё! Знята!” Што гэта? І раптам усведамляю, што гэта крычу я сам: “Знята, знята! Сфільмавана! На сёння годзе!”

2007

СНЕЖНЫ ВЯЛІКДЗЕНЬ

Кантраснае апавяданне

Месяц мінуў, дакладна месяц як ты зноўку апынуўся дома, як даведаўся пра смерць суседа, з якімі былі прыяцелямі, але не сябрамі, як не стала таксама аўтара кніжак на тваёй паліцы Курта Вонегута і, нарэшце, як табе, Вітольд, споўнілася салідная лічба… Ты ўжо ходзіш кіламетрамі, працуеш як заўжды раней, толькі цягаць нічога і падымаць нельга. Ты можаш задаваць пытанні, фатаграфаваць, пісаць і успамінаеш тыя снежныя дні сярод вясны.

Я буду пятым, паздароўкаўшыся, паведаміў ты, займаючы сярэдні ложак справа ад дзвярэй, адзіны вольны. Сказаў і адразу змеціў пажылую кабету ў чорнай шаце. Другім разам трапляеш на аперацыю і сутыкаешся з каталіцкай манашкай. Хіба што някепская прыкмета, хоць і крыху дзіўнае супадзенне. Яе задача — сагітаваць на шпітальную імшу і споведзь.

Ты не быў яшчэ на велікоднай споведзі? Ну дык прыходзь абавязкова на “мшу свенту”. Ну, не ведаю. Чаму не ведаеш? Я толькі прыйшоў, у мяне заўтра аперацыя. Такая прыблізна размова. Яна не задаволена: ніякага плёну. Для яе жыццё — малітва, ёй незразумела, як можна не жадаць, перад выпрабаваннем пагатоў, спусціцца да ксяндза, які сам прыйдзе, паслуга “з дастаўкай на месца”, не жадаць паспавядацца перад хірургічным нажом злашча? Безвынікова, яна знікае за дзвярыма не з расчараваным, з незадаволеным выглядам. А на століку жмут вербачак — галінкі з пупышкамі і банцікамі стужак.

Хварэльня наводшыбе. Горад з адлегласці: сталагміты жылой забудовы, шэрасць, суцэльную бетоннасць якой расквецілі нядаўна фарбамі, каб воку было весялей, каб стварыць ілюзію сякой-такой разнастайнасці, каб па-магчымасці крыху палепшыць настрой. Нашая рака нябачная ў сваёй цясніне, але яна падзяляе шэрагі і купы дамоў-сценаў і гмахаў-вежаў на дзве часткі, з якіх складаецца горад. Групоўкі будынкаў рознай вышыні не толькі ствараюць у паветры няроўны краявід з бетону і цэглы, але й самі паўтараюць няроўнасці ландшафту рэчаіснага — табе вядома, што той вялікі гмах за ракой сапраўды займае адзін з пагоркаў узвышша, якое пазначана на мапах іншай фарбай і на якім разрастаецца ўшыркі горад. Там, за ракой, твой райскі куток, змазаная выява, нібы трапіла назад у праяўляльнік…

Табе ўсунулі ў азадак гумовы тонкі шланг, ты ляжыш на левым баку і адчуваеш, як імкліва напаўняешся вадкасцю, цябе пачынае раздзімаць, раптам табе здаецца з фізічнай выразнасцю, што з лабка дробнымі кроплямі, як праз душ пырскае вада, але дзякуй богу — не, толькі здалося, твой жывот яшчэ не сіта. Ты ледзь паспяваеш дабегчы да гаршка.

Ты злуеш на сябе, што выгаліў толькі месца для будучага разрэзу і пазнейшага шнару і што не браў брытву. І табе зараз выдаюць казённую, каб ачысціў увесь жывот да пупка і нават часткова згаліў расліннасць на нагах. Але ж! Тое самае мусіць выканаць сусед, хаця яму будуць рэзаць не жывот, а нагу. Ён пасміхаецца на ложку, што сястра пасля не выклікала яго на праверку, як цябе.

Не есці, не піць, а зранку — зноўку клізма. Ты нібы парожняя бутэлька. Але гэтым разам табе літасціва дазваляюць пакарыстацца гаршком на месцы — “у клізменнай”, на дзвярах напісана больш завуалявана — “маніпуляцыйная”. А затым вусаты анестэзіёлаг, які знянацку размаўляе па-беларуску, і чаканне дастаўкі. Першым забіраюць суседа. Трэба галяком забрацца на каталку і накрыцца коўдрай. Дзве маладыя кабеты чакаюць побач.

Дзверы, парогі, калідоры, павароткі, ліфты, паверхі. А з тваіх вачэй адплывае белымі няроўнасцямі, лямпамі, падзеленая дзвярнымі перамычкамі, зігзажная рака калідораў. Якіх вы мужчын сёння возіце! — чуеш ты ў руху, словы ўмэнт адлятаюць, застаюцца ззаду. (Якіх жа, цікава — вусатых?) Гэта сказана самай сімпатычнай і маладой медсястры Машы, якая кіруе каталкай. Нарэшце вялізныя плафон з драпінамі ў аперацыйнай, пад якім ты амаль што спрактыкавана перабіраешся з каталкі на стол.

Навокал мноства белых халатаў, апроч медыкаў, студэнты і студэнткі, а ты нібы паддоследная жывёла перад імі. У цябе быў падрыхтаваны маленькі план: каб не засяроджвацца на тым, што цябе рэжуць, працягваць думаць над апавяданнем пра “будаўнікоў бункераў”, якім займаўся напярэдадні. Напрыклад, прадумаць як Бабілонскую вежу з карціны Брэйгеля закапалі, толькі вяршыня — над зямлёю... Аднак хірург вырашыў, што аперацыя будзе пад агульным наркозам, і ні пра што думаць не трэба. Табе робяць ужо другі ўкол. Пяць-дзесяць-пятнаццаць, мабыць, хвілін, табе робіцца амаль няёмка: хірург не можа пачаць тлумачыць студэнтам, анестэзіёлаг ніяк не можа знайсці ў цябе прыдатную вену. Сітуацыя ледзьве не патавая.

Цябе нібы які механізм, машыну, падрыхтавалі да рамонту — злілі рэшткі паліва, алей, пачысцілі забруджаныя часткі. Абязрушылі. Адлучылі акумулятар. Ты — тулава, рэч, абалонка. Ты — прадмет, на які навострылі скальпелі, вочы і вушы, каб запамінаць. Навокал чакаюць, калі ператворышся ў нячулую калоду, калі яны знікнуць для цябе, а ты, прынамсі як жывая істота, аднолькавая з імі, — для іх. Час, час, ты затрымліваеш іхні час, практычныя заняткі ў студэнтаў таксама паводле раскладу... Наркоз — часовая бадай смерць, прынамсі адсутнасць, ты не жывеш, не існуеш, цябе няма. Знянацку знікаеш, не паспяваеш заўважыць. Ні таго, як пачынаеш засынаць, ні таго, як гасне свядомасць і ты адлучаешся. Гэтак, напэўна, наступае і сапраўдная смерць, лепшы яе гатунак — смерць хуткая і лёгкая. (Твая істота дае нырца і не вяртаецца на паверхню. Усё. Нябыт).

Ты разрэзаны і зашыты, знутры зацыраваны бы шкарпэтка, прымусам пагружаны ў сон і вызвалены з яго. Апушчаны (ці, наадварот, узняты?) у бязважкасць, у непадкантрольны табе стан, зноў набыў цяпер вагу. На некалькі дзён ты прыкаваны да ложка і будзеш залежаць ад іншых: пачысціць зубы, вынесці судзіну з мачой, даць піць, талерку з ежай, хаця не, ад ежы ты адмаўляешся: не дай божа на гаршок рабіць у ложку. Годзе з цябе старарэжымнага эмаляванага з шырокім хобатам нібы-чайніка, які з цяжкасцю нахіляючыся трэба браць з падлогі і прыладжваць да свайго апатычнага “васьміножца”.

Ты трапляеш у шпітальныя сцены, калі неба блакітнае, адкрытае сонца і даволі цёплае паветра. Цяпер, калі зноўку неба сіняе-сіняе, сонца яшчэ мацнейшае, і зрабілася значна цяплей — сапраўдная вясна, амаль пачатак лета, не знаходзіш слоў для раптоўнай зімы, што здарылася на Вялікдзень. Зрэшты, ты адчуў яе і ўбачыў чужымі вачыма — нібы праз вайсковую стэрэаскапічную трубу, лежма лежачы на сваім казённым ложку, амаль прымацаваным да яго.

Надвор’е змяняецца гвалтоўна: моцны вецер гоніць на ўсход уздоўж нябачнай ракі нагрувашчванні аблокаў, неба пакрысе робіцца аднастайным, суцэльнага шэра-сталёвага колеру, яно з цяпла нават выглядае халодным, зімовым. Хвалі моцнага ветру налятаюць на будынак, вецер скавыча, а батарэі пачынаюць разаграваццa. Неўзабаве ўжо хвалямі нясе снег, на які вы паспелі забыцца. Ён падае некалькі гадзін запар, а твае аднапалатнікі абмяркоўваюць лічбу прыпаркаваных абапал дарогі машын і людскі натоўп, што сабраўся да ўсяночнай на будоўлі царквы: сцены на некалькі метраў, крыху

вышэйшыя за іх чатыры белыя калоны, пад'ёмны кран, стосы цэглы, блокаў, дашчаны плот.

Размова пра велікодныя яйкі, спрэчка — калі іх свенцяць — толькі ў суботу, ці ў нядзелю таксама? Званкі Андрэя сваякам і знаёмым, ён божыцца, што заўсёды робіць гэта ў нядзелю. Ён гаворыць пераканаўча, ты яму амаль верыш, тым больш насамрэч не ведаеш, як там у царкве робіцца. Ва ўсякім разе не ўзнікае сумневу, што Андрэй сапраўды свенціць яйкі, толькі сёлета не атрымалася. Увагу прыцягвае дом бацюшкі — грунтоўны і закончаны —памерам амаль з саму царкву, — гаворыць нехта, ты працягваеш “глядзець вушамі”. Перад сном прыходзіць sms: “Са святам Уваскрашэння Езуса Хрыстуса! Смачнага Велікоднага яйка, шчасця і веры ў сэрцах жадае сям'я Р.”...

Наркоз — ты адлятаеш. Як газ, як сон, як светлы дзень. Знікаеш з уласнай свядомасці, як нібы памерлы, якога больш няма для самога сябе, які толькі ў думках, у памяці тых, хто застаўся... Завітвае з суседняй палаты цікавы чалавек: іншых ён моцна “грузіць”, амаль што раздражняе, а табе падабаецца яго слухаць. Ён таксама пасля аперацыі, але — лапраскапіі, калі жывот не рэжуць, а толькі пад скурай з дапамогай шчупаў аблытваюць яго адмысловай сеткай.

Задурыў усім галаву, а табе цікава. Абудзіўся, кажа, на стале, непрыемна здзіўлены: усіх бачу і раптам усведамляю, што работу яны сваю яшчэ не закончылі. Адчуваю, як шкрабаюць па жываце... Быццам таркай жалезнай. Дайце наркоз! Няма, скончыўся. Што значыць скончыўся? Шукайце дзе хочаце! Не скандальце, мужчына, калі прывязуць у палату, дадуць укол. Калі гэта будзе?! Вы казкамі не карміце, дзе кніга скаргаў?! А рукі не слухаюцца, сам як лялька, толькі галава жывая, і недарэчная думка раптоўна: вось траплю дамоў калі ў рэшце рэшт, куплю любых смярдзючых сасісак у краме, без розніцы, налью шклянку, абы хутчэй, абы сапраўды дачакацца...

Наркоз — ці гэта цемра? Або, наадварот, святло? Хутчэй адсутнасць усяго і знікненне цябе самога: ніякіх сноў, ніякіх візуальных выяў, нічога. Ты часова вырваны быццам расліна з глебы, з рэчаіснасці, з гэтага жыцця, толькі тваё цела, твая абалонка на месцы, але табе гэта невядома, ты сам знік з яе, кнот прыкруцілі, агеньчык задыхнуўся, жыццё цьмее нябачна, нават з прыскам не параўнаць, у якім зіхацяць раз-пораз жарынкі. Гэта яшчэ можна назваць: залунаць і растварыцца ў паветры, незаўважна, неўпрыцям,

у імгненне вока, недаступнае чалавеку для фіксацыі, як хуткасць святла.

Разам з целам і свядомасцю зніклі час і свет: ложак, табурэтка, усе рэчы навокал, людзі і далей — вуліцы, мост, дамы, рака, увесь горад. Знікла неба, пара года, надвор'е і канкрэтны дзень, дата. Але насамрэч гэта ілюзія. Пагас толькі адзін тэлеэкран, гэта яго больш няма, на астатніх па-ранейшаму твары, натоўпы, рух, галасы: гамана, смех, жыццёвыя сітуацыі, калізіі, выпадкі, здарэнні, штодзённая плыня. Гадзіннікі ператалі цікаць, пясок прасыпаўся скрозь вузкае жэрала ў дольную колбу, набыўшы абрыс кургана ці пірамiды, хісткую трываласць, атрымаўшы вонкавую раўнавагу пясчынак, падманлівую непарушнасць.

Сон, зрэшты нетрывалы, разрывае трэск неонавых лямпаў. “Христос воскресе! Подставляйте попки, мужчыны”, — старасла-вянскія словы для цябе зусім нечаканыя. Уся палата, напалову сонная, падстаўляе азадкі чапурыстай медсястры з прэтэнзіяй... Пры канцы твайго шпітальства на сколатых галах не застанецца жывога месца, затое не адчуваеш свайго шнару. Ён не смыліць, адно нагадвае аняменнем. Двум з суседаў штодня ставяць кропельніцы, таму, што злева, Валодзю — па тры слоікі рэгулярна. Але што толку: ён дыміць як паравоз — перад ежай, пасля ежы, нават прачнуўшыся ўначы, бярэ пачак цыгарэт у прыбіральню.

Замяшанне на калідоры, чую чужыя каментары таксама, сам не здатны зрушыцца, хіба што здарыўся б пажар, землятрус, вайна. Звяглівы голас, скаргі, роспач, паўторы, паўторы, робіцца цяжка нават у зачыненым пакоі. Скандал у шпіталі яшчэ больш гнятліва дзейнічае. Да кагосьці прыйшла наведаць сваячка, але яна ненармальная, шкада, шкада, але хочацца, каб усё хутчэй закончылася. І табе паведамляюць, што прыбыла якаясь “брыгада”, енкі перапыніліся, засталося пачуццё прыкрасці і няёмкасці. Напачатку ўсе маўчаць.

І пачынаюцца доўгія, цягучыя, але часам дасціпныя, смешныя шпітальныя размовы. Андрэй, ты ў арміі татуіроўку такую зрабіў? А дзе ж яшчэ мазгоў хапіць магло? У Андрэя з пачуццём гумару ўсё ў парадку, табе такія падабаюцца. А татуіроўка — памежны слуп, шчыт, меч і, можна здагадацца, колішні бел-чырвона-белы сцяг — Андрэй тады служыў, калі на флагштоку над памежнай заставай часова лунаў менавіта ён, бел-чырвона-белы. Ты стараешся не паказаць свайго ў пэўным сэнсе захаплення. Але ў яго няма настальгіі,

піетэту, ён узгадвае, як ім казалі боўдзілы прапаршчыкі: наш цяперашні штандар, ха-ха-ха, — "сала-мяса-сала"... Прапаршчыкі вучылі таксама гісторыі і ставілі на занятках адзнакі. Напрыклад, пытанне "на засыпку": хто быў першым пагранцом? Адказ: Ілля Мурамец, на вядомай карціне ён ля памежнага слупа на кані разглядаецца навокал. Гэта — наш цяперашні герб, у сэнсе Мурамец на кабыле... А наступнымі пагранцом быў Фелікс Эдмундавіч, са сваімі чэкістамі з наганамі і маўзерамі.

А што яшчэ цікавага расказвалі прапаршчыкі? Што Георгі Скарына друкаваў буквар для рускага цара, каторы вызваліў яго родны Полацк, а імператрыца ўсім давала налева і направа забясплатна і давялося ўрэшце прадаваць Аляску Штатам: "Мін херц, мін херц, што па-нашаму самі знаеце што", паўтараць гэта самім вучыцелям падабалася асабліва. Табе здаецца, што грошы за Аляску выручыў нейкі з цароў, прычым у пазнейшыя часы, але слухаць цікава, ты ў прапаршчыкаў не вучыўся, тым больш "беларускай гісторыі".

А што расказаў ты? Фабулу албанскага фільма, што атрымаў Венецыянскага льва. Малады немец падарожнічае па Албаніі. Уласна кажучы, ён набыў за трыццаць марак бункер, бетонны каўпак, які на савецкім грузавіку сталінскіх часоў яму вязе да марскога порта ягоны мясцовы равеснік. Сонца, неба, прыгожае мора і занядбаны няўтульны берагавы краявід, уздоўж якога бясконцым ланцугом — бетонныя бункеры, якімі пры камуністах забудавалі ўсю краіну наўсцяж. Дзве дамінанты: кіламетрамі груды смецця ды шэрыя бетонныя каўпакі, і гэта на фоне жылых кварталаў, уласна спальнай забудовы. Нэндза ў албанскіх хрушчоўках, "калахі" пад ложкам, сталінская статуя, якую вязе цераз горад, вызваліўшыся ў порце ад бункера, старэнькі "ЗіС", Ёсіф Вісарыёнавіч ляжыць у кодабе на спіне, рука тырчыць у неба, быццам той "калашнікаў". Зрэшты, з цябе кепскі апавядач, твая стыхія — словы на паперы.

Ляжыш на шпітальным ложку і адчуваеш, як робішся бадай больш зграбным, і бачыш гэта — як худнеюць твае ногі і рукі. (Мара лайдакоў, худнець, не робячы намаганняў). Не бачачы, здагадваешся, як выцягваецца твой твар. Гэтак стайвае ў цяпле эскімо, меншае спакваля снег, знікае лёд... Пасля вячэры калектыўнае разгадванне крыжаванкі: улюбёнае віно Сталіна, самурайскі меч, іншая назва дэтэктара маны. Уначы сон — пакроеныя лімоны, апельсіны, сцюдзёная вада, засмяглыя вусны, матывы "Планеты людзей".

Сталоўка, першы твой абед стоячы, вас такіх некалькі, улучна з тым, хто ачуўшыся на хірургічным стале патрабаваў кнігу скаргаў, кашу ён ганіць, але патрабуе паболей у салдацкую талерку. Над домам бацюшкі ўтульны белы дым з коміна, пачынаеце ўголас уяўляць, якія павінны на свята там гатавацца кулябякі смачныя, распальваеце свае кулінарныя фантазіі. Андрэй без уступаў агучвае ўспамін як давялося быць хросным: бацюшка кажа —“Вой, штось галовушка мая разбалелася пасля ўчорашняга, гарэлачка не перашкодзіла б, не токма кагор. Пяць вянчанняў за раз — не жартачкі жартаваць…”

У здаровую канкурэнцыю за хворых уступае праваслаўны бок, аднапалатнікі прыносяць навіну: прыходзілі два мужчыны з крыжам у драўляным футарале і чамусь у камуфляжы, прынамсі адзін з іх. А неўзабаве расчыняюцца дзверы і незнаёмая дзяўчына ў хустцы цягуча-напеўна паведамляе, не звяртаючыся ні да каго асабіста, што сёння можна будзе замаліць свае грахі, бацюшка чакае ў актавай зале. Вочы яна чамусь адводзіць убок. Здаецца, такое агульнае запрашэнне не выклікала ў аднапалатнікаў імпэту неадкладна паспавядацца. Некалькі хвілінаў, і бачу на парозе ранейшую каталіцкую манашку, нават не заходзячы, яна азірае пакой, спыняецца на мне і незадаволена знікае, не пачынаўшы сваіх угавораў.

Чалавек не можа не задумвацца, колькі пражыве, але ён не павінен спыняцца на датах, гэта небяспечна, падспудна пагражае тым, што ён не датрывае. І гэта не забабоны. Ён ведаў, твой сусед, што ўратаваўся тады, пасля свайго першага, даўнейшага інсульту, цвёрда згадзіўшыся на аперацыю са значнай рызыкай, але ўсведамляў, што гэта вялікая ўдача ў латарэі, якую ён выйграў. Але выйграў на час, ён таксама бадай не мог гэтага не ведаць.

Што ты дазнаўся пра яго гісторыю? Сціслыя звесткі пра апошнія дні, за далягглядам якіх ён знік назаўжды. Інсульт. Кома. Два дні летаргіі. Высілкі дактароў. Вяртанне да прытомнасці. Прачнуўся, часова аджыў. Ён нават размаўляе. Цікава: ці разумеў ён, што гэта можа быць канцом? Прычым з вялікай доляй верагоднасці канцом? Напэўна ж, усведамляў. Хаця ў такое не хочацца ніколі верыць. Не хочацца згаджацца. Але ад цябе ўжо хутчэй нічога не залежыць… Паўторная кома і прызнанне дактароў: шанцы — самыя неістотныя, блізкія да нуля, на жаль. Трыванне на хісткай мяжы існавання й нябыту. Паступова, няўмольна пачалі спыняцца паасобныя органы, цела толькі звонку заставалася ранейшым, арганізм па частках

адміраў. Ён пакрысе згас, ужо нічога не адчуваючы, яго пакінуў дух, скончылася жыццё. Каб не кропельніца, гэта б здарылася раней, амаль адразу. Яшчэ адзін беларускі голас змоўк назаўжды.

Кіно скончылася, але святло ў зале не запальваюць: чорна. Праўда, толькі для аднаго з гледачоў. Астатнія апынуліся на вуліцы, сярод гаманы, натоўпу: неба, трава, рэшткі сонца. Яны павінны даглядзець за яго, наколькі ўдасца: што там далей? Яму таксама хацелася гэта ведаць. Дажыць да “залацістага яснага дня”, як сказаў паэт.

Збег акалічнасцяў: ён другім разам трапляе ў тваё апавяданне. Сапраўды аднойчы яму ўдалося выйграць, адцягнуць канец. Цябе не магла тады, тым разам, не ўзрушыць драма, якая адбылася побач: хісткае трыванне, трэпанацыя чэрапа, вельмі рызыкоўная аперацыя, абы не закрануць уразлівае шэрае рэчыва і — зноў сіняе неба, зыркае сонца, смарагдавая трава.

След ад хірургічнай пілкі застаўся бачным на галаве. І калі ты сустракаўся з суседам, міжволі табе ўспаміналася гісторыя даваеннага мадзьярскага пісьменніка, які працаваў у газеце. Двойчы калега, карацей. Зноў жа: праблемы з галавой, жудасны боль, які паралізаваў, амаль безвыходнасць, паездка на поўнач у сучасную стакгольмскую клініку, трэпанацыя, аперацыя на мозгу, выдаленне пухліны. Ён яшчэ пражыў пару гадоў, напісаўшы сваю найлепшую гісторыю — “Падарожжа вакол майго чэрапа”.

Ты ведаў, што сусед чытаў цябе, ведаў, што ён крыўдлівы, не хацелася, каб падабенства было відавочным і ён пазнаў бы сябе, таму ты завуаляваў здарэнне з ім, яно добра пасавала да аднаго з аповедаў. Ён прачытаў тваю новую кнігу, прачытаў уважліва, і яна яму бадай спадабалася, мяркуючы па ўсім.

Пачакай, што пра гэта пісаў Камю? “Шчаслівая смерць” — што ён меў на ўвазе? Хутчэй маланкавая, імгненная, незаўважная для таго, хто памёр? Не паспеў асэнсаваць, усвядоміць. Не адчуў спалоху? Перайшоў, хутчэй пераляцеў мяжу паміж жыццём і смерцю, не заўважыўшы, нічога не зразумеўшы, не ў стане ўжо разумець увогуле, не здольны ні да чаго, бязвольны, аморфны, бязважкі, няісны для самога сябе. Раптоўная страта свету, страта ўласнага “я”, наўсцяж белая роўнядзь, чысты аркуш паперы, на якім болей не будзе напісана нічога. Самапісец ў галаве спыніўся: ні фразаў, ні слоў, ні выклічнікаў.

Мэты абавязкова зафіксаваць свае шпітальныя ўражанні не было, не. Наадварот, табе хацелася адасобіцца, па магчымасці прасунуць наперад сваіх “будаўнікоў бункераў”, перачытаць “Я дыктую...”

Самі падзеі сталі стукацца ў дзверы, складацца ў сказы і абзацы: раптоўная зіма на час твайго нерухомага існавання на хваробнай пасцелі, якая сканчаецца разам са зняволеннем у ложку. Ты ёсць, цябе няма, і нічога няма для цябе, гэта — наркоз. Узнікае жаданне акрэсліць свае адчуванні, а потым у аповед урываецца смерць чалавека, якога ведаў, якога бачыў зблізку: усмешку, міміку, вочы.

Іншай нагоды не будзе, каб сказаць пра вашыя дачыненні, якія не былі зусім без шурпатасцяў. Ваш дом адпавядае геаметрыі трох вуліц адразу, і ў куце — супадзенне! — на адным паверсе вашыя вокны амаль побач — наўскасяк. Яму было неабыякава, што ў суседнім акне гарыць святло і нехта піша апавяданні, ён сам пра гэта казаў, прынамсі ўскосна. Ты таксама час-часам пазіраў на яго вокны, адзначаў, што пагасіўшы святло ён глядзіць тэлевізар. З нейкай супярэчлівасці ён, аднак, тармозіў друк адной тваёй кніжкі, знаходзячы нейкія адгаворкі. І калі яе нарэшце зрабілі, адразу быў арыштаваны друкарскі варштат. Ты ледзь не спазніўся ў апошні вагон, і невядома навошта яму ўсё гэта было… Застаўся прысмак.

І з апошняй кніжкай, праз некалькі гадоў, гісторыя амаль паўтарылася. Ты зноўку адчуваў бадай ці натурыстасць, ці нейкую рэўнасць. Але пазней, счакаўшы, ты падпісаў яму кніжку, і ён ацаніў жэст. Гарачы летні дзень, прахалода цеснай кавярні ў сутарэннях. Ты і твая кніга, чытачы, прадстаўляе яе ён, твой сусед, хаця ты нават не прасіў, каб не абавязваць чалавека. Для цябе нечакана: ты бачыш, што ён падрыхтаваўся і, галоўнае, ягоныя ацэнкі не супярэчаць тваім асабістым, здаюцца трапнымі, не хібнымі, не памылковымі, а гэта зусім не абы што, тым больш ён гаворыць штосьці новае пра цябе для цябе самога. Можа быць, ён быў якраз тваім самым уважлівым чытачом, можа быць таксама, гэта збег акалічнасцяў, але літаратурную кавярню неўзабаве раптоўна закрылі, і больш табе не ўдасца пачытаць свае апавяданні публіцы за столікамі з кавай.

Вашыя з ім здарэнні, так выйшла, накладаліся ў часе: амаль аднадзённа вы трапілі ў шпіталь, і калі ты пасля аперацыі варушыўся на ложку з ранай на жываце, ён вынырнуў на паверхню, убачыў святло, пачуў гукі, галасы, адчуў пахі, ачуняўшы пасля нябыту. Ты даведаўся па тэлефоне: “Вітольд, у Кастуся кепскія справы”, калі ў цябе, наадварот, пачало загойвацца… Але калі ты нарэшце апусціў ногі з ложка і ўпершыню ўстаў, адчуваючы голкі ў ступаках, ён канчаткова трапіў у цемру і ўжо больш нічога не адчуваў. І дакладна ў

той дзень, калі ты вярнуўся дахаты, першая навіна: толькі што яго не стала. На аднаго зацікаўленага чытача ў цябе стала меней.

Перасыпаўся дробны рачны пясочак у дольную колбу гадзінніка, і няма каму перакуліць яго зноўку, бо гэта можа зрабіць толькі сам чалавек — уласнай рукою. Альбо Бог. Але Бог, мабыць, стаміўся... Ці страціў надзею, разняверыўся, ты не ведаеш дакладна. Ніхто напэўна не ведае.

Шпітальныя дні — чарада ўзрушэнняў, прыкрасцяў, здарэнняў. Сяродначы раптам за дзвярыма штосьь надзвычайнае: гвалтоўны ліхаманкавы рух, спалоханыя рэзкія галасы, якія дарма імкнуцца да сцішанасці. Сон перарваны, пачынаеш разумець, што хуткая даставіла кагось, што ён у небяспечным стане, што на аперацыйнай каталцы. Зусім нечакана дзверы рэзка расчыняюцца, трэскат газавых лямпаў, ты разумееш, што гэтага кагосьці хочуць пакласці побач з табой, ложак учора вызваліўся. Усё абвострана, кантрасна, ты не расплюшчваеш вочы, каб не бачыць, табе не хочацца. Апошнюю ноч у такім суседстве, а раптам з ім штосьь здарыцца, яму будзе кепска, стан пагоршыцца, ён пачне паміраць?! Сёстры гарачна раяцца, амаль спрачаюцца, нарэшце хапаюць ложак, святло гасне, дзверы зачыняюцца. Ты разумееш, што ўсе чулі, усе не расплюшчвалі вачэй, усе ўздыхнулі з палёгкай. Хапатлівыя дзеянні, узрушэнне за дзвярыма не спыняюцца, заснуць, ясна, немагчыма, робіцца зразумелым, што чалавеку будуць ачышчаць нутро з дапамогай клізмы, недзе рыхтуюць аперацыйную, надзвычайнасць у тым, што ён непрытомны, як можна здаўмецца...

Ён не прачнуўся і ніколі не даведаўся пра гэта сам. Але ж! Зрэшты, гэта самае простае, самае лёгкае, бяскрыўднае. Адносна сябе, ясна, адносна сябе толькі.

2007

ЗМЕСТ